

Språk och stil

TIDSKRIFT FÖR
SVENSK SPRÅKFORSKNING

DISTRIBUTION

NY FÖLJD

Swedish Science Press
Uppsala

21 ♦ 2011

Utgiven med understöd av Vetenskapsrådet

Språk och stils redaktion tar hjälp av externa manusgranskare för att avgöra vilka bidrag som ska antas till publicering. Inför bearbetningen av sina manus har också artikelförfattarna fått del av referenternas utlåtanden. Redaktionen tackar följande personer för värdefulla referentinsatser under arbetet på Språk och stil 21:

Jakob Cromdal, Görel Bergman-Claeson, Staffan Hellberg, Lise Horneman Hansen, Pia Jarvad, Monica Johansson, Kerstin Jonasson, Leelo Keevallik, Håkan Landqvist, Birgitta Lindgren, Camilla Lindholm, Magnus Ljung, Carl-Erik Lundbladh, Benjamin Lyngfelt, Hans Peter Nauman, Kristina Nikula, Muriel Norde, Veturliði Oskarsson, Nina Pilke, Beatrice Silén, Ulla Stroh Wollin, Eva Sundgren, Mai Tungseth, Henrik Williams, Lars Wollin.

De engelska sammanfattningarna har språkgranskats av fil.dr Angela Falk.

© Författarna och Språk och stil

ISSN 1101-1165

Textgruppen i Uppsala AB, Uppsala 2011

Innehåll

Henrik Rosenkvist & Sanna Skärlund: Grammatikalisering i nutid – utvecklingen av <i>typ</i> fram till 2009	5
Tomas Lehecka: Svenskans krav på adjektivens form. Om anpassningen av engelska adjektiv i svensk tidningstext	26
Charlotta af Hällström-Reijonen: Finlandismer i akademiska föredrag	57
Marianne Rathje: <i>Fuck, fandme og for pokker</i> . Danske bandeord i tre generationers talesprog	81
Mats Landqvist: Hörbart lyssnande – användning av stödsignaler i sjukvårdsrådgivning	110
Yvonne Lindqvist: Dubbel konsekration – en förutsättning för svensk översättning av utomeuropeisk litteratur? Maryse Condé som exempel	140
Jackie Nordström: Konjunktiv i fornsvenska <i>at</i> -satser	171

Smärre bidrag

Filippa Lindahl: Spetsställda bisatser i satsfläta med relativsats.	199
Henning Årman: Ett attitydexperiment med språkpolitiska konsekvenser	204

Recensioner

Helgesson, Karin: Platsannonser i tiden. Den orubricerade platsannonsern 1955–2005 (2011). Rec. av Olle Josephson.	211
Höder, Steffen: Sprachausbau in Sprachkontakt. Syntaktischer Wandel im Alt-schwedischen (2010). Rec. av David Håkansson.	215
Jordpäron. Svensk ekonomihistorisk läsebok (2011). Rec. av Olle Josephson.	220
Lind Palicki, Lena: Normaliserade föräldrar. En undersökning av Försäkringskassans broschyrer 1974–2007 (2010). Rec. av Gunilla Byrman	221
Nelson, Marie: Andraspråkstalare i arbete. En språkvetenskaplig studie av kommunikationen vid ett svenskt storföretag (2010). Rec. av Catrin Norrby	226
Norrby, Catrin & Håkansson, Gisela: Introduktion till sociolingvistik (2010). Rec. av Bengt Nordberg	232
Prentice, Julia: På rak sak. Om ordförbindelser och konventionaliserade uttryck bland unga språkbrukare i flerspråkiga miljöer (2010). Rec. av Anne Golden	237
Språk och interaktion nr 2 (2010). Rec. av Anna-Malin Karlsson	242
Söderlundh, Hedda: Internationella universitet – lokala språkval. Om bruket av talad svenska i engelskspråkiga kursmiljöer (2010). Rec. av Marika Tandefelt	247
Författarna i detta nummer	253

Grammatikalisering i nutid – utvecklingen av *typ* fram till 2009

Av HENRIK ROSENKVIST och SANNA SKÄRLUND

Abstract

Rosenkvist, Henrik, henrik.rosenkvist@nordlund.lu.se, Associate Professor, Centre for Languages and Literature, Lund University, Sweden; *Skärlund, Sanna*, sanna.skarlund@nordlund.lu.se, Ph.D. Student, Centre for Languages and Literature, Lund University, Sweden: “Grammaticalization in the present – the development of Swedish *typ* up to 2009”. *Språk och stil* 21, 2011, pp. 5–25.

In modern Swedish, the word *typ* has a number of functions and meanings. Until about 1930, *typ* had, however, only a nominal function, and the other uses of *typ* have accordingly developed successively during the 20th century. In this article, which is based on a paper by Skärlund (2010), we track the grammaticalization of *typ* by utilizing electronic corpora, mainly comprising Swedish newspaper texts from 1838 to 2009. Contexts where *typ* was preceded by the preposition *av* (‘of’) allowed for a reanalysis which gave rise to the two-word preposition *av typ*, which notably first was used only to designate different types of military aircraft. The next step in the grammaticalization is the univerbation of *av typ*, where *av* is dropped and *typ* appears in isolation as a preposition. This usage becomes frequent during the 1970s, and about two decades later *typ* also appears as an adverb. In the beginning of the 21st century, we then find the first instances of *typ* used as a discourse particle. The grammaticalization of *typ* is a recent phenomenon and can as such be followed in great detail in the written sources. This case study is hence both valid and reliable, in comparison with grammaticalization research focussing on older languages or languages without extant written records, and we argue that the grammaticalization of *typ* gives support to the view that this type of language change depends on interaction between syntactic reanalyses and semantic re-interpretations, as suggested by Rosenkvist (2005).

Keywords: grammaticalization, syntax, reanalysis, reinterpretation, Swedish.

1. Inledning

Den här artikeln, som huvudsakligen utgår från en studie av Skärlund (2010), handlar om förändringen av det lilla ordet *typ*, som har flera olika syntaktiska funktioner och betydelser i modern svenska (se också Ohlander 1983, Fridell 1993, Kotsinas 2003, 2004 [1994] och Svensson 2009).

Vi tackar tre anonyma bedömare för värdefulla kommentarer till en tidigare version av denna artikel. Alla kvarstående problem och oklarheter beror dock enbart på våra egna tillkortakommanden.

1. Hon är en verkligt stark och envis **typ**.
2. Vi köpte en bil av fransk **typ**.
3. Nästa sommar ska våra grannar hyra en båt av **typ** lyxjakt.
4. a. Många ogillar transprogram **typ** *Kungarna av Tylösand*.
b. Hon var **typ** ensam hemma hela helgen.
5. Välkommen till England, **typ**.

I nästupplagan av *Nationalencyklopedins ordbok* (NEOB) sägs att *typ* är ett substantiv som kommer från det grekiska *typos*. Huvudbetydelsen är 'sort/slag'. Det är dock uppenbart att exemplen i (4) och (5) inte täcks av denna definition, varken när det gäller ordklass eller betydelse.

Fram till ungefär 1930 har enbart varianterna i (1) och (2) kunnat beläggas, och de funktioner och betydelser som exemplifieras i (3), (4) och (5) har alltså utvecklats därefter (i den här artikeln bortser vi från *typ* i betydelsen 'trycktyp'). Eftersom det finns stora elektroniska korpusar som täcker denna del av den svenska språkhistorien har det varit möjligt att belägga utvecklingen av *typ* på ett empiriskt tillfredsställande sätt (se Skärlund 2010), och vi kommer att hävda att utvecklingen är ett typiskt fall av grammatikalisering (se till exempel Hopper & Traugott 2003) som följer den modell för interaktion mellan semantisk och syntaktisk språkförändring som föreslås av Rosenkvist (2005).

I den internationella litteraturen om grammatikalisering förekommer ofta exempel på sådana förändringsprocesser från icke-skrivna språk (se till exempel Bybee m.fl. 1994 eller Heine & Kuteva 2002). Norde (2009 s. 35 f.; se också Andersen 2001 och Joseph 2004 s. 52) kritiserar denna typ av forskning och menar att man måste skilja mellan korrespondens och förändring. En korrespondens innebär att ett språkligt element (A) liknar eller är identiskt med ett annat språkligt element (B). Men för att man ska kunna säga att en förändring verkligen har ägt rum ($A > B$) måste det finnas språkhistoriska data som visar att A och B är relaterade till varandra. Detta krav på språkhistorisk stringens innebär att det måste finnas tillräckligt med skriftliga källor från det språk som man undersöker för att ett samband mellan formerna ska kunna fastställas (och därmed faller bland annat många icke-europeiska språk bort). När det gäller *typ* finns det som sagt gott om tillförlitligt källmaterial, och därför kan inte utvecklingen ses som något annat än en verklig språkförändring, även för den som följer dessa strikta kriterier.

Närmast (i avsnitt 2) ger vi en kort bakgrund till grammatikalisering och grammatikaliseringsforskning samt presenterar vårt material, medan avsnitt 3 handlar om den syntaktiska utvecklingen av *typ*. I avsnitt 4 argumenterar vi för att förändringen av *typ* följer den modell för semantisk/syntaktisk inter-

aktion som föreslås av Rosenkvist (2005). En avslutande diskussion följer i avsnitt 5.

2. Bakgrund

2.1 Grammatikalisering och grammatikaliseringsteori – en kort bakgrund

Grammatikalisering har sedan 1980-talet utgjort en viktig del av den moderna språkhistoriska forskningen. En utgångspunkt för den nutida forskningen är Lehmann 1995 [1982] – i Hopper & Traugott 2003 (kap. 2) ges en utförlig historisk bakgrund. Några större arbeten om grammatikalisering som rör svenska är Lehti-Eklund 1990, Wijk-Andersson 1991, Rosenkvist 2004 samt Andersson 2007; i alla dessa verk presenteras också grammatikalisering och olika grammatikaliseringsprocesser i detalj.

Det finns olika definitioner på grammatikalisering, men i grunden betecknar termen en språkförändring där ett visst element övergår från att vara ett självständigt ord med rik lexikal betydelse till att bli ett mindre självständigt element med grammatisk betydelse. Hopper & Traugott (2003 s. xv) ger följande definition:

... the change whereby lexical items and constructions come in certain linguistic contexts to serve grammatical functions and, once grammaticalized, continue to develop grammatical functions. (Hopper & Traugott 2003 s. xv)

I de nordiska språken har till exempel *inn*, ursprungligen ett demonstrativt pronomen, utvecklats till ett bestämdhetsaffix (se till exempel Iversen 1955 s. 119 f., Faarlund 2007 eller Stroh-Wollin 2009).

6. hestr **inn** > hestr**inn** > häst**en**

Det fristående *inn* har klitiserat till huvudordet och till följd av detta uppfattats som ett affix av vissa talare, vilka sedan har använt detta led i sammanhang där det inte längre kan tolkas som fristående.

I en grammatikaliseringsprocess utgör alltid en mellanliggande fas en essentiell del av förändringskedjan. Schematiskt kan utvecklingen illustreras som A > A/B > B (se Hopper & Traugott 2003 s. 49 f.). En utveckling av denna typ innebär dock inte alltid att ursprungsformen eller den mellanliggande formen

försvinner från språket. Tvärtom är det vanligt att alla tre stadierna förekommer samtidigt, och detta brukar med en engelsk term kallas *layering* (se Hopper & Traugott 2003 s. 124 ff.). Typiskt för en grammatikaliseringsprocess är också fonetisk förändring – en grammatikaliserad form är i regel mindre fonetiskt framträdande än ursprungsformen.

Grammatikalisering är vidare en universell förändringsprocess, som alltså är verksam i alla språk. Det innebär att man antar att grammatiska element som till exempel affix, subjunktioner, prepositioner, satsadverbial och negationer har utvecklats ur innehållsord. Eftersom processen antas vara regelbunden har en del forskare dragit slutsatsen att man med hjälp av denna så kallade grammatikaliseringsteori kan rekonstruera diakron språkutveckling också i språk utan skriftlig historia. Det tillvägagångssättet tillämpas till exempel i Heine & Kuteva 2002, ett lexikon över olika grammatikaliseringsvägar. Grammatikaliseringsteori och dess främsta tillämpning, rekonstruktion, har dock fått kraftig kritik (se till exempel Campbell 2001 eller diskussionen i Rosenkvist 2006), eftersom uppkomsten av ett grammatiskt element inte alltid följer grammatikaliseringsteoriens principer (Norde 2009).

2.2 Material

Artikeln utgår huvudsakligen från materialet i Skärlund 2010. I denna studie undersöktes *typ*:s förekomster i ett antal korpusar som är tillgängliga på internet. Hemsidorna det rör sig om är dels Språkbanken, dels PressText. Även om *typ* verkar ha fungerat uteslutande som ett substantiv åtminstone till början av 1900-talet har också svenska romaner från 1800-talets slut och 1900-talets början ingått i undersökningen. Korpusarna redovisas i tabell 1. I sin undersökning av *typ* använde Ohlander (1983) bland annat Press 65 och Press 76, och Skärlunds studie utgör alltså till viss del en uppföljning av Ohlanders arbete.

Tabell 1. De undersökta korpusarna.

Hemsida	Korpus	År	Antal ord (miljoner)
Språkbanken	ÅSR	1838–1940	3,7
Språkbanken	ORDAT	1923–1958	1,5
Språkbanken	Press 65	1965	1
Språkbanken	Press 76	1976	1,2
Språkbanken	DN 1987	1987	4,2
PressText	DN 1998	1998	?
PressText	DN 2009	2009	?

Äldre svenska romaner (ÄSR) innehåller 3,7 miljoner ord fördelat på 56 svenska romaner utgivna mellan 1838 och 1940¹ av 14 olika författare. De flesta av dessa romaner är från 1900-talets första tre årtionden.

ORDAT-korpusen innehåller 1,5 miljoner ord från 25 årgångar av Svenska Dagbladets årsbok (1923–1945, 1948 och 1958).

Språkbankens korpus Press 65 innehåller tidningsartiklar från *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*, *Svenska Dagbladet*, *Stockholms Tidningen*, *Dagens Nyheter* och *Sydsvenska Dagbladet*. Dessa artiklar är insamlade under fem fjortondagarsperioder per tidning år 1965. Sammanlagt innehåller korpusen ungefär en miljon ord.

Språkbankens korpus Press 76 innehåller lite över en miljon ord² och består av artiklar som samlats in på samma sätt som konkordansen Press 65.

Från 1980-talet finns det tyvärr ingen motsvarighet till korpusarna Press 65 och Press 76 tillgänglig. Undersökningen av *typ:s* förekomster i dagspress under detta årtionde genomfördes därför i stället i korpusen DN 1987. Denna består av artiklar ur tidningen *Dagens Nyheter* insamlade under fyra fjortondagarsperioder fördelade på månaderna februari, maj, augusti och november 1987. Sammanlagt innehåller textsamlingen lite över fyra miljoner ord.³

Då det bland Språkbankens konkordanser inte finns några korpusar från 1990-talet och 2000-talet som motsvarar de tidigare använda Press 65, Press 76 och DN 1987 valde Skärlund (2010) att i stället undersöka dessa två årtionden utifrån materialet i pressarkivet PressText.⁴ Urvalet av tidningstext från PressText efterliknar i största möjliga mån materialet i DN 1987. Språkbankens korpusar är sammanställda med elvaårsintervall, och den serien har följts även för de senaste två årtiondena. För åren 1998 och 2009 undersöktes alltså ordet *typ:s* förekomster i *Dagens Nyheter* under de första fjorton dagarna i februari, maj, augusti och november. Tillvägagångssättet innebar att det inte var möjligt att räkna antalet ord i dessa egenhändigt konstruerade korpusar, men eftersom de undersökta tidningsnumren är lika många som i DN 1987 (det vill säga 56 nummer) kan man sluta sig till att det borde röra sig om 4–5 miljoner ord i var-

¹ Hjalmar Söderbergs *Sista boken*, *Aforismer* gavs visserligen inte ut förrän 1978, men postumt. Eftersom Söderberg dog redan 1941 måste den dock ha skrivits senast detta år.

² Uppgifterna varierar mellan 1,2 miljoner och 1,3 miljoner på den övergripande informationssidan för alla korpusar respektive sidan för den specifika korpusen Press 76.

³ Också här varierar uppgifterna om korpusens omfång något, i detta fall mellan 4,1 och 4,3 miljoner ord.

⁴ Bland Språkbankens konkordanser finns visserligen en korpus med namnet Press 98 men innehållet i denna motsvarar inte helt de tidigare Press 65 och Press 76 eftersom några av de tidningar som tidigare inkluderats i korpusen är utbytta. Dessutom sägs hittills bara tre av fyra tidsperioder för 1998 ha samlats in i denna korpus.

dera korpusen – under förutsättning att textmassan i DN inte har blivit avsevärt större eller mindre under de senaste årtiondena.⁵

De korpusar vi har använt innehåller enbart skriftspråk. Kotsinas (2004 [1994]) och Svensson (2009) har emellertid studerat bruket av *typ* i ungdomars talspråk, och vi hänvisar till dessa källor framför allt i vår diskussion om de allra nyaste användningarna av *typ*.

3. Syntaktisk förändring

Typ tycks enbart fungera som substantiv fram till början av 1900-talet. Efter hand utvecklas flera nya syntaktiska funktioner (och betydelser). Samtliga syntaktiska konstruktioner med *typ* som vi har kunnat hitta i vårt material återges med exempel i tabell 2 (där förkortningen *ho* ska utläsas som *huvudord* och *NF* som *nominalfras*).

Tabell 2. *Typ*-konstruktioner i de undersökta korpusarna.

Variant	Konstruktion	Ordklass	Funktion	Exempel
typ 1	en X typ	substantiv	ho i NF	en präktig typ
typ 2	av X typ	substantiv	ho i NF	däck av ny typ
typ 3a	av typ X	substantiv	ho i rektion till <i>av</i>	däck av typ 14b
typ 3b	av typ X	del av preposition	preposition	däck av typ 14b
typ 4a	typ X	preposition	preposition	däck typ Kumho
typ 4b	typ X	adverb	adverbial	typ igår
typ 5	typ	adverb/diskurspartikel	adverbial/partikel	igår, typ

Det finns alltså sammanlagt sju *typ*-konstruktioner i materialet, och vi menar att utvecklingen av *typ* under 1900-talet har gått från typ 2 till typ 5. De belägg på *typ* som vi har funnit i korpusstudien ger nämligen vid handen att utvecklingen av de olika konstruktionerna har följt just denna ordning. I tabellerna 3 och 4 redovisar vi beläggen på *typ* i absoluta och relativa tal. Typ 3a och 3b samt typ 4a och 4b är i tabellerna sammanslagna, eftersom både *av typ X* och

⁵ Enligt Frigyes (2010) har dock textmängden i svensk dagspress minskat. Frigyes har undersökt textmängden i fem svenska dagstidningar, inklusive *Dagens Nyheter*, och drar följande slutsats: »Totalt har den relativa andelen textyta på de 25 nyhetssidorna i de fem tidningarna sjunkit från en yttandel på 45 procent 1980, via 34 procent år 2000 till 27 procent 2010.» Denna minskning kan innebära att DN 1998 och DN 2009 snarare består av 2,5–3 miljoner ord. För vår undersökning innebär detta dock inte något större problem eftersom vi vid jämförelser korpusarna emellan använder oss av andelarna av de olika *typ*-varianterna i varje enskild korpus.

typ X kan analyseras på två olika sätt (och vilken analys man bör välja framgår inte alltid av konkordanserna). Detta återkommer vi till i vår diskussion om de analytiska alternativen i avsnitt 3.3 och 3.4 nedan.

Tabell 3. *Typ* – belägg i absoluta tal.⁶

	ÄSR (1838– 1940)	ORDAT (1923– 1958)	Press 65	Press 76	DN 1987	PressText: DN 1998	PressText: DN 2009
typ 1	27	104	54	50	156	94	78
typ 2	5	121	38	24	41	23	11
typ 3	–	22	19	15	38	5	4
typ 4	–	9	5	27	57	18	29
typ 5	–	–	–	–	–	2	3
Totalt	32	256	116	116	292	142	125

Tabell 4. *Typ* – belägg i relativa tal (%).

	ÄSR (1838– 1940)	ORDAT (1923– 1958)	Press 65	Press 76	DN 1987	PressText: DN 1998	PressText: DN 2009
typ 1	84	41	47	43	53	66	62
typ 2	16	47	33	21	14	16	9
typ 3	–	9	16	13	13	4	3
typ 4	–	4	4	23	20	13	23
typ 5	–	–	–	–	–	1	2

Enbart typ 1 och typ 2 förekommer i den äldsta korpusen. Typ 3 kan först beläggas i ORDAT-korpusen; den konstruktionen uppnår högst frekvens i Press 65 och är nu nästan borta. Typ 4 är ganska ovanlig både i ORDAT och i Press 65. Därefter håller denna konstruktion emellertid sig på en relativt konstant nivå (13–23 % av *typ*-förekomsterna). Typ 5 dyker först upp i DN 1998. Hur de olika *typ*-konstruktionerna varierar över tid åskådliggörs i diagram 1.

Av diagram 1 framgår att typ 1 (som *en ovanlig typ*) har varit mest frekvent i svenska dagstidningar under 1900-talets andra hälft, och det är också den konstruktion som är vanligast nu. Vi ser också att typ 2 och typ 3 – de konstruktioner som innehåller prepositionen *av* – ökar under seklets början, men sedan successivt blir allt ovanligare (tillsammans utgör de endast 12 % av alla *typ*-förekomster i DN 2009), medan typ 4 ökar svagt under perioden 1998–2009. Typ 5 finns endast belagd i materialet från de två senaste årtiondena.

⁶ Vid en sökning på *typ* i korpusen DN 1987 får man visserligen 331 träffar men av dessa är 39 köp- och säljannonser. Eftersom annonser inte annars verkar förekomma i korpusarna utesluts dessa 39 här för att jämförelsen mellan de olika korpusarna ska bli mer rättvisande.

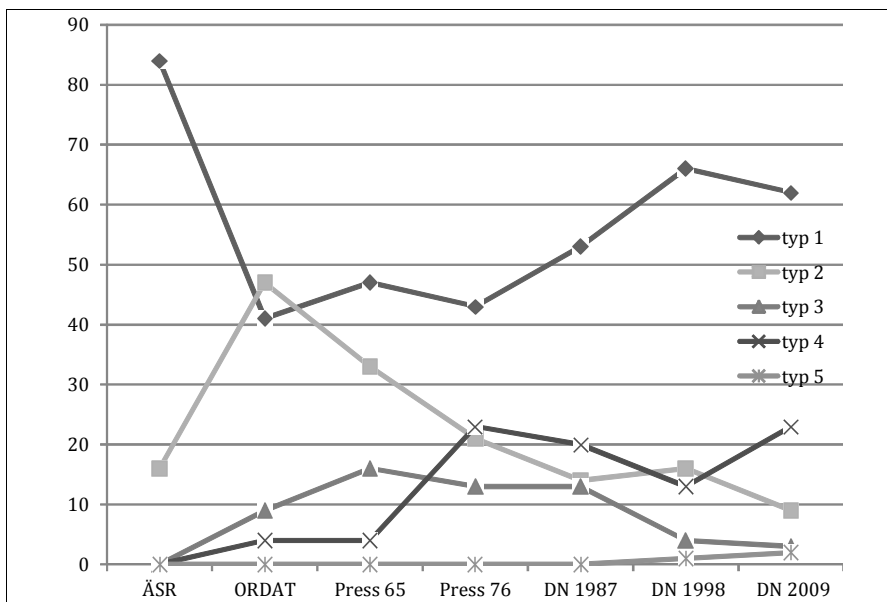

Diagram 1. Typ-konstruktioner – diakron frekvensförändring i procent.

3.1 Typ 1 – ett vanligt substantiv

Typ 1 är ett vanligt substantiv, som i regel fungerar som huvudord i en nominalfras, ofta med framförställda attribut. Typ 1 böjs som ett substantiv (*den här typen, dessa vidriga typer* etc.) och förekommer också i sammansättningar med andra substantiv (se exempel i 7).

7. a. Efterkrigstidens soudenör**typ**, nu en **typ** för den härskande klassen i Tyskland. (ÄSR)
- b. Efter en viss tid hade damen [...] diariefört min **typ** till avdelningen för burkmat. (Press 65)
- c. En viss **typ** häckar i bebyggda områden. (DN 2009)

Betydelsen hos typ 1 är 'sort'/'slag' eller 'typ av person', men några exempel från ÄSR (som 7 a) indikerar att *typ* också kunde användas i betydelsen 'modell' eller 'förebild'.

3.2 Typ 2 – substantiv som rektion till *av*

Precis som andra substantiv används ibland *typ* som rektion i en prepositionsfras. Särskilt frasen *av X typ* är intressant i detta sammanhang. Orden *sort* och *slag*, som alltså betydelsemässigt ligger mycket nära *typ*, förekommer ofta i *av*-fraser som fungerar som förklarande/specificerande prepositionsattribut (till exempel i satsen *Vi ville ha fika av vanlig sort*). I korpusen Press 65 ingår inte mindre än en tredjedel av alla *typ* just i sådana *av*-fraser, men i materialet från 2009 utgör sådana exempel på *typ* endast 9 % av alla *typ*-förekomster. Att *typ* i *typ* 2-konstruktionen är ett substantiv visas av att det kan böjas (*av den här typen*, *av amerikanska typer*). Typ 2 tycks dock inte ha betydelsen 'förebild', utan kan enbart betyda 'sort'/'slag'.

3.3 Typ 3 – substantiv eller del av preposition

I ORDAT-korpusen dyker konstruktionen *av typ X* upp för första gången. I likhet med typ 2 kan *typ* här analyseras som ett substantiv (som fungerar som rektion till *av*), men det är också möjligt att analysera *typ* som en del av tvåordsprepositionen *av typ* (se SAG 2 s. 720 för exempel på andra flerordsprepositioner). Exempel (8) är alltså syntaktiskt tvetydigt (Ohlander 1983 s. 23 diskuterar liknande exempel).

8. flygplan av **typ** Curtiss C46 (Press 65)
 analys 1: [PF av [NF typ Curtiss C46]]
 analys 2: [PF av typ [NF Curtiss C46]]

Just i kontexter där *typ* är oböjt och inte bestäms av attribut saknas tydliga tecken på att *typ* är ett substantiv, och därmed öppnas en möjlighet för reanalys. Man bör också notera att reanalyser inte är direkt observerbara i sig (se Hopper & Traugott 2003 s. 50–70 och Rosenkvist 2004 s. 32–36) och att denna reanalys inte innebär någon betydelseförändring.

Ohlander (1983) spekulerar över hur typ 3 har uppstått, och han föreslår att ursprunget ska sökas i det myndighetsspråk som alla medborgare kommer i kontakt med. Som exempel (8) indikerar, är det också möjligt att typ 3 först har uppstått inom det militära, där olika typbeteckningar är både frekventa och ytterst relevanta; det förefaller rimligt att anta att den stora samhällsomställning som det andra världskriget innebar för Sverige också kan ha satt spår i språket. Beläggen på *typ* i Språkbankens ORDAT-korpus visar att det militära språket, och närmare bestämt flygvapnet, verkligen tycks ha fungerat som en grogrund

för typ 3. Av de 22 exempel på typ 3 som förekommer i ORDAT-korpusen rör 20 flygplanstyper, och av de resterande två handlar ett om flygplansmotorer och ett om robotförband. Båda dessa exempel är emellertid från 1958, vilket innebär att samtliga exempel på typ 3 i ORDAT-korpusen rör flygplanstyper, utom två av de allra senaste. Några typiska exempel ges i (9).

9. a. marinens flygplan av **typ** Hansa-Brandenburg (ORDAT 1925)
- b. tvåmotoriga maskiner av **typ** Dernier Wal (ORDAT 1926)
- c. övningsflygplan av **typ** Stieglitz (ORDAT 1937)
- d. standardjaktplan av **typ** Gloster Meteor IV (ORDAT 1945)

I ORDAT-korpusen finns också 121 belägg på typ 2, och av dessa är 18 flygrelaterade. Av de övriga rör 14 belägg andra militära fortskaffningsmedel (stridsvagnar, jagare och u-båtar), medan resten handlar om lite av varje. Två exempel är *skånsk modernism av ganska moderat typ* (ORDAT 1935) och *två stjärnmoln av förut okänd typ* (ORDAT 1938). Det är alltså just typ 3 som nästan uteslutande är knuten till flygplan.

Det visar sig således att typ 3 är en konstruktion som först tycks ha använts för att beteckna olika typer av flygplan, och i synnerhet militära flygplan.⁷ Kan-ske hänger detta samman med att flygväsendet vid denna tid utgjorde den teknologiska utvecklingens absoluta frontlinje. Att detta språkbruk sedan har spridit sig till andra vapengrenar är inte svårt att tänka sig, och möjligen har typ 3 fått ett genomslag i myndighetsspråk och i dagspress i samband med den militarisering som Sverige genomgick i samband med andra världskriget. Hopper (1998 s. 149 ff.) har visat att några komplexa tyska prepositioner (som till exempel *im Wege* 'genom att') först användes i snävt avgränsade kontexter (byråkrat- och kanslispråk) men så småningom har spridits till i princip alla texttyper. Detta visar att ord och konstruktioner med ett mycket begränsat användningsfält ändå kan få fäste i vardagsspråket, och därför är det inte alldeles orimligt att anta att typ 3 faktiskt först användes enbart för att beteckna flygplanstyper.

3.4 Typ 4 – preposition eller adverb

Liksom typ 3 är typ 4 (*typ X*) en konstruktion som utmärks av syntaktisk ambiguitet. I vissa exempel är det uppenbart att *typ* fungerar som en preposition (10

⁷ I ORDAT-korpusen finns också 18 belägg på konstruktionen *av typen/typerna X*. Av dessa rör 14 exempel flygplanstyper.

a, b), medan andra exempel visar att *typ* inte rimligen kan analyseras som preposition (10 c, d) eftersom det inte finns något till *typ* knutet nominalt led som kan fungera som rektion.

10. a. uppdrag **typ** hemvärnet. (DN 1998)
- b. Jag har medvetet gått in för att inte göra en nyckelroman, **typ** Tikkanens uppgörelser. (Press 76)
- c. Det var för **typ** två år sedan. (DN 2009)
- d. Just nu har jag **typ** inga pengar. (DN 2009)

Typ 4 är den prepositionella konstruktion som Ohlander (1983) diskuterar – rubriken till hans artikel (*Förslag typ löntagarfonder*) är ett citat av vår förutvarande statsminister Torbjörn Fälldin, och Ohlander menar att Fälldins yttrande »återspeglar ett språkbruk som under senare år blivit allt vanligare» (1983 s. 21). Tabellerna 2 och 3 visar att såväl typ 2 som typ 3 (*typ*-konstruktionerna med *av*) tycks ha varit mest frekventa på 60-talet, medan typ 4 ökar starkt mellan 1965 och 1976.⁸ De första exemplen på typ 4 kommer emellertid från ORDAT-korpusen, de två allra tidigaste från 1931. Typiskt nog rör det sig dels om en ny flygplanstyp (11 a), dels om en motor (11 b).

11. a. en ny svensk maskin, **typ** Jaktfalk från A. B. Svenska Aero (ORDAT 1931)
- b. en av AEG utförd dieselmotor, **typ** Hesselman (ORDAT 1931)

Vad gäller betydelsen kan typ 4 alltså ibland ha andra betydelser än 'sort'/'slag', och Ohlander anger att betydelsen närmast är 'till exempel' (1983 s. 23), som i (10 b). Strukturellt sett antar han att typ 4 har uppkommit genom att tvåordsprepositionen *av typ* har förkortats – *av* har helt enkelt fallit bort. Utvecklingen kan beskrivas som i (12).

12. [_{PF} av [_{NF} typ X]] > [_{PF} av typ [_{NF} X]] > [_{PF} typ [_{NF} X]]

Denna typ av språkförändring är tämligen vanlig – Braunmüller (1978) visar till exempel att det finns många exempel på konjunktioner som genomgått en sådan förändring (se Rosenkvist 2004 s. 18–21).

Typ har emellertid utvecklats vidare de senaste decennierna. I (10 c) är *typ* underordnat prepositionen *för* ... *sedan*, och om *typ* vore prepositionellt skulle det alltså tillsammans med nominalfrasen *två år* fungera som rektion till *för* ... *sedan*. Emellertid är prepositionsfraser icke-nominala, och därför fungerar de i

⁸ Ohlander (1983) hittar tre fall av typ 4 i Press 65 och 25 i Press 76; våra siffror är något högre (fem respektive 27).

regel inte som rektioner (SAG 2 s. 684, 3 s. 652 f.). I (10 d) innebär en prepositionsanalys att *typ* utgör en prepositionsfras tillsammans med rektionen *inga pengar*, men denna prepositionsfras skulle då fungera som direkt objekt i satsen, vilket, återigen, är en atypisk syntaktisk funktion för prepositionsfraser. Även om *typ* direkt följs av en möjlig rektion är det alltså inte givet att ordet bör eller ens kan analyseras som en preposition. Snarare bör *typ* i (10 c) ses som ett gradadverbial som bestämmer *två* – betydelsen motsvararar 'nästan' eller 'ungefär' – medan *typ* i (10 d) tycks fungera som ett fristående satsadverbial med den ungefärliga betydelsen 'liksom'. Kotsinas (2004 s. 87) menar att *typ* (och *ungefär*) kan användas i ungdomsspråk för att »markera att innehållet i det fokuserade elementet inte skall tolkas alltför bokstavligt, till exempel att en tids-, mått-, platsangivelse eller jämförelse är vag och inexakt». Dessa betydelser kan i vårt material först beläggas i PressText-materialet från 1998, men Fridell (1993 s. 26) noterade att *typ* hade börjat användas som adverb av studenter i Växjö redan hösten 1992. Denna eftersläpning är inte oväntad – novationer i ungdomars talspråk får ju i regel inte ett direkt genomslag i dagstidningar som DN.

Typ har alltså utvecklats längre än vad Ohlander (1983) beskrev (vilket också diskuteras av Fridell 1993, Kotsinas 2004 s. 84–100 och Svensson 2009 s. 174–185); när *typ* tar ett icke-nominalt komplement (som *typ igår*) kan ordet inte längre analyseras som en preposition, utan måste ses som ett adverbial som bestämmer ett efterföljande led. Den förändring som illustreras i (12) kan därför kompletteras som i (13).

13. [_{SATS} [_{PF} *typ* [_{NF} X]]] > [_{SATS} [*typ*_{ADVL} X]]

Som adverb kan *typ* bestämma inte bara nominala led, utan också till exempel tidsadverbial. Och adverb kan dessutom vara fristående. Fridell (1993 s. 26) understryker att *typ*:s friare ställning inom satsen är »ett typiskt adverbliellt drag». Adverb har alltså en relativt fri distribution inom satsen och behöver inte alltid komplement, vilket innebär att reanalysen preposition > adverb får till följd att *typ* frigörs från sin relation till ett komplement.

3.5 Typ 5 – adverb eller diskurspartikel

Det två första beläggen på typ 5 återfinns i DN 1998. I DN 2009 finns det tre belägg.

14. a. Vi multikultade järnet, **typ**. (DN 1998)
- b. Benke-fan sedan 25 år, **typ**. (DN 2009)

I de exempel i materialet från 1998 och 2009 där *typ* uppträder i slutet av en sats eller en fristående fras kan ordet inte tolkas som huvudordet i en prepositionsfras eller ens som ett led inuti en fras. I stället fungerar ordet här närmast som ett fristående adverbial vilket bestämmer ett föregående led av något slag, antingen hela den föregående satsen/frasen eller delar av den; i en del fall är det oklart vilket.

Beläggen på *typ* 5 är påfallande talspråkliga, och alla kan också analyseras som samtalsmarkörer/samtalspartiklar (Kotsinas 2004 [1994]) eller diskurspartiklar (Svensson 2009). I Gudrun Svenssons (2009 s. 24 f.) undersökning av diskurspartiklar i ungdomars talspråk (särskilt *duvet*, *ba(ra)*, *ju*, *liksom* och *typ*) definieras sådana partiklar som »samtalsreglerande element, som kan utelämnas utan att ett yttrandes bärande semantiska innehåll går förlorat och utan att dess grammatiska form blir lidande». Enligt henne liknar partiklarna i viss mån grammatiska funktionsord, dels på så sätt att funktionen hos dessa partiklar ofta är svår att sätta fingret på, dels genom att kontext och position i satsen blir avgörande för hur ordet, i detta fall *typ*, ska tolkas. Att dra en gräns mellan vad som ska räknas som en verklig diskurspartikel och vad som ska ses som ett ord från en annan grammatisk kategori med för tillfället diskursmarkerande funktion är givetvis vanskligt (Svensson 2009 s. 243).

Svensson menar vidare att inga av de diskurspartiklar hon har undersökt generellt kan ses som semantiskt innehållstomma, även om det lexikala betydelseinnehållet ofta »kan verka starkt uttunnat» (2009 s. 180). Detta stämmer väl in på hur *typ* fungerar i de exempel där ordet står sist i en sats eller fristående fras. I dessa exempel verkar satsens grammatiska form och det bärande semantiska innehållet finnas kvar även om *typ* stryks från satsen. *Typ* kan här alltså förutom att tolkas som ett adverb som fungerar som adverbial även ses som en diskurspartikel, i detta fall av den sort som modifierar innehållet i det som sägs (se Kotsinas 2004 s. 85–86, Svensson 2009 s. 25).

Utan *typ* har dock exemplen inte exakt samma betydelse som med *typ*. *Benke-fan sedan 25 år*, *typ* är ju inte riktigt samma sak som *Benke-fan sedan 25 år*, eftersom det i det förra fallet (om man här tolkar *typ* som att det endast modifierar 25 år och inte hela nominalfrasen) antagligen kan innebära att man egentligen är Benke-fan sedan till exempel 24 eller 26 år tillbaka. Detta visar att *typ* inte är helt betydelseomt. I detta exempel betyder ordet kanske snarast 'ungefär'.

I de övriga exempel där *typ* uppträder i slutet av en sats eller en fristående fras verkar ordet betydelsemässigt mest likna ett vagt 'liksom': *Vi multikultade järnet, typ*. I dessa exempel har ordet därmed närmast en expressiv funktion; Hopper & Traugott (2003 s. 76) menar att detta är ett tydligt tecken på grammatikalisering: »[...] meaning changes and the cognitive strategies that motivate them are central in the early stages of grammaticalization and are crucially linked to expressivity.» Som nämndes ovan kan också typ 4 ha betydelsen 'liksom'.

3.6 Den syntaktiska utvecklingen – en sammanfattning

I början av 1900-talet användes *typ* uteslutande som ett substantiv. Ett sekel senare fungerar *typ* också som preposition, adverb och diskurspartikel; utvecklingen illustreras i tabell 2. Innehållsordet *typ* har alltså utvecklats till olika formord, med allt svagare lexikal betydelse. Förändringen följer därmed mycket väl de kriterier som utmärker grammatikalisering. Vi har i avsnitt 3 också visat att varje enskilt steg i den syntaktiska utvecklingen utgörs av en reanalys i en kontext som utmärks av syntaktisk ambiguitet. I följande avsnitt (4) diskuterar vi samspelet mellan syntax och semantik i grammatikaliseringen av *typ*.

4. Grammatikaliseringen av *typ* som interaktion mellan semantisk omtolkning och syntaktisk reanalys

I vår redogörelse för syntaxen ovan har vi också kommenterat den semantiska utvecklingen av *typ*, men inte i detalj. En sammanställning av *typ*:s olika syntaktiska funktioner och betydelser ges därför i tabell 5.

Tabell 5. Typ – syntaktiska funktioner och betydelser.

Variant	Konstruktion	Syntaktisk analys	Betydelse(r)
typ 1	en X typ	[_{NF} en X typ]	'sort'/'slag', 'förebild'/'modell'
typ 2	av X typ	[_{PF} av [_{NF} X typ]]	'sort'/'slag'
typ 3	av typ X	a. [_{PF} av [_{NF} typ X]]	'sort'/'slag'
		b. [_{PF} av typ [_{NF} X]]	'sort'/'slag'
typ 4	typ X	a. [_{SATS} [_{PF} typ [_{NF} X]]]	'sort'/'slag', 'ungefär'/'till exempel'
		b. [_{SATS} [typ _{ADVL} X]]	'ungefär'/'till exempel', 'liksom'
typ 5	typ	[[_{SATS}] typ]	'liksom'

Det framgår av tabell 5 att den nutida betydelseutvecklingen sammanhänger med att *typ* övergår från att enbart fungera som ett substantiv till att också kunna användas som preposition (typ 4a). De syntaktiska reanalyserna substantiv > del av preposition > preposition berör alltså inte *typ*:s semantik, utan det är först när *typ* fungerar som en preposition som den nya betydelsen 'ungefär'/'till exempel' utvecklas. Vi menar att denna nya betydelse härrör från konstruktioner som i (15).

15. a. Det är ett tärningsspel **typ** »Fia» som går ut på att komma fortast möjligt från start till mål. (Press 76)
 b. ofrånkomliga åtgärder **typ** höjd omsättningsskatt. (Press 76)

I (15 a) kan *typ* betyda antingen 'av sort/slag' eller 'ungefär som', och dessa betydelser ligger i själva verket mycket nära varandra i detta och liknande exempel. Det finns heller inte någon distinkt semantisk skillnad mellan 'ungefär som' och 'till exempel'. I exempel (15 b) kan *typ* ha båda dessa betydelser – eller rättare sagt kan en språkbrukare tolka *typ* i (15 b) på två olika men närliggande sätt. Comrie (1986 s. 77) framhåller att det finns en viktig skillnad mellan betydelse och tolkning:

[...] I distinguish strictly between the meaning of a construction and its interpretation, claiming that many aspects of interpretation that are traditionally assigned to the semantics of a construction or sentence are in fact conversational implicatures (in the Gricean sense) that are not part of the meaning of the sentence, and can in fact be cancelled in appropriate circumstances. (Comrie 1986 s. 77)

Inom grammatikaliseringsforskningen är just möjligheten att ge ett uttryck i en viss kontext en ny tolkning en central del av förklaringen till betydelseförändring (Traugott & Dasher 2002, Hopper & Traugott 2003 s. 81 ff.). När det gäller *typ* är det rimligt att säga att ordet har fått en ny betydelse först när det används som adverb (typ 4b), eftersom sådana exempel inte kan tolkas som att de uttrycker betydelsen 'sort'/'slag' (se 16).

16. a. Det var **typ** femton pers inne på operation. (DN 2009)
 b. Det var för **typ** två år sedan. (DN 2009)

Som preposition (typ 4a) kan *typ* alltså tolkas på olika sätt, men det adverbiala *typ* (typ 4b) har inte samma tolkningsutrymme – det förekommer enbart med betydelserna 'ungefär'/'till exempel' och, efterhand, med tolkningen 'liksom'. Kotsinas 2003 nämner inte *typ* i just denna tolkning, men Kotsinas 2004 (s. 86) anger att användningen som markör för inexakthet är »relativt ny för *typ*». Den

nya tolkningen, som inte alltid kan skiljas från 'ungefär', uppstår förmodligen när *typ* används för att approximera tids- eller måttsuttryck. Svensson (2009 s. 176) menar att detta bruk av *typ* är »mycket vanligt», och ger följande exempel (17).

17. a. Jag pluggade **typ** hela natten.
- b. Vi var **typ** 33 eller något sådant.

När *typ* står i denna position i satsen kan det tolkas som 'ungefär' (*Vi var ungefär 33*; se Kotsinas 2003 s. 280), men det är också möjligt att tolka *typ* som ett satsadverbial som modifierar talarens inställning till det som sägs (se Abraham 2001 s. 40 f. och Traugott & Dasher 2002 s. 152 ff.). Den vaga betydelsen kan ju lika gärna modifiera en verbhändelse eller ett uttalande som en mängd eller ett mått. Semantiskt sett är både 'ungefär' och 'liksom' approximerande led, men lexemet *ungefär* modifierar i regel inte verbhändelser – man kan säga *Jag liksom halkade* men inte **Jag ungefär halkade*.

I (18) står *typ* i samma position som i (17), det vill säga direkt efter det finita verbet, och i dessa fall kan *typ* bytas ut mot *liksom*, men inte mot *ungefär* (exemplen i 18 är hämtade från Svensson 2009 s. 177).

18. a. ... så jag satt **typ** i sängen och läste.
- b. Han har **typ** svårt att bestämma sig.

Den till talaren knutna tolkningen 'liksom' är således förknippad med en reanalys (adverb > satsadverb), och när *typ* väl har blivit ett satsadverb med en tämligen vag betydelse blir det också möjligt att använda *typ* som ett samtalsreglerande element, en diskursmarkör (*typ* 5). Svensson (2009 s. 180) menar att det finns stora likheter mellan *typ* och *liksom*, eftersom båda kan användas när »talaren genom approximering av ett yttrandes semantiska innehåll gör ett visst förbehåll inför sin egen utsaga och härmed ger lyssnaren egna tolkningsmöjligheter inom en viss föregiven ram».

I Rosenkvist 2005 diskuteras grammatikaliseringen av *bara*, och där hävdas att utvecklingen av *bara* drivs framåt genom syntaktiska reanalyser, som utlöses av vaghet/polysemi, och semantiska omtolkningar som i sin tur beror på syntaktisk ambiguitet. Denna modell stämmer alltså också väl med utvecklingen av *typ*. I tabell 6 sammanfattar vi hur utvecklingen av *typ* kan ses som ett samspel mellan syntaktiska reanalyser och semantiska omtolkningar.

Tabell 6. Grammatikaliseringen av *typ* som semantisk/syntaktisk interaktion.

Konstruktion	Utvecklingssteg	Ambiguitet	Vaghet
typ 3a	<i>av typ</i> ('sort'/'slag')	+	–
typ 3b, typ 4a	prepositionellt <i>typ</i> ('sort'/'slag'/'ungefär')	–	+
typ 4b	<i>typ</i> ('ungefär'/'liksom')	+	–
typ 5	diskursmarkören <i>typ</i> ('liksom')	–	–

Konstruktionen *av typ* är alltså syntaktiskt tvetydig, vilket gör det möjligt att reanalysera *typ* som preposition. Prepositionen *typ* förekommer i sin tur i kontexter där den latenta vagheten i betydelsen 'sort'/'slag' ger upphov till en ny tolkning ('ungefär'). En preposition med denna innebörd kan också analyseras som ett adverb, eftersom konstruktionen typ 4b inte är syntaktiskt entydig. Och när *typ* har reanalyserats till ett adverb uppstår nya ordföljdsalternativ som möjliggör att *typ* tolkas som ett satsadverb/diskursmarkör med betydelsen 'liksom'. Utvecklingen av *typ* består alltså av en serie syntaktiska reanalyser (som inte påverkar betydelsen) och semantiska omtolkningar (som inte påverkar *typ*:s syntaktiska status).

I avsnitt 2.1 presenterade vi en schematisk bild av hur språkförändring antas ske ($A > A/B > B$), och vi har här visat att en mellanliggande fas föreligger i varje enskilt steg i förändringen av *typ*. Ur ett semantiskt perspektiv utgör fasen A/B ett utvecklingssteg där *typ* är vagt eller polysemt, medan fasen A/B ur syntaktisk synpunkt innebär ambiguitet.

Några etablerade grammatikaliseringsforskare diskuterar både semantisk/pragmatisk och syntaktisk förändring (som t.ex. Tabor & Traugott 1998), men traditionellt sett har de forskare som ägnar sig åt grammatikalisering antingen utgått från ett semantisk/pragmatiskt perspektiv (som till exempel Bybee m.fl. 1994) eller från ett syntaktiskt (till exempel Roberts & Roussou 2003), och tonen mellan dessa två läger, det funktionella och det formella, har stundtals varit hätsk (Newmeyer 1998 kap. 5). Vår analys av hur *typ* har förändrats utgår dock från övertygelsen om att båda dessa aspekter måste beaktas när man studerar grammatikalisering – enbart ett kombinerat perspektiv kan ge en djupare förståelse av grammatikaliseringsprocessen (se också Rosenkvist 2005 s. 235 f.).

5. Sammanfattande diskussion

I den här artikeln har vi diskuterat de syntaktiska och semantiska förändringar som det lilla ordet *typ* har genomgått under det senaste seklet. Förändringen, eller grammatikaliseringen, är särskilt intressant eftersom den har skett under en period som i princip är nutid, vilket innebär att det har funnits goda möjligheter att spåra den genom sökningar i flera stora elektroniska korpusar. Därför framträder grammatikaliseringen av *typ* med stor skärpa, jämfört med liknande förändringsprocesser som har ägt rum i äldre tid, och vi kan också vara relativt säkra på att utvecklingen inte har påverkats av faktorer som inte är kända på förhand eller som inte är synliga i materialet; när man studerar språkförändring under fornsvensk tid kan till exempel påverkan från latin eller lågtyska sällan uteslutas helt, och inte heller kan man med säkerhet avgöra om stilistiska faktorer har varit viktiga.⁹ Av dessa skäl kan förändringen av *typ* ha rätt stor betydelse för den övergripande förståelsen av grammatikalisering och av diakron språkförändring.

Grammatikaliseringen av *typ* tycks följa de principer som föreslås av Rosenkvist (2005), och man kan därmed säga att denna modell, som formulerats främst med utgångspunkt i grammatikaliseringen av *bara*, har fått ett visst empiriskt stöd. En förutsättning för att modellen ska kunna utvärderas i vidare studier är att man då analyserar såväl semantisk som syntaktisk förändring. Ett sådant eklektiskt tillvägagångssätt är inte särskilt vanligt i den moderna grammatikaliseringsforskningen (se till exempel Vincent 2001 s. 5), men vi anser faktiskt att det är nödvändigt om man vill uppnå en djupare förståelse av diakron språkförändring, eftersom de mekanismer som orsakar en syntaktisk reanalys kan vara semantiska till sin natur, och vice versa.

Källan till det prepositionella *typ* tycks enligt våra undersökningar vara beteckningar inom flygväsendet. Det svenska flygvapnet bildades 1926, och flyget utgjorde den tidens högteknologi. I början av 1930-talet var debatten om flygvapnets utbyggnad het, och en försvarskommission tillsattes 1930. År 1935 föreslog kommissionen en kraftig förstärkning av flygvapnet (Ungermark 1977). Under samma period förekommer också publikdragande flygturnéer,

⁹ Givetvis finns det en stilistisk aspekt på *typ*-förändringen. Skriftspråket blev under 1900-talet ledigare (se Mårtensson & Svensson 1988 s. 127 ff.), och man kan därför anta att talspråkliga innovationer får ett snabbare genomslag i dagspress i slutet av 1900-talet än i dess början. Dessutom fanns det en avsevärd stilskillnad mellan skönlitteratur och tidningstext under 1900-talets början, vilket kanske förklarar varför enbart *typ* 1 och *typ* 2 förekommer i den äldsta, skönlitterära korpusen (ÅSR).

luftfartsutställningar och en allmän utbyggnad av flygplatser. På det hela taget uppmärksammades både det militära och det civila flyget ofta i dagspressen vid den här tiden, och en eventuell språklig innovation med flygursprung torde ha haft relativt stora möjligheter att etablera sig i allmänspråket. Situationen påminner något om dagens moderna svenska, där många termer från datorvärlden nu har blivit vardagliga ord – några exempel är *surfa*, *blogg* och *brandvägg*.

I slutet av 1900-talet var variationen när det gäller olika *typ*-konstruktioner betydande (se tabell 4 och diagram 1). I Press 76 är till exempel typ 1, typ 2, typ 3 och typ 4 alla ganska vanliga. Ett par decennier senare ser vi emellertid att *typ*-konstruktionerna med *av* (typ 2 och typ 3) minskar i frekvens, och om utvecklingen fortsätter kan det inom några decennier vara så att *typ* enbart förekommer som substantiv, preposition och diskursmarkör. I vår analys menar vi att typ 2 och typ 3 är mellanformer, och sådana kan i ett diakront perspektiv vara instabila. När till exempel flerordsprepositionen *av typ* har reanalyserats till *typ* uppstår en konkurrenssituation där den äldre varianten, som inte har den prototypiska prepositionens korta form, förmodligen kommer till korta i det långa loppet. Om *av typ* och *typ* uppfattas som helt synonyma finns det ju för den enskilde språkbrukaren inget skäl att använda den längre formen. I DN 2009 utgör typ 3 enbart tre procent av alla *typ*-förekomster, och vi tror alltså att andelen kommer att sjunka ytterligare framöver. Vi ser fram emot att få facit i hand genom en sökning på *typ* i den DN-korpus som kan förfärdigas efter nästa elvaårscykel – DN 2020.

Referenser

Korpusar

PressText, pressarkiv, sökning på ordet *typ* utförda i Dagens Nyheter 1998 och 2009: <http://www.presstext.se/> (hämtade 2010-02-05).

Språkbankens konkordanser, Göteborgs universitet, sökning på formen *typ* samt *typen*, *typer* och *typerna* i korpusarna Äldre svenska romaner, Press 65, Press 76 och DN 1987: <http://spraakbanken.gu.se/konk/> (hämtade februari–maj 2010).

Språkbankens korpus ORDAT, Göteborgs universitet, sökning på formen *typ* samt *typen*, *typer* och *typerna*: <http://spraakbanken.gu.se/ORDAT/> (hämtade januari–februari 2011).

Övriga internetkällor

Nationalencyklopedins ordbok, sökning på *typ*: <http://ne.se.ludwig.lub.lu.se/sve/typ> (hämtad 2010-04-16).

Litteratur

- Abraham, Werner, 2001: How far does semantic bleaching go: About grammaticalization that does not terminate in functional categories. I: Grammatical relations in change, red. av J. T. Faarlund. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. S. 15–64.
- Andersen, Henning, 2001: Actualization and the (uni)directionality of change. I: Actualization, red. av Henning Andersen. (Current Issues in Linguistic Theory 219.) Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. S. 225–248.
- Andersson, Peter, 2007: Modalitet och förändring. En studie av *må* och *kunna* i fornsvenska. Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Braunmüller, Kurt, 1978: Remarks on the formation of conjunctions in Germanic languages. I: Nordic Journal of Linguistics 1. S. 99–120.
- Bybee, Joan, Perkins, Revere & Pagliuca, William, 1994: The evolution of grammar. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Campbell, Lyle, 2001: What's wrong with grammaticalization? I: Language Sciences 23. S. 113–161.
- Comrie, Bernard, 1986: Conditionals: a typology. I: On conditionals, red. av Elizabeth Closs Traugott m.fl. Cambridge: Cambridge University Press. S. 77–102.
- Faarlund, Jan Terje, 2007: From clitic to affix: the Norwegian definite article. I: Working Papers in Scandinavian Syntax 79. S. 21–46.
- Fridell, Staffan, 1993: Nya typtyper. I: Språkvård 1/1993. S. 25–26.
- Frigyes, Paul, 2010: Vart tog texten vägen? I: Journalisten 12. S. 4–10.
- Heine, Berndt & Kuteva, Tanya, 2002: World Lexicon of Grammaticalization. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hopper, Paul, 1998: The paradigm at the end of the universe. I: The limits of grammaticalization, red. av Anna Ramat & Paul Hopper. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. S. 147–158.
- Hopper, Paul J. & Elizabeth Closs Traugott, 2003: Grammaticalization. 2:a uppl. (Cambridge textbooks in linguistics.) Cambridge: Cambridge University Press.
- Iversen, Ragnvald, 1955: *Norrøn grammatikk*. Oslo: Aschehoug & Co.
- Joseph, Brian D., 2004: Rescuing Traditional (Historical) Linguistics from Grammaticalization »Theory«. I: Up and Down the Cline – The Nature of Grammaticalization, red. av Olga Fischer, Muriel Norde & Harry Perridon. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. S. 44–71.
- Kotsinas, Ulla-Britt, 2003: *En bok om slang*, typ. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Kotsinas, Ulla-Britt, 2004 [1994]: *Ungdomsspråk*. (Ord och stil, Språkvårdssamfundets skrifter 25.) Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Lehmann, Christian, 1995 [1982]: Thoughts on grammaticalization. München/Newcastle: Lincom Europa.
- Lehti-Eklund, Hanna, 1990: Från adverb till markör i text: studier i semantisk-syntaktisk utveckling i äldre svenska. (Humanistiska avhandlingar 4. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 561.) Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Mårtensson, Eva & Svensson, Jan, 1988: Offentlighetsstruktur och språkförändring. (Nordlund 14.) Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet.

- Newmeyer, Frederick, 1998: Language form and language function. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Norde, Muriel, 2009: Degrammaticalization. Oxford: Oxford University Press.
- Ohlander, Sölve, 1983: »Förslag typ löntagarfonder» – om ett nytt språkbruk i dagens svenska. I: Språkvård 1/1983. S. 21–30.
- Roberts, Ian & Roussou, Anna, 2003: Syntactic Change. A Minimalist Approach to Grammaticalization. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rosenkvist, Henrik, 2004: The emergence of conditional subordinators in Swedish – a study in grammaticalization. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 62.) Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet.
- Rosenkvist, Henrik, 2005: Modern Swedish *bara* – from adjective to conditional subordinator. I: Historical Linguistics 2003. Selected papers from the 16:th ICHL, Copenhagen 11–15 August 2003, red. av M. Fortescue, E. Skafte Jensen, J. E. Mogensen & L. Schøsler. (CILT 257.) Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. S. 225–240.
- Rosenkvist, Henrik, 2006: Fyra vyer av begreppet grammatikalisering. I: Årsbok utgiven av vetenskapssocieteten i Lund, red. av Valéria Molnár. Lund: Vetenskapssocieteten i Lund. S. 57–73.
- SAG = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999: Svenska Akademiens grammatik. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Skärlund, Sanna, 2010: Grammatikalisering, typ? – om den förändrade användningen av ordet *typ* 1965–2009 som en grammatikaliseringsprocess. Opubl. C-uppsats. Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet.
- Stroh-Wollin, Ulla, 2009: On the development of definite markers in Scandinavian. I: Working Papers in Scandinavian Syntax 83. S. 1–25.
- Svensson, Gudrun, 2009: Diskurspartiklar hos ungdomar i mångspråkiga miljöer i Malmö. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 67.) Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet.
- Tabor, W. & Traugott, E., 1998: Structural scope expansion and grammaticalization. I: The limits of grammaticalization, red. av A. Ramat & P. Hopper. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. S. 229–272.
- Traugott, Elizabeth & Dasher, Richard B., 2002: Regularity in semantic change. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ungermark, Seve, 1977: Flyglarm. Stockholm: Lindfors Nya Bokförlag AB.
- Vincent, Nigel, 2001: LFG as a model of language change. I: Time over matter: Diachronic perspectives on morphosyntax, red. av Miriam Butt, Tracy Holloway King. Stanford, CA: Center for the Study of Language and Information. S. 1–42.
- Wijk-Andersson, Elsie, 1991: *Bara* i fokus. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 27.) Uppsala.

Svenskans krav på adjektivens form. Om anpassningen av engelska adjektiv i svensk tidningstext

Av TOMAS LEHECKA

Abstract

Lehecka, Tomas, tomas.lehecka@helsinki.fi, Ph.D Student, Dept. of Finnish, Finno-Ugrian and Scandinavian Studies, University of Helsinki, Finland: "Morphosyntactic requirements of adjectives in Swedish. English adjective imports in Swedish newspaper texts". *Språk och Stil* 22, 2011, pp. 26–56.

Research on the formal integration of English loanwords into Swedish has been primarily focused on nouns. This article contrasts the integration of recent (1945–1999) English adjective imports with the patterning of noun imports as described in earlier studies. The data in the present study consist of a Swedish newspaper text corpora from 1995–2004 (103 million words).

Whereas nouns are rarely formally adapted to Swedish orthography or morphology, by contrast almost 80 percent of the adjectives are formally integrated. It is argued that this integration process takes place on the basis of the morphosyntactic requirements that apply to all adjectives in Swedish. The study shows that these requirements are most applicable as regards grammatical agreement in number and definiteness.

Although the formal integration of English adjectives follows established patterns for orthographic and morphological adaptation, the integration patterns for different types of adjectives vary in strength; some patterns apply without exception, while others do less strictly so. The study shows that the pattern strength depends on three interrelated factors: the etymology of the adjective, its length, and its semantico-pragmatic features.

Generally, it is shown that in order to gain a fuller understanding of the underlying principles behind formal integration processes, we need to look in detail at the behaviour of relatively infrequent loan words, such as adjective imports.

Keywords: adjectives, import words, lexical borrowing, orthography, morphology, grammatical agreement, newspaper texts, corpus linguistics, Swedish.

En stor del av den nordiska importordsforskningen har koncentrerat sig på att kvantitativt undersöka spridningen av nya importord (bl.a. Chrystal 1988, Stålhammar 2003, Selback & Sandøy 2007, Mickwitz 2008, 2010). Importord har i dessa studier för det mesta behandlats som en helhet, dvs. man har kartlagt de

Jag vill tacka Jan-Ola Östman och Marika Tandefelt för deras värdefulla kommentarer till en tidigare version av texten.

generella tendenserna i användningen av importord som grupp. De mer ovanliga och säregna representanterna för kategorin importord har emellertid oftast blivit förbisedda. Jag kommer i denna studie att visa att en detaljerad analys av de mer sällsynta importorden i själva verket är högst relevant för att klarlägga de centrala principerna för lexikal import. I studien granskar jag en mycket liten delgrupp av importord, nämligen moderna engelska adjektivimporter (dvs. adjektiv som hämtats från engelskan sedan 1945), och analyserar deras användning i svensk tidningstext. Jag fokuserar i synnerhet på adjektivimporternas ortografiska och morfologiska form och anpassningen av dessa till svenskan. Analysen av adjektivimporterna ger nya perspektiv på fenomenet lexikal import, vilket i tidigare forskning ofta fått en starkt substantivcentrerad behandling.

Adjektivimporter bildar en morfologiskt mycket varierande grupp. Adjektivimporter förekommer både i former som är helt anpassade till svenskan (t.ex. *trendig*, *kreativ*, *flexibel*) och i former som är ortografiskt eller morfologiskt oanpassade (t.ex. *cool*, *flashig* respektive *casual*, *live*). Det framgår i denna studie att det bland både de anpassade och de oanpassade formerna finns tydliga regelbundenheter. Valet att använda en viss ortografisk eller morfologisk form styrs av existerande mönster i lexikonet. Det framgår också att vissa främmande drag i adjektivimporternas form accepteras lättare än andra. Alla särdrag som är typiska för adjektiven i svenskan är m.a.o. inte lika väsentliga för svenskans språkssystem, utan vissa är mer umbärliga än andra. Vice versa framstår vissa av särdragen som grundläggande och primära för svenskans adjektiv. En jämförelse mellan de anpassade och oanpassade adjektivformerna fungerar således som en kartering över vad som upplevs som gångbart i svensk text, dvs. vilka krav ett ord måste fylla för att kunna fungera som ett adjektiv i svenskan.

1. Bakgrund

1.1 Tidigare forskning

Importord har under de senaste åren fått tämligen mycket uppmärksamhet inom nordistiken i synnerhet tack vare det samnordiska projektet *Moderna importord i språken i Norden* (MIN). MIN-projektet pågick under åren 2000–2005 och resulterade i en bokserie som beskriver lexikal import i de skandinaviska språken ur flera perspektiv. Projektet har särskilt lagt vikt vid att studera

de underliggande faktorerna bakom lexikal import, bl.a. språkbrukares attityder till importord (Nyström Höög 2005, Kristiansen 2006, Vikør & Kristiansen 2006, Kvaran 2007, Thøgersen 2007) och språkpolitiken i de olika språksamhällena (Sandøy 2003, Sandøy & Östman 2004). Dessutom har projektet kartlagt importordens spridning och frekvens (Selback & Sandøy 2007) samt jämfört anpassningspraxisen i de olika språken i både tal (Jarvad & Sandøy 2007) och skrift (Omdal & Sandøy 2008).

Anpassningen av importord i svensk tidningstext har tidigare undersökts av bl.a. Chrystal (1988), Tingbjörn (2003), Kilarski (2004) och Mickwitz (2008, 2010). Chrystal 1988 är den första korpusbaserade studien av importord i svenskan. Undersökningen ger en bra och överskådlig bild av de allmänna tendenserna i användningen av engelska importord i skriven svenska. Tingbjörn 2003 och Kilarski 2004 är mer specialiserade studier av engelskan i svenskt idrottsspråk respektive av genustilldelningen hos engelska importord. Mickwitz 2008 och 2010 kan ses dels som en uppdatering av Chrystal 1988, dels som en detaljerad beskrivning av anpassningsmönstren för engelska importord i svenskan. Jag använder Mickwitz 2008 som en jämförelsepunkt för resultaten i min studie.

Enligt resultaten av tidigare studier står substantiven för över 80 procent av de nya importorden (Chrystal 1988 s. 62, Ljung 1988 s. 95, Selback 2007 s. 89, Mickwitz 2010 s. 92). Det är därför inte oväntat att tidigare importordsforskning koncentrerat sig på substantivimporter. De övriga ordklasserna har behandlats i betydligt mindre detalj. Resultaten i föreliggande studie visar emellertid att adjektivimporter i flera viktiga avseenden skiljer sig från substantivimporter. Följaktligen gäller den anpassningspraxis som beskrivits i tidigare forskning inte direkt för adjektiven. Detta betyder att anpassningskraven på importord inte är desamma för alla ordklasser. Studien redogör för vilka anpassningskrav svenskan ställer på adjektivimporter och vilka underliggande principer i språkssystemet som dessa krav återspeglar.

1.2 Uppläggning

Studien är upplagd på följande sätt. I avsnitt 2 presenterar jag de korpusar och de analysmetoder som jag har använt mig av. Jag inleder analysen av adjektivimporterna i avsnitt 3.1 med en rent kvantitativ granskning av deras frekvens i materialet. I avsnitt 3.2 granskar jag hur stor andel av adjektivimporternas förekomster som är anpassade respektive oanpassade. Jag jämför sedan detta re-

sultat med resultaten av tidigare forskning som gäller för importord överlag (Mickwitz 2008). I avsnitt 3.3 klassificerar jag adjektivimporterna enligt grad av anpassning och belyser på detta sätt sambandet mellan processerna ortografisk och morfologisk anpassning. I avsnitt 3.4 behandlar jag de adjektivimporter som inte entydigt kan klassificeras som anpassade eller oanpassade. Granskningen av dessa gränsfall preciserar vilka krav på adjektivens form som är primära för svenskans språkssystem. Avsnitt 3.5 beskriver på ett konkret plan de mönster som anpassningen av engelska adjektivimporter följer i svenskan. Avsnitt 3.6 utgör en redogörelse för faktorer som påverkar och framför allt motverkar anpassningen av adjektivimporter. Slutligen sammanfattar avsnitt 4 de viktigaste resultaten och lyfter fram implikationer som dessa resultat på ett generellt plan har för lexikal import i svenskan.

1.3 Centrala begrepp

Analysen av adjektivimporterna klarlägger *hur* och *varför* vissa importord anpassas till svenskan medan andra förblir oanpassade. Jag behandlar anpassningen av adjektivimporter ur två perspektiv: ortografiskt och morfologiskt. För att kunna jämföra mina resultat med tidigare forskning är det angeläget att definiera de två anpassningstyperna.

Med *ortografisk anpassning* avser jag anpassning till svenskans stavningsregler. Importord som är ortografiskt anpassade följer svenskans grafotax, dvs. regler för vilka bokstavssekvenser som är gångbara. Dessutom motsvarar stavningen av ortografiskt anpassade importord deras uttal i svenskan. Till exempel *kreativ* är ortografiskt anpassat; det följer svenskans grafotax och dess stavning sammanfaller med uttalet (/kreati:v/). Däremot är t.ex. *cool* ortografiskt oanpassat i och med att stavningen med dubbelvokal (<oo>) inom ett morfem inte tillåts av svenskans stavningsregler. Jag klassificerar också t.ex. *live* som ortografiskt oanpassat eftersom dess stavning inte motsvarar uttalet (*live* uttalas /lajv/ och inte /li(:)ve/).

I avsnitt 3.2 indelar jag adjektivimporternas förekomster i materialet i tre klasser: ortografiskt anpassade, ortografiskt oanpassade och ortografiskt neutrala. Denna tredelning följer Mickwitz 2008 och möjliggör således en jämförelse mellan mina och hennes resultat. Ortografiskt neutrala är de importord som har samma stavning i svenskan som i engelskan men som inte bryter mot svenskans ortografiska regler, t.ex. formerna *digital* (/digita:l/) och *introvert* (/introvært/). I övriga avsnitt (dvs. alla utom 3.2) gör jag emellertid ingen

distinktion mellan ortografiskt neutrala och ortografiskt anpassade adjektivimporter.

Med *morfologisk anpassning* avser jag anpassning till svenskans böjningsmönster. För adjektivens del betyder det kongruensböjning enligt huvudordet i kontexten, jfr exempelvis *en cool tjej*, *ett coolt band*, *coola tjejer/band*. Till skillnad från t.ex. Mickwitz 2008 granskar jag importordens morfologiska anpassning på lexemnivå och inte på förekomstnivå. Det är enligt min mening problematiskt att klassificera enskilda förekomster av adjektivimporter som morfologiskt anpassade eller oanpassade.¹ Den klassifikation som jag presenterar gäller således adjektivlexem. Enligt min definition är ett adjektivlexem morfologiskt anpassat om det kongruensböjs i genus, numerus och species (t.ex. lexemet *groovig* med formerna *groovig*, *groovigt*, *grooviga*) enligt svenskans mönster för adjektivböjning (däremot är formerna *groovig/ta* ortografiskt oanpassade på grund av dubbelvokalen <oo>). Adjektivlexem som inte kongruensböjs enligt svenskans mönster är i sin tur morfologiskt oanpassade, t.ex. *crazy* (**crazyt*, **crazya*). Klassifikationen i morfologiskt anpassade respektive morfologiskt oanpassade adjektivlexem utgår exklusivt från evidensen i det undersökta materialet.² Gränsdragningen mellan morfologiskt anpassade och oanpassade adjektivlexem är inte alltid helt entydig. Jag diskuterar gränfallen i avsnitt 3.4.

¹ Problematiska är i synnerhet de förekomster där kontexten inte förutsätter böjning av adjektivet, dvs. där adjektivet ska stå i grundform, t.ex. *en straight kille*. Ser man på detta exempel i isolering från alla andra förekomster av *straight* är det oklart om adjektivet här kongruerar med *en kille* eller om det är ett engelskt adjektiv i originalform. Samma argument kunde användas för *digital* i t.ex. *en digital sändning*. Enligt Mickwitz (2008) ska dylika fall klassificeras som morfologiskt neutrala. Jag ser det emellertid som omotiverat att implicera att *en digital sändning* inte är lika mycket anpassat till svenskans språkssystem som *digitala sändningar* (dvs. när adjektivet explicit uppvisar tecken på kongruensböjning). I och med att lexemet *digital* alltid kongruensböjs enligt huvudordet i kontexten (se avsnitt 3.4) känns det befogat att anta att även grundformen *digital* upplevs som en anpassad form av svenska språkbrukare. Vad som upplevs som en morfologiskt anpassad form beror alltså på vilka andra former lexemet eventuellt har i språkssystemet. Följaktligen är det mest praktiskt att granska morfologisk anpassning på lexemnivå.

² I det undersökta materialet förekommer *crazy* aldrig med något böjningssuffix. Följaktligen har jag klassificerat *crazy* som morfologiskt oanpassat. Det är dock möjligt att hitta t.ex. formen *crazya* på svenska internetsidor. Det är därför viktigt att poängtera att min klassifikation gäller för det undersökta materialet men inte nödvändigtvis för svenskan i alla dess domäner och varieteter.

2. Material och metod

2.1 Språkbankens tidningskorpusar

Primärmaterialet i undersökningen utgörs av Språkbankens elektroniska tidningskorpusar som tillhandahålls av Göteborgs universitet (<http://spraakbanken.gu.se>). Materialet inkluderar de åtta nyaste tidningskorpusarna i Språkbanken som för tillfället (1.9.2010) finns tillgängliga: Press 95, Press 96, Press 97, Press 98, GP 01, GP 02, GP 03 och GP 04. Korpusarna består av de svenska dagstidningarna *Arbetet*, *Dagens Nyheter*, *Göteborgs-Posten*, *Svenska Dagbladet* och *Sydsvenskan*. Jag har valt att använda korpusar från olika år (1995–2004) för att få ihop ett tillräckligt stort material där jag kunnat hitta belägg på även mycket sällsynta ord och former. Jag gör inte någon diakron analys av importordens användning i de olika korpusarna, utan behandlar materialet som en helhet. Sammanlagt består materialet av ca 103 miljoner löpord.

Dagstidningar representerar generellt det s.k. svenska standardspråket som i stort sett borde följa de gällande normerna för neutralt skriftspråk. Det bör dock noteras att dagstidningstexter inte är en homogen språkgenre. Skilda tidningsavdelningar kan ha olika jargonger och stilnivåer, vilket påverkar användningen av importord. Tidigare forskning har visat att t.ex. nöjesartiklar innehåller fler importord än utrikesartiklar (Chrystal 1988 s. 149, Jämtelid 1996 s. 31, Selback 2007 s. 95). Vidare bör noteras att Språkbankens tidningskorpusar inte enbart består av redaktionella tidningsartiklar utan också av bl.a. insändare och programtablåer som formulerats utanför redaktionen. Selback (2007 s. 91) och Mickwitz (2010 s. 81) har visat att importordens frekvens är betydligt högre i t.ex. annonstext än i redaktionell text.

Tidningsspråket lämpar sig bra för en studie av importord eftersom det spelar en så väsentlig roll i vår vardagskultur. Det utgör ett språkmaterial som de flesta i det svenska språksamhället regelbundet kommer i kontakt med. På grund av detta kan tidningsspråket antas både spegla *och* styra den allmänna uppfattningen om hur svenskt standardskriftspråk ska se ut. Tidningsspråket kan tänkas fungera som en viktig inkörsport för nya importord (se också Molde 1978 s. 9) och som ett rättesnöre för hur importorden ska användas i svensk text.

2.2 Sökningar i materialet

Studieobjektet utgörs av adjektiv som har importerats från engelskan till svenskan 1945–1999. Jag kallar dessa adjektiv för *moderna engelska adjektiv-importer*. Jag har identifierat dessa adjektiv utgående från Stålhammars (2003

s. 40 ff.) förteckning över engelska importord som har kommit in i svenskan under 1900-talet. Förteckningen innehåller för varje ord en datering av när ordet har introducerats i svenskan. Jag har satt gränsen för moderna adjektivimporter till 1945. Stålhammars förteckning bygger främst på uppgifter i *Nationalencyklopedins ordbok (NEO)*, *Nyordsboken* (Moberg 2000) och *Nyord i svenskan från 40-tal till 80-tal* (2001) vilket betyder att listan huvudsakligen innehåller importord som kan anses vara relativt etablerade i svenskan. De spontana och tillfälliga importorden finns således inte med i vare sig hennes förteckning eller min undersökning. Det är dock inte min avsikt att ge en uttömmande lista över alla engelska adjektiv som förekommer i tidnings-svenskan. I stället vill jag klargöra de allmänna tendenserna för hur engelska adjektivimporter används i svensk text.

Sammanlagt uppfyller 146 ord i Stålhammars förteckning definitionen av moderna engelska adjektivimporter.³ Jag sökte dessa ord i alla de ovan beskrivna korpusarna med Språkbankens konkordanssökning. Jag sökte på adjektivens alla böjningsformer i positiv grad: obestämd form utrum singularis (t.ex. *kreativ, cool*), obestämd form neutrum singularis (t.ex. *kreativt, coolt*), bestämd form singularis som till sin skrivform sammanfaller med pluralisform (t.ex. *kreativa, coola*) och bestämd form maskulinum singularis (t.ex. *kreative, coole*). Jag sökte böjda former för samtliga adjektivimporter oberoende av om de i tidigare studier hade ansetts vara oböjliga (t.ex. *fair* enligt Bergman 1962 s. 40) eller om deras kongruensböjning intuitivt kändes besvärlig (t.ex. *?groovyt, ?groovya, ?försäljningsmindeda, ?försäljningsmindede*).

Förutom på olika böjningsformer gjorde jag sökningar på adjektivimporternas alternativa skrivformer, s.k. *parallellformer*. I Stålhammars förteckning finns några av adjektivimporterna i två olika skrivformer, t.ex. *hajpad/hypad* och *tajt/tight*. I dylika fall gjorde jag sökningar på båda parallellformerna. Dessutom sökte jag på sådana alternativa skrivformer som Stålhammar inte tar upp, t.ex. *lajv* (som en tänkbar anpassad form för *live*) och *crazig/krejsyl/krejsil/krejsig* (för *crazy*). Jag sökte också på de ursprungliga engelska formerna av samtliga adjektiv (t.ex. *creative* för *kreativ*, *psychedelic* för *psykedelisk*, *well-tailored* för *välskraddad*). Avsikten med sökningarna på alternativa skrivfor-

³ Jag har valt att utesluta s.k. betydelseimporter, dvs. ord som funnits i svenskan före 1945 men som fått en ny betydelse från engelskan. T.ex. *tillbakalutad* i betydelsen 'avslappnad' (t.ex. *en tillbakalutad attityd*) är enligt Stålhammar (2003) en engelsk import, men ordet har i sin konkreta betydelse (t.ex. *hon sitter tillbakalutad*) funnits i svenskan länge (det äldsta belägget i *Svenska Akademiens ordbok* är från 1834). Eftersom en betydelseimport inte utgör någon ny form i det importerande språket kan dess formella anpassning inte studeras med samma utgångspunkt som använts för andra importord.

mer var att så bra som möjligt täcka den variation som eventuellt kunde finnas i sättet att använda de undersökta adjektivimporterna.

Jag gick manuellt igenom alla sökträffar av konkordanssökningarna.⁴ Jag diskvalificerade de sökträffar där den sökta formen inte är ett adjektiv (t.ex. *drogade* kan förutom pluralisformen av adjektivet *drogad* också vara preteritumformen av verbet *droga*) inklusive adjektiv i egennamn, t.ex. *digital* i *Utel mottagning med Canal Digital* (GP 01). Jag uteslöt också repeterade förekomster av exakt identiska konkordansrader; jag har alltså inkluderat endast en förekomst av t.ex. återkommande annonser.⁵ Slutligen diskvalificerade jag de sökträffar där adjektivimporten förekommer i en helengelsk kontext, t.ex. *live* i kontexten *KEITH JARRETT TRIO, Always let me go – live in Tokyo* (GP 02). För att i oklara fall avgöra om kontexten är engelsk eller svensk kontrollerade jag om orden i adjektivimportens närmaste kontext finns listade i *SAOL* (2006).

3. Resultat

3.1 Frekvensen moderna engelska adjektivimporter

Stålhammars förteckning över engelska importord (2003 s. 40 ff.) inkluderar 146 adjektivlexem som har importerats till svenskan mellan åren 1945 och 1999, bl.a. *cool*, *crazy*, *ergonomisk*, *fluffig*, *kreativ*, *light*, *tight/tajt*⁶ och *väl-skräddad*. Av de 146 adjektivlexemen i förteckningen har jag hittat belägg på 130 i de undersökta tidningskorpusarna (bland 103 miljoner löpord). Sammanlagt har dessa 130 lexem 19 642 förekomster i materialet. Den genomsnittliga frekvensen ligger på 1,9 adjektivimporter per 10 000 löpord.

Det finns en oerhört stor variation i frekvensen av enskilda adjektivlexem, m.a.o. är det totala antalet förekomster av adjektivimporter mycket ojämnt fördelat mellan de enskilda lexemen. Tabell 1 anger de tio vanligaste adjektivlexemen bland de engelska adjektivimporterna.

⁴ För annotering använde jag programmet UAM Corpus Tool, utarbetat av Mick O'Donnell (se O'Donnell 2010).

⁵ T.ex. *grabbig* i *STARSKY & HUTCH (Todd Philips, USA, 2004). Actionkomedi. Grabbig humor med Ben Stiller och Owen Wilson (EE). 101 min.* förekommer sju gånger i materialet i filmguiden.

⁶ Jag räknar parallellformer som olika former av samma lexem.

Tabell 1. De tio vanligaste adjektivimporterna i materialet.

Lexem	Antalet förekomster
<i>digital</i>	2 405
<i>kreativ</i>	2 188
<i>flexibel</i>	1 553
<i>marginell</i>	1 353
<i>live</i>	1 288
<i>cool</i>	1 184
<i>trendig</i>	515
<i>multinationell</i>	492
<i>tajt/tight</i>	479
<i>interaktiv</i>	420

Det framgår av tabell 1 att *digital* och *kreativ* är de två klart mest frekventa adjektivimporterna i materialet med 2 405 respektive 2 188 förekomster. *Flexibel* är den tredje vanligaste adjektivimporten med 1 553 förekomster. De flesta av de mest frekventa adjektivimporterna är anpassade till svenskan. Emellertid har två av lexemen, *live* och *cool*, en ortografiskt oanpassad form och ett lexem, *tajt/tight*, en ortografiskt oanpassad parallellform. *Live* är dessutom oböjligt, dvs. morfologiskt oanpassat. Frekvent användning av en adjektivimport innebär m.a.o. inte att adjektivet nödvändigtvis blir anpassat. Detta tycks stå i kontrast till den generella tendensen för importorden i svenskan. Enligt Mickwitz (2010 s. 170) är oanpassade importord oftast tillfälliga, lågfrekventa importer, medan högfrekventa importord oftast är anpassade. Jag diskuterar orsakerna till varför *live*, *cool* och delvis också *tajt/tight* inte har anpassats i avsnitt 3.6.

Tabell 1 illustrerar också hur stor variationen i frekvensen av de undersökta adjektivimporterna är. De sex vanligaste adjektivimporterna (*digital*, *kreativ*, *flexibel*, *live*, *marginell* och *cool*) står för 9 971 förekomster, vilket är över hälften (52 %) av samtliga 19 642 förekomster av adjektivimporter i materialet. De återstående 124 adjektivimporterna har således sammanlagt endast 9 477 förekomster. De allra flesta av de undersökta adjektivimporterna har följaktligen relativt få förekomster i materialet; 73 av de 130 adjektivimporterna har mindre än 40 förekomster och 42 av dessa adjektivimporter t.o.m. mindre än 10 förekomster. Trots att de undersökta adjektiven finns belagda i ordböcker (se Stålhammar 2003), vilket torde tyda på en viss etableringsgrad, är de flesta av dem sällsynta i tidningssvenskan.⁷

⁷ I en frekvenstabell över de vanligaste ordformerna i Språkbankens tidningskorpusar kommer t.ex. *överbeskyddande* (som har 34 förekomster i materialet) på i runda tal plats 100 000.

3.2 Anpassning av adjektivimporter gentemot importord överlag

I det som följer granskar jag kvantitativt adjektivimporternas anpassningspraxis. Granskningen har två syften: i) att bestämma andelen anpassade respektive oanpassade förekomster av adjektivimporter i materialet och ii) att jämföra anpassningspraxisen för adjektivimporter med anpassningspraxisen för importord överlag (enligt Mickwitz 2008). I detta avsnitt behandlar jag endast *ortografisk* anpassning, eftersom resultaten för ortografisk anpassning är jämförbara de aktuella studierna emellan (se avsnitt 1.3).

Jag följer Mickwitz indelning av importordsförekomster i tre klasser: ortografiskt anpassade, ortografiskt neutrala och ortografiskt oanpassade. I tabell 2 ges antalet och andelen belägg för dessa tre klasser av samtliga 19 642 förekomster i materialet.

Tabell 2. Antalet och andelen ortografiskt anpassade, neutrala och oanpassade förekomster av adjektivimporterna.

Anpassade	Neutrala	Oanpassade	Totalt
15 300 (78 %)	863 (4 %)	3 479 (18 %)	19 642 (100 %)

Som framgår av tabell 2 är den överlägsna majoriteten (78 %) av förekomsterna av engelska adjektivimporter ortografiskt anpassade. Med andra ord har de allra flesta förekomsterna av engelska adjektiv en försvenskad form. Ortografiskt oanpassade adjektivförekomster utgör 18 procent av alla förekomster. Ortografiskt neutrala förekomster är mycket få: 4 %.

Dessa resultat skiljer sig avsevärt från resultaten som gäller för importord överlag. Enligt Mickwitz (2008 s. 156 f.) är endast 17 procent av alla importordsförekomster i sverigesvensk tidningstext ortografiskt anpassade. 83 procent av importordsförekomsterna har m.a.o. inte genomgått någon ortografisk anpassning utan används i den engelska originalformen. Dessa originalformer är dock ofta ortografiskt neutrala (47 % av samtliga importordsförekomster), dvs. de bryter inte mot svenskans mönster för ortografi, t.ex. *fax*, *data*, *bingo*. De ortografiskt oanpassade importorden står för 36 procent av alla importordsförekomster.

Importorden i Mickwitz undersökning utgörs till 85 procent av substantiv (Mickwitz 2010 s. 92). Följaktligen illustrerar hennes resultat främst anpassningspraxisen för substantiven. Jämförelsen mellan mina och Mickwitz (2008) resultat visar således att anpassningspraxisen är avsevärt olika för olika ord-

klasser. Alla importord anpassas inte enligt samma principer. Då tidigare forskning studerat kategorin importord som en helhet har resultaten dominerats av substantiven. Det står nu klart att anpassningen av importord är ett mångfasetterat fenomen som styrs av mer ordklassspecifika krav.

Två centrala slutsatser kan dras av skillnaden mellan mina resultat (som gäller för adjektivimporter) och Mickwitz resultat (som gäller främst för substantivimporter). För det första tyder den betydligt större andelen ortografiskt neutrala ord i Mickwitz studie (47 % bland importord överlag mot 4 % bland adjektivimporter) på att det strukturella avståndet mellan engelskans och svenskans substantiv är mindre än mellan adjektiven i dessa två språk. Engelska substantiv har ofta en form som är fullt gångbar också i svenskan, t.ex. *fax*, *gallup*, *festival* (exempel ur Mickwitz 2008 s. 147). Däremot har engelska adjektiv endast sällan en form som är acceptabel för adjektiven i svenskan.

För det andra tyder den klart lägre andelen ortografiskt oanpassade förekomster bland adjektivimporter (18 % mot 36 % bland importord överlag) på att svenskan ställer strängare krav på den ortografiska formen hos adjektiv än hos substantiv. Med andra ord tolereras en främmande ortografisk form lättare för substantiv än för adjektiv.

Jag har i detta avsnitt diskuterat enbart adjektivens ortografiska anpassning. Det bör dock noteras att ändringarna i den ortografiska formen kan styras av anpassningskrav på andra strukturella nivåer. De grafotaktiska reglerna i svenskan är trots allt desamma för alla ordklasser, dvs. samma bokstavssekvenser är i princip möjliga för ord i alla ordklasser. Det är därför sannolikt att skillnaden i adjektivens och substantivens ortografiska anpassning beror på anpassningskrav som primärt gäller andra strukturella nivåer än ortografi. Adjektiven och substantiven i svenskan skiljer sig väsentligt i fråga om sina morfologiska och morfosyntaktiska särdrag. Det är därför motiverat att undersöka närmare om ortografisk anpassning av adjektivimporterna styrs från den morfologiska nivån (se följande avsnitt).

3.3 Anpassade och oanpassade lexem

Det framgick i föregående avsnitt att den stora majoriteten av adjektivimporternas förekomster i materialet är ortografiskt anpassade. Eftersom det dock finns en stor variation i frekvensen av enskilda adjektivimporter (se avsnitt 3.1) är det viktigt att också granska de enskilda lexemen separat. Jag undersöker i

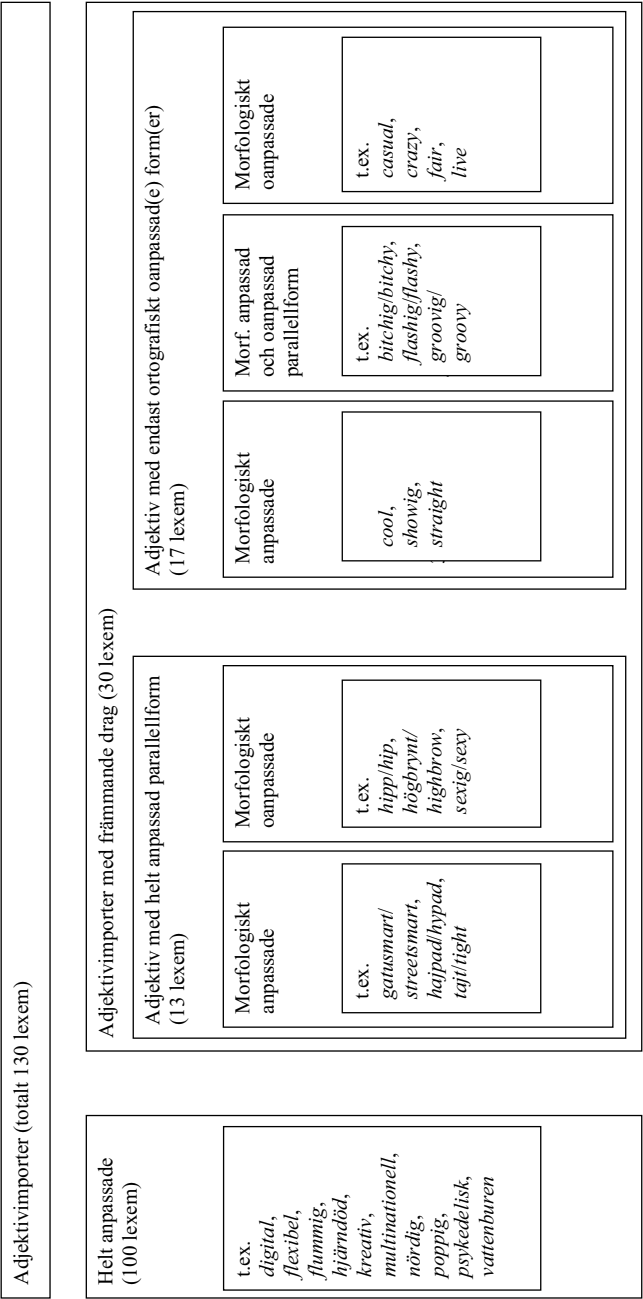
detta avsnitt adjektivens anpassning parallellt ur både ett ortografiskt och ett morfologiskt perspektiv. Jag använder mig här inte längre av kategorin ortografiskt neutrala importord (jfr Mickwitz 2008). I stället behandlar jag adjektivlexemen dikotomiskt som anpassade eller oanpassade (se avsnitt 1.3). Detta dikotomiska indelningssätt är det mest praktiska för en helhetsbeskrivning av adjektivimporterna. Ett fåtal av adjektivformerna kan dock inte helt entydigt klassificeras som anpassade eller oanpassade. Jag diskuterar dessa undantagsfall i detalj i avsnitt 3.4. I det följande klassificerar jag ett adjektivlexem som anpassat om det har en anpassad form i majoriteten av sina förekomster i materialet.

Av de 130 adjektivlexemen i undersökningen är 100 helt anpassade till svenskans mönster, dvs. de är både ortografiskt och morfologiskt anpassade. Således följer 77 procent av adjektivlexemen både svenskans ortografiska och morfologiska mönster. Andelen helt anpassade adjektivlexem är nästan identisk med andelen ortografiskt anpassade adjektivförekomster (78 %, se föregående avsnitt). Detta tyder på att anpassningspraxisen är relativt oberoende av hur frekvent en adjektivimport är. Det är m.a.o. inte endast de mest frekventa adjektivimporterna som är anpassade utan samma anpassningspraxis gäller även för de mer sällsynta adjektivimporterna.

30 av de 130 adjektivlexemen (23 %) uppvisar någon form av regelbrott mot svenskans ortografi eller morfologi. Dessa lexem inkluderar å ena sidan adjektiv som är ortografiskt eller morfologiskt oanpassade (t.ex. *cool*, *crazy*), å andra sidan adjektiv med en ortografiskt eller morfologiskt oanpassad parallellform (t.ex. *hajpad/hypad*, *opluggad/unplugged*). Figur 1 anger fördelningen av adjektivlexemen mellan olika grupper som representerar lexemens olika grad av anpassning.

Som figur 1 visar har 13 av de 30 adjektivlexemen med främmande drag en helt anpassad parallellform. För 5 av dessa 13 adjektivlexem är båda parallellformerna morfologiskt anpassade; den ena ortografiskt anpassad och den andra ortografiskt oanpassad, t.ex. *tajt/tight*. För 8 av de 13 adjektivlexemen med anpassad parallellform är den andra formen morfologiskt oanpassad, t.ex. *sexig/sexy*. Sammanlagt är alltså 113 av de 130 adjektivlexemen helt anpassade eller så har de åtminstone en helt anpassad parallellform.

17 av de 130 adjektivlexemen har endast ortografiskt oanpassade former. Av dessa är tre, *cool*, *showig* och *straight*, morfologiskt anpassade (se dock diskussionen av *cool* och *straight* i avsnitt 3.4). För 4 av de 17 adjektivlexemen gäller att de har två parallellformer varav den ena är morfologiskt anpassad och den andra morfologiskt oanpassad, t.ex. *groovig/groovy* och *flashig/flashy*. Slutli-

Figur 1. Indelning av adjektivlexemen enligt deras grad av anpassning.

gen är 10 adjektivlexem (8 % av samtliga importerade adjektivlexem) både ortografiskt och morfologiskt oanpassade till svenskan, t.ex. *crazy*, *live* och *light*. Det är m.a.o. 8 procent av de importerade adjektiven som inte visar några tecken på anpassning till svenskan.

Indelningen av adjektivlexemen enligt grad av anpassning är framför allt nyttigt för att belysa hur processerna ortografisk och morfologisk anpassning förhåller sig till varandra. Resultaten i figur 1 åskådliggör att det för adjektivimporternas del oftast inte rör sig om två självständiga processer. I stället är ortografisk och morfologisk anpassning sammankopplade på ett grundläggande sätt.

För det första finns det endast tre adjektivlexem som är morfologiskt anpassade men ortografiskt oanpassade (*cool*, *showig* och *straight*). Det är alltså mycket ovanligt att morfologisk anpassning skulle ske självständigt i förhållande till den ortografiska anpassningen. För det andra är alla morfologiskt oanpassade adjektivimporter också ortografiskt oanpassade. Alla adjektiv som är oböjliga är m.a.o. också avvikande till sin stavning. För det tredje – och framför allt – är alla ortografiskt anpassade adjektiv också morfologiskt anpassade; dvs. alla adjektivimporter med anpassad stavning följer utan undantag svenskans mönster för kongruensböjning. Detta tyder på att ortografisk anpassning av adjektivimporterna aldrig sker självständigt från deras morfologiska anpassning.

Resultaten i figur 1 visar således att den ortografiska anpassningen är helt beroende av den morfologiska anpassningen av adjektivimporterna. Med andra ord är morfologisk anpassning den primära av de två anpassningsprocesserna. Anpassningen av adjektivimporter styrs alltså av de morfologiska och morfosyntaktiska kraven på adjektiven i svenskan. Detta förklarar också varför anpassningspraxisen är så påfallande olika för substantiv- och adjektivimporter (se föregående avsnitt). Substantiven står oftast i syntaktiskt självständiga positioner i svenskan, medan adjektiven däremot oftast fungerar som bestämmningar till ett annat led i en fras eller en sats. Adjektivens underordnade syntaktiska ställning markeras med deras kongruensböjning. De morfosyntaktiska kraven på adjektiven är följaktligen betydligt större än på substantiven. Mina resultat tyder dessutom på att de morfosyntaktiska kraven på adjektiven är stränga i svenskan. Att en överväldigande majoritet av adjektivimporterna är anpassade vittnar om att adjektivens kongruensböjning upplevs som ett centralt särdrag i det svenska språkssystemet.

3.4 Gränsfall mellan morfologiskt anpassade och morfologiskt oanpassade lexem

I det som följer granskar jag i detalj de adjektivlexem som inte entydigt kan klassificeras som morfologiskt anpassade eller morfologiskt oanpassade. Dessa gränsfall är speciellt viktiga i och med att de kan belysa de primära underliggande krafterna bakom anpassningen av adjektivimporter. Analysen av dessa lexem åskådliggör att en morfologiskt anpassad form upplevs som mest nödvändig i vissa morfosyntaktiska kontexter.

Av de 130 adjektivlexemen i studien uppvisar 8 en något vacklande användning mellan kongruerande och icke-kongruerande former, dvs. mellan former som står i rätt böjningsform och former som inte har böjts enligt huvudordet i kontexten. Till exempel *cool* finns i materialet i både kongruerande och icke-kongruerande form. Jfr *Han ville ha staven för han tyckte det var coolt* (GP 01) och *Smakdomstolen har sagt att detta är cool* (GP 01). Följaktligen är det motiverat att säga att lexemet *cool* inte är fullständigt morfologiskt anpassat till svenskans språkssystem.

De åtta lexemen med vacklande användning mellan kongruerande och icke-kongruerande former återges i tabell 3. Av tabellen framgår (separat för varje lexem) antalet förekomster av lexemet i grundform, i kongruensböjda former, i icke-kongruerande form och antalet förekomster totalt. Lexem som oftast följer svenskans regler för kongruensböjning står överst i tabellen medan lexem som proportionellt sett mest sällan används i kongruensböjd form står nederst.

Tabell 3. Adjektivlexem som förekommer i både kongruerande och icke-kongruerande form.

Lexem	Grundform	Kongruensböjd	Icke-kongruerande	Förekomster totalt
<i>digital</i>	670	1 733	2	2 405
<i>elitistisk</i>	54	73	2	129
<i>cool</i>	477	681	47	1 184
<i>soft</i>	89	24	1	115
<i>straight</i>	21	6	2	29
<i>casual</i>	11	1	4	16
<i>fair</i>	7	1	7	15
<i>gay</i>	42	2	19	63

Det framgår av tabell 3 att *digital*, *elitistisk*, *cool*, *soft* och *straight* allra oftast står i grammatiskt rätt (kongruerande) form. De har ett betydligt större antal fö-

rekomster i kongruensböjda former än i icke-kongruerande form. (Således klassificerade jag dessa adjektiv i avsnitt 3.3 som morfologiskt anpassade.) *Casual*, *fair* och *gay* har däremot ett större antal förekomster i icke-kongruerande form än i kongruensböjda former. (Följaktligen klassificerade jag dessa adjektiv i avsnitt 3.3 som morfologiskt oanpassade.)

Digital och *elitistisk* används i en överväldigande majoritet av sina totala 2 405 respektive 129 förekomster i grammatiskt rätt form. Både *digital* och *elitistisk* har dock två förekomster i materialet som står oböjda enligt huvudordet i kontexten. Med tanke på att både adjektiv på *-al* och adjektiv på *-isk* generellt tillåter böjningssuffix i svenskan är det oväntat att se dem oböjda i tidningstext. Jag misstänker att det i dessa fall snarare rör sig om skrivfel än om osäkerhet angående ordens anpassningsgrad i svenskan. T.ex. *Det räcker inte med att starta provnät under 1997 för att programföretag och mottagarindustri med förtroende ska kunna planera för den digital framtiden.* (Press 96) och *Eftersom det är så elitistisk har det tappat den politiska effektivitet som är feminismens grundläggande målsättning.* (Press 96).

I motsats till *digital* och *elitistisk* har *cool* ett relativt stort antal förekomster i icke-kongruerande form. 47 av dess totalt 1 184 förekomster står oböjda enligt huvudordet i kontexten. Antalet förekomster med morfologiskt inkorrekt (icke-kongruerande) form är så pass stort att de inte kan förklaras som skrivfel. Att *cool* i varierande grad förekommer kongruensböjt i svensk text har tidigare också påpekats av Chrystal (1988 s. 90) och Mickwitz (2010 s. 152 f.).

Proportionellt sett används *cool* i 96 procent av förekomsterna i rätt böjningsform. Det är då väsentligt att se på vad som skiljer de återstående 4 procenten av fallen. Frågan är om användningen av icke-kongruerande former av *cool* är systematisk, dvs. om formen attraheras (eller tvärtom repelleras) av en specifik typ av kontext. Jag har gått igenom de 47 konkordansraderna med *cool* i icke-kongruerande form och bestämt vilken böjningsform som respektive kontext normalt skulle förutsätta av ett svenskt adjektiv. Samtidigt har jag bestämt vilken syntaktisk funktion som *cool* har i respektive fall.

15 av de 47 förekomsterna har en oklar syntaktisk funktion. Dessa förekomster finns i icke-fullständiga meningar, t.ex. *Jag gillar det här, mycket snyggt. Cool. Betyg: 5.* (GP 01). Av de 47 förekomsterna fungerar 6 som huvudord i en nominalfras, och i samtliga dessa fall används *cool* metaspråkligt, t.ex. *Så jag drog slutsatsen att motsatsen till »cool» är töntigt.* (GP 01). Den klart största gruppen bland icke-kongruerade förekomster av *cool* (22 av 47) utgörs av kontexter där *cool* står som bundet predikativ och syftar på ett

huvudord (antingen pronomen eller substantiv) i neutrumgenus. Exempelvis *Då var det cool att stå utanför fritidsgården och röka, säger Emelie.* (GP 01) och *Greppet är stensäkert – och cool!* (GP 02). Det är således tydligt att det icke-kongruerande *cool* starkt attraheras av två specifika syntaktiska kontexter: icke-fullständiga meningar och predikativ funktion. I det senare fallet attraheras *cool* vidare av en specifik morfosyntaktisk kontext: neutrumgenus. Den icke-kongruerande formen används däremot endast två gånger i en kontext med huvudordet i pluralis, en gång i predikativ funktion och en gång i attributiv funktion: *Förroterna är ju cool i stora kretsar av ungdomar [...]* (GP 04) respektive *Därför skrattar de på, som de tror, cool ställen.* (GP 02). Dessa resultat tyder på att morfologisk inkongruens tolereras bättre för genus än för numerus.

Soft och *straight* slutar på *-t* i sin grundform och tar därför inte något böjningssuffix i obestämmd form neutrum singularis. *Soft* har en förekomst i icke-kongruerande form och *straight* har två. De icke-kongruerande formerna används i kontexter med huvudordet i pluralis. Alla tre icke-kongruerande former används i predikativ funktion (som fritt eller bundet predikativ). *I kläderna använder vi oss mycket av dubbelvävda tyger, de blir mjuka, soft.* (GP 04); *Naturligtvis finns en glidande skala mellan dem som är absolut straight [...]* (Press 97) och *Varannan fredag blir det, liveband kommer och alla – straight som gay – är välkomna.* (GP 01). Varken *cool*, *soft* eller *straight* används någonsin i icke-kongruerande form i en bestämd nominalfras.

Casual, *fair* och *gay* står allra oftast i icke-kongruerande form i materialet. Till exempel *Vi är mer casual.* (GP 04); *Bo Rangmar [...] tycker att det är fair att säga som det är till patienterna.* (GP 02) och *Det är långt till gay Paris.* (GP 03). *Casual* och *fair* har båda endast en förekomst i en kongruensböjd form i materialet medan *gay* har två. Alla dessa kongruensböjda former har böjningsformen pluralis: *Om casuala känslor står intet.* (Press 98); *Den var för knixig, men hindren var faira och varierande.* (Press 97); *Kapitlen med tips för lesbiska och gaya läsare skulle vara otänkbara i flertalet andra guider.* (Press 98) och *Här finns hela spektrumet av så kallat avvikande sexuellt beteende: gaya, lesbianer, transsexuella, transvestiter, fetischister, sadomasochister och läderbögar.* (Press 95). Förekomsterna i pluralisform tyder på att om ett morfologiskt oanpassat adjektiv börjar böjas i svenskan är pluralis den första böjda formen det får.

Sammanfattningsvis tyder analysen av de åtta lexemen i detta avsnitt på att icke-kongruerande former av adjektivimporter lättast tolereras i predikativ funktion. Evidensen från *cool* tyder vidare på att den icke-kongruerade formen

hellre används med ett huvudord i neutrumgenus än med ett huvudord i pluralis. Icke-kongruerande former används aldrig i en bestämd nominalfras, dvs. i en kontext som förutsätter speciesböjning. Kongruens i species upplevs alltså som helt central. Analysen av *casual*, *fair* och *gay* tyder dock på att numerusböjning är den första böjningskategori som ett tidigare oböjligt (eller åtminstone oböjt) adjektiv får i svenskan. Detta pekar på att numerusböjningen har en viktig ställning i anpassningen av nya adjektivimporter. Det bör emellertid påpekas att de undantagsfall som jag i detta avsnitt granskat är relativt få i materialet. Ett större material borde undersökas för att se om de slutsatser jag dragit här gäller för svenskan generellt.

3.5 Anpassningsmönster

3.5.1 Introduktion

I detta avsnitt beskriver jag på ett konkret plan vilka mönster anpassningen av adjektivimporterna följer. Jag gör detta genom att jämföra de anpassade adjektivlexemen med deras engelska originalformer. Senare i studien behandlar jag i sin tur de oanpassade adjektivimporterna och diskuterar orsakerna till varför de inte har anpassats (avsnitt 3.6).

Anpassningen av engelska adjektivimporter följer för det mesta väletablerade mönster. Dessa mönster stöds av att engelska och svenska är närbesläktade språk som utnyttjar liknande ordbildningsstrategier för adjektiv. Jag har indelat anpassningsmönstren i fyra undergrupper: suffixersättning, översättning, omstavning och identiska former. De fyra anpassningstyperna utesluter inte varandra utan kan operera samtidigt. Till exempel *förnyelsebar* har översatts av engelskans *renewable* och samtidigt fått ett svenskt adjektivsuffix (-able → -bar). Att man kan urskilja anpassningsmönster på olika nivåer i analysen betyder således inte att de är separata processer.

3.5.2 Suffixersättning

De flesta (ca 60 %) av de anpassade adjektivlexemen har anpassats genom suffixersättning. Engelskan och svenskan har i de allra flesta fallen nästan exakt motsvarande derivativa adjektivsuffix. Detta gör suffixersättning till en tämligen rätlinjig anpassningsmetod. Jag identifierar nedan de fem mest produktiva mönstren för suffixersättning. Av dessa tillämpas de fyra förstnämnda så gott som undantagslöst medan det sista mönstret är mindre rigoröst.

1. *-ed* → *-ad*

Det vanligaste suffixet bland adjektivimporterna är *-ad*. Detta suffix kännetecknar svenskans perfektparticip, t.ex. *frostad*, *hajpad/hypad* och *softad*.⁸ I engelskan har perfektparticip suffixet *-ed* (*frosted*, *hyped*, *softed*). Perfektparticipen står för 21 av de 100 anpassade adjektivlexemen. Alla perfektparticip i undersökningen är morfologiskt anpassade utom *unplugged* som dock har en anpassad parallellform *opluggad*. *Hajpad* och *stajlad* har ortografiskt oanpassade parallellformer i *hypad* respektive *stylad*.

2. *-ic* → *-isk*

Adjektiv som i engelskan har suffixet *-ic* får i svenskan ändelsen *-isk*, t.ex. *elitistisk* (eng. *elitistic*), *kryptisk* (eng. *cryptic*) och *psykedelisk* (eng. *psychedelic*). 18 av de anpassade adjektivlexemen har detta suffix. Detta anpassningsmönster följs utan undantag, dvs. samtliga engelska adjektiv på *-ic* förekommer i en anpassad form i materialet.

3. *-ive* → *-iv*

13 adjektivlexem har suffixet *-iv* som ersätter det engelska suffixet *-ive*. Dessa inkluderar t.ex. *emotiv* (eng. *emotive*), *kreativ* (eng. *creative*), *manipulativ* (eng. *manipulative*) och *provokativ* (eng. *provocative*). I likhet med adjektiven på *-isk* förekommer inte heller adjektiven på *-iv* någonsin i en oanpassad form.

4. *-al* → *-ell*

De flesta engelska adjektiven med suffixet *-al* får i svenskan ändelsen *-ell*, bl.a. *marginell* (eng. *marginal*), *operationell* (eng. *operational*), *sekventiell* (eng. *sequential*). Alla engelska adjektiv på *-al* byter emellertid inte suffix vid anpassning. *Digital*, *multilateral*, *paranormal* och *spatial* har samma form i svenskan som i engelskan men är ändå både ortografiskt och morfologiskt anpassade (se avsnitt 3.5.5). Ett av adjektiven på *-al*, *casual*, är helt oanpassat.

5. *-y* → *-ig*

Det engelska derivativa adjektivsuffixet *-y* har en svensk motsvarighet *-ig*, som i t.ex. *krispig* (eng. *crispy*) och *trendig* (eng. *trendy*). Till skillnad från de fyra andra suffixersättningsmönstren följs detta dock mindre systematiskt. Det är nämligen inte helt ovanligt att hitta adjektiven på *-y* i sin engelska originalform i materialet. Studien inkluderar 21 adjektiv som i engelskan har suffixet *-y*. Av

⁸ Jag har valt att inkludera participformer i min undersökning trots att t.ex. SAG (1999) behandlar dem som en egen ordklass.

dessas har 12 anpassats helt till svenskan, dvs. de förekommer endast i den anpassade formen, t.ex. *fluffig*, *krispig* och *spejsig*. 5 av de 21 adjektiven förekommer både i en anpassad och en oanpassad form, t.ex. *flashig/flashy*, *groovig/groovy* och *sexig/sexy*. Ytterligare fyra adjektiv förekommer endast i den engelska originalformen: *corny*, *crazy*, *preppy* och *tacky*. Dessa är dock alla relativt sällsynta; *crazy* är det mest frekventa av dem med 40 förekomster medan *preppy* bara har en förekomst i materialet.

Det framgår av genomgången av suffixersättningsmönstren ovan att adjektivsuffixet *-y* tolereras i svenskan betydligt lättare än andra engelska adjektivsuffix. Ersättningen av de engelska suffixen *-ed*, *-ic*, *-ive* och *-al* med svenska motsvarigheter *-ad*, *-isk*, *-iv* och *-ell* sker tämligen automatiskt, medan anpassningspraxisen av engelska adjektiv på *-y* är vacklande.

3.5.3 Översättning

Översättningsimporter är svenska ordbildningar som har gjorts under inspiration av engelska motsvarande bildningar (sammansättningar eller avledningar), t.ex. *arbetsintensiv* (eng. *labour-intensive*), *dövblind* (eng. *deaf-blind*), *förnybar* (eng. *renewable*), *papperslös* (eng. *paperless*) och *väl-skräddad* (eng. *well-tailored*).⁹ Översättningsimporter utgör ca en tredjedel av adjektivimporterna. Att dra en skarp gräns mellan översättning och andra anpassningsmetoder är dock problematiskt. Adjektivimporter är ofta avledningar till substantiv som kan ha funnits i svenskan sedan tidigare. Det är därför omöjligt att avgöra om t.ex. *provokativ* (eng. *provocative*) har anpassats genom omstavning (<c> → <k>) och suffixersättning (*-ive* → *-iv*) eller genom översättning av ordstammen och avledning därav (substantivet *provokation* har funnits i svenskan sedan 1855 enligt *NEO*) – eller genom ett samspel mellan dessa metoder.

Jag definierar översatta adjektivimporter som adjektiv med minst ett översatt betydelsemorfem, t.ex. eng. *labour* → *arbete* i *arbetsintensiv* (eng. *labour-intensive*), dvs. ett betydelsemorfem som funnits i svenskan sedan tidigare och som inte har samma form som det engelska morfemet. Översättning av den här typen gäller främst sammansatta adjektivimporter, t.ex. *dövblind* (eng. *deaf-blind*), *hjärndöd* (eng. *brain dead*), *stentvättad* (eng. *stone-washed*), *underutvecklad* (eng. *underdeveloped*) och *ytaktiv* (eng. *surface active*). Ett un-

⁹ Denna typ av importord har i tidigare forskning kallats för översättningslån (Edlund & Hene 1992 s. 34, Mickwitz 2010 s. 42).

dantag är *grabbig* som har översatts av engelskans *laddish* (originalformen *laddish* har också en förekomst i materialet).

Översättning (i den betydelse som jag definierat den ovan) anses inte ligga bakom alla sammansatta adjektivimporter. Till exempel *geotermisk* (eng. *geothermic*), *multilateral* och *supersonisk* (eng. *supersonic*) har behållit de ursprungliga betydelsemorfemen. Dessa adjektiv är s.k. internationalismer (dvs. de innehåller element som härstammar från de klassiska språken latin och grekiska) som numera ofta förmedlas till svenskan via engelskan. Morfem som härstammar från de klassiska språken blir oftast inte översatta, även om det skulle finnas en inhemsk motsvarighet att tillgå, t.ex. *jord-* för *geo-* i *geotermisk* och *mång-* för *multi-* i *multilateral*. Jag diskuterar internationalismer närmare i följande avsnitt samt i avsnitt 3.6.2. Det framgår då att internationalismer tydligt följer en annan anpassningspraxis än övriga adjektivimporter.

3.5.4 Omstavning

Med omstavning avser jag ortografiska ändringar i adjektivens stam och räknar således inte med ändringar i suffix som jag behandlade ovan. I det följande granskar jag stavningen av de engelska adjektivimporterna i svenskan gentemot stavningen i engelskan. Jag behandlar adjektivimporter som är internationalismer och övriga adjektivimporter åtskilda från varandra, eftersom dessa grupper följer olika mönster för omstavning. Indelningen bygger på etymologiangivelserna i *Oxford English Dictionary (OED)*. Jag diskuterar adjektivimporternas härstamning mer ingående i avsnitt 3.6.2.

Främmande grafemsekvenser hos internationalismer blir konsekvent omstavade enligt svenskans mönster. Av konsonantljuden blir engelskans <ph> omstavat till <f> (eng. *quadrophonic* → *kvadrofonsk*), <qu> till <kv> (eng. *sequential* → *sekventiell*) och <th> till <t> (t.ex. eng. *ethnocentric* → *etnocentrisk* och eng. *geothermic* → *geotermisk*). Engelskans <c> och <ch> blir omstavade till <k> (t.ex. eng. *interactive* → *interaktiv*, eng. *consistent* → *konsistent*, eng. *diachronic* → *diakronisk* och eng. *psychedelic* → *psykedelisk*). Det enda undantaget är *casual*, som enligt *OED* härstammar från latin, men som har behållit den oanpassade stavningen i svenskan. Stavningen av vokalljuden hos internationalismer bryter inte mot svenskans grafotax, vilket gör att det inte behövs någon omstavning av vokalljuden.

Hos adjektivimporter med icke-klassisk härstamning är omstavningspraxisen betydligt mer vacklande. Grafemet <c> omstavas i regel inte, t.ex. *cool*, *corny*, *crazy*. Den engelska stavningen av fonemet /ʃ/ anpassas inte heller till

svenskan. I stället behåller adjektivimporterna den engelska stavningen <sh>, t.ex. *flashig*, *showig*.¹⁰ Det finns endast ett adjektiv med ett /tʃ/-ljud bland adjektivimporterna och detta har inte heller omstavats enligt svenskans mönster: *bitchig*. Av vokalljuden blir diftongerna /ai/ och /ei/ ibland omstavade. Av 9 adjektivlexem med diftongljud förekommer endast *spejsig* (eng. *spacey*) och *spejsad* (eng. *spaced out*) uteslutande i den omstavade formen i materialet. 3 av de 9 lexemen förekommer i två parallellformer: *hajpadl/hypad* (eng. *hyped*), *stajladl/stylad* (eng. *styled*) och *tajtl/tight*. Slutligen förekommer *gay*, *light*, *live* och *straight* endast i de engelska originalformerna. Det enda fallet av omstavning av ett enskilt vokalljud bland adjektivimporterna är *nördig* (eng. *nerdy*).

Adjektivimporter med icke-klassisk härstamning har således åtminstone inte ännu lika etablerade mönster för omstavning av främmande grafemsekvenser som internationalismer har. Det är möjligt att omstavningen av t.ex. diftongerna i ord som *stajladl/stylad* och *tajtl/tight* blir mer konsekvent med årens lopp, men det är heller inte uteslutet att de engelska stavningsvarianterna blir vanligare.

3.5.5 Identiska former

En liten del av de anpassade adjektivlexemen (11 av 100) utgörs av ord vars grundform i svenskan är identisk med den engelska originalformen. Originalformerna av dessa adjektiv tillåter tillfogning av svenska böjningssuffix. Detta är i huvudsak begränsat till två typer av adjektiv: de som slutar på *-t* och de som slutar på *-al* (en del av adjektiven på *-al* får dock suffixet *-ell*, se avsnitt 3.5.2). Således har t.ex. *introvert*, *redundant*, *digital* och *spatial* samma ortografiska form både i engelskan och i svenskan. Adjektiv som tillhör gruppen identiska former är uteslutande internationalismer, dvs. ord som innehåller element från latin eller grekiska.

Trots den identiska ortografiska formen har adjektiven inom denna grupp helt olika uttal i svenskan och engelskan. Till exempel <digital> uttalas [dɪɡɪta:l] i svenskan men [dɪdʒɪtəl] i engelskan och <spatial> uttalas [spatsɪa:l] i svenskan gentemot [speɪʃəl] i engelskan. Även om dessa adjek-

¹⁰ Detta kan bero på att /ʃ/-ljudet även i övrigt har vacklande stavning i svenskan. De olika stavningsvarianterna av /ʃ/-ljudet i svenska ord är dessutom språkhistoriskt betingade (se t.ex. Wessén 1995 [1955] s. 159 f., Pettersson 2005 s. 155). I och med att nya importord saknar den diakrona dimensionen i svenskans språkssystem, kan det kännas svårt att välja ett passande alternativ bland svenska stavningsvarianter av /ʃ/-ljud för t.ex. *flashig* och *showig*.

tivimporter alltså inte har genomgått någon anpassning av sin skrivform, har de genomgått en fonologisk anpassning.¹¹

Adjektiv som *digital* och *spatial* illustrerar på ett konkret plan att det engelska uttalet inte tas i beaktande då internationalismer anpassas till svenskan. Oftast är det internationalismernas skrivform i engelskan som är utgångspunkten för anpassningsprocessen. Formerna <digital> och <spatial> passar in i ett existerande mönster för adjektiv på *-al* i svenskan (bl.a. *brutal*, *rural*, *vital*). Det görs inga försök att återge det engelska uttalet av t.ex. *digital* i svensk text. Anpassningen av internationalismer sker således oberoende av deras fonologiska form i det importförmedlande språket (se vidare avsnitt 3.6.2).

3.6 Faktorer som påverkar anpassning

3.6.1 Introduktion

I avsnitt 3.5 behandlade jag de anpassade adjektivimporterna och fokuserade i synnerhet på vilka mönster deras anpassning har följt. Jag övergår nu till att granska de adjektivlexem som avviker från svenskans ortografi eller morfologi (se adjektivlexem med främmande drag i figur 1). En systematisk granskning av de oanpassade adjektiven är väsentlig av två orsaker. För det första avslöjar den vilka egenskaper hos främmande adjektiv som gynnar respektive motverkar deras anpassning till svenskan. För det andra konkretiserar den vilka avvikelser från svenskans mönster som kan tolereras och vilka inte. Således avslöjar den gränserna för det acceptabla språkbruket.

Jag redogör i tur och ordning för tre faktorer som påverkar anpassningen av adjektivimporter: adjektivens härstamning, stavelselängd, samt registertillhörighet och semantiska särdrag. Det framgår av redogörelsen nedan att dessa faktorer inte är oberoende av varandra utan att de – tvärtom – är interrelaterade på flera plan.

3.6.2 Adjektivens härstamning

Det framgick i avsnitt 3.5 att internationalismer har andra anpassningsmönster än »äkta» engelska adjektivimporter. I det följande granskar jag systematiskt

¹¹ Således fyller dessa importörer båda kriterierna för ortografiskt anpassade importörer: de är grafofaktiskt gångbara och deras stavning motsvarar deras uttal (se avsnitt 1.3). Detta är också orsaken till att det enligt min mening är omotiverat att skilja mellan ortografiskt anpassade och ortografiskt neutrala adjektivimporter (jfr Mickwitz 2008).

hur adjektivens härstamning sammanhänger med deras anpassningspraxis. Jag bestämde härkomsten av de engelska adjektivimporterna utgående från etymologiangivelserna i *Oxford English Dictionary* (*OED*). För nybildningar som inte finns med i *OED* sökte jag etymologin för de ord som nybildningen var avledd från eller sammansatt av.¹²

En majoritet (72) av de 130 importerade adjektivlexemen härstammar från de klassiska språken latin och grekiska. Av dessa är alla utom *casual*, *sexig/sexy* och *ultimat/ultimate*, helt anpassade till svenskan. Med andra ord är 96 procent av internationalismerna anpassade, t.ex. *digital*, *flexibel*, *kreativ* och *marginell*. Latin och grekiska är tillsammans med tyska de tre viktigaste importspråken för svenskan genom tiderna. Enligt Gellerstam (1973) står importorden från latin och grekiska för ungefär en fjärdedel av svenskans 6 000 vanligaste ord. Internationalismer utgör således en inherent del av svenskans kärnlexikon.

Det stora antalet importer från latin och grekiska innebär att svenskan sedan länge har färdiga mönster för anpassningen av nya importord från dessa språk. Detta förklarar varför den stora majoriteten av internationalismer är helt anpassade till svenskan. Dessutom förklarar detta varför den engelska fonologiska formen inte tas i beaktande vid anpassningen av internationalismer (se avsnitt 3.5.5). Det finns ett inarbetat sätt att uttala internationalismer i svenskan. Vi tar inte hänsyn till det engelska uttalet av internationalismer eftersom engelskan i dessa fall förmedlar ord som från första början passade in i det svenska språksystemet, t.ex. *digital* och *spatial*.

Av de 58 adjektivlexem som inte är internationalismer härstammar ca hälften från fornengelska medan hälften härstammar från andra språk eller har ett ovisst ursprung. 27 av dessa 58 adjektivlexem (47 %) är oanpassade eller har en oanpassad parallellform, t.ex. *crazy*, *gatusmart/streetsmart*, *hipp/hip*, *live*, och *tajtt/tight* (se figur 1). Andelen oanpassade adjektiv är således mycket högre bland icke-internationalismer än bland internationalismer (4 %).

Det framgick i avsnitt 3.5.2 att engelska adjektiv med suffixen *-ic* och *-ive* alltid blir anpassade till svenskan, medan adjektiv med suffixet *-y* har vacklande anpassningspraxis. Granskningen av etymologiangivelserna i *OED* avslöjar att adjektiven med suffixen *-ic* och *-ive* nästan uteslutande är internationalismer, t.ex. *ergonomisk* (eng. *ergonomic*) och *interaktiv* (eng. *interactive*). Alla adjektivimporter på *-y* utom *sexig/sexy* har däremot en icke-klassisk här-

¹² Det är knappast någonsin möjligt att med visshet bestämma ett ords härkomst men angivelserna i *OED* är ändå en nyttig utgångspunkt för att kunna urskilja några allmänna tendenser bland adjektivimporterna.

stamning. Följaktligen påverkar adjektivens härstamning även hur konsekvent suffixersättningsmönstren följs.

3.6.3 Stavelselängd

Med stavelselängd avses antalet stavelser i ett adjektivs grundform (obestämd form utrum singularis). Johansson & Graedler (2002 s. 180) har visat att stavelselängden kan vara bestämmande för om adjektivimporter blir anpassade i norskan.

Det förekommer nio enstaviga adjektivlexem i materialet: *cool*, *fair*, *gay*, *hippl/hip*, *light*, *live*, *soft*, *straight* och *tajtl/tight*. Inget av dem är fullt anpassat till svenskan. *Tajtl/tight* är det enda av dem som undantagslöst kongruensböjs enligt huvudordet i kontexten, men det har en vacklande stavningspraxis. *Hipp/hip* förekommer i både en morfologiskt anpassad och en morfologiskt oanpassad form. Det framgick i avsnitt 3.4 att *cool*, *fair*, *gay*, *soft* och *straight* inte alltid följer svenskans mönster för kongruensböjning. *Light* och *live* visar inga tecken på kongruensböjning i materialet.

Av tvåstaviga adjektivimporter (39 till antalet) är en fjärdedel morfologiskt oanpassade eller har en oanpassad parallellform. De oanpassade tvåstaviga adjektiven (eller parallellformerna) är nästan uteslutande ord med suffixet -y, bl.a. *corny*, *groovy*, *tacky* och *sexy*. De enda undantagen är formerna *laddish* och *streetsmart*, som dock har relativt etablerade parallellformer *grabbig* respektive *gatusmart*.

Av 27 trestaviga adjektivimporter i materialet är ett, *casual*, morfologiskt oanpassat och tre har en morfologiskt oanpassad parallellform: *opluggad/unplugged*, *papperslös/paperless* och *topphemlig/top secret*. De allra flesta trestaviga adjektivimporter (ca 85 %) är helt anpassade till svenskan. Samtliga adjektiv med fler än tre stavelser är anpassade.

Denna genomgång visar att adjektivimporternas stavelselängd tydligt korrelerar med deras anpassningspraxis. Ju längre en adjektivimport är, desto sannolikare blir den anpassad till svenskan. På motsvarande sätt tolereras en främmande form lättare för korta adjektivimporter, allra lättast för enstaviga adjektiv. Intressant nog är tendensen i norskan enligt Johansson & Graedler den helt motsatta. I norskan blir enstaviga adjektivimporter i regel morfologiskt anpassade medan adjektiv med fler än två stavelser sällan böjs enligt norskt mönster (Johansson & Graedler 2002 s. 180).

Adjektivimporternas stavelselängd korrelerar också med deras härstamning. Ingen av de enstaviga adjektivimporterna (som alla har främmande drag) här-

stammar från de klassiska språken. Internationalismer är minst tvåstaviga, t.ex. *instant* och *kryptisk*, och inte sällan längre sammansättningar, t.ex. *audiovisuell* och *multilateral*.

3.6.4 Registertillhörighet och semantiska särdrag

I det följande granskar jag hur adjektivimporternas anpassningspraxis sammanhänger med deras sociopragmatiska egenskaper och semantiska särdrag. Analysen bygger på en grov indelning av adjektivimporterna i slang och standardspråk samt på en granskning av adjektivimporternas ordboksdefinitioner. Även om dessa metoder inte ger någon detaljerad bild av adjektivimporternas sociopragmatiska eller semantiska egenskaper, lämpar de sig bra för att belysa de generella tendenserna i anpassningspraxisen av engelska adjektivimporter.

Jag sökte de 130 adjektivimporterna i *Norstedts svenska slangordbok* (Kotsinas 1998) och kontrollerade andelen slangord bland de anpassade respektive bland de oanpassade adjektivimporterna. Av de 100 adjektivimporter som är fullt anpassade till svenskan (se figur 1 i avsnitt 3.3) finns 12 belagda i slangordboken, t.ex. *nördig*, *soft* och *trendig*. Av de 30 adjektivimporter som inte är anpassade finns i sin tur 19 angivna som slangord, t.ex. *bitchig/bitchy*, *cool*, *live* och *tajtl/tight*. Medan slangorden alltså utgör 12 procent av de anpassade adjektivimporterna, står de för över 60 procent av de oanpassade. De oanpassade formerna är följaktligen avsevärt starkare representerade i slang.

Att slang innehåller många ord med främmande fonologi, ortografi eller morfologi känns också intuitivt rimligt. Det kan dock vara värt att notera att denna intuition (liksom resultaten av granskningen ovan) bygger på hur vi definierar slang.¹³ Det är tänkbart att ett ord klassificeras som slang inte enbart beroende på *när*, *var* och *av vem* det används, utan att också dess ortografiska, fonologiska och morfologiska form spelar en roll. Ett ord kanske hänförs lättare till slangen om dess form avviker från mönstren för svenskt skriftspråk. I så fall blir oanpassade ord s.a.s. per definition ofta klassificerade som slangord. Detta betyder att tillhörighet till slang inte entydigt kan ses som *en orsak* till att ett importord inte har anpassats; den oanpassade formen kan i stället vara orsaken till att ordet uppfattas som ett slangord. Det är också möjligt att vissa importord förblir oanpassade för att behålla sin status som slangord, dvs. för att kunna markera språkbrukarens tillhörighet till en viss social grupp.

Adjektivens registertillhörighet sammanhänger med deras semantiska särdrag. Jag har granskat de semantiska särdragen utgående från adjektivimport-

¹³ Slangordboken bygger i första hand på resultaten av Kotsinas enkätundersökning.

ternas ordboksdefinitioner i *Nationalencyklopedins ordbok (NEO)*. Jag anger nedan ordboksdefinitionerna i *NEO* inom enkla citattecken. För adjektiv som inte finns med i *NEO* bestämde jag deras huvudsakliga semantiska användning genom en genomläsning av ordens konkordanser i materialet.

Det framgår av *NEO* att de oanpassade adjektiven ofta fungerar som bestämmningar till ett mänskligt huvudord, t.ex. *bitchig/bitchy* ('bitsk och aggressiv om flicka el. kvinna'), *gay* ('homosexuell') och *straight* (används huvudsakligen i betydelsen 'heterosexuell'). Flera av de oanpassade adjektivimporterna är också associerade med mode och utseende, t.ex. *casual* (används för det mesta i betydelsen 'informell' om klädsel), *flashig/flashy* ('flott och anslående men ofta något ytlig') och *tajt/tight* ('mycket tätt åtsittande'). *Groovig/groovy* (används oftast om icke-klassisk musik, i synnerhet jazz), *live* ('som sker eller sänds direkt, om skivinspelning, TV-program e.d.') och *opluggad/unplugged* (används i betydelsen 'att spela akustiskt') syftar i sin tur i första hand på musik och artistiskt uppträdande.

Dominerande ämnesområden för de anpassade adjektivimporterna är teknik (t.ex. *digital, programmerbar*), medicin (t.ex. *geriatrisk, psykosomatisk*), naturvetenskap (t.ex. *genmodifierad, geotermisk*), ekonomi (t.ex. *socioekonomisk, säljinriktad*) och samhälle (t.ex. *multietnisk, postmodern*). Samtliga adjektivimporter som tillhör dessa ämnesområden, t.ex. tekniska eller vetenskapliga termer, är helt anpassade till svenskan.

Oanpassade adjektivimporter är följaktligen oftast talspråkliga och de används i en personbeskrivande funktion eller om fenomen som har med populärkultur att göra. Det är slutligen viktigt att notera att registertillhörigheten och de semantiska särdragen korrelerar med både adjektivens härstamning och stavelselängd. Adjektiv som tillhör slang är sällan internationalismer och de är oftast en- eller tvåstaviga. Adjektiv som är vetenskapliga termer härstammar däremot i regel från de klassiska språken och är längre. Att vissa adjektivimporter inte anpassas till svenskan beror följaktligen alltid på en kombination av ordens egenskaper. De tre faktorer som jag behandlat ovan, adjektivens härstamning, stavelselängd samt deras semantisk-pragmatiska egenskaper, är alla interrelaterade.

4. Sammanfattning

I denna studie har jag granskat förekomsten av moderna engelska adjektivimporter i nutida svenskt tidningsspråk. Jag har i synnerhet fokuserat på de

underliggande krafterna bakom den formella anpassningen av engelska adjektivimporter till svenskan.

Det har framgått att moderna engelska adjektivimporter utgör en mycket heterogen grupp. Variationen gäller dels adjektivimporternas frekvens, dels deras formella egenskaper. Adjektivimporterna förekommer i genomsnitt 2 gånger per 10 000 löpord. De sex mest frekventa adjektivimporterna (av totalt 130), *digital*, *flexibel*, *kreativ*, *marginell*, *live* och *cool*, står för över hälften av förekomsterna. De flesta av de undersökta adjektivimporterna har endast ett fåtal förekomster i materialet.

Kategorin adjektivimporter inkluderar både anpassade och oanpassade former; former som är anpassade respektive oanpassade i olika grad och på olika sätt. De anpassade adjektivimporterna omfattar adjektiv som anpassats genom omstavning och suffixersättning (t.ex. *kreativ*, *nördig*), översättning (t.ex. *hjärndöd*, *vattenburen*) eller som endast anpassats fonologiskt (t.ex. *digital*, *spatial*). De oanpassade adjektivimporterna inkluderar adjektiv som är ortografiskt oanpassade men morfologiskt anpassade (t.ex. *cool* och *showig*), morfologiskt oanpassade (t.ex. *crazy*, *live*) samt adjektiv som har två parallellformer (t.ex. *flashig/flashy*, *groovig/groovy*).

Den kvantitativa granskningen av adjektivimporterna har visat att import och anpassning är avsevärt olika processer för adjektiven och för substantiven. Tidigare forskning i importord har koncentrerat sig på att studera importord som en helhet, dvs. utan att i detalj granska hur anpassningen skiljer sig för olika ordklasser. Importord utgörs till 85 procent av substantiv som allra oftast behåller sin ursprungliga (t.ex. engelska) form i svenskan (Mickwitz 2008 s. 156 f.). Jag har visat att adjektivimporterna däremot i över tre fjärdedelar av fallen (78 % av förekomsterna och 77 % av lexemen) har en både ortografiskt och morfologiskt anpassad form.

Det har framgått av den kvalitativa analysen i studien att ortografisk och morfologisk anpassning av adjektivimporterna inte är separata processer. Morfologisk anpassning sker endast mycket sällan självständigt från ortografisk anpassning (t.ex. *cool*, *straight*), medan ortografisk anpassning aldrig sker oberoende av den morfologiska anpassningen. Detta tyder på att morfologisk anpassning är den primära av de två anpassningsprocesserna. Anpassningen av adjektivimporterna styrs följaktligen av de morfosyntaktiska kraven på adjektiv i svenskan. Till skillnad från substantiven används adjektiven oftast i syntaktiskt underordnade positioner, vilket markeras med adjektivens kongruensböjning efter huvudordet i kontexten. Den överlägset största andelen anpassade adjektivimporter pekar på att adjektivens kongru-

ensböjning upplevs som ett centralt grammatiskt särdrag i det svenska språksystemet.

Resultaten av studien tyder vidare på att adjektivimporter som tidigare varit oböjliga, t.ex. *casual* och *fair*, först börjar böjas i numerus. Numerusböjningen har alltså en viktig ställning i den morfologiska anpassningen av nya adjektivimporter. Oböjda former tolereras lättast i predikativ funktion och med ett huvudord i neutrumgenus (t.ex. *det är cool*). Inkongruens tolereras klart sämre för böjningskategorin numerus (t.ex. *?de är cool*) och aldrig för species (t.ex. **den cool tjejen*). Resultaten visar således att medan adjektivens kongruensböjning generellt sett är väsentlig i svenskan, upplevs den som mer umbärlig i vissa morfosyntaktiska kontexter än i andra.

Majoriteten av de anpassade adjektivimporterna innehåller element från de klassiska språken latin och grekiska, t.ex. *digital*, *ergonomisk*, *flexibel*, *kreativ* och *marginell*. Dessa s.k. internationalismer som förmedlas till svenskan via engelskan anpassas genom väletablerade mönster för suffixersättning (t.ex. *-ic* → *-isk*, *-ive* → *-iv*) och omstavning (t.ex. *<th>* → *<t>*, *<c>* → *<k>*). Adjektivimporter som härstammar från andra språk, t.ex. fornengelska, anpassas däremot inte lika systematiskt. T.ex. *cool*, *crazy*, *gay* och *light* har behållit sin ursprungliga form. Även det engelska adjektivsuffixet *-y* tolereras ibland i svensk text trots att det finns en svensk motsvarighet *-ig*.

Anpassningspraxisen av enskilda adjektivimporter påverkas förutom av adjektivimportens härstamning även av adjektivimportens stavelselängd och dess semantisk-pragmatiska egenskaper. Oanpassade adjektivimporter tolereras lättare ju kortare de är. Samtliga adjektivimporter med fler än tre stavelser är däremot helt anpassade. De flesta av de oanpassade adjektivimporterna finns belagda i *Norstedts svenska slangordbok* och förknippas därmed starkt med ett informellt språkregister. De har dessutom ofta en personbeskrivande betydelse eller används om mode och musik (t.ex. *bitchig/bitchy*, *casual*, *live*). Däremot tolereras inte oanpassade former för adjektiv inom ämnesområdena vetenskap, teknik, ekonomi eller medicin (t.ex. *digital*, *säljinriktad*, *psykosomatisk*). Om en ny adjektivimport anpassas eller förblir oanpassad beror följaktligen på en kombination av adjektivets egenskaper på flera interrelaterade nivåer.

Litteratur

- Bergman, Gösta, 1962: Om främmande ord och deras anpassning. I: Främmande ord i nusvenskan, red. av Karl-Hampus Dahlstedt, Gösta Bergman & Carl Ivar Ståhle. Stockholm: Svenska bokförlaget. S. 32–47.
- Biber, Douglas, Johansson, Stig, Leech, Geoffrey, Conrad, Susan & Finegan, Edward, 1999: Longman grammar of spoken and written English. London: Longman.
- Chrystal, Judith-Ann, 1988: Engelskan i svensk dagspress = English in Swedish daily newspapers. Stockholm: Esselte.
- Edlund, Lars-Erik & Hene, Birgitta, 1992: Lånord i svenskan. Om språkförändringar i tid och rum. Stockholm: Wiken.
- Gellerstam, Martin, 1973: Etymologiska frekvenser i det centrala ordförrådet. I: Folkmålsstudier 23. S. 70–79.
- Jarvad, Pia & Sandøy, Helge (red.), 2007: Stuntman og andre importord i Norden. Om udtale og bøjning. Oslo: Novus.
- Johansson, Stig & Graedler, Anne-Line, 2002: Rocka, hipt og snacksy. Om engelsk i norsk språk og samfunn. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Jämtelid, Kristina, 1996: Engelska lånord förr och nu. En jämförande studie av tidningsartiklar från 1965 och 1995. (TeFa 15.) Uppsala: Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet.
- Kilarski, Marcin, 2004: Gender assignment of English loanwords in Danish, Swedish and Norwegian. Opublicerad doktorsavhandling. http://www.staff.amu.edu.pl/~kilarski/research/download/book_gender.pdf/.
- Kotsinas, Ulla-Britt, 1998: Norstedts svenska slangordbok. Stockholm: Norstedts ordbok.
- Kristiansen, Tore (red.), 2006: Nordiske sprogholdninger. En masketest. Oslo: Novus.
- Kvaran, Guðrún (red.), 2007: Udenlandske eller hjemlige ord? En undersøgelse af sprogene i Norden. Oslo: Novus.
- Mickwitz, Åsa, 2008: Vad händer med e-mail i svenskan? Om anpassning av importord i svenskan. I: Nasjonal eller internasjonal skrivemåte? Om importord i seks nordiske språksamfunn, red. av Helge Omdal & Helge Sandøy. Oslo: Novus. S. 124–161.
- Mickwitz, Åsa, 2010: Anpassning i språkkontakt. Morfologisk och ortografisk anpassning av engelska lånord i svenskan. Helsingfors: Finska, finskugriska och nordiska institutionen vid Helsingfors universitet.
- Moberg, Lena, 2000: Nyordsboken. Med 2000 nya ord in i 2000-talet. Stockholm: Norstedts ordbok.
- Molde, Bertil, 1978: Vem råder över språket? I: Språkvård 4. S. 5–12.
- NEO = Nationalencyklopedins ordbok. Nätupplagan. <http://www.ne.se/>.
- Nyord i svenskan från 40-tal till 80-tal. 2001. 3 uppl. Stockholm: Norstedts ordbok.
- Nyström Höög, Catharina, 2005: Teamwork? Man kan lika gärna samarbeta. Svenska åsikter om importord. Oslo: Novus.
- O'Donnell, Mick, 2007. UAM Corpus Tool 2.0. [hämtad 1.9.2010] <http://www.wagsoft.com/CorpusTool/>.
- Omdal, Helge & Sandøy, Helge (red.), 2008: Nasjonal eller internasjonal skrivemåte? Om importord i seks nordiske språksamfunn. Oslo: Novus.

- OED = Oxford English Dictionary. Nätupplagan. <http://www.oed.com/>.
- Pettersson, Gertrud, 2005: Svenska språket under sjuhundra år. En historia om svenskan och dess utforskande. 2 uppdaterade uppl. Lund: Studentlitteratur.
- SAG = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999: Svenska Akademiens Grammatik. Stockholm: Norstedts ordbok.
- Sandøy, Helge (red.), 2003: Med 'bil' i Norden i 100 år. Ordlagning og tilpassing av utlandske ord. Oslo: Novus.
- Sandøy, Helge & Östman, Jan-Ola (red.), 2004: »Det främmande» i nordisk språkpolitik. Om normering av utländska ord. Oslo: Novus.
- Selback, Bente, 2007: Sverigesvensk. I: Fire dagar i nordiske aviser. Ei jamføring av påverknaden i ordforrådet i sju språksamfunn, red. av Bente Selback & Helge Sandøy. Oslo: Novus. S. 87–102.
- Selback, Bente & Sandøy, Helge (red.), 2007: Fire dagar i nordiske aviser. Ei jamføring av påverknaden i ordforrådet i sju språksamfunn. Oslo: Novus.
- Stålhammar, Mall, 2003: Engelskan i svenskan 2. Engelska lånord under 1900-talet. I: Ordat 21. Göteborg.
- SAOL = Svenska Akademiens ordlista över svenska språket. 2006. 13 uppl. Stockholm: Norstedt.
- Thøgersen, Jacob, 2007: Det er meget godt som det er ... er det ikke? En undersøgelse af danskernes holdninger til engelsk. Oslo: Novus.
- Tingbjörn, Gunnar, 2003: Engelskt lån i svenskt idrottsspråk. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 30.) Göteborg.
- Vikør, Lars S. & Kristiansen, Tore (red.), 2006: Nordiske språkhaldningar. Ei meningsmåling. Oslo: Novus.
- Wessén, Elias, 1995 [1955]: Svensk språkhistoria. Del 1: Ljudlära och ordböjningslära. Edsbruk: Akademitryck.

Finlandismer i akademiska föredrag

Av CHARLOTTA AF HÄLLSTRÖM-REIJONEN

Abstract

af Hällström-Reijonen, Charlotta, charlotta.afhallstrom-reijonen@focis.fi, Ph.D Student, Researcher, Research Institute for the Languages of Finland, Finland: "Finlandisms in academic speeches". *Språk och stil* 21, 2011, pp. 57–80.

The study examines specific characteristic features of the Swedish spoken in Finland (academic Finlandisms) and how frequently they appear in academic speeches by Finland Swedes. By tradition, Finlandisms are to be avoided in academic speaking and writing, so the specific question is what characterizes those Finlandisms that are still used. Further questions investigated pertain to issues of age and gender: Do young academics use more Finlandisms than older ones, and is there a difference between men and women in their usage?

The study shows that Finland Swedes have difficulty avoiding Finlandisms completely. On an average the 15 informants in the study use approximately 0.27 Finlandisms per minute. Most of these Finlandisms are phrasal and influenced by Finnish, although none of the Finlandisms is a direct loan from Finnish. There are only a few syntactic Finlandisms in the material, but these recur often, while many of the lexical Finlandisms occur only once in the material. The most common Finlandisms are used by informants of all the ages represented and by both sexes.

Some of the most common Finlandisms in the material appear to be difficult for Finland Swedes to avoid, while others are easier to learn to avoid. The study provides support for the view that language-planning efforts that focus on raising awareness of "avoidable Finlandisms" stand a greater chance of succeeding.

Keywords: Finlandisms, Finland Swedish, academic speaking, language planning, language corpus planning, Swedish.

Finlandismer har av tradition motarbetats av den finlandssvenska språkvården. Att det finns finlandismer på alla stilistiska nivåer i finlandssvenskt språkbruk är välkänt. Det finns finlandismer som bara används i starkt vardaglig stil, sådana som kan användas även i formella sammanhang och på alla stilistiska nivåer däremellan.

I min studie undersöker jag hur väl språkvården har lyckats i sitt arbete att minska finlandismer genom att se på mängden finlandismer i planerat tal hos högutbildade finlandssvenskar i sammanhang där man förväntar sig en hög stilistisk nivå. Jag undersöker vilka egenskaper dessa finlandismer har. Studien bidrar till kännedom om vilka finlandismer finlandssvenskar inte lyckas undvika, eller vilkas acceptansnivå är så hög att de används i akademiska fö-

redrag av personer med hög utbildning. Jag försöker också besvara frågan om unga akademiskt utbildade finlandssvenskar använder fler finlandismer än äldre, och om frekvensen av finlandismer hos män och kvinnor är densamma. Däremot har jag inte för avsikt att i denna artikel ta ställning till den finlandssvenska språkvårdstraditionen och dess arbete för undvikande av finlandismer.

Finlandismer

Finlandismer är ord eller uttryck som bara används i finlandssvenskt standardspråk och finlandssvenska regionalspråk eller som i dem används i en annan betydelse än i standardsvenska. Även ord eller uttryck som är påfallande mer frekventa i finlandssvenskt standardspråk och finlandssvenska regionalspråk än i standardsvenskan brukar räknas till finlandismerna. Till finlandismerna räknas officiella finländska ord och uttryck, svenska ord för finländska företeelser, stilistiskt neutrala finlandismer, vardagliga uttryck, regionala och allmänt spridda dialektfärgade uttryck samt finska ord som är väletablerade i finlandssvenskan. Lokala dialektord brukar av tradition inte räknas som finlandismer; finlandismer måste alltså ha en viss regional spridning.

Finlandismer finns på alla språkliga nivåer: uttal, morfologi, lexikon, semantik, fraseologi, syntax och därtill på alla stilistiska nivåer, men denna undersökning inriktar sig främst på ordnivå.

De flesta finlandismer förekommer parallellt med de standardsvenska alternativen, dvs. ofta är också den standardsvenska motsvarigheten fullt gångbar i finlandssvenskan, men ibland verkar finlandismen svårare att ersätta.

Finlandismer kan ha olika ursprung: de kan komma t.ex. från äldre standardspråk (*arkaismer*), från finskan (*fennicism*), från ryskan (*russicism*) eller från dialekterna. Det finns också finlandismer som har utvecklats självständigt i finlandssvenskan beroende på t.ex. kontamination, attraktion eller analogibildning.

En *statistisk finlandism* är ett ord eller uttryck som visserligen förekommer i standardsvenskan, men som relativt sett är avsevärt vanligare i finlandssvenskan. Statistiska finlandismer är samtidigt ofta också stilistiska eftersom ovanliga drag ofta är stilistiskt markerade i standardsvenskan.

En *oegentlig finlandism* är ett svenskt ord för en finländsk företeelse som saknar någon annan svensk benämning (t.ex. *frontmannahus* 'enfamiljshus i trä

byggt på 1940-talet efter krigsåren för frontsoldater och invånare från de delar av Finland som avträtts till Sovjetunionen'; fenomenet, och ordet, finns bara i Finland). En *finlandism som fyller en lucka i ordförrådet*, är ett ord eller uttryck som saknar en motsvarighet i standardsvenskan trots att det inte är bundet till en finländsk företeelse (t.ex. *plåtkrock* 'krock med enbart plåtskador som följd'). En *officiell finlandism* är ett ord eller uttryck som är etablerat genom lagstiftning eller något annat auktoriserat beslut (t.ex. *diplomarbete* som i Sverige närmast motsvaras av *examensarbete*).

Med *semantiskt förskjutna finlandismer* menar jag ord och uttryck som används i en annan betydelse i finlandssvenskan än i standardsvenskan (t.ex. *aula* 'entréhall').

Vissa finlandismer accepteras av språkvården, vissa inte. De finlandismer språkvården inte vill påverka är

- officiella finlandismer
- ord som berikar språket, t.ex. genom att fylla en lucka i ordförrådet
- vardagliga ord i vardagliga sammanhang
- oegentliga finlandismer.

Finlandismer som inte accepteras av den finlandssvenska språkvården är

- finlandismer med direkt motsvarighet i standardsvenskan
- finlandismer som inte förstås om man inte kan finska
- ord som betyder något annat i finlandssvenskan än i standardsvenskan
- avvikande prepositionsanvändning, morfologi etc.

Det säger sig självt att många finlandismer kan ha egenskaper som både talar för och emot användningen av dem. Ett exempel är *åsnebrygga* 'krystad övergång' som kan sägas fylla en lucka i ordförrådet, samtidigt som det är ett ord som betyder något annat i finlandssvenskan än i standardsvenskan eftersom *åsnebrygga* normalt i svenskan enligt Svensk ordbok betyder »lärobok eller liknade hjälpmedel för trög eller obegåvad studerande» eller »en sats i Euklides geometri som ansågs alltför svår för obegåvade elever». Utan kunskaper i finska (jfr fi. *aasinsilta*) kan det dessutom vara svårt att förstå den finlandssvenska betydelsen av ordet. Finlandssvensk ordbok (af Hällström-Reijonen & Reuter 2008) förhåller sig neutral till denna finlandism. Detta bidrar till att språkvården ställer sig ambivalent till många finlandismers vara eller icke vara (se Reuter 2004). Av finlandismerna i materialet för denna studie avråder Finlandssvensk ordbok från 24, den förhåller sig neutral till 21 och anser 7 vara

vardagliga eller ålderdomliga. 14 av finlandismerna i materialet är inte upptagna i Finlandssvensk ordbok. På grund av ovannämnda ambivalens har jag inte i denna undersökning tagit fasta på hur språkvården ställer sig till de enskilda finlandismerna, annat än i fråga om de officiella finlandismerna där principerna är mer rätlinjiga än i fråga om andra finlandismer.

Tidigare forskning

De stilar som förekommer inom akademiskt tal kan placeras på ett kontinuum mellan vardagliga samtal och akademiskt skrivande. Den variation som finns inom genren akademiskt tal påverkas av olika faktorer: t.ex. talarnas personlighet och självbild och deras tidigare erfarenheter av akademiskt tal. Även publiken inverkar: dess storlek, om den består av studerande eller längre hunna forskare, hur väl talaren känner personerna i auditoriet osv. Det som skiljer akademiskt tal från naturliga samtal är främst att det akademiska talet är mer eller mindre monologiskt, pedagogiskt samt mer planerat än vardagliga samtal (Chafe 1986 s. 27). Det finns drag i vardagliga samtal som också förekommer i mer avslappnat akademiskt tal, men som inte finns i de stilarter som kommer närmare akademiskt skrivande. Till dessa hör användningen av vardagliga ord och fraser, drag som engagerar och ger färg, som t.ex. humor, samt t.ex. upprepningar och liknande (Chafe 1986 s. 34). De vardagliga orden och fraserna är det som talarna har störst chans att kontrollera.

Evidently academic speakers have the power to decide whether they want to sprinkle their language with words or phrases appropriate to conversational language or not. (Chafe 1986 s. 33)

Vilka finlandismer som används av vuxna har Melin-Köpilä (1996) undersökt i en delstudie hon gjorde i anslutning till sin avhandling om finlandssvenska drag i elevspråk. I studien excerperade hon dels tio seminarieuppsatser skrivna av studenter vid Svenska institutionen vid Åbo Akademi höstterminen 1991, dels boken *Språkgränser och samhällsstruktur* av Erik Allardt och Christian Starck (1981). Hon ser en implicit hierarki mellan olika finlandismer och menar att vissa finlandismer »kommit att ingå i den finländska skriftspråkstraditionen och användas oavsett skribentens utbildning och erfarenhet» (1996 s. 201). Dessutom menar hon att man med ålder och utbildning börjar använda nya finlandismer, även om vissa andra slipas bort med tiden.

Allteftersom eleverna skolas in i vuxenspråket tenderar de mest talspråkliga finlandismerna att minska samtidigt som det i de högre årskurserna börjar dyka upp vissa nya utpräglade skriftspråkliga finlandismer (*inkommande vecka, på basen av, sträva till*), dvs. ord och uttryck som är utmärkande för det offentliga språket i Finland och som därför kan uppfattas som ett slags prestigedrag. (Melin-Köpilä 1996 s. 56)

Melin-Köpilä kallar sådana drag som hör ihop med ett abstraktare språk, och förmodligen uppfattas av elever som »vuxnare» stil, för *prestigemarkörer* (1996 s. 194).

Reuter (1997) undersökte politiskt tal, närmare bestämt muntliga anföranden under Svenska Finlands folktings session i Jyväskylä den 19 april 1997. I stort sett alla anföranden var fritt framförda utan manuskript. Eftersom materialet inte är inspelat finns en risk för att en hel del finlandismer inte blev excerperade, varför resultatet inte är helt tillförlitligt, men ändå tillräckligt intressant för att presenteras här. Enligt Reuter representerar talarna »ett genomsnitt av politiskt aktiva finlandssvenskar med vana att tala offentligt». Reuter redogör inte för antalet talare. Hans material är ca 2,5 timmar aktiv taltid, »med ett genomsnitt av ca 100 ord per minut, ett totalt ordflöde på inemot 15 000 ord». Uttal och talspråkliga reduktioner som t.ex. *sku* och *måst* registrerade Reuter inte.

Tvärtemot Reuters antagande var frekvensen finlandismer lägre i det talade materialet än i det tidningsmaterial han också hade undersökt. Han registrerade ett knappt femtiotal förekomster av ord och uttryck som inte förekommer i Sverige, varav 1/3 var *detdär* och *dethär* som pausfyllnad eller tveksamhetsmarkörer, ca hälften dessutom hos en och samma talare. Det sammanlagda antalet finlandismer (50) på 15 000 ord gav tre finlandismer per 1 000 ord. Räknat i minuter (2,5 timmar = 150 minuter) blir det 0,33 finlandismer per minut, eller en finlandism per tre minuter. Eftersom både längden på materialet och antalet finlandismer i undersökningen är ungefärliga blir min uträkning av frekvensen också bara approximativ. Reuter menar visserligen att tre finlandismer per tusen ord är rätt mycket men understryker att över 99 procent av talet samtidigt är »ren svenska».

Allmänt taget kan man konstatera att det har gjorts rätt få undersökningar av planerat tal, framför allt på finlandssvenskt håll. I det här sammanhanget kan Rosenberg-Wolff (2010) nämnas. Hon granskar språkliga drag i finlandssvensk radio i jämförelse med de språkråd och rekommendationer som ges av Svenska Yle (den svenska verksamheten på Finlands rundradio) i handboken *Röst och språk*. Undersökningen gäller uttal av långa betonade stavelser (långstavigt eller kortstavigt uttal av ord som *bara, både, våra*), uttal av slutändelser (t.ex. *drage' eller draget, satsa' eller satsade*), uttalet av *inte (int)*, *skulle (sku)*,

måste (*måst*) och *till* (*ti*), användningen av *di* eller *dom* samt röstanvändningen. Resultatet av undersökningen visar att ett program kan bryta mot uttalsreglerna i *Röst och språk* men trots det upplevas som sakligt och språkligt sett korrekt i sin genre.

Material och metod

I föreliggande undersökning har jag använt mig av femton inspelade föredrag ur materialet *SLS 2098 Spara det finlandssvenska talet* insamlat på Svenska litteratursällskapet i Finland.¹ Föredragen hölls vid tre olika föreläsningsserier på Svenska litteratursällskapet i Finland åren 2005 och 2006. Föredragshållarna är finlandssvenska professorer, doktorer, licentiater och doktorander inom humaniora och samhällsvetenskap. Jag har dock låtit bli att ta med företrädare för språkvetenskapen, eftersom dessa p.g.a. sitt ofta medvetna förhållande till språket och finlandssvenskan inte kan anses representera akademiska finlandssvenskars språk i gemen. Publiken består vid litteratursällskapets föreläsningsserier företrädesvis av finlandssvenskar, vilket jag förmodar den gjorde även vid dessa föredrag, även om deltagarna inte registrerats.

Informanterna är av olika ålder; den äldsta är född på 1920-talet, två är födda på 1930-talet, tre på 1940-talet, tre på 1950-talet, två på 1960-talet och fyra på 1970-talet. Sju av informanterna är kvinnor, åtta män. Kvinnorna är i medeltal cirka 10 år yngre än männen; ca 45 år mot ca 56 år vid tidpunkterna för föredragen. Själva föredragen uppgår till sammanlagt 662 minuter. Materialet omfattar föredragen i sin helhet, men inte presentationerna innan eller diskussionerna efteråt. Jag har alltså koncentrerat mig på det tal som kan anses vara förberett och därför är representativt för planerat tal. Föredragen är olika långa. Det längsta föredraget är drygt 63 minuter, medan det kortaste är drygt 24 minuter.

Föredragen varierar från upplästa texter till nästan fritt tal, ofta också inom ett och samma föredrag. Förväntningarna på föredragshållarna och språket i

¹ *Spara det finlandssvenska talet* är ett projekt som dokumenterat svenskan i Finland i början av 2000-talet. Projektet pågick 2005–2008. Fokus låg huvudsakligen på det vardagliga språket och intervjuer i hemmiljö utgjorde därför den största delen av projektet. För att också det formella talet skulle bli dokumenterat gjordes dessutom bland annat inspelningar av en del av de föredrag som hölls i Svenska litteratursällskapets föreläsningsserier under den tid som projektet pågick. Sammanlagt 41 föredrag spelades in (Ivars 2008, Södergård 2008). Projektledare var Ann-Marie Ivars och koordinator Lisa Södergård.

dessa föredrag är att språket ska vara korrekt. Till detta bidrar förmodligen den miljö (Svenska litteratursällskapets auditorium) föredragen hålls i och litteratursällskapets status som ett svenskt akademiskt rum.

Vissa språkliga kommentarer, förtydliganden eller rättelser i materialet tyder på en viss språklig medvetenhet hos informanterna:

Exempel 1: för att använda ett modernt uttryck

det var int frågan om att (.) **för att använda ett modernt uttryck** (.) att **bonga** di viktigaste sakerna i storstäderna utan dom ville bekanta sig med hela landet [*bonga* 'spana in']

Exempel 2: aulan eller vänthallen

den nedre **aulan eller vänthallen** i ursprungligt skick som ni ser också ursprungliga tak eller lampskärmar [*aula* 'entréhall']

Fördelen med att välja föredrag i stället för skriven text är att det är mindre sannolikt att föredragen blivit språkgranskade, åtminstone i sin helhet. I böcker och andra texter med hög status och stilnivå är det inte osannolikt att materialet har språkgranskats, medan jag ser språket i föredragen som en genuinare och bättre representant för informanternas språk, så som det ser ut när de vinnlägger sig om en vårdad stil.

Mitt arbete med att exciperera finlandismer i föredragen inleddes med att jag antecknade alla drag jag visste eller misstänkte var finlandismer, även ett stort antal gränsfall och osäkra fall. I fråga om gränsfall och i fall då jag inte var säker på om något var en finlandism gjorde jag jämförelser med Språkbanken i Finland och Språkbanken vid Göteborgs universitet och slog upp i ordböcker. Sökningar på Internet användes ibland för att bekräfta uppgifter i andra källor. Jag lyssnade igenom materialet flera gånger varvid jag kunde komplettera med sådant jag missat eller misstolkat vid tidigare genomlysningar. Jag har lyssnat minst tre gånger på varje föredrag i sin helhet. Vissa besvärligare partier har jag lyssnat på fler gånger. Inspelningskvaliteten är hög. I enstaka fall då jag har haft svårt att uppfatta vad informanterna säger på bandet har jag fått hjälp av Lisa Södergård på Språkarkivet vid Svenska litteratursällskapet i Finland.

Även om materialet för det mesta behandlas som en helhet delar jag också in materialet enligt föredragshållarnas ålder och kön, för att göra vissa jämförelser utgående från detta. Jämförelser görs mellan finlandismfrekvensen hos föredragshållarna dels enligt vilket decennium de är födda på, dels enligt kön. Syf-

tet är att se om det finns skillnader mellan äldre och yngre föredragshållare och mellan män och kvinnor som talare.

I exemplen används en mycket grov transkribering med en ortografi som är i det närmaste skriftspråklig.

Officiella finlandismer finns inte med i frekvensberäkningarna av den orsaken att språkvården inte avråder från dem och de är svåra att ersätta med en standardsvensk motsvarighet. Eftersom de bara är tre till antalet i materialet påverkar de inte resultatet nämnvärt. Däremot har jag tagit med dem i de kvalitativa jämförelserna (tabell 1 nedan).

Pragmatiska partiklar, t.ex. fyllnadsordet *dedär*, har inte heller tagits med i behandlingen av materialet. Även *nog* har utelämnats även om *nog* ofta kan räknas som en semantiskt förskjuten finlandism. Orsaken till utelämnandet är att det i många fall är svårt att med säkerhet avgöra om *nog* är använt på finlandssvenskt sätt, dvs. som förstärkande satsadverbial (SAG 4 s. 118). Jag misstänker dock att en stor del av beläggen på *nog* är använda på finlandssvenskt sätt.

Finlandssvenska uttalsegenheter noteras inte. Ibland kan emellertid skiljelinjen mellan uttal och form vara flytande, det gäller t.ex. *aderton* 'arton', som jag har räknat som en lexikal finlandism. Däremot har jag bedömt *jå* 'ja', *int* 'inte', *sånhän* 'sånhär', *tri* 'tre', *vestibyl* 'vestibul' som uttalsegenheter, och därför låtit bli att ta med dem i mina beräkningar.

Ytterligare ett drag som finns i materialet som ligger på gränsen mellan morfologi och uttal är det långstaviga *ha*: 'har' som hjälpverb. (Jag har valt att räkna det som ett uttalsdrag i denna undersökning.) Det är mig veterligen inte omnämnt i tidigare litteratur, förutom i Norén 1983 (s. 5). Det handlar inte om samma typ av r-bortfall med vokalförlängning som man kan höra i Helsingfors-trakten (t.ex. *hoppa*: 'hoppar'). Jag uppfattar det som ett ålderdomligt drag som återfinns i de högre sociala skikten. Det är synnerligen ovanligt i dialektalt språkbruk i de svenska dialekterna i Finland (Sandström 2010, FO »hava«). Jag har hittat ett belägg på detta i materialet (exempel 3) samt bland annat i en inspelning från 1955 (exempel 4 och 5):

Exempel 3: *Ha* 'har'

Mitt ämne i kväll **ha**: varit det hellenistiska Alexandria.

Exempel 4: *Ha* 'har'

För de ord (.) som Svenska litteratursällskapets ordförande (.) **ha**: yttrat till mig nu och vid ett tidigare tillfälle (.) ber jag att få på det varmaste tacka.

Exempel 5: *Ha 'har'*

De e någonting som **ha:** (.) om ja får säga (.) höjt festskriftens värde i allra högsta grad (.) både för mig o ja tror också för den större allmänheten eller vi ska säga kanske den mindre allmänhet som kommer att ta del utav den.

Direkta ordföljdsfenomen har jag inte heller räknat med, för att undvika svåra gränsdragningsproblem mellan vad som kan vara gångbart i standardsvenskan. Nedan ges exempel på adverbialet *förstås* i fundamentet (exempel 6), en placering som är osannolik i standardsvenska (SAG 4 s. 105) och ett exempel på en frågesats med *inte* i fundamentet (exempel 7), som främst förekommer i finlandssvenska och nordsvenska (SAG 4 s. 176).

Exempel 6: Ordföljd *förstås*:

förstås då det gäller arkitekter interiörer och detaljer så som här från kyrkan Santa Maria in Cosmedin i Rom

Exempel 7: Ordföljd *int*:

int kan Agneta hjälpa mig (.) nå (.) nå om int så struntar vi i de [informanten ber om teknisk hjälp av moderatoren]

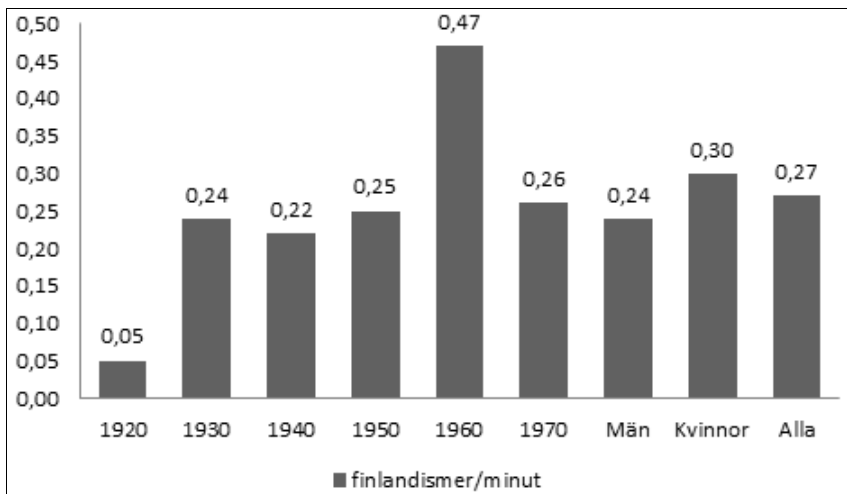
I ett material som detta finns det alltid en risk för fel. Det finns en risk för att jag som finlandssvensk inte inser att något är en finlandism, och det finns en risk för att jag kan tolka något som finlandism utan att det är det. Gränsen mellan statistiska finlandismer och standardsvenska ord och uttryck är ofta svår att dra, bl.a. för att en språkbank med tillräckligt representativt finlandssvenskt material saknas. Gränsen mellan statistiska och semantiskt förskjutna finlandismer kan också vara flytande, eftersom frekvenskillnaderna kan spegla smärre skillnader i funktion och distribution. Jämför även med Melin-Köpiläs (1996 s. 37) och Liljestrands (1985 s. 8 ff.) resonemang kring svårigheten att excerpera finlandismer.

Frekvenser

Jag har noterat 76 olika finlandismer (lemman) i materialet, med sammanlagt 246 belägg. Till följd av att många av föredragen handlar om 1800-talet förekommer emellertid finlandismen *aderton-* 'arton-' inte mindre än 65 gånger (med både lång- och kortstavigt uttal) vilket kan jämföras med materialets näst

vanligaste finlandism *skede*, som förekommer 12 gånger i materialet (se exempel 14). Eftersom en beräkning utan *aderton* ger en mer rättvisande bild av mängden finlandismer i ett material av denna typ har *aderton* inte tagits med i de kvantitativa beräkningarna. Dessutom har inte de officiella finlandismerna (*diplomarbete*, *normalskola* och *gradu*, vardaglig form av *pro gradu*-avhandling) tagits med. När man bortser från ovannämnda finlandismer finns det 178 belägg och 72 lemman i materialet. Det innebär i medeltal 0,27 finlandismer per minut.

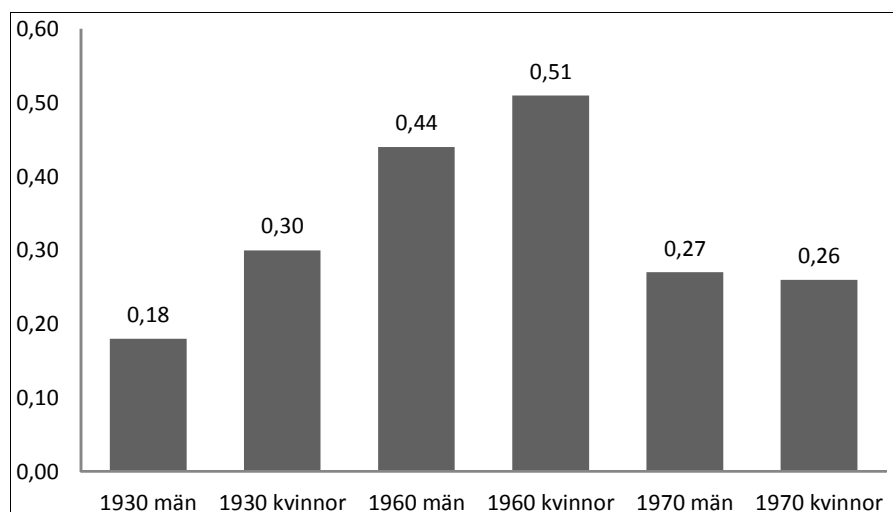
Finlandismfrekvensen är något lägre än i Reuters (1997) undersökning av politiska anföranden. Undersökningarna är dock inte utförda på samma sätt varför jämförelsen haltar. Reuter har tagit med t.ex. tveksamhetsmarkörerna *dethär* och *detdär*, vilket jag inte har gjort, samtidigt som man kan räkna med att han missat en del finlandismer eftersom materialet inte var inspelat, och han därmed bara kunde lyssna på det en gång.

Figur 1. Antal finlandismer per minut enligt födelsedecennium, per kön och totalt.

Alla informanter i materialet använder finlandismer i sina föredrag. Figur 1 visar antalet finlandismer per minut enligt ålder respektive kön, samt för hela materialet. Den äldsta informanten, en man född på 1920-talet, har klart färre finlandismer än de andra. Talare födda på 1960-talet har däremot en högre finlandismfrekvens än de andra informanterna, men man måste komma ihåg att de bara är två till antalet, och att individuella skillnader måste spela en stor roll. Om man bortser från den äldsta informanten och de två 60-talisterna är nivån rätt jämn.

I materialet använder kvinnorna något fler finlandismer än männen, även om skillnaden inte är stor. Det kan till en del bero på att informanten som är född på 1920-talet och som använder exceptionellt få finlandismer är en man. Då man jämför informanterna enligt kön, födda på de decennier som representeras av både kvinnor och män i mitt material, alltså 1930-, 1960- och 1970-talen, kan man konstatera att kvinnorna födda på 1930- och 1960-talen använder fler finlandismer, medan kvinnorna födda på 1970-talet använder något färre finlandismer än de jämnåriga männen (figur 2). Skillnaderna är överlag mycket små, och eftersom informanterna är så få kan individuella skillnader ha stor betydelse för helhetsresultatet.

Figur 2. Antal finlandismer per minut, män och kvinnor enligt ålder.

Kännetecken

I det följande går jag in på vad finlandismerna i materialet har för kännetecken. Ett gemensamt drag för alla finlandismer i mitt material är att de inte är direktlån från finska. Det verkar alltså klart att man i vårdat tal undviker rent finska ord. Däremot är över hälften av orden påverkade av finskan eller har stöd i finskan.

Exempel 8: *annanstans* 'någon/ingen annanstans'

inte bara i Sverige utan också **annanstans** i Europa (jfr fi. *ei vain Ruotsissa, vaan myös muualla Euroopassa*)

Exempel 9: plur. *val* om ett val

vid di första **enkammarlantdagsvalen** i Finland nittonhundrasju (jfr fi. *maa-päivävaalit*, plur.)

Exempel 10: *i* + våning 'på + våning'

om Finland skulle vara ett hus i staden skulle första våningen bebos av herrarna ryssarna och sedan **i andra våningen** svenskarna och **i tredje våningen** finnarna (jfr fi. *toisessa/kolmannessa kerroksessa*, inessiv kasus)

Exempel 11 : *förverkliga* 'genomföra' (jfr fi. *toteuttaa*)

sedan Hilding Ekelunds och Jarl Eklunds **förverkligade** konsthall planerades 1927 alltså på tröskeln till

Exempel 12: *limma* 'klistra' (jfr fi. *liimata*)

klipp och **limma** ditt eget Villa Lante

De flesta av orden i materialet bedömer jag som stilistiskt neutrala. Resten kan uppfattas som byråkratiska (*ytterligare*²), vardagliga (*bonga* 'spana in', *riktigt* 'egentligen'³, adjunktionellt *så*⁴, *tuppen* 'toaletten') eller något ålderdomliga (*bondvärdinna*, *byk*, *flere*, *framom*, *parterr*).

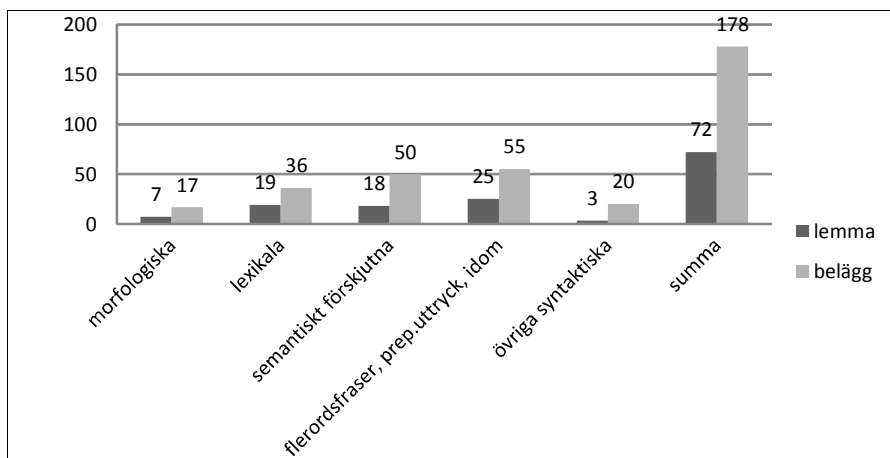
Jag har delat in finlandismerna enligt språklig nivå i fem kategorier: morfologiska finlandismer; lexikala finlandismer; semantiskt förskjutna finlandismer; flerordsfraser, prepositionsuttryck och idiomatiska uttryck samt övriga syntaktiska finlandismer. Se figur 3.

De morfologiska finlandismerna gäller avvikande böjning. De lexikala finlandismerna i materialet gäller ordförrådet, dvs. specifikt finlandssvenska lånord, arkaismer och dialektord. Semantiskt förskjutna finlandismer är ord som visserligen är svenska, men som används i en annan betydelse i finlands-

² Exempel ur materialet: men **ytterligare** finns det två andra inskriptioner.

³ Exempel ur materialet: och i samband med en föredragning frågar han att hur e de **riktigt** att e de Finland som hör till Ryssland eller Ryssland som hör till Finland.

⁴ Ivars 1993, Melin-Köpilä 1996 s. 163–164, SAG 4 s. 694; Sollid & Eide 2007. Exempel ur materialet: under kriget 1808 och 09 **så** deltog han på den ö ö med olika uppgifter som jag int tänker gå in på nu; NN **så** tar också hemmet och det lilla som utgångspunkt när hon analyserar ...; och de här rena och snygga hemmen **så** finner hon också i arbetarklassen.

Figur 3. Finlandismer enligt språklig nivå. Finlandismerna *aderton*, *diplomarbete*, *gradu* och *normalskola* har inte tagits med i denna uträkning.

svenskan än i standardsvenskan. I gruppen flerordsfraser och prepositionsuttryck återfinns lexikaliserade verbfraser, nominalfraser, prepositionsfraser och idiomatiska uttryck. Till gruppen övriga syntaktiska finlandismer hör syntaktiska finlandismer som inte är prepositionsuttryck.

Man kan konstatera att finlandismerna i gruppen flerordsfraser, prepositionsuttryck och idiomatiska uttryck är vanligast både om man ser till antalet belägg och om man ser till antalet lemman. Om man ser till antalet belägg är de semantiskt förskjutna finlandismerna näst vanligast, medan de lexikala finlandismerna kommer på tredje plats. Ser man till antalet lemman är de lexikala ungefär lika många (19) som de semantiskt förskjutna (18).

Förhållandet mellan belägg och lemma (antal belägg dividerat med antal lemma) visar hur ofta återkommande de olika finlandismtyperna är. Det är i fallande ordning följande: övriga syntaktiska finlandismer (6,7), semantiskt förskjutna finlandismer (2,8), morfologiska finlandismer (2,4), flerordsfraser osv. (2,2) och lexikala finlandismer (1,9). I klartext innebär jämförelsetalen inom parentes att finlandismerna i gruppen övriga syntaktiska finlandismer inte är många, men de som finns återkommer ofta, medan det finns många lexikala finlandismer med bara ett belägg. Detta stämmer väl överens med Melin-Köpiläs (1996 s. 183) utsaga att de syntaktiska dragen i hennes material inte är lika många som de lexikala, men en del av dem uppträder i stället med vid regional spridning och hög frekvens.

Finlandismerna i materialet finns uppräknade i tabell 1 i sjunkande frekvens.

Tabell 1. Finlandismer i materialet enligt sjunkande frekvens och språklig nivå (inklusive finlandismerna *aderton*, *diplomarbete*, *gradu* och *normalskola*, varför de lexikala finlandismerna är fler än i figur 3). Förklaringar inom enkla citattecken. Antal belägg inom parentes.

Morfologiska finlandismer (17)	Lexikala finlandismer (104)	Semantiskt förskjutna finlandismer (50)	Flerordsfraser, prepositionsuttryck, idiomatiska uttryck (55)	Övriga syntaktiska finlandismer (20)
<i>flere</i> 'flera, fler' (5)	<i>aderton</i> 'arton' (65)	<i>ännu</i> 'dessutom' (12)	<i>småningom</i> 'så småningom' (6)	<i>att</i> i satsfläta (10)
<i>val</i> (plur.) (4)	<i>skede</i> 'fas, period' (12) ⁵	<i>förverkliga</i> 'genomföra' (6)	<i>där var</i> 'där' (5) ⁶	adjunktionellt <i>så</i> (7)
<i>besluter, beslutet</i> (2) ⁷	<i>gravgård</i> 'kyrkogård' (3)	<i>ytterligare</i> 'dessutom' (5)	<i>vara skäl att</i> 'finnas skäl att' (5)	<i>skulle – skulle</i> (3)
<i>studeranden</i> 'studerande' (2)	<i>bondvärdinna</i> 'bondhustru' (2)	<i>utrymme</i> 'lokal, rum' (4)	<i>åt; ge åt</i> 'ge till' (5)	
<i>vara i turen</i> 'stå på tur' (2)	<i>kännspek</i> 'karakteristisk' (2)	<i>långt</i> 'i hög grad' (3)	<i>i tiden, i tiderna</i> 'en gång (i tiden)' (4)	
<i>ta på säng</i> 'ta på sängen' (1)	<i>skumvin</i> 'mousserande vin' (2)	<i>riktigt</i> 'egentligen' (3)	<i>sträva till</i> 'sträva efter' (4)	
<i>tiotal</i> 'tiotal' (1)	<i>slutrakan</i> 'målrakan' (2)	<i>skild</i> 'separat' (3)	<i>hemma från</i> 'från' (3)	
	<i>diplomarbete</i> 'examensarbete' (1)	<i>aula</i> 'entréhall' (2)	<i>allt fortfarande</i> 'fortfarande' (2) ⁸	
	<i>framom</i> 'framför' (1)	<i>förrän</i> 'innan' (2) ⁹	<i>desto</i> + komp. i nek. sats (2)	
	<i>gradu</i> 'D-uppsats' (1)	<i>igen</i> 'däremot' (2)	<i>i + våning</i> 'på + våning' (2)	
	<i>grundrenovera</i> 'sanera' (1)	<i>bonga</i> 'spana in' (1)	<i>kontakt till</i> 'kontakt med' (2)	

⁵ Exempel ur materialet: Edelfelt hade i hade just vid det här **skedet** ren jämförts med Renoir.

⁶ Exempel ur materialet: den plats som det var tänkt på överhuvudtaget den här tävlingen tänktes att den skulle förverkligas det är just **där var** vi befinner oss.

⁷ Exempel ur materialet: som man uppsöker och som man **besluter** sig gå till; för hundra år sen jämnt på hösten var det redan **beslutet** och lagstadgat om att Finland skulle övergå från fyra stånd till en enkammarrepresentation.

⁸ Exempel ur materialet: de här fragmenten är senare men **allt fortfarande** terracotta.

⁹ Exempel ur materialet: för det mesta var det votivgävor varmed en general så att säga köpte en guds välvilja (.) antingen **förrän** han drog ut på fälttåg eller i ett kritiskt skede av ett slag.

	<i>knutpatriotism</i> 'lokalpatriotism' (1)	<i>byk</i> ¹⁰ 'rena eller smutsiga tvättkläder' (1)	<i>som</i> 'liksom' (2) ¹¹	
	<i>medlet av</i> 'mitten av' (1)	<i>därifrån</i> 'varifrån' (1) ¹²	<i>an efter</i> 'efterhand' (1)	
	<i>normalskola</i> 'övningsskola' (1)	<i>hålla</i> 'behålla' (1)	<i>annanstans</i> 'någon/ingen annanstans' (1)	
	<i>pantfånge</i> 'gisslan' (1)	<i>limma</i> 'klistra' (1)	<i>från förut</i> 'sedan tidigare' (1)	
	<i>paradgång</i> 'huvudentré' (1)	<i>nästa + årstid</i> 'i + årstid' (1)	<i>göra förslag</i> 'ge förslag' (1)	
	<i>parterr</i> 'bakre parkett' (1)	<i>särintresse</i> 'hobby' (1)	<i>högst antagligen</i> 'antagligen' (1)	
	<i>peksticka</i> 'pekpinne' (1)	<i>åsnebygga</i> 'krystad övergång' (1)	<i>köpa från</i> 'köpa i/på' (1)	
	<i>postkort</i> 'vykort' (1)		<i>med händer och tänder</i> 'med nåbbar och klor' (1)	
	<i>sponsorera</i> 'sponsra' (1)		<i>på basen av</i> 'enligt' (1)	
	<i>taktikera</i> 'bedriva taktikspel' (1)		<i>rymmas in</i> 'få rum' (1)	
	<i>tuppen</i> 'toaletten' (1)		<i>sist och slutligen</i> 'i själva verket' (1)	
	<i>utdimittera</i> 'utexaminera' (1)		<i>vikariera ngn</i> 'vikariera för ngn' (1)	
			<i>åt; hyra ut åt</i> 'hyra ut till' (1)	
			<i>åt; säga åt</i> 'säga till' (1)	

¹⁰ *Byk* kunde kategoriseras på flera olika sätt, eftersom *byk* böjs i utrum i standardsvenskan, i neutrum i finlandssvenskan, används konkret i betydelsen 'ren eller smutsig tvätt' i finlandssvenskan, medan det i standardsvenskan används i betydelsen 'smutsig tvätt' och nästan uteslutande i överförd betydelse. Dessutom används *byke* i samma finlandssvenska betydelse som ovan, medan *byke* i standardsvenskan betyder 'slödder'. Jag har här valt att kalla det en semantisk finlandism, men kunde också ha räknat den till de morfologiska finlandismerna.

¹¹ Exempel ur materialet: hon menar att dom finska arbetarna att dom inte är **som** mogna för den frihet som den nya världen har att erbjuda.

¹² Exempel ur materialet: fördes hans kropp från Petersburg med örlogsskepp till Åbo **därifrån** hans kropp transporterades till Halikko kyrka där den ligger än.

Vissa ord kan bli frekventare till följd av t.ex. ämnesvalet, men också för att en talare favoriserar ett visst ord, eller råkar använda samma ord flera gånger. Detta kallar Chafe för *lexical hangups*.

A third feature of conversational speaking that may suffuse all styles of academic speaking is the tendency to become »hung up» on a particular word or phrase. This tendency, too, relates to a speaker's need to make lexical choices on the run, so that a particular choice, once made, is likely to remain available in the speaker's mind for subsequent repeated use. (Chafe 1986 s. 32)

Därför är det viktigt att reda ut vilka av finlandismerna som har störst spridning mellan de olika informanterna, och därmed kan anses vara i mer allmänt bruk. Tabell 2 visar de finlandismer som finns representerade hos fler informanter än en, enligt sjunkande frekvens (antal informanter som använder respektive finlandism). Talet inom parentes står för antalet informanter.

Tabell 2. Finlandismer representerade hos fler än en informant, enligt språklig nivå och sjunkande frekvens. Antalet informanter som använder respektive finlandism finns angivet inom parentes.

Morfologiska finlandismer	Lexikala finlandismer	Semantiskt förskjutna finlandismer	Flerordsfraser, prepositionsuttryck, idiomatiska uttryck	Övriga syntaktiska finlandismer
<i>val</i> plur. (3)	<i>aderton</i> 'arton' (6)	<i>ännu</i> 'dessutom' (6)	<i>småningom</i> 'så småningom' (5)	<i>att</i> i satsfläta (8)
<i>besluta</i> böjn. (2)	<i>skede</i> 'fas, period' (5)	<i>utrymme</i> 'lokal, rum' (3)	<i>där var</i> 'där' (4)	<i>skulle – skulle</i> (3)
<i>flere</i> 'flera, fler' (2)	<i>gravgård</i> 'kyrkogård' (2)	<i>långt</i> 'i hög grad' (3)	<i>sträva till</i> 'sträva efter' (4)	adjunktionellt <i>så</i> (2)
<i>vara i turen</i> 'stå på tur' (2)	<i>kännspek</i> 'karakteristisk' (2)	<i>riktigt</i> 'egentligen' (3)	<i>vara skäl att</i> 'finnas skäl att' (4)	
		<i>skild</i> 'separat' (3)	<i>åt; ge åt</i> 'ge till' (4)	
		<i>förverkliga</i> 'genomföra' (2)	<i>i tiden, i tiderna</i> 'en gång i tiden' (3)	
		<i>igen</i> 'däremot' (2)	<i>desto + komp.</i> i nek. (2)	
		<i>ytterligare</i> 'dessutom' (2)	<i>hemma från</i> 'från' (2)	

I tillägg till specialfallet *aderton* kan man räkna *att* i satsfläta, *ännu*, *skede* och *småningom* som de mest spridda finlandismerna i materialet.¹³ Se exempel 12–15.

Exempel 12: *att* i satsfläta

Uotila målade det här färggranna grönsakstorget i Nizza adertonhundraåttifem med sitt krångliga gatuperspektiv som som han alltid klaga över **att** var speciellt in- invecklat och detta folkmyller

Exempel 13: *ännu* 'dessutom'

och sen skriver han **ännu** också om den öppna platsen och dess betydelse

Exempel 14: *skede* 'fas, period'

i det skedet så offrade den finska gammalfinska regeringen också också de här lantdagshusfrågan

Exempel 15: *småningom* 'så småningom'

Men Mohammed gjorde också allt för att locka utlännningar till Alexandria och den sjabbiga hålan på femhun- tusen personer blev **småningom** och delvis under brittiskt beskydd en stad som likt en exotisk solfjäder vecklade ut hela sin kosmopolitiska mångfald.

Av dessa är både *skede* och *småningom* statistiska finlandismer. Det kan naturligtvis ifrågasättas om statistiska finlandismer verkligen ska ses som finlandismer eftersom det bara är frekvensen i Sverige och Finland som skiljer dem åt, men i många fall kan skillnaderna vara så stora att det verkligen går att känna igen finlandssvenska texter på de statistiska finlandismerna. Frekvensskillnaderna går inte att räkna ut exakt. Ofta gör man sökningar i olika språkbanker eller på webben med hjälp av någon sökmotor för att se hur vanligt något språkligt drag är i Sverige respektive i Finland. (Se dock Grönroos 1997.) Denna metod är självfallet inte särskilt

¹³ Det är svårt att utläsa några skillnader i användningen av dessa finlandismer enligt informanternas ålder. *Aderton* används av informanter födda under alla decennier utom 1920- och 1970-talen, *att* i satsfläta av informanter födda på 1930-, 1940- 1960- och 1970-talen, *skede* av dem födda på 1930-, 1940-, 1960- och 1970-talen, *småningom* av dem födda på 1920-, 1930-, 1940- och 1950-talen och *ännu* av dem födda på 1930-, 1950-, 1960- och 1970-talen. Det här visar att åtminstone de vanligaste finlandismerna används av finlandssvenskar i alla åldrar.

pålitlig, varför sökningar i språkbanker är att föredra. För att exemplifiera *skede* sökte jag på »skedet» i Språkbanken vid Göteborgs universitet och fick 119 belägg (konkordanserna DN 1987, Press 95, Press 97, Press 98; sammanlagt drygt 39 miljoner ord) medan »skedet» i Finlandssvenska språkbanken (34 miljoner ord) gav 1 394 belägg. En sökning på »som småningom» i Språkbanken vid Göteborgs universitet (samma konkordanser som ovan) gav 13 belägg medan samma sökning i Finlandssvenska språkbanken gav 129 belägg.

Åtta av finlandismerna i tabell 2 är semantiskt förskjutna, för det mesta betydelselån från finskan. Man kan notera att alla tre finlandismerna i gruppen övriga syntaktiska finlandismer återfinns hos fler än en informant. Av de morfologiska finlandismerna används över hälften av fler än en informant. Åtta hör till gruppen flerordsfraser, prepositionsuttryck och idiomatiska uttryck. Fyra är lexikala.

Att de lexikala finlandismernas andel är så liten är anmärkningsvärt eftersom det absolut taget finns fler lexikala finlandismer än finlandismer av de övriga typerna. Detta kan man konstatera med en snabb överslagsräkning av uppslagsorden i Finlandssvensk ordbok (som dock inte tar upp sådana finlandismer som i denna artikel kategoriserats som övriga syntaktiska finlandismer). De lexikala finlandismerna är visserligen ofta beroende av sin kontext, vilket också bidrar till att de enskilda lexikala finlandismerna används av färre informanter i mitt material. Men resultatet tyder också på att det är lättare för finlandssvenskar att lära sig känna igen och därmed vid behov undvika lexikala finlandismer än andra finlandismer.

Slutdiskussion

Hela undersökningen utgår från antagandet att talarna eftersträvar ett korrekt standardspråk i sina föredrag. Till ett sådant hör av tradition undvikande av finlandismer. Det innebär att jag uppfattar användningen av finlandismer som ofrivillig i de allra flesta fallen. Jag antar således att de finlandismer som används i föredragen är sådana som föredragshållarna inte utan vidare känner igen som finlandismer och bara i undantagsfall finlandismer som är så etablerade att talarna inte ser någon orsak att undvika dem.

Alla femton informanter i materialet använder finlandismer i sina föredrag. Det verkar alltså vara svårt för finlandssvenskar att undvika finlandismer helt och hållet.

Det finns 76 olika finlandismer i materialet; dessa används sammanlagt 246 gånger med en frekvens på 0,27 finlandismer per minut (bortsett från finlandismen *aderton* och de officiella finlandismerna). Detta kan förefalla rätt lite, men med tanke på att utgångspunkten är att informanterna undviker finlandismer, och att man kan tänka sig att många av dem tror att de lyckas undvika finlandismer, är det inte en helt oansenlig frekvens. Dessa finlandismer finns på alla språkliga nivåer, men den största gruppen är flerordsfraser och prepositionsuttryck. Därefter följer semantiskt förskjutna finlandismer och lexikala finlandismer. En egenskap hos alla finlandismer i materialet är att de inte är direktlån från finskan. Detta tyder på att finska ord sällan används i finlandssvenskt akademiskt tal.

Eftersom finlandismer som är direktlån från finskan brukar tillhöra den vardagligare stilen, kan man konstatera att informanterna i materialet för det mesta undviker att tala på en mycket vardaglig stilnivå.

En jämförelse av finlandismfrekvens enligt informanternas ålder och kön ger inte alltför stora skillnader, och det är uppenbart att materialet måste utökas betydligt för att slutsatser om detta ska kunna dras. En jämförelse av vilka finlandismer informanter födda under olika decennier använder, visar dock att de vanligaste finlandismerna används av informanter oberoende av deras ålder.

Man kan notera att kvinnorna använder något fler finlandismer än männen. En jämförelse mellan informanter födda under samma decennium visar att kvinnorna på 1930- och 1960-talet har en högre finlandismfrekvens än männen, medan männen födda på 1970-talet har en högre finlandismfrekvens än kvinnorna. Skillnaden är emellertid försumbar. För att verkligen kunna fastslå att könet spelar roll krävs ett mer omfattande material än detta.

Ett av syftena med min studie var att ringa in de egenskaper som kännetecknar finlandismer som används i planerat tal. Det tydligaste gemensamma kännetecknet för finlandismerna i materialet är att de inte är direktlån från finskan. I vårt tal undviks alltså rent finska ord (t.ex. *juttu* 'grej'; *narikka* 'garderob' i t.ex. restaurang), vilket tyder på att man uppfattar användningen av finska ord som ett vardagligt drag som är olämpligt i formell stil. De finska orden är också lättare att känna igen än sådana finlandismer, särskilt semantiskt förskjutna finlandismer, som på ytan ser ut att vara standardsvenska. Detta bidrar också till att de finska orden undviks

i formella sammanhang. De finlandismer som används i formell stil kan trots det vara påverkade av finskan. Många finlandismer som ser svenska ut på ytan har stöd i finskan (t.ex. *pantfänge* 'gisslan', fi. *panttivanki*; *riktigt* 'egentligen', fi. *oikein*). Det här gäller majoriteten av finlandismerna i mitt material.

Stilnivån är för det mesta neutral, även om några ord som kan uppfattas som ålderdomliga, byråkratiska eller vardagliga också finns i materialet.

Fraseologiska finlandismer (flerordsfraser, prepositionsuttryck och idiomatiska uttryck) är vanligast både om man ser till antalet belägg och om man ser

Tabell 3. Finlandismer som förekommer i denna studie (»SLS») samt i minst en annan undersökning (Reuter 1997, samt de två delstudierna i Melin-Köpiälä 1996: Allardt & Starck samt seminarieuppsatser). (I alfabetisk ordning.)

finlandism	SLS	Reuter 1997	Melin-Köpiälä 1996; seminarieuppsatser	Melin-Köpiälä 1996; Allardt & Starck	Antal studier som noterat finlandismen	Antal belägg i SLS	Antal informanter som använder finlandismen i SLS
<i>att</i> i satsfläta	x	x	x		3	10	8
<i>flere</i>	x		x		2	5	2
<i>framom</i> 'framför'	x		x		2	1	1
<i>igen</i> 'däremot'	x		x	x	3	2	2
<i>knutpatriotism</i>	x			x	2	1	1
<i>kontakt till</i> 'kontakt med'	x	x	x		3	2	1
<i>långt</i> 'i hög grad'	x		x		2	3	3
<i>på basen av</i>	x		x	x	3	1	1
<i>sist och slutligen</i>	x			x	2	1	1
<i>skild</i>	x	x	x		3	3	3
<i>skulle – skulle</i>	x	x	x		3	3	3
<i>sträva till</i>	x	x		x	3	4	4
<i>åt; ge åt</i>	x	x			2	5	4
<i>ännu</i>	x	x	x		3	11	6

till antalet lemman. Därefter kommer de semantiskt förskjutna finlandismerna och de lexikala finlandismerna.

I tabell 3 har jag jämfört finlandismerna i mitt material med Reuters (1997) förteckning över finlandismer i politiska anföranden och Melin-Köpiläs (1996) listor över prestigefinlandismer, både sådana som excerperats ur seminarieuppsatser och sådana som hittats i Allardt & Starck 1981. Finlandismerna i tabellen är gemensamma för åtminstone två undersökningar. Man bör ändå komma ihåg att de olika undersökningarna inte är helt jämförbara; den största skillnaden kan dras mellan skrivet material (Melin-Köpilä) och talat material (denna studie och Reuter). En annan skillnad är åldersfördelningen; seminarieuppsatserna har skrivits av unga vuxna, medan de andra undersökningarna gäller vuxenspråk. Finlandismerna i tabell 3 kan trots dessa skillnader räknas till de mest etablerade i det neutrala vuxenspråket.

Dessa finlandismer kan anses vara mycket etablerade. De som visar sig vara de vanligaste i mitt material, både i fråga om antalet belägg och antalet informanter, är följande: *att* i satsfläta, *flere*, *sträva till*, *ge åt*, *skild*, *skulle* – *skulle* och *ännu*.

Exempel 16: *att* i satsfläta

ett skede skuggades hans skepp av ett skepp som han misstänkte **att va** pirater

Exempel 17: *skild* 'separat'

nu var nu låg det nya ständerhuset inte alltför långt från Riddarhuset men var ändå ståtligare å å en helt **skild** byggnad som inte kunde påstås ligga på nå sätt i Riddarhusets skugga

Exempel 18: *skulle* – *skulle*

om Finland **skulle** vara ett hus i staden **skulle** första våningen bebos av herrarna ryssarna och sedan i andra våningen svenskarna och i tredje våningen finnarna

Exempel 19: *ännu* 'dessutom'

när jag talar om Aalto nu så kommer jag faktiskt inte desto vidare att gå vidare med tjugotalet men där finns säkert viktiga frön till hans arkitektoniska tänkande men jag sku **ännu** ta fasta på några texter från 50- och 60-talet

Jämför man finlandismerna i tabell 3 med finlandismer som Vidjeskog (2010) excerperat ur studentuppsatser vid Åbo Akademi, kan man konstatera att *att* i

satsfläta, *framom*¹⁴, *långt*¹⁵, *på basen av*, *skild*, *sträva till*¹⁶, *ge åt*¹⁷, *ännu* i hennes material också återfinns i tabell 3. Övriga frekventa finlandismer i Vidjeskogs material är *före* 'innan'¹⁸, *hurudan* 'hurdan', *dylik* 'sådan', *följa med* 'följa' och *lämna bort* 'utelämna'.

Ur en praktisk språkvårdarsynvinkel kan man konstatera att av finlandismerna i tabell 3 kan *att* i satsfläta, *skild*, *skulle* – *skulle* och *ännu* anses vara svåra för finlandssvenskar att lära sig undvika, och att det för språkvården därför kunde löna sig att satsa extra mycket på information om de övriga, dvs. *flere*, *framom*, *igen*¹⁹, *knutpatriotism*²⁰, *kontakt till*²¹, *långt*, *på basen av*²², *sist* och *slutligen*²³, *sträva till* och kanske *ge åt*. I fråga om dessa finlandismer har språkvården en god chans att nå resultat.

Material

SLS 2098 Spara det finlandssvenska talet, band nummer 1–4, 32, 33, 47, 118–123, 309–311.

SLS 1955:16 Inspelning av samtal mellan medlemmar av Svenska litteratursällskapet i Finlands styrelse 1955.

Språkbanken i Finland <http://www.csc.fi/>

Språkbanken vid Göteborgs universitet <http://spraakbanken.gu.se/>

¹⁴ Exempel ur materialet: inom arkitektutbildningen så utbildas generalister eller generalister **framom** specialister vilket är en ganska klo ganska klok strategi när samhället ändras i allt snabbare takt.

¹⁵ Exempel ur materialet: som ganska **långt** använde finländska skepp och finländska besättningar.

¹⁶ Exempel ur materialet: och det är just vad man i Rom **strävade till** under hundralet före Kristus.

¹⁷ Exempel ur materialet: vem hade **gett åt** stenhuggaren adertonhundrasexti uppgifterna.

¹⁸ *före* 'innan' förekommer även i mitt material. Det har tidigare ansetts vara en finlandism. Jag har ändå inte tagits med ordet i mina beräkningar eftersom det är tveksamt om man kan kalla det en finlandism. (Språkriktighetsboken 2005 s. 183.)

¹⁹ Exempel ur materialet: Dagmar var **igen** känd för som en kvinna som tog itu med stora frågor.

²⁰ Exempel ur materialet: anpassa mig till en viss sän här **knutpatriotism**.

²¹ Exempel ur materialet: han lyckades ändå år 1780 skapa den för honom avgörande kontakten som var **kontakten till** Gustav den tredje.

²² Exempel ur materialet: och det här som jag har sagt om den här så att säga stämningen som naturligtvis bara är ett litet nedslag och en och en tolkning **på basen av** sånt material som jag har kunnat ta del av.

²³ Exempel ur materialet: vittnar om på sätt och vis om oförenliga motsatser inom kulturen som **sist** och **slutligen** ändå i slutändan utgör varandras förutsättningar.

Litteratur

- Allardt, Erik & Christian Starck, 1981: Språkgränser och samhällsstruktur. Finlands-svenskarna i ett jämförande perspektiv. Stockholm: AWE/Gebers.
- Chafe, Wallace, 1986: Academic Speaking. I: Proceedings of the Twelfth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society. February 15–17, 1986, ed. by Vassiliki Niki-foridou et al. University of California. Berkeley: Berkeley Linguistics Society. S. 26–40.
- FO = Ordbok över Finlands svenska folkmål, 1976–, band II. Helsingfors: Statens tryckericentral/Edita.
- Grönroos, Mickel, 1997: Finlandssvenska av frekvens. Ett system för automatisk lexikalisk kontrastiv analys av jämförbara korpusar. Pro gradu-avhandling i nordiska språk vid Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet.
[<http://www.pojkfilmsklubben.org/mickel/pdfs/fisvfrek.pdf> nedladdat 11.6.2010]
- af Hällström-Reijonen, Charlotta & Mikael Reuter, 2008: Finlandssvensk ordbok. Helsingfors: Schildts i samarbete med Forskningscentralen för de inhemska språken.
- Ivars, Ann-Marie, 1993: Så-konstruktionen i finlandssvenskt talspråk. I: Språk och social kontext, red. av Ann-Marie Ivars et al. (Meddelanden från institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet. Serie B:15.) Helsingfors. S. 229–241.
- Ivars, Ann-Marie, 2008: Inledning till slutseminariet för projektet Spara det finlandssvenska talet. Nedladdad 20.5.2010 från www.sls.fi/media/pdf/sprakarkivet_ivars_inledning.pdf.
- Liljestrand, Birger, 1985: Juttu och sammetsfarmare. Notiser om finlandssvenskt tidningsspråk. (Nordsvenska. Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Umeå universitet.) Umeå.
- Melin-Köpilä, Christina, 1996: Om normer och normkonflikter i finlandssvenskan. Språkliga studier med utgångspunkt i nutida elevtexter. (Skrifter utgivna av institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 41.) Uppsala.
- Norén, Kerstin, 1983: Särskildheter i finlandssvenskan. I: Göteborgarnas finländska resa hösten 1981, red. av Peter Cassirer. Institutionen för nordiska språk, Göteborgs universitet. S. 4–10.
- Reuter, Mikael, 1997: Hur annorlunda är finlandssvenskan? I: Svenskan i Finland 4, red. av Saara Haapamäki. (Skrifter från svenska institutionen vid Åbo Akademi 3.) Åbo. S. 169–179.
- Reuter, Mikael, 2004: Goda och onda finlandismer? I: Språkets vård och värden: en festskrift till Catharina Grünbaum. Stockholm: Norstedts Ordbok. S. 146–156.
- Rosenberg-Wolff, Carita, 2010: Norm och verklighet i finlandssvenskt radiospråk. I: Folkmålsstudier 48. S. 129–139.
- SAG 4 = Teleman, Ulf, Staffan Hellberg & Erik Andersson. 1999. Svenska Akademiens grammatik, del 4. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Sandström, Caroline, 2010: E-brev från Caroline Sandström, Forskningscentralen för de inhemska språken till Charlotta af Hällström-Reijonen 3.9.2010.

- Sollid, Hilde & Kristin M. Eide, 2007: On verb second and the så-construction in two Mainland Scandinavian contact situations. I: Nordlyd. Proceedings from workshop on Language Acquisition, SCL 22, 2006. Nedladdad 27.8.2010 från <http://www.ub.uit.no/baser/septentrio/index.php/nordlyd/issue/view/13>
- Språkriktighetsboken, 2005: Språkriktighetsboken utarbetad av Svenska språknämnden. (Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 93.) Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Södergård, Lisa, 2008: Spara det finlandssvenska talet: Insamlingsresultat. Nedladdad 20.5.2010 från www.sls.fi/media/pdf/sprakarkivet_sodergard_insamlingsresultat.pdf.
- Vidjeskog, Sonja, 2010: E-brev från Sonja Vidjeskog, Åbo Akademi, till Charlotta af Hällström-Reijonen 31.8.2010.

Fuck, fandme og for pokker

Danske bandeord i tre generationers talesprog

Af MARIANNE RATHJE

Abstract

Rathje, Marianne, marianne.rathje@dsn.dk, Junior Researcher, PhD, The Danish Language Council, Copenhagen, Denmark: “*Fuck, fandme and for pokker*. Danish swear words in the speech of three Danish generations”. *Språk och stil* 21, 2011, pp. 81–109.

Adolescents are often accused of constantly swearing and thereby making the language bad. In this article, young people’s use of swear words is investigated and compared with middle-aged and older people’s swearing in an effort to determine whether young people swear more frequently than other generations. The study shows that the three Danish generations use the same amount of swear words when speaking, yet they use different types of swear words. The young people prefer expletives from the taboo area “lower body functions”, whereas the middle-aged and older generations use rephrased swear words and religious swearing. The use of swearing in intragenerational conversations is also compared with swearing in intergenerational conversations in order to find out whether the participants change the amount and type of expletives when the interlocutor’s age changes. This comparison reveals that the generations used the same types of swear words no matter whom they talked to, that is regardless of their interlocutor’s age, but the three generations swore most frequently with young people. The paper finally considers what the results may reveal about language change and age grading.

Keywords: swearing, youth language, generations, accommodation, Danish.

»De unge bander alt for meget«. Den opfattelse kan man finde i læserbreve og andre steder hvor den voksne generation omtaler unges sprog. Bandeordsdebatten har sandsynligvis altid eksisteret (jf. Kotsinas 1994 s. 11), men ifølge Stæhr & Møldrup (2005) er debatten taget til i Danmark i de senere år: Fra 1998 til 2005 er antallet af indlæg i danske aviser om bandeord i unges sprog steget markant (Stæhr & Møldrup 2005 s. 26).¹ Men er det rigtigt at de unge bander mere end andre aldersgrupper, som de ældre generationer hævder det? Er det forskellige bandeord generationerne bruger, og bruger fx de unge flere bandeord når de taler med andre unge end når de taler med ældre mennesker? Disse spørgsmål er emnet for denne artikel om danske bandeord i tre generationers

¹ Også antallet af bandeord anvendt i danske aviser er steget i de senere år, jf. Rathje 2010b.

talesprog. Undersøgelsen er en del af min ph.d.-afhandling om generations-sproglige træk, jf. Rathje 2008, 2010a.

1. Definition af bandeord

Bandeord har en stærk tilknytning til tabuer. Der findes i alle kulturer ord og udtryk som er forbudte eller tabubelagte, og grunden til at visse ord og udtryk er tabubelagte, er at de er værdiladede og kraftfulde. Omvendt får ord og udtryk også kraft og ladning ved at være tabubelagte: For at blive tabubelagte skal ordene være ladet, og tabubelægningen giver ordet ladning (Andersson 1985 s. 78). At ord får denne ladning, tilskriver Andersson (1985 s. 78) såkaldt »ord-magi«: For at et ord kan blive »ladet«, skal man opleve en magisk forbindelse mellem ord og ting. Fx var der tidligere mange ulve i Sverige, og derfor var der gode grunde til at folk var bange for ulve. Men man var også bange for ordet *ulv*, og skrækken for dyret førte skrækken for ordet med sig. Ordet blev dermed stærkt »ladet« og tabubelagt, og det ansås for at være et ord man ikke måtte bruge af frygt for at tilkalde ulven.

Tabuer er områder eller emner vi ikke taler om, eller adfærd som ikke er passende – eller noget som det kun er passende at gøre på visse steder og på visse tidspunkter (Andersson & Trudgill 1990 s. 55). Fx er kropsfunktionen 'skide' ikke forbudt, den er tværtimod livsnødvendig, men der er passende og upassende steder at gøre det, og vi (eller mange) taler heller ikke om det: Hvis vi er nødt til at tale om handlingen 'skide', bruger vi de »rigtige« ord for det (*have afføring*) (Andersson & Trudgill 1990 s. 55 ff.).

De områder der regnes for tabuer i den vestlige – og dermed også skandinaviske – kultur, er:

- kroppens affaldsprodukter
- kønsorganer og seksuelle handlinger
- sygdomme, fysiske og mentale handicap, død og drab
- religion og kirke: omtale og tiltale af hellige personer, væsener, genstande og steder
- prostitution, narkotikahåndtering og kriminalitet.

(Allan & BurrIDGE² 2006 s. 1, Andersson 1985 s. 79 og Ljung 2006 s. 62 ff.)

² Allan & BurrIDGE (2006 s. 189) har også 'samle, tilberede og konsumere mad' med over tabuer (de har også skældsord med), men da jeg ikke har kendskab til bandeord i dansk som knytter an til dette tabu, har jeg udeladt det her.

Flere forskere har bemærket hvor lidt lingvistisk forskning der er i bandeord og *bad language* i det hele taget, og at det er vanskeligt at definere bandeord (fx Davis 1989 s. 2, Andersson & Trudgill 1990 s. 55 ff., Stenström 1991 s. 239, Jay 1992 s. 113, Gray 1993 s. 311 f., Battistella 2005 s. 3 ff., Ljung 2011 s. 4). Nogle forskere undgår at definere bandeord i deres undersøgelser af dem (fx McEnery & Xiao 2004, der blot undersøger brugen af ordet *fuck*³), og kun ganske få forskere gør et forsøg på at definere bandeord. En definition af bandeord finder man dog hos Andersson & Trudgill (1990 s. 53): At bande er at bruge udtryk der

- a) refers to something that is taboo and/or stigmatized in the culture;
- b) should not be interpreted literally;
- c) can be used to express strong emotions and attitudes.

(Andersson & Trudgill 1990 s. 53)

Andersson & Trudgills eksempel på den ovenstående definition er ordet *shit* (*lort* på dansk⁴, *skit* på svensk, *drit* på norsk). Det refererer bogstaveligt til et tabuområde, nemlig ekskrementer, som er et af kroppens affaldsprodukter. Men når udtrykket bruges til at bande med, har det ikke den bogstavelige betydning, men i stedet en følelsesmæssig betydning. Ved at »befri« ordet *shit* fra dets referentielle pligter kan det bruges til at udtrykke følelser og holdninger med (Andersson & Trudgill 1990 s. 53).

Stenström (1991 s. 240) definerer bandeord på lignende vis:

Expletives are realized by taboo words related to religion, sex and the human body, which are used figuratively and express the speaker's (genuine or pretended) emotions and attitudes (Stenström 1991 s. 240).⁵

³ At det ikke er uproblematisk at bruge ordet *fuck* når man har banden som fokus (og det har McEnery & Xiao 2004 – fx er artiklens titel »Swearing ...«), viser dels det at Quist (2005 s. 232) regner *fuck* for et slangord (ikke et bandeord), dels det at McEnery & Xiao faktisk inddrager alle forekomster af *fuck* i deres undersøgelse uanset om ordet bruges som bandeord eller ej (fx i den bogstavelige betydning 'kneppe').

⁴ Ljung (2011 s. 69) anfører at det engelske *shit* svarer til det danske *skidt*, hvilket ikke er korrekt, jf. fx Kjærulff Nielsen 1995 og Den Danske Ordbog.

⁵ Det fremgår ikke hvorfor Stenström (1991) vælger termen *expletives* i stedet for *swearwords*. Hun nævner blot at »I shall use the term 'expletive' for a set of words and expressions that are sometimes referred to as 'swearwords'« (Stenström 1991 s. 239). *Expletive* oversættes da også i ordbogen (*Politikens Engelsk-Dansk Ordbog med betydningsforklaringer* på cd-rom, 1. udgave, 1999) med *kraftudtryk*; *ed*; *bandeord*.

Den eneste forskel i forhold til Andersson & Trudgills (1990 s. 53) definition er at Stenström præciserer hvilke tabuer der skal være tale om for at noget er et bandeord, og at hun ekspliciterer at bandeordene som udtryk for følelser og holdninger både kan være ægte og forstillede.

Også Stroh-Wollin (2008) definerer bandeord på en måde der minder om de nævnte definitioner. Stroh-Wollins bandeord er »hämtat ur en betydelsesdomän som kan ge det en viss laddning. Till de domäner som kan komma ifråga hör främst religion, avföring, könsorgan och sexualitet. Även sjukdom och död kan fungera som svordomsmotiv« (s. 31). Hos Stroh-Wollin går altså tabuet igen (der som begreb dog problematiseres, s. 25 ff., og derfor anvendes i stedet *bandeordsdomäner* som udtrykkene kan have relation til), og »befrielsen« fra de referentielle pligter ses også her.

Et helt nyt værk om bandeord, nemlig Ljung 2011, har viet et helt kapitel til at definere bandeord. Også Ljung trækker i vid udstrækning på de allerede nævnte forskere og de samme faktorer som disse forskere nævner, nemlig:

1. Swearing is the use of utterances containing **taboo** words.
 2. The taboo words are used with **non-literal** meaning.
 3. Many utterances that constitute swearing are subject to severe lexical, phrasal and syntactic constraints which suggest that most swearing qualifies as **formulaic language**.
 4. Swearing is **emotive** language: its main function is to reflect, or seem to reflect, the speaker's feelings and attitudes.
- (Ljung 2011 s. 4)

Med punkt 3 tilføjer Ljung bandeordsdefinitionerne et nyt aspekt, nemlig at bandeord er formulariske, hvilket i bund og grund blot er en udvidelse af definitionskriteriet om at bandeudtryk ikke skal forstås bogstaveligt: Man kan ikke umiddelbart slutte sig frem til bandeudtrykkets betydning ud fra de ord det indeholder, fordi bandeudtrykkene i en grammatikaliserings- og afsemantikaliseringsproces har mistet deres oprindelige betydning (Ljung 2011 s. 19 ff.).

Beslægtede typer af ord, som slangord og frække/vulgære ord, kan på baggrund af de ovenstående definitioner af Andersson & Trudgill, Stenström og Stroh-Wollin frasorteres på følgende måde: Andersson & Trudgill (1990 s. 74–76) bemærker at bandeord og slang har nogle emneområder til fælles, fx tabuområderne 'sex' og 'afføring', men forskellen er at slang *også* refererer til helt

neutrale emneområder. Andersson & Trudgill illustrerer dette med følgende figur (min oversættelse):

	1	2	3	4
Indhold:	neutralt	neutralt	grimt (tabu)	grimt (tabu)
Form:	neutral	grim ⁶	neutral	grim
Eksempler:	<i>mad</i> <i>tv</i>	<i>ædelse</i> <i>flimmerkasse</i>	<i>prostitueret</i> <i>afføring</i>	<i>luder</i> <i>lort</i>

Figur 1. Forskelle på bandeord og slangord efter Andersson & Trudgill (1990 s. 76) (min oversættelse).

Ord fra kategori 2 + 4 kan kaldes slang: Det afgørende ved slang er at formen er uformel – indholdet kan både være tabu og neutralt. Bandeord er en speciel brug af kategori 4 hvor ordet ikke bogstaveligt refererer til det det refererer til, men bruges til at udtrykke følelser med. Slangord i kategori 4 refererer derimod bogstaveligt til det det refererer til (Andersson & Trudgill 1990 s. 76). Det sidste, altså at der refereres til det der refereres til, kan man også sige om frække eller vulgære ord. Jørgensen (1978) skriver: »Bandeord blandes tit sammen med skældsord og ' frække ord' i det hele taget. Det er tabuet der sætter disse fænomener i samme bås« (s. 25). Jørgensen giver ikke eksempler på frække ord, men ud af *Politikens frække ordbog* (1997) kan man danne sig et billede af hvad det er for nogle ord: Det er fx *pik*, *fisse* og *røv*. I øvrigt har denne type ord betegnelsen »vulg.« for 'vulgært' i *Politikens Nudansk Ordbog med etymologi* (herefter NDO) (på svensk findes betegnelsen *runda ord*, Stroh-Wollin 2010, som antageligt svarer til *vulgære* udtryk på dansk). De frække eller vulgære ord ligner altså bandeordene idet begge ordtyper refererer til noget tabubelagt – fx sex og afføring – men frække eller vulgære ord refererer i modsætning til bandeordene (og ligesom slangordene) til noget bogstaveligt. Man kan dog godt bruge de frække ord som bandeord, fx kan man i dansk, hvis man ærgrer sig over noget, sige »Pik og lort!«⁷ (de frække ord kan i høj grad også bruges som skældsord, se nedenfor).

⁶ Min oversættelse af *bad*.

⁷ Jeg har ikke eksempler på *pik* brugt som bandeord i mine data, men adskillige (skrevne) eksempler fra internettet (bl.a. »Pik og lort! Fik, som desværre forventet, ikke de 10 tripler med 87,5 kg.« fra www.motion-online.dk, besøgt 12.4.2007), og *pik* (og *patter*) er også nævnt som et bandeudtryk i min miniundersøgelse af unges oplevelse af bandeord (Rathje 2009b s. 8). Ljung (2011 s. 39, 70) nævner at det mandlige kønsorgan i dansk har betegnelsen *kokk*, hvilket ikke er korrekt (det er som nævnt *pik*), og at denne betegnelse ikke anvendes som skældsord i dansk i modsætning til bl.a. svensk, hvilket heller ikke er rigtigt, jf. fx facebookgruppen »vi hader kenneth koch for han er en pik« (<http://www.facebook.com/group.php?gid=297543947551&v=wall>, besøgt 19.1.2011) eller eksemplet »Hold kæft din klamme pik« (<http://www.ezz.dk/33364-dr-borneradio>, besøgt 19.1.2011). Desuden bruges *pik* også som (del af) et bandeudtryk, som det ovenstående eksempel viser.

Definitionerne ovenfor har dog det problem i forhold til mit fokus i artiklen her at også skældsord kan omfattes af dem: At kalde en person for fx »(dit) store røvhu!« (sv. *rövhu!*, no. *rasshø!*) refererer til et tabu (kroppens affaldsprodukter/kønsorganer), det skal ikke forstås bogstaveligt, og det udtrykker følelser og holdninger. Stroh-Wollin (2008 s. 29) gør eksplicit opmærksom på at hun ikke medtager skældsord. Andersson & Trudgill (1990) skelner ikke mellem bandeord og skældsord: I deres eksempler på banden (*swearing*) indgår (i kategorien »abusive«) skældsord som *you asshole* og *you bastard* (Andersson & Trudgill 1990 s. 61), og af Stenströms resultater fremgår det også at hun inkluderer skældsord; hun har fx *fathead* og *cow* med i sine optællinger af bandeord (Stenström 1991 s. 242). I denne undersøgelse er jeg kun interesseret i bandeord, og jeg bliver derfor nødt til at operere med en definition der ekskluderer skældsord og andre typer af ord som de ovenstående definitioner potentielt kunne omfatte ud over bandeord.

Skældsord defineres i Den Danske Ordbog som 'nedsættende betegnelse der bruges som fornærmelse el. som udtryk for ringeagt'. At sige »shit!« eller »Det var fandme da irriterende!« bruges ikke nedsættende eller fornærmende. Ordene kan virke stødende, men de siger ikke noget om at brugeren af ordet har en fornærmende eller nedsættende opfattelse af en anden person. Og lige netop det med »en anden person« synes at være det centrale i forskellen på bandeord og skældsord: Skældsord bruges når man omtaler eller tiltaler en *person*. Siger man »lort!« fordi man ærgrer sig over at det danske landshold ikke kom med til fodbold-EM, er det et bandeord – siger man »(din) lort!« til ens lillebror fordi han stjål ens yndlingsdukke, er det et skældsord. En mulighed for at udelukke skældsord i en definition af bandeord ville altså være at præcisere at ord brugt om personer ekskluderes fra de eksisterende definitioner. Problemet ved denne fremgangsmåde er at der findes en type bandeord som også er rettet mod personer, nemlig *forbandelser*. Forbandelser vil man altså også frasortere hvis man frasorterer ord brugt om personer.

Montagu (1967 s. 105) forholder sig til forbandelser. Han opdeler bandeord i tre typer, nemlig *swearing*, *cursing* og *oaths*, som Jørgensen (1978) har oversat til hhv. *svovlerier*, *forbandelser* og *eder*. Jørgensen har også oversat Montagus definitioner samt fundet danske eksempler (jeg kommer nærmere ind på forskellige typer af bandeord i forhold til hvilket tabu de refererer til, nedenfor). At *svovle* (*swearing*) er »den handling at give følelsen af aggressivitet, der følger på skuffelse, sprogligt udtryk i ord, der besidder stærke følelsesmæssige ladninger«⁸ (Jørgensen 1978 s. 25 f.). Med svovlerierne bander man uden noget

⁸ Dette gælder ikke kun skuffelse, men alle stærke følelser. Fx er det muligt at ytre et »shit!« for at udtrykke overraskelse, glæde eller at man er spændt over noget.

bestemt mål: Disse udtryk er midler til at neutralisere smerte eller ulyst – eller andre spontane følelser, kunne man tilføje. Eksempler er »Av for fanden«, »Gud«, »Det var pokkers«. At *forbande* (*cursing*) er »en form for banderi, der er kendetegnet derved at der påkaldes eller nedkaldes noget ondt over objektet« (Jørgensen 1978 s. 26). Målet kan være ens nabo eller ens kuglepen. Eksempler er »fandens karl«, »skide overlægesøn«. Endelig er der *ederne* (*oaths*) der er »en forbandelse som den talende nedkalder over sig selv« (Jørgensen 1978 s. 26) hvis han/hun ikke taler sandt eller på anden måde ikke lever op til hvad der forventes af en (Jørgensen 1981 s. 259). Eksempler er *sgu* (afkorting af »så Gud hjælpe mig«) og *fanden ta' mig*. Pointen i denne definitions-mæssige sammenhæng er at forbandelser også kan udsige noget om personer og altså på denne måde ligner kategorien skældsord. Jørgensen (1978 s. 26) bemærker da også at skældsord er en slags forbandelser og forsøger at skille de to kategorier ad ved at påpege at skældsord almindeligvis består kun af ét ord. Der findes dog for mange eksempler på at dette ikke er tilfældet, til at denne skelnen kan oprettholdes, fx *klamme luder*, *store spasser*, *fede nar* (første del er dog adjektiver), og der er også mange bandeord der kun består af ét ord (fx *pis*, *fuck*, *pokkers*).

For at frasortere skældsord i en bandeordsdefinition ser jeg kun den mulighed også at frasortere forbandelser der nedkaldes over *personer* (ikke over ting). »Skide overlægesøn« duer altså ikke – »skide stol« og »skideirriterende« gør. »Fandens karl« duer ikke – »fandens til tid at komme på« gør. »Fanden ta' dig« duer ikke – »Det var da fandens at ...« gør. »Fuck dig!« duer ikke – »fuck, hvor var det hårdt« gør.

Den definition af bandeord jeg bruger i artiklen her, er altså den som er foreslået af Andersson & Trudgill (1990), og som i modificeret udgave bruges af Stenström (1991) og til dels Stroh-Wollin (2008), men med en tilføjlet restriktion: Ord og udtryk anvendt om personer frasorteres, og dermed frasorteres skældsord og visse forbandelser⁹ også:

Bandeord er ord der refererer til noget der er tabu i den kultur sproget bruges i, de skal ikke forstås bogstaveligt, og de bruges til at udtrykke følelser og holdninger, men de bruges ikke om (andre)¹⁰ personer.

⁹ Der findes faktisk ingen skældsord i mine data (se beskrivelsen af data nedenfor), sandsynligvis pga. samtalsituationen, dvs. samtaledeeltagere der ikke kender hinanden. Et par skældsord er der faktisk i data, men de er brugt i citat (jf. fx Rathje 2007b, Rathje 2009a). Fx citerer en midaldrende kvinde en patient med sygdommen alzheimer for at sige »fede læs« og »møgkælling« til hende. Frasorteringen af forbandelser nedkaldt over personer får kun konsekvenser for udtrykket »fuck dig!« som optræder en enkelt gang i data, og ligesom med skældsordene optræder udtrykket kun i citat.

¹⁰ Andre henviser til de bandeord (eder) hvormed den talende nedkalder en forbandelse over sig selv, fx brugen af *mig* i *fanden tage mig*.

Denne bandeordsdefinition kommer altså operationelt til at ligne den der bruges af Stroh-Wollin (2008), der som nævnt ekspliciterer at hun ikke har undersøgt skældsord (s. 29). Stroh-Wollins ekskludering sker på baggrund af et fravalg af bandeordsmotiverne »etnicitet och intelligens eller andre områden för stigma [...], vilket innebär att jag *inte* tittat efter ord som endast uppträder som skällsord och inte er förankrade i svordomssystemet för övrigt.« (Stroh-Wollin 2008 s. 29). Med denne frasortering undgår Stroh-Wollin at ekskludere forbandelser, som fx »fanden ta' dig«, der frasorteres med min bandeordsdefinition. Til gengæld får Stroh-Wollin ikke fraregnet alle skældsord: Hvad med de skældsord der knytter sig til de bandeordsmotiver som tages med, fx religion, afføring og kønslig omgang? I dansk vil den frasortering af skældsord som Stroh-Wollin anvender, i hvert fald ikke være tilstrækkelig til at fraregne skældsord, for definitionen vil ikke ekskludere skældsord som »(din) satan«, »(din) lort«, »(dit) røvhul« eller »(din) luder«. Den sidste passus i min ovenstående definition (»bruges ikke om (andre) personer«) er altså nødvendig – i det mindste i dansk.

I et indledende arbejde med bandeord i mine data (Rathje & Heidemann Andersen 2005) blev bandeord defineret ud fra ordbøgerne, nærmere bestemt NDO: »Vi har anset de ord der i ordbøgerne bliver karakteriseret som bandeord, for at være bandeord i vores artikel« (Rathje & Heidemann Andersen 2005). Men i dette indledende arbejde tog vi også fx vulgære forstærkere som *skide*-, som i NDO er mærket med *vulg.* (ikke mærket med *kraftudtryk*), og *røv*- og *pisse*- som ikke er med i ordbogen i denne brug. Vi medtog også udtrykkene *ikke en skid* der går under betegnelsen *slang* i ordbogen, og *holy shit* og (*det er*) *fucked up*, som nok er »for engelske« til at være med i ordbogen (de er muligvis at betragte som *citatlån*, se fx Jarvad 1995 s. 66). Vi medtog også ord som *lort* og (*sur*) *røv* der bruges i data med en bandeordsfunktion, men hvor de pågældende ords bandeordsbetydning ikke er registreret i NDO under opslagsordene, og en omskrivning som *sgi* (af *sgu*) der ikke er med i NDO, blev også taget med i den indledende undersøgelse. Der er altså undtagelser fra ordbogsdefinitionen som vi i Rathje & Heidemann Andersen 2005 vurderede som bandeord, til trods for det manglende prædikat *kraftudtryk* i NDO. Med den bandeordsdefinition jeg har præsenteret ovenfor, kan de ovenstående undtagelser inkluderes.

Det skal i øvrigt pointeres at *bandeord* i artiklens generationsundersøgelse fungerer som en samlebetegnelse for *kraftudtryk*, *eder*, *forbandelser* og *svovlerier*. Jeg skelner altså ikke mellem disse betegnelser definitions-mæssigt – det er bandeord hvis det kan gå ind under den beskrevne definition (se også Stroh-Wollin 2008 s. 23 f. om forholdet mellem 'kraftudtryk' og 'svordom').

Til gengæld deler jeg bandeordene op i typer i forhold til det tabuområde de refererer til, i den nedenstående kvantitative analyse af bandeord i tre generationer.

Davis (1989) har kritiseret forskning i »bad language«, herunder bandeord, for at gå ud fra at et ord altid er »grimt« uanset hvilken sammenhæng det optræder i. Men »not all dirty words are dirty all the time« (Davis 1989 s. 4). Denne kendsgerning har jeg taget højde for ved i hvert enkelt tilfælde at sikre mig at et givet ord eller udtryk i konteksten bruges i overensstemmelse med artiklens definition af bandeord. Dvs. i en ytring som »Han har en lækker røv« (bogstavelig brug/slang/vulgært udtryk) eller »Han er en røv« (skældsord) er *røv* ikke et bandeord, mens det i en sammenhæng som »det var sur røv« er det.

En anden og mere alvorlig sag er en Davis blot strejfer: Det er et overset emne at undersøge »the different attitudes to 'bad language' in speech and print« (Davis 1989 s. 2). Det fremgår ikke hvad Davis mener (er det fx det at forskellige mennesker kan blive hhv. provokeret og ikkeprovokeret af »bad language«?), men det slår et tema an som man kan udfordre den ovenstående bandeordsdefinition med: *Opleves* bandeord som bandeord? Hvor meget tabu opleves det at man refererer til når man siger *for søren*? Hvor stærke følelser og holdninger udtrykker *såmænd* i nutidig sprogbrug? Ikke særlig meget formentlig. Alligevel indgår det stødende element ved bandeord som en del af definitionen af bandeord i ordbøgerne: »... som det ikke altid anses for pænt at bruge« (Politikens Nudansk Ordbog med etymologi) og »... af mange anses for upassende el. stødende sprogbrug« (Den Danske Ordbog). Som modsætning hertil ekspliciterer Stroh-Wollin (2008 s. 28) at hendes bandeordsdefinition ikke tager hensyn til hvordan bandeord vurderes da det for det første ville lede til umulige afgrænsningsproblemer, men til gengæld har hun fået nogle »uskyl-dige« udtryk med som sandsynligvis ikke ville vurderes som bandeord af ret mange. For det andet bemærker Stroh-Wollin at vurderingen af bandeord varierer over tid, hvilket ikke er hensigtsmæssigt i en diakron undersøgelse af bandeord som den hun foretager (af bandeord i dramadialoger over tre århundreder).

Spørgsmålet er om det er eller bør være en del af definitionen af bandeord at disse i andre personer (og evt. i den talende selv) skal vække følelsen af chok eller provokation? I så fald vil eufemistiske omskrivninger som *sgi* (*sgu*) og *for søren* (*for satan*) og lignende udtryk ikke være bandeord. Dette problem undgår Stroh-Wollin (2008 s. 31) ved at påpege at »(e)tt eufemistiskt kraftord är ett ord som inte har någon användning utanför svordomarna, men som kan ersätta ett primärt kraftord i svordomar«. Et sådant kriterium kan dog ikke anvendes i dansk, eftersom flere eufemismer, dvs. omskrivninger, også anvendes

udover i bandeordsudtryk, jf. fx »for søren« eller »sørens« (omskrivning af »for satan« eller »satans«) hvor »Søren« er et helt almindeligt mandsnavn, eller »for katten« eller »kattens« (omskrivning af »for satan«) hvor »kat« er en helt almindelig betegnelse for et dyr.

Det ville formentlig være hensigtsmæssigt at operere med en form for fraserteret af udtryk som godt nok refererer til tabuer – eller noget som tidligere var et tabu – men som ikke virker stødende på nogen. Men hvordan kan det undersøges hvilke udtryk der virker stødende på en samtalepartner i en konkret sammenhæng? En mulighed er, fx i en analyse af samtaler, at aflæse samtale-deltagerens reaktion på bandeordet. Men hvordan denne reaktion ville skulle vise sig førend et udtryk kunne bekræftes som bandeudtryk, er vanskeligt at bestemme. Er der en eksplicit reaktion såsom »Nej, nu må du lige tale pænt!«, er det tydeligt at den pågældende sprogbug opleves som stødende, men i mine samtaledata har jeg ikke fundet et eneste eksempel på en tydelig negativ/positiv reaktion på et bandeord. Se fx nedenstående eksempel:

Samtale 6: Maria (17 år) + Iris (69 år): (l. 655–659):

mar: og jeg blev sån lidt (.) (nå/.hh) (.) **shit** (.) ikk og d- (.) det var
 det eneste vi blev sat ud i ikk .hh og da- vi f- havde så fået at
 vide hvordan vi kunne sætte sån en (.) stor [fylde () i
 iri: [m: var i kun- var i en
 om hver frisure eller var i nogle stykker der arbejdede sammen?

Den unge pige Maria siger *shit* i den ældre samtalepartner Iris' påhør. Det drejer sig om et bandeord som ældre ikke bruger – ikke i mine data i hvert fald (se afsnittet »Kvantitativ analyse af bandeord i tre generationers talesprog« nedenfor). Der er en mikropause (under 0,3 sek.) efter *shit*, og den ældre dame Iris stiller et opklarende spørgsmål. Er dét en reaktion der viser at samtalepartnere oplever *shit* som et bandeord? Hvor gerne jeg end ville skruer min bandeordsdefinition sammen sådan at den havde et interaktionelt/dialogisk grundlag, så er en interaktionelt baseret definition af bandeord ikke mulig – ud fra de forhåndenværende data i hvert fald.

En anden mulighed for at opnå en dialogisk baseret definition, der inddrager den oplevelsesmæssige dimension, vil fx være at afspille samtalepassager med bandeord for et publikum og ud fra dette udføre et holdningsstudie. Fx ved hjælp af spørgsmål som »Hvor stødende på en skala fra 1–10 finder du udtrykket X?«. ¹¹ Til den generationsundersøgelse af bandeord jeg i artiklen her præ-

¹¹ Stenström (1991 s. 244 f.) har fx bedt ni af sine kolleger om at graduere bandeord på en skala fra »weak« til »strong«.

senterer, har jeg ikke udført et sådant holdningsstudie (jf. Rathje 2008, 2010). Men jeg har efterfølgende udført et forstudie af unges oplevelse af bandeord (Rathje 2009b) ved at få knap 200 unge (13–14 år) til (bl.a.) at angive hvilke ord af 9 mulige de anså for at være bandeord. Resultatet var bl.a. at *du gødeste*, *vorherre bevares*, *for søren* og *gud* kun blev regnet for bandeord af 3 % eller færre af de adspurgte unge, se også Stroh-Wollins (2010 s. 12 f.) og Andersons (1977 s. 24) lignende holdningsundersøgelser af svenske bandeord. De pågældende ord oplevedes altså ikke som bandeord af de unge, men var i generationsundersøgelsen regnet som bandeord. Vi kan ikke vide om ældre mennesker, som fortrinsvis er dem som bruger de pågældende bandeudtryk (jf. nedenfor), også vil forkaste udtrykkene som bandeord (men jeg er i øjeblikket i gang med en større spørgeskemaundersøgelse af unges og ældres (bevidste) holdninger til bandeord, jf. Rathje & Grann Kjær under udgivelse). Vi kan heller ikke vide om der vil være forskel på de unges *bevidste* opfattelser af bandeord, som er dem jeg har eliciteret, og deres *ubevidste* holdninger, som man fx ville kunne få frem via en såkaldt *masketest* (se fx Thøgersen & Kristiansen 2006 s. 9 f.). Men vi kan i denne sammenhæng bruge resultatet af mit forstudie til at påpege at *oplevelsen* af bandeord spiller (eller bør spille) en rolle i definitionen af dem – selvom det endnu er uafklaret hvilken.

2. Data

For at kunne undersøge generationssprog, og herunder generationel variation i forhold til bandeord, har jeg indsamlet et talesprogskorpus fra tre generationer. Det består af 24 samtaler som er indsamlet i 2002/2003, og som varer ca. ½ time hver. Informanterne er kvinder fra Københavnsområdet der snakker sammen to og to på en cafe. Ingen af informanterne, eller for de unges vedkommende informanternes forældre, har en længere/videregående uddannelse. Kvinderne kendte ikke hinanden i forvejen. De unge samtaledeltagere er 16–18 år, de midaldrende er 37–46 år, og de ældre er 68–78 år. Kvinderne deltager i hver to samtaler – én samtale med en på deres egen alder, og én samtale med en der har en anden alder end de selv. Således er halvdelen af samtalerne med samtaledeltagere fra samme generation (*intragenerationelle* samtaler), og den anden halvdel er med (de samme) samtaledeltagere der tilhører hver sin generation (*intergenerationelle* samtaler), se Rathje 2010a (kapitel 4) for en grundig gennemgang af data.

3. Eksisterende sociolingvistiske undersøgelser af bandeord i talesprog

Generelt er der ikke forsket ret meget i brugen af bandeord (se fx McEnery & Xiao 2004 s. 235), og kun få studier (som jeg har kendskab til) undersøger bandeord i samtaler (med en sociolingvistisk vinkel), nemlig Stenström 1991, Kotsinas 1994, McEnery & Xiao 2004, Quist 2005, Stæhr & Møldrup 2005 og Vandet Jensen 2007.¹² Dette forhold kan formentlig forklares med at de fleste som undersøger samtaler, har en konversationsanalytisk tilgang til data. Dette indebærer at finde systematiske metoder til at gøre noget og derefter vurdere hvilke resurser samtaledeltagerne har til rådighed til at udrette dette noget med. Det kan så fx være et bandeord nogle gange og noget andet andre gange. Den tilgang jeg har, nemlig at definere bandeord på forhånd og derefter udføre en kvantitativ (generations)analyse af samtaler, vil man altså ikke finde i en konversationsanalytisk tilgang: For det første arbejder man som nævnt den modsatte vej, for det andet vil man se nøje på om det overhovedet for samtaledeltagerne er bandeord i den interaktionelle situation, og for det tredje vil man ikke bruge kvantitative analyser. Jeg har en sociolingvistisk tilgang til bandeord, i og med at jeg undersøger dem i forhold til den sociale baggrundsvariabel »alder«. Jeg vil i princippet også være interesseret i hvad disse sproglige fænomener »udretter« (dvs. kvalitative analyser), men jeg er ikke interesseret i hvilke sproglige fænomener der udretter noget bestemt. Som jeg viste ovenfor, kan det ikke ud fra mine data lade sig gøre at identificere bandeord ud fra hvordan samtalepartneren reagerer i samtalen, dvs. der findes ikke en bestemt reaktion på bandeord. Alligevel har jeg dog i tvivlstilfælde brugt samtalekonteksten til at afgøre hvorvidt et bestemt ord/udtryk er brugt som et bandeord.

De sociolingvistiske variable der er blevet behandlet i eksisterende sociolingvistiske undersøgelser af bandeord, er alder (herunder bandeords udvikling i tid), køn, socialklasse/uddannelsesniveau og etnicitet. Herudover er bandeord i forskellige genrer undersøgt. Genre kan man også kalde en »sociolingvistisk variabel« i og med at den har betydning for det formelle niveau og kan forårsage sproglig variation. Den sociolingvistiske variabel »geografisk baggrund« er så vidt jeg ved, kun behandlet på den måde at det karakteristiske ved et sprogområdes bandeord er undersøgt, og der er lavet komparative lister over forskellige sprogområders bandeordsinventar (fx Ljung 1984 og Anderson &

¹² Vandet Jensen 2007 og Stæhr & Møldrup 2005 er hhv. et (kandidat)speciale og en overbygningsopgave på danskstudiet (på hhv. Aarhus Universitet og Københavns Universitet), jf. litteraturlisten.

Hirsch 1985a/b). Jeg beskæftiger mig derfor ikke med den sociolingvistiske variabel »geografi« nedenfor.

Bandeord og alder

McEnery & Xiao (2004) har rapporteret om aldersforskelle i brugen af bandeordet *fuck* – et ord som de undersøger flere forskellige aspekter af. Deres undersøgelse tager udgangspunkt i det britiske nationalkorpus, BNC, som er et korpus bestående af 100 mio. ord. 90 % af korpusset består af skrevne tekster, og 10 % består af talt sprog (McEnery & Xiao 2004 s. 235–236, se også The British National Corpus' (BNC) hjemmeside for en orientering om korpusset). I korpussets andel af talt sprog viste det sig i McEnery & Xiaos undersøgelse (2004 s. 241 ff.) at de unge, dvs. 15–24-årige, brugte *fuck* (med varianter) mere end de øvrige aldersgrupper. De unge i mine data har netop den alder som den aldersgruppe der i McEnery & Xiaos undersøgelse har flest forekomster af *fuck*. De 35–44-årige og dem på 60 år og derover er de aldersgrupper der bruger *fuck* færrest gange.¹³ Ud fra McEnery & Xiaos undersøgelse af *fuck* kunne man altså forvente at de unge i mine data – hvis man kan sammenligne engelske talere med danske talere hvad det angår – bruger *fuck* mere end de to øvrige generationer. Og måske kan man forudsige at de unge generelt bruger flere bandeord end de midaldrende og ældre.¹⁴

Bandeord og køn

I flere værker bemærkes det at der er forskel på hvordan kvinder og mænd opfattes i forhold til bandeord. Kvinder må helst ikke bande, og når de gør det, er det typisk de pænere bandeord de bruger (Lakoff 1975 s. 5 og 10). Kvinder har generelt en tendens til at bruge flere standardformer end mænd, mens mænd bruger flere »dagligsprogsformer« end kvinder (Holmes 2001 s. 153). Men udviklingen går i retning af en liberalisering, dvs. kvinder bander mere og med stærkere udtryk – selvom det ikke modtages lige godt alle steder (Hughes 1991 s. 211).

¹³ I den skrevne del af korpusset ser rækkefølgen af dem der bruger *fuck* mest, derimod anderledes ud: nr. 1: 25–34 år, nr. 2: 45–59 år, nr. 3: 0–14 år, nr. 4: 35–44 år, nr. 5: 15–24 år, nr. 6: 60+. De unge bruger ikke så mange *fuck* når de skriver, og de midaldrende bruger flere.

¹⁴ Kotsinas (1994 s. 61 f.) undersøger hyppigheden af bandeord i unges sprog (og finder ud af at bandeordene udgør 0,5 % i de unges sprog), men sammenligner ikke med andre generationer, hvorfor man ikke kan sige hun har påvist at unge bruger flere bandeord end andre generationer eller det modsatte.

Andre undersøgelser af bandeord og køn bekræfter disse antagelser: Mænd bander mere end kvinder. I McEnergy & Xiaos undersøgelse af *fuck* i den talte del af BNC-korpusset bruger mænd *fuck* (med varianter) mere end dobbelt så meget som kvinder (McEnergy & Xiao 2004 s. 240 f.). I Quists undersøgelse af danske unges brug af bandeord i gruppesamtaler (Quist 2005 s. 236 f.) bruger drenge samlet set også flere bandeord end piger.

Hvad bandeordstyper angår, har Stenström (1991) fundet at mænds bandeord er »stærkere« end kvinders. I hendes undersøgelse af det såkaldte LLC-korpus foretrækker mænd i hvert fald bandeord relateret til helvede (fx *damn* og *devil*), mens kvinder foretrækker himmelrelaterede bandeord (fx *heavens* og *God*) (jf. også opdelingen i Stroh-Wollin 2008 s. 15 af religiøse bandeord i *celeste* vs. *diabolske*). McEnergy & Xiao (2004 s. 267, note 7) bemærker at der ikke er den samme opdeling i deres undersøgelse af BNC-korpusset: Her bruger kvinder flest af begge typer. Denne forskel forklarer McEnergy & Xiao med at det korpus Stenström bruger (det såkaldte LLC-korpus), er ældre (fra 1960'erne og 1970'erne) end BNC-korpussets talte del, der hovedsageligt indeholder talt sprog fra 1990'erne. Dette bekræfter antagelsen om at kvinders bandeord er blevet »stærkere« med tiden.

Ud fra disse antagelser og undersøgelser må jeg tage forbehold for at undersøgelsen af bandeord i mine data, der kun indeholder samtaler mellem kvinder, bliver anderledes end hvis jeg havde undersøgt begge køn: Jeg ville sandsynligvis få både flere og »stærkere« bandeord hvis jeg også havde mænd med i data.

Bandeord og socialklasse/uddannelsesniveau

McEnergy & Xiao (2004 s. 243 ff.) har i undersøgelsen af *fuck* i samtaledelen af BNC-korpusset set på talers socialklasse og uddannelsesniveau. Det er en populær antagelse at jo lavere uddannelse man har, jo mere bander man, ud fra forestillingen om at man bruger bandeord når man ikke har andre ord til sin disposition, herunder at ens ordforråd er så lille at man er nødt til at bruge »lettilgængelige« ord i visse situationer (Andersson & Trudgill 1992 s. 65). Selvom McEnergy & Xiao næppe vil skrive under på denne populære forklaring, bekræfter deres undersøgelse at lav socialklasse og lavt uddannelsesniveau sætter frekvensen af *fuck* i vejret (McEnergy & Xiao 2004 s. 243 ff.): Undersøgelsen af talers socialklasse og brug af *fuck* viser at det er talere fra de lavere sociale klasser der bander, dernæst de høje socialklasser og til sidst middelklassen. Un-

dersøgelsen af sammenhængen mellem talers uddannelsesniveau og brug af *fuck* viser at de der har forladt skolen da de var 15–16 år, bander mest. Herefter kommer de der forlod skolen som 17–18-årige, og de der forlod uddannelsesinstitutioner som 19-årige eller derover. De der bander mindst, er overraskende nok dem der har forladt skolen som 14-årige eller yngre, men som McEnery & Xiao (2004 s. 246 og note 12) bemærker, er det kun ældre over 60 år der har forladt skolen før de var 16 år (der har været tvungen skolegang indtil man var 16 år i Storbritannien siden 1973), og de ældre over 60 år bruger ikke *fuck* ret meget (McEnery & Xiao 2004 s. 243).

Jeg kan altså sandsynligvis forvente at der pga. mine informaners lave uddannelsesniveau vil være flere bandeord i data end der ville have været hvis der blandt mine informanter havde været repræsenteret nogle med et højt uddannelsesniveau.

Bandeord og etnicitet

Quist (2005 s. 236 f.) har undersøgt bandeord i forhold til etnicitet: Bandeordsfrekvensen hos unge med dansk baggrund er blevet sammenlignet med frekvensen af bandeord hos unge med indvandrerbaggrund. Både drenge og piger med dansk baggrund bandede mere end deres jævnaldrende med indvandrerbaggrund.

Blandt mine informanter er der ingen der har indvandrerbaggrund: Alle har dansk baggrund. Jeg må derfor forvente at i hvert fald de unge i mine data bander mere end hvis jeg havde inddraget informanter med indvandrerbaggrund.¹⁵

Bandeord og genre

Ikke kun talervariable har betydning for brugen af bandeord – også den interaktionstype eller genre der anvendes, har betydning for frekvensen af bandeord. McEnery & Xiao (2004 s. 236 f.) har sammenlignet frekvensen af *fuck* i talt og skrevet sprog, og resultatet er at *fuck* forekommer 12 gange så meget i tale som i skrift. Det er altså et talesprogligt træk at bruge *fuck* – og måske også at bande i det hele taget. Inden for talesprogsgenrene har McEnery & Xiao (2004 s. 239 f.)

¹⁵ Hertil skal det dog bemærkes at informanterne i Quists undersøgelse går i gymnasiet (både de unge med indvandrerbaggrund og dem uden) hvorfor de muligvis har en anden og højere uddannelsesmæssig baggrund end informanterne i mine data. Dette kunne muligvis gøre en forskel i forhold til antallet af bandeord.

set på om der var forskel på frekvensen af *fuck* når ordet (med varianter) blev brugt hhv. i dialoger og monologer – defineret som »more than one party contributes to a dialogue while only one party contributes to a monologue. In terms of function, a monologue basically gives information whereas a dialogue typically involves exchanging« (s. 239). Den britiske undersøgelse viste at der var 150 gange flere forekomster af *fuck* (med varianter) i dialog end i monolog.

Fordi mine data består af talt sprog og ikke skrevet sprog og af dialog frem for monolog, kan jeg måske forvente at der er flere forekomster af *fuck* – og af bandeord i det hele taget – end hvis jeg havde inddraget skriftsprog/monologer. Hertil skal det dog nævnes at den kommunikationssituation jeg har sat mine informanter i, dvs. dialog med en person de aldrig har mødt før, gør at der måske ikke vil være lige så mange bandeord i mine data som der ellers ville have været i andre typer af dialog hvor informanterne kender hinanden på forhånd.¹⁶

Jeg kan altså forvente at mine undersøgelser viser flest bandeord hos den unge generation, og jeg må tage forbehold for at der på nogle punkter kan være flere eller færre bandeord i mine data end hvis jeg havde valgt andre informanter og andre data – der er dog ikke noget entydigt billede af om der samlet set vil være flere eller færre forekomster i mine data i forhold til andre data.

4. Kvantitativ analyse af bandeord i tre generationers talesprog

I dette afsnit præsenterer jeg resultaterne fra den kvantitative undersøgelse af generationernes bandeord, både i forhold til frekvens, type og om der finder generationel tilpasning sted. I denne analyse læner jeg mig op ad *akkommodationsteorien* (jf. fx Shepard et al. 2001, Giles et al. 1991), som går ud fra at vi som oftest gerne vil ligne samtalepartneren og derfor for det meste tilpasser os denne (*konvergens*) (medmindre der er grunde til at skabe distance til samtalepartneren, dvs. *divergens*). Akkommodationsteorien forudsætter også at vi har evnerne til at tilpasse os (dette er naturligvis ikke et uproblematisk synspunkt, se Rathje 2010a, kapitel 3, for en diskussion af akkommodationsteorien).

¹⁶ Jf. også Heidemann Andersen (2007) der analyserer frekvensen af engelske lån i gruppesamtaler, herunder *fuck*. *Fuck* er meget hyppigere i gruppesamtaler mellem gymnasielever der kender hinanden godt (Heidemann Andersen bruger de tidligere omtalte data fra Quist 2005), end i mine data, som er dialoger mellem informanter der er fremmede for hinanden: *Fuck* er det næstmest hyppige engelske lån i Heidemann Andersens undersøgelse (Heidemann Andersen 2007 s. 54) (kun overgået af *okay*), hvorimod *fuck* end ikke er i nærheden af de unges top-5 i min analyse af engelske lån i artiklens data, jf. Rathje 2007a.

Frekvens

Det viser sig i data at forestillingen om at unge bander mere end andre generationer, ikke holder stik: De tre aldersgrupper bruger stort set lige mange bandeord. De unge bruger tilsammen 70 bandeord, de midaldrende bruger i alt 69 bandeord, og de ældre bruger tilsammen 61 bandeord (jf. tabel 1). Det svarer til et gennemsnit pr. person pr. samtale på hhv. 4,4 bandeord for de unge, 4,3 for de midaldrende og 3,8 for de ældre, og det svarer til at de unge bruger 1,4 bandeord pr. 1000 løbende ord, de midaldrende 1,2, og de ældre 1,1 bandeord pr. 1000 løbende ord.¹⁷

Tabel 1. Forekomster af bandeord i alt fordelt på generationer.

	<i>Unge</i>	<i>Midaldrende</i>	<i>Ældre</i>
Bandeord i alt	70	69	61
Bandeord pr. person pr. samtale	4,4	4,3	3,8
Bandeord pr. 1000 løbende ord	1,4	1,2	1,1
% af generationens samlede antal ord ¹⁸	0,19 %	0,15 %	0,18 %

De ældre bander altså en smule mindre end de to øvrige generationer, men forskellen er ikke ret stor. En statistisk signifikanstest (χ^2) viser da også at forskellen på generationernes samlede forbrug af bandeord ikke er signifikant ($p = 0,2919$).

¹⁷ De unge bruger i alt 49.545 ord, de midaldrende bruger i alt 55.569 ord, og de ældre bruger i alt 56.753 ord.

¹⁸ Jeg har valgt at tage en udregning af mængden af bandeord i data som procentdel af samlede antal ord med i denne opstilling selvom jeg finder den vanskelig, lettere fordrejende, og den kan desværre ikke bruges sammenlignende. En procentudregning er især brugbar fordi den kan bruges til at sammenligne med andre undersøgelser, men for det første har jeg en anden bandeordsdefinition end de andre kvantitative undersøgelser af bandeord i talesprog som jeg har kendskab til, fx regnes nogle bandeord ikke for bandeord, men for slangord (Quist 2005), og skældsord medregnes som bandeord (Stenström 1991, Stæhr & Møldrup 2005, Vandet Jensen 2007). For det andet finder jeg det vanskeligt at afgøre hvor et bandeord/bandeordsudtryk starter og slutter, skal *hvad* i *hvad fanden laver du?* fx regnes med, og hvad med *ikke en* i *ikke en skid*? Jeg har alligevel forsøgsvis udregnet procentfordelingen for bandeord, og de 200 bandeordsenheder viser sig at være fordelt på 283 ord, unge = 95 ord, midaldrende = 83 ord, ældre = 105 ord. Disse tal er lettere fordrejende, fordi de i højere grad siger noget om hvor lange bandeordsenhederne er i hver generation, end om hvor meget generationerne bander: De ældres bandeordsenheder er længere (dvs. består af flere ord) end de øvrige generationers. Derfor ser det ud som om at de ældre bander forholdsmæssigt mere end hvis man tæller enheder.

Typer

De unge bander altså faktisk *ikke* mere end de øvrige generationer. Til gengæld er der forskel på hvilke bandeord de forskellige generationer bruger. Nedenfor følger en opdeling i bandeordstyperne »religiøse«, »sygdomme« og »kroppens nedre funktioner« i forhold til hvilket tabuområde der refereres til (Hansen 1973 s. 30 ff.), samt bandeordstyperne »omskrivninger« og engelske bandeord.

Ljung (2006 s. 62 ff.) nævner for svensk også parallelle bandeordsmotiver, nemlig »religion«, »afføring«, »kønsorganer«, »kønsomgang«, »seksualitet«, »incest«, »død« og »sygdom«, mens Stroh-Wollin (2008) nævner »eufemismer« og Hasund (2005) nævner (for norsk) »nestenbanning«, som er paralleller til bandeordstypen »omskrivninger«.

Religiøse bandeord

De religiøse bandeord udgør den største gruppe af bandeord, og det er også her vi finder de ældste bandeord. Nogle af dem stammer helt tilbage fra før reformationen, dvs. fra før 1500-tallet hvor vi var katolikker i Danmark. Det gælder fx det lille ord *såmænd* (sammentrækning af »så de hellige mænd hjælpe mig«), der formentlig er opstået ved en sammenblanding af eden *ved alle helgener, alle hellige mænd* og udtrykket *som alle ved, som bekendt*. I dag er *såmænd* så nedslidt at det næppe kan betegnes som et rigtigt bandeord, og det er vel også de færreste der er klar over at det lille ord faktisk kan spores tilbage til en gammel ed. Bandeord hvori *fanden* og *helvede* indgår, stammer fra reformationen, dvs. fra 1500-tallet. Det gælder fx eder som *fanden æde mig*, der er blevet nedslidt til *fandeme*, og *fanden spille mig*, der er blevet svækket til *spilleme*.

Sygdomsbandeord

I Danmark bander man ikke kun ved at påkalde sig hjælp fra Gud eller Fanden. Også forskellige frygtede sygdomme inddrages i bandeordene. En af de sygdomme er *pokker*, der ifølge Ordbog over det Danske Sprog er en betegnelse for 'kopper, udslæt og syfilis'. Pokker er ikke nogen almindeligt kendt sygdomsbetegnelse i dag, og det er måske årsagen til at pokker er blevet forstået som en anden benævnelse for djævlens, jf. udtrykket *gå pokker i vold*. Også sygdommen kræft indgår i bandeordene, jf. eder som *kraftedme* (>kræften æde mig<) og *kraftknusme* (>kræften knuse mig<).

Kroppens nedre funktioner-bandeord

Den sidste gruppe af bandeord omhandler afføring og seksuallivet. Det gælder ord og udtryk som *lort*, *pisse* og *shit*, og seksuelle bandeord som *fuck* og *fuck-ing*. De sidstnævnte bandeord kommer fra USA og er forholdsvis nye i dansk (*shit* i bandeordsbetydningen fra 1991, *fuck* fra 1990, jf. Jarvad 1999). Den øgede mængde engelske bandeord hænger selvfølgelig sammen med den generelle angloamerikanske indflydelse på såvel vores sprog som vores kultur, men det kan også have betydning at det måske ikke opfattes som nær så slemt at bande på engelsk som på dansk i Danmark. *Lort*, og forstærkerne *skide-* og *pisse-* er også nyere i dansk (i bandeordsbrugen): *Lort* er kendt fra omkring 1929 (som udråb, fx *satans lort!*), forstærkeren *skide-* kendes fra omkring 1908 (fx *skidefuld*), og *pisse-* som forstærker er kendt fra ca. 1967 (Ordbog over det danske Sprog).

Omskrivninger

Bandeord og vulgære ord kan virke så stødende at man forsøger at mildne dem. Man kan fx stave *lort* højt l-o-r-t, *for helvede* kan mildnes ved at blive udtalt *for hæwlede*, og i *den onde hyleme* eller *den onde lyneme* kan *onde* udtales så det rimer på *lunte* (Bojsen 1980 s. 78). En anden måde er at man simpelthen erstatter det »grimme« ord i en ed med et andet og mere acceptabelt ord. Fx kan man erstatte *Satan* med mandsnavnet *Søren* i eder som *for søren*, *søreme* og *sø-renjenseme*. Også *for sytten* og *for katten* er omskrivninger af *for satan*. Tilsvarende er *så til Hedehusene* en mild version af *så til hede (hule) helvede*. Guds navn undgås i udtryk som *helledu* for *hellige gud* og *bevares* for *vorherre bevare os*. *Ved den søde grød* er tilsvarende en omskrivning af *ved gud*. I svensk og norsk kendes tilsvarende omskrivninger som nævnt under betegnelserne *eufemismer* (Stroh-Wollin 2008) og *nestenbanning* (Hasund 2005).

Hvilke bandeord bruges i de tre generationer?

Ca. halvdelen af de unges bandeord består af religiøse bandeord (57,1 %), og den anden halvdel af bandeord der har med kroppens nedre funktioner at gøre (42,9 %) (jf. tabel 2). Til gengæld er der ingen eksempler på bandeordstypen »sygdomme« blandt de unges bandeord.

Tabel 2. Forekomster af bandeord fordelt på generationer og typer.

	Unge	Midaldrende	Ældre
Religiøse	57,1 % (N=40)	91,7 % (N=63)	95,1 % (N=58)
Sygdomme	–	5,8 % (N=4)	3,3 % (N=2)
Kroppens nedre funktioner (fækale og seksuelle)	42,9 % (N=30)	2,9 % (N=2)	1,6 % (N=1)

Til sammenligning består størstedelen af både de midaldrendes og de ældres bandeord af typen religiøse (hhv. 91,7 % og 95,1 %). »Sygdomstypen« og »kroppens nedre funktioner«-typen er repræsenteret i meget ringe mængder (hhv. 5,8 % og 2,9 % for de midaldrendes vedkommende og 3,3 % og 1,6 % for de ældres vedkommende). De unge anvender altså flere bandeord der er relateret til kroppens nedre funktioner, altså fækale og seksuelle bandeord, end de to øvrige generationer. Fordelingen af bandeordstyper kan ikke signifikant testes fordi der er for få tilfælde i kategorien »sygdomme«, og det giver ikke mening at slå kategorierne sammen. Men den relative hyppighed (dvs. om der i forhold til generationernes samlede forbrug af ord er en signifikant forskel på generationerne) kan signifikant testes, bortset fra ved sygdomsbandeordene hvor der er for få tilfælde. Testen viser at de unge bruger signifikant flere bandeord af typen »kroppens nedre funktioner« end de øvrige generationer ($p < 0,001$), mens de midaldrende og ældre ikke bruger signifikant flere religiøse bandeord i forhold til antal anvendte ord end de unge. Men *når* de midaldrende og ældre bander, bruger de altså forholdsmæssigt flest religiøse bandeord.

Topscoren blandt de unges bandeord er *sgu*, efterfulgt af fækale bandeord som *skide* og *ikke en skid*. På tredjepladsen kommer for de unges vedkommende bandeord hvori fanden indgår, nemlig *fandeme* og *hvor/hvordan fanden*, efterfulgt af fækale og seksuelle udtryk som *pisse*, *shit* og *fuck*. Engelske bandeord finder man ikke blandt de andre generationers bandeord, bortset fra et enkelt eksempel på *shit* hos en af de midaldrende. De engelske bandeord udgør dog kun 10 % (N=7) af de unges bandeord (jf. tabel 3).

Tabel 3. Forekomster af engelske bandeord fordelt på generationer.

	Unge	Midaldrende	Ældre
Engelske	10 % (N=7)	1,4 % (N=1)	–

Det mest anvendte bandeord blandt de midaldrende er, ligesom hos de unge, *sgu* (og den omskrevne variant *sgi*). Herefter følger religiøse bandeord forbundet med Gud, nemlig *gud*, *du gode* og *gudske*. På tredjepladsen ligger

bandeord der er forbundet med navnet Søren, altså omskrivningerne *søreme*, *for søren*, *hvad søren* og *sørens*.

De mest populære varianter blandt de ældre samtaledeltagere er religiøse udtryk forbundet med Gud, nemlig *gud*, *du gode*, *gudskelov* og *herregud*. Herefter kommer omskrivningerne med Søren, nemlig *søreme*, *for søren* og *hvad/hvor søren*. På tredjepladsen kommer de to andre generationers yndlingsbandeord, *sgu* (med varianten *sågu*). De midaldrendes og ældres bandeord er altså stort set identiske (om end i lidt forskellige prioriteringer), mens de unges skiller sig ud. De unges bandeord er i højere grad fækale, seksuelle og engelske, mens de midaldrendes og ældres først og fremmest er religiøse og i høj grad omskrevne (jf. tabel 4).

Tabel 4. Forekomster af omskrevne bandeord fordelt på generationer.

	<i>Unge</i>	<i>Midaldrende</i>	<i>Ældre</i>
Omskrevne	2,9 % (N=2)	26,1 % (N=18)	27,9 % (N=17)

De midaldrendes og ældres omskrevne bandeord udgør i hver af disse generationer over en fjerdedel (hhv. 26,1 % og 27,9 %), mens omskrivninger i den unge generation stort set er ikkeeksisterende (2,9 %). Testet i forhold til relativ hyppighed (dvs. i forhold til generationernes antal anvendte ord) er denne forskel på generationerne signifikant ($p < 0,01$).

Intergenerationelt

Der er altså forskel på hvilke typer af bandeord og hvilke varianter de forskellige generationer bruger. Som tidligere nævnt er der dog nærmest ingen forskel på hvor meget generationerne bander. Men når man kigger på antallet af bandeord i samtalerne på tværs af generationerne, viser det sig at antallet af bandeord afhænger af alderen på den man taler med (jf. tabel 5).

De unge bander markant mere når de taler med andre unge, end når de taler med ikkeunge, dvs. midaldrende og ældre.¹⁹ Forskellen er også statistisk signifikant: Unge bruger signifikant flere bandeord med andre unge i forhold til med ældre ($p < 0,001$), og i forhold til med midaldrende er der en tendens til at de unge bruger signifikant flere med andre unge ($p = 0,06$). De unge bruger også signifikant færre bandeord med ældre end med midaldrende ($p < 0,05$). Det er

¹⁹ Eftersom bandeord ikke var træk som blev anvendt af en af generationerne i udpræget grad, kan man ikke tale om generationel tilpasning i forhold til dette træk.

Tabel 5. Fordelingen af forekomster af bandeord i gennemsnit pr. person pr. samtale og pr. 1000 ord efter brug med forskellige samtalepartnere i de tre generationer.

	<i>Unge</i> bandeord	<i>Midaldr.</i> bandeord	<i>Ældres</i> bandeord
Med unge	6,6 ord → 2,1 forekomster pr. 1000 ord	8,5 ord → 2,3 forekomster pr. 1000 ord	5,3 ord → 1,4 forekomster pr. 1000 ord
Med midaldrende	3,5 ord → 1,1 forekomster pr. 1000 ord	4,0 ord → 1,1 forekomster pr. 1000 ord	3,5 ord → 0,8 forekomster pr. 1000 ord
Med ældre	0,75 ord → 0,3 forekomster pr. 1000 ord	0,75 ord → 0,3 forekomster pr. 1000 ord	3,4 ord → 1,1 forekomster pr. 1000 ord

altså især de ældre som de unge *ikke* bander sammen med, og jævnaldrende som de unge bander med.

Også de midaldrende lægger en dæmper på deres banden når de taler med personer der er ældre end dem selv. Men omvendt bander de midaldrende væsentligt mere når de taler med unge, end når de taler med jævnaldrende eller ældre. Signifikanstesten viser at de midaldrende bander signifikant mindre med ældre end med jævnaldrende ($p < 0,05$) og signifikant mere med unge end med jævnaldrende ($p < 0,01$). De midaldrende bander også signifikant mere med unge end med ældre ($p < 0,001$). Det er altså især de unge som de midaldrende bander med, og især de ældre de *ikke* bander med.

De ældre er dem der bander mest når de taler med ældre – der jo for deres vedkommende også er jævnaldrende. De ældre har dog færre bandeord når de taler med midaldrende (udregnet i forhold til bandeord pr. 1000 ord) end når de taler med ældre. Til gengæld bander de ældre, ligesom de to øvrige generationer, mest når de taler med unge. Dog er der ikke så stor forskel på antallet af bandeord de ældre bruger med unge i forhold til med ikkeunge, som der er i de to andre generationer, og forskellen på de ældres banden med jævnaldrende og med ikkejævnaldrende er da heller ikke signifikant (ældre med ældre i forhold til ældre med unge: $p = 0,5$; ældre med ældre i forhold til ældre med midaldrende: $p = 0,6$; ældre med unge i forhold til ældre med midaldrende: $p = 0,2$).

Hvor der er en intraspeakervariation i forhold til *hyppigheden* af bandeord, er der til gengæld ingen nævneværdig intraspeakervariation når det gælder bandeordstyperne »religiøse«, »sygdomme« og »kroppens nedre funktioner« (se tabel 6, 7 og 8).

Tabel 6. Forekomster af bandeordstyper fordelt på hvilken generation de unge taler med.

	<i>Unge med unge</i>	<i>Unge med midaldr.</i>	<i>Unge med ældre</i>
Religiøse	58,4 % (N=31)	57,1 % (N=8)	33,3 % (N=1)
Sygdomme	–	–	–
Kroppens nedre funktioner	41,5 % (N=22)	42,9 % (N=6)	66,7 % (N=2)

Tabel 7. Forekomster af bandeordstyper fordelt på hvilken generation de midaldrende taler med.

	<i>Midaldr. med unge</i>	<i>Midaldr. med midaldr.</i>	<i>Midaldr. med ældre</i>
Religiøse	97,1 % (N=33)	84,4 % (N=27)	100 % (N=3)
Sygdomme	2,9 % (N=1)	6,3 % (N=2)	–
Kroppens nedre funktioner	–	9,4 % (N=3)	–

Tabel 8. Forekomster af bandeordstyper fordelt på hvilken generation de ældre taler med.

	<i>Ældre med unge</i>	<i>Ældre med midaldr.</i>	<i>Ældre med ældre</i>
Religiøse	100 % (N=21)	92,9 % (N=13)	92,3 % (N=24)
Sygdomme	–	7,1 % (N=1)	3,8 % (N=1)
Kroppens nedre funktioner	–	–	3,8 % (N=1)

Der er stort set ikke forskel på de typer af bandeord som informanterne bruger med en jævnaldrende og med en ikkejævnaldrende. Disse delresultater indeholder dog for få forekomster til at de kan signifikant testes. De unge bruger godt nok procentvis flere kroppens nedre funktioner-bandeord og religiøse bandeord med de ældre, men der er tale om så lille et grundlag (hhv. 2 og 1 bandeord) at det ikke giver mening at tale om en forskel. De midaldrende bruger færre religiøse bandeord og flere kroppens nedre funktioner-bandeord med jævnaldrende end med ikkejævnaldrende, men forskellen er igen så lille at den ikke er bemærkelsesværdig. Man må altså konstatere at der ikke forekommer generationel tilpasning i forhold til bandeordstypernes domænetilhørsforhold (religion, sygdomme og kroppens nedre funktioner). Til gengæld bruger de unge 5 ud af 7 engelske bandeord med jævnaldrende, og hvad de omskrevne bandeord angår, er der muligvis en tendens der peger i retning af at disse fortrinsvis bruges med ældre – det gør både de ældre og de midaldrende. Omvendt bruger de unge deres omskrevne bandeord (2) med andre unge, og de ældre bruger procentuelt flere omskrevne bandeord med unge end med mi-

daldrende (se tabel 9, 10 og 11). Delresultaterne indeholder dog for få forekomster til at de kan signifikant testes.

Tabel 9. Forekomster af omskrevne bandeord fordelt på hvilken generation de unge taler med.

	<i>Unge med unge</i>	<i>Unge med midaldr.</i>	<i>Unge med ældre</i>
Omskrevne	3,8 % ²⁰ (N=2)	–	–

Tabel 10. Forekomster af omskrevne bandeord fordelt på hvilken generation de midaldrende taler med.

	<i>Midaldr. med unge</i>	<i>Midaldr. med midaldr.</i>	<i>Midaldr. med ældre</i>
Omskrevne	14,7 % (N=5)	31,3 % (N=10)	100 % (N=3)

Tabel 11. Forekomster af omskrevne bandeord fordelt på hvilken generation de ældre taler med.

	<i>Ældre med unge</i>	<i>Ældre med midaldr.</i>	<i>Ældre med ældre</i>
Omskrevne	28,6 % (N=6)	7,1 % (N=1)	38,5 % (N=10)

5. Sammenfatning og perspektiver

Jeg har i denne artikel beskrevet en mulig definition af bandeord i samtaler, og med afsæt i denne definition af bandeord er jeg kommet frem til følgende resultater af min generationelle bandeordsundersøgelse:

- Bandeord er *ikke* et generationelt træk når man vurderer det ud fra frekvens. Dvs. at antagelsen om at unge bruger flere bandeord end andre generationer, ikke har vist sig at være rigtig i denne undersøgelse.
- Der er til gengæld forskel på hvilke *typer* af bandeord de tre generationer anvender. De unge bruger flere »kroppens nedre funktioner«-bandeord end de øvrige generationer, og de unge bruger også flere engelske bandeord. De midaldrende og ældre bruger i modsætning hertil fortrinsvis religiøse bandeord, de bruger i modsætning til de unge sygdomsbandeord, og de midaldrende og ældre bruger flere omskrevne bandeord end de unge.

²⁰ Procent af bandeord anvendt med den pågældende generation.

- Der er forskel på antallet af bandeord i forhold til hvilken generation *samtalepartneren tilhører*: Unge bander mere med jævnaldrende end med ikke-jævnaldrende, og mindst med ældre. De unge tilpasser altså brugen af bandeord en forestilling om at unge bander mest – hvilket jo ikke er tilfældet. Præcis det samme gør de midaldrende, og de ældre anvender også flest bandeord med de unge. Der er altså en forestilling i alle tre generationer om at de unge bander mest, og der er en lyst (og evne) til sproglig tilpasning (*akkommodativ konvergens*) til denne forestilling i alle tre generationer. Til gengæld er der ikke den store forskel på hvilke typer af bandeord der bruges i forhold til hvilken generation samtalepartneren tilhører.

Der må naturligvis tages de nødvendige forbehold for at informantgruppen har en bestemt sammensætning, sådan at der antageligt ville have været *flere* bandeord og måske andre typer af bandeord hvis informanterne også havde omfattet mænd, og/eller kommunikationssituationen ikke havde været mellem ubekendte, dvs. mindre formel, og at der sandsynligvis ville have været *færre* bandeord hvis informanterne også havde omfattet højtuddannede og/eller informanter med en anden baggrund end dansk.

Men ud fra de forhåndenværende data har undersøgelsen altså vist at bandeord ikke er et generationelt træk, som er særligt for unge, selvom der viser sig en forestilling om at det er sådan blandt undersøgelsens informanter, hvilket kan ses ud fra den »tilpasning« til disse forestillinger der finder sted i samtalerne: Generationerne bruger flest bandeord med de unge, selvom undersøgelsen jo viser at generationerne bander lige meget. Undersøgelsen peger også på hvad disse forestillinger kan bygge på, nemlig at generationerne bruger forskellige *typer* af bandeord, så måske skyldes de forestillinger vi har af unge som »super-bandere«, at de unge bruger nogle andre bandeord, nemlig de som er relateret til »kroppen nedre funktioner«, end de ældre generationer. Muligvis opfatter de ældre generationer derfor »kroppens nedre funktioner«-bandeord som »grovere«.

Når nu de unge bruger bandeord relateret til »kroppens nedre funktioner«, betyder det så at denne gruppe af bandeord, til de ældre generationers fortrydelse, vil blive fremtidens bandeord? I sociolingvistikken har man traditionelt anvendt generationsundersøgelser til at få et fingerpeg om hvordan fremtidens sprog kommer til at se ud. Det har man på baggrund af *apparent time*-hypotesen (*tilsyneladende tid*-hypotesen, jf. fx Gregersen 1999), hvormed det antages at vi ikke ændrer vores sprog i løbet af livet – og altså heller ikke alt efter hvil-

ken samtalepartner vi taler med. De senere år er man dog i sociolingistikken blevet opmærksom på fænomenet *age grading*, der betegner det fænomen at fx unge bruger bestemte sproglige træk i ungdommen (og dette gør alle unge, uanset historisk tidspunkt) som de så lægger af sig igen når livsfasen »ungdom« forlades (jf. fx Eckert 1997). Hvilke træk der er tegn på regulær sprogforandring, og hvilke træk der er tegn på *age grading*, er man nødt til at undersøge i virkelig tid, dvs. ved at genoptage de samme informanter når de er unge, og når de ikke er unge længere, for at se om de har ændret de sproglige træk (som så vil være træk der er *age gradede*), eller de ikke har (som så er træk der er genstand for sprogforandring). Med mit indsamlingsdesign har jeg ikke kunnet undersøge *age grading* og sprogforandring i virkelig tid, fordi jeg kun har optaget informanterne i én livsfase. Men jeg kan bruge akkommodationsresultaterne til at udstikke en hypotese for om brugen af bandeord er udtryk for *age grading*, eller om de er udtryk for en igangværende sprogforandring: Da bandeordstyperne ikke ændrer sig i samtaler på tværs af generationerne, dvs. der ingen tilpasning sker til samtalepartneren, vil jeg antage at forskellen på generationernes bandeordstyper er et tegn på en kommende *sprogforandring*. Bag denne antagelse ligger min formodning om at man i højere grad end ved andre træk kan »styre« de træk som er udtryk for *age grading*, fordi man kan lægge trækkene af sig når man træder ind i en ny livsalder, og at man i højere grad bruger disse træk generationsinternt. Dette vil være tilfældet med bandeordsfrekvens, som jeg altså antager at de unge kan lægge fra sig når de bliver ældre fordi de kan »styre« brugen af dem sammen med ældre generationer. Omvendt går jeg med forslaget ud fra at sprogræk der varsler en igangværende sprogforandring, er mindre knyttede til udtryk for aldersidentitet, og at informanterne i mindre grad end ved de *age gradede* træk kan kontrollere trækkene, dvs. der vil være mindre akkommodation. Jeg mener altså at man forsøgsvis kan antage, og afprøvningen af denne antagelses rigtighed må ske i et *real time*-studie, at *age gradede* træk (fx bandeordsfrekvens) bliver genstand for akkommodation, dvs. informanterne »hænger ikke fast« i disse træk, men kan styre hvorvidt de vil bruge dem eller ej, mens man kan antage at et træk er udtryk for igangværende sprogforandring (fx bandeordstyper) hvis der ikke forekommer akkommodation i forbindelse med trækket: Informanterne hænger så at sige fast i disse træk, fx »kroppens nedre funktioner«-bandeord.

Sammenholdes denne hypotese med at man i de to øvrige nordiske sprog (dvs. svensk og norsk) også ser en øget brug af bandeord relateret til kroppens nedre funktioner (Stroh-Wollin 2010 og Hasund 2005), samt at antallet af »kroppens nedre funktioner«-bandeord er fordoblet i danske aviser i de sidste

15 år (jf. Rathje 2010b), synes det at være plausibelt at antage at vi har at gøre med en regulær sprogforandring: Bandeordene vil i fremtiden sandsynligvis i højere grad stamme fra »kroppens nedre funktioner« – til stor bekymring fra de ældre generationer. Til gengæld kan man berolige de ældre generationer med at bandeordsmængden sandsynligvis *ikke* forøges i fremtiden.

Litteratur

- Allan, Keith & Burridge, Kate, 2006: *Forbidden words*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Andersson, Lars-Gunnar, 1985: *Fult språk*. Stockholm: Carlssons.
- Andersson, Lars-Gunnar & Hirsch, Richard, 1985a: *Swearing Report No 1, A Project on Swearing: Comparison between American English and Swedish*. Dept of Linguistics, University of Göteborg.
- Andersson, Lars-Gunnar & Hirsch, Richard, 1985b: *Swearing Report No 2, Perspectives on Swearing*. Dept of Linguistics, University of Göteborg.
- Andersson, Lars-Gunnar & Trudgill, Peter, 1990: *Bad Language*. Oxford: Basil Blackwell.
- Battistella, Edwin L., 2005: *Bad language. Are Some Words Better than Others?* Oxford: Oxford University Press.
- Bojsen, Else, 1980: *Fonetiske klicheer. I: Ord til andet. Iagttagelser og synspunkter 2.* (Dansk Sprognævns skrifter 10.) København. S. 75–82.
- Davis, Hayley, 1989: *What makes bad language bad?*. I: *Language & Communication* 9:1. S. 1–9.
- Den Danske Ordbog, bind 1–6, 2003–2005. København: Gyldendal.
- Eckert, Penelope, 1997: *Age as a sociolinguistic variabel*. I: *The Handbook of Sociolinguistics*, ed. by F. Coulmas. Cambridge: Blackwell. S. 151–157.
- Giles, Howard, Coupland, Nikolas & Coupland, Justine, 1991: *Accommodation theory: Communication, context and consequences*. I: *Contexts of accommodation: Developments in applied sociolinguistics*, ed. by Howard Giles, Nikolas Coupland & Justine Coupland. Cambridge: Cambridge University Press. S. 1–68.
- Gray, Piers, 1993: *Oaths and laughter and indecent speech*. I: *Language & Communication* 13:4. S. 311–325.
- Gregersen, Frans, 1999: *Sociolingvistikens forandringer*. I: *Danske folkemål*, bd. 41. København: C.A. Reitzel. S. 107–138.
- Hansen, Erik, 1973: *Magister Stygotii betænkninger over det danske sprog*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Hasund, Ingrid Kristine, 2005: *Fy farao! Om nestenbanning og andre kraftuttrykk*. Oslo: Cappelen.
- Heidemann Andersen, Margrethe, 2007: *»Come on let's play some matador!«*. En undersøgelse af kodeveksling hos unge. I: *Ved lejlighed. Festskrift til Niels Davidsen-Nielsen i anledning af 70-års-dagen*, red. af M. Heidemann Andersen, J. Nørby Jensen, M. Rathje & J. Schack. (Dansk Sprognævns skrifter 39.) København. S. 51–62.

- Holmes, Janet, 2001: An introduction to sociolinguistics. 2nd ed. Essex: Pearson Education Ltd.
- Hughes, Geoffrey, 1991: Swearing: A Social History of Foul Language, Oaths and Profanity in English. London: Blackwell.
- Jarvad, Pia, 1995: Nye ord – hvorfor og hvordan? København: Gyldendal.
- Jay, Timothy, 1992: Cursing in America. A psycholinguistic study of dirty language in the courts, in the movies, in the schoolyards and on the streets. Philadelphia: John Benjamins.
- Jørgensen, Henrik, 1978: At bande eller ikke at bande. I: Mål & Mæle 1978/4. S. 25–31.
- Jørgensen, Henrik, 1981: Om nogle mekanismer i bandeordenes semantik. I: Kultur & Subjekt. Bidrag til en semiotisk kulturanalyse. Arbejdsrapport fra Nordisk Sommeruniversitet nr. 9. Aalborg. S. 259–270.
- Kjærulff Nielsen, B., 1995: Engelsk-Dansk Ordbog. 5. udg. København: Gyldendal.
- Kotsinas, Ulla-Britt, 1994: Ungdomsspråk. Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Lakoff, Robin, 1975: Language and Woman's Place. New York: Harper & Row.
- Ljung, Magnus, 1984: Om svordomar i svenskan, engelskan och arton andra språk. Stockholm: Akademilitteratur.
- Ljung, Magnus, 2006: Svordomsboken – Om svärande och svordomar på svenska, engelska och 23 andra språk. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Ljung, Magnus, 2011: Swearing. A Cross-Cultural Linguistic Study. New York: Palgrave Macmillan.
- McEnery, Anthony & Xiao, Zhonghua, 2004: Swearing in modern British English: the case of *fuck* in the BNC. I: Language and Literature 13:3. S. 235–268.
- Montagu, Ashley, 1967: The Anatomy of Swearing. New York: The Macmillan Company.
- Ordbog over det danske Sprog, bind 1–28, 1918–1956. København: Gyldendal.
- Politikens frække ordbog, 1997. København: Politikens Forlag.
- Politikens Nudansk Ordbog med etymologi på cd-rom, 2005. 3. udgave. København: Politikens Forlag.
- Quist, Pia, 2005: Stilistiske praksisser i storbyens heterogene skole – en etnografisk og sociolingvistisk undersøgelse af sproglig variation. Upubliceret ph.d.-afhandling indleveret ved Nordisk Forskningsinstitut, Afdeling for Dialektforskning, Københavns Universitet.
- Rathje, Marianne, 2007a: Fra *bowling* til *blind date*. Engelske lån i tre generationers talesprog. I: Ved lejlighed. Festskrift til Niels Davidsen-Nielsen i anledning af 70-års-dagen, red. af M. Heidemann Andersen, J. Nørby Jensen, M. Rathje & J. Schack. (Dansk Sprognævns skrifter 39.) København. S. 175–189.
- Rathje, Marianne, 2007b: Så stod jeg bare der: Øh, citathypighed og citatmarkering i tre generationer?! I: Dansk Sprognævn – godt og vel 50 år efter, red. af Vibeke Sandersen & Jørgen Schack. (Dansk Sprognævns skrifter 40.) København. S. 74–92.
- Rathje, Marianne, 2008: Generationssprog i mundtlig interaktion. En sociolingvistisk undersøgelse af generationsspecifikke sproglige og interaktionelle træk i tre generationers talesprog. Ph.d.-afhandling indleveret ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet, maj 2008.
- Rathje, Marianne, 2009a: Definition af citat i talesprog. I: NyS 37. S. 125–155.

- Rathje, Marianne, 2009b: Sådan oplever de unge bandeord. I: Mål & Mæle 2009/4. S. 5–11.
- Rathje, Marianne, 2010a: Generationssprog. (Dansk Sprognævns skrifter 43.) København.
- Rathje, Marianne, 2010b: Spalteplads til bandeord. I: Nyt fra Sprognævnet 2010/3. S. 5–12.
- Rathje, Marianne & Grann Kjær, Daisy, under udgivelse: Unge og gamle holdninger til bandeord. I: Nyt fra Sprognævnet 2011/3.
- Rathje, Marianne & Heidemann Andersen, Margrethe, 2005: *Fuck, sgu og søreme*. Bandeord og andre kraftudtryk i tre generationer. I: Nyt fra Sprognævnet 2005/2. S. 4–10.
- Shepard, Carolyn A., Giles, Howard & Le Poire, Beth A., 2001: Communication Accommodation Theory. I: The New Handbook of Language and Social Psychology, ed. by Peter Robinson & Howard Giles. Chichester: Wiley. S. 33–56.
- Stenström, Anna-Brita, 1991: Expletives in the London-Lund Corpus. I: English Corpus Linguistics, ed. by Karin Aijmer & Bengt Altenberg. New York: Longman. S. 239–253.
- Stroh-Wollin, Ulla, 2008: Dramernas svordomar – en lexikal och grammatisk studie i 300 års svensk dramatik. (Svensk dramadialog 10, FUMS Rapport nr 224.) Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet, Uppsala.
- Stroh-Wollin, Ulla, 2010: Fula ord – eller? En enkät om attityder till svordomar och andra fula ord. (SoLiD 20, FUMS Rapport nr 230.). Uppsala.
- Stæhr, Andreas & Møldrup, Stina, 2005: Ungdommen nu til dags – en diskursanalytisk tilgang til engelsk- og bandeordsdebatten 1995–2005. Upubliceret opgave i faget Sprog II, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet, findes på sprogportalen sproget.dk på adressen <http://sproget.dk/sprogtemaer/bandeord/Ungdommen%20nu%20til%20dags.pdf>
- Thøgersen, Jacob & Kristiansen, Tore, 2006: Masketestens teori og metode. I: Nordiske sprogholdninger. En masketest, red. af Tore Kristiansen. Oslo: Novus Forlag. S. 7–30.
- Vandet Jensen, Britta, 2007: »Tal ordentligt, for helvede!« En sociolingvistisk undersøgelse af bandeord. Upubliceret speciale, indleveret ved Nordisk Institut, Aarhus Universitet.

Hörbart lyssnande – användning av stödsignaler i sjukvårdsrådgivning

Av MATS LANDQVIST

Abstract

Landqvist, Mats, mats.landqvist@sh.se, Senior Lecturer, School of Communication, Media and IT, Södertörn University, Sweden: "Audible listening". *Språk och stil* 21, 2011, pp. 110–139.

Active listening in conversation is considered an important professional duty within nursing in general and in medical telephone advice service in particular. This can be accomplished in several ways, often by the use of minimal responses, such as in back channeling and short vocal feedback signals. The aim of this article is to explore the professional use of feedback signals in medical advice calls. Previous research has reported a variety of functions of feedback signals, both in professional contexts and in telephone calls, and such functions include continuers and empathic and channeling tokens. The results of my present study indicate that the feedback signals in telephone advice mainly belong to one of a number of information-oriented subtypes. Referential signals are the most frequent, but other commonly-used signals have regulatory, channeling, or phatic functions. Emotional- affective signals are also used, but to a less degree than in e.g. psychotherapy. The different functions can be distinguished and defined by prosodic features used in their production. Feedback signals usually appear at syntactic borders, except for empathic signals, which are uttered more freely. The signals seem to be part of a professional practice in which the nurse continuously and pedagogically adapts to the emergent situation and the caller. It is suggested that the form of feedback signals may be conventionalized to some degree, a finding that, however, needs to be further explored.

Keywords: Back channel, feedback, audible listening, minimal response, professional practice, medical communication, advice.

Telefonrådgivning i hälso- och sjukvårdsfrågor är en växande verksamhet, tack vare dess goda resultat och kostnadseffektivitet. Verksamheten går ut på att sjuksköterskor med specialistkompetens besvarar frågor från rådsökande inringare, ger råd och rekommenderar vidare kontakter med vården i förekommande fall. Utöver att vara experter på vårdbehov har personalen stor vana vid att samtala med patienter, både i rollen som sjuksköterska och som telefonrådgivare. Rådgivande medicinsk kommunikation av den här och liknande typ har tidigare studerats i Sverige av bl.a. Leppänen (2002) och Holmström (2008), och det framgår att rådgivarna bör kunna samtala med inringarna på ett flexibelt, lugnande och resultatinriktat sätt på begränsad tid. I den här artikeln foku-

seras en del av denna kommunikativa kompetens (se bl.a. Landqvist 2006) – användningen av stödsignaler och annan minimal respons som ett led i hörbar återkoppling till den som ringer in och berättar om sina besvär. Syftet är att undersöka hur sådan respons fungerar i de olika situationer som uppstår i samtalet och hur de används som specialiserad resurs som en del av sjuksköterskans yrkeskunnande. Jag vill med det belysa ett professionellt kommunikationsdrag som fyller en potentiellt viktig funktion i en säkerhetskänslig samtalskontext. Analysen tar avstamp i interaktionell sociolingvistik där samtalsdrag hör till de huvudsakliga analysenheterna och ses som uttryck för t.ex. en yrkespraktik (se bl.a. Sarangi 2010).

I sjukvårdsrådgivarnas praktik ingår som en del ett ansvar för att leda samtalet. De ska ta in all relevant information om fallet, sammanställa och värdera informationen, göra en adekvat bedömning, och försöka få inringaren att följa råd och rekommendationer. Till stor del tenderar emellertid rådgivarna att vara tysta och inta en lyssnarroll, särskilt under den första delen av samtalet, där den som ringer in förväntas ge fyllig, precis och relevant information om sitt ärende. Det gör att inringarens roll som talare blir en del av rådgivarens ansvar. Korta *ja*, *nej* och *mm* kan därför vara viktiga inslag på fler än ett sätt i verksamheten, t.ex. för att styra samtalet. Det handlar inte enbart om en vardaglig pragmatisk förmåga att föra ett samtal per telefon utan även om en professionell och institutionell aktivitet som baseras på normer om säkerhet och ansvar. I den här artikeln kommer jag att fokusera den professionella aspekten av lyssnandet och de kunskaper som kan härledas till sjuksköterskors och telefonrådgivares yrkeskompetens, vilken kan förstås som kunskap som kan utgå både från individuella erfarenheter och från de institutionella ramarna (Roberts & Sarangi 2003).

Icke-verbala strategier anses betydelsefulla för att vårdgivare ska uppnå ett positivt kliniskt resultat (Crane & Crane 2010). Olika paralingvistiska drag har visat sig värdefulla i det närhetsskapande arbete som bör komma till stånd i vårdmöten, t.ex. i koordinationen med vårdtagaren och i anpassningen och variationen av kommunikationsstil. Ibland används termen *aktivt lyssnande*, som avser att vårdgivaren tar den kommunikativa rollen som lyssnare, något som utöver användning av stödsignaler även innebär uppmuntrande korta turer, direkt uppmaning att tala och andra uppbackande drag som bidrar till att hålla kvar turen hos talaren. En mer precis beskrivning av aktivt lyssnande är processer som går ut på att ta mot, utläsa betydelse från och respondera på verbala eller icke-verbala budskap (Jagosh m.fl. 2011). Ett fungerande aktivt lyssnande kännetecknas alltså av att patienten tillåts utveckla sina tankar.

Vårdgivaren använder då explorativa (öppna) frågor och uppmaningar av typen »berätta mer om ...», tar initiativ till nya samtalsämnen men samarbetar ändå med patienten i att leda samtalet, samt visar sin förståelse icke-verbalt, t.ex. genom ett *mm*.

En patientstudie visar att den aktivt lyssnande vårdgivaren kan ställa diagnos lättare, får en bättre relation till patienten och kan fungera bättre terapeutiskt, vilket antas bero på att lyssnandet har en avstressande effekt för patienten (Fasseart m.fl. 2007). Ett aktivt lyssnande kan alltså spara tid och resurser. Det aktiva lyssnandet ger goda indikationer om att också det hälsorådgivande samtalet tjänar på en aktivt lyssnande rådgivare, eftersom det kan skapa förtroende, lindra oro och snabbare ge ett underlag för bedömning. Det lyssnande som de flesta patienter i studien av Fassaert m.fl. verkar avse har emellertid en vidare innebörd: aktiviteten att uppmuntra och uttrycka respekt för patienterna i syfte att ge dem ökat utrymme som talare, till skillnad från att bara vara tyst och ge stödsignaler.

Sjukvårdsrådgivarens (sjuksköterskans) institutionellt givna roll som ansvarig för att ge inringaren plats återspeglas i den allmänna förväntningen att hon ska visa starkt engagemang för andra. Intresse för andra och en inklämmande attityd är förmodligen en generell föreställning om vårdyrken, där den vårdande stilen ska utgå från den våldsökande personens behov. Studier inom vårdvetenskap fokuserar sjuksköterskans förhållningssätt till patienten t.ex. i fråga om att främja patientdelaktighet (Sahlsten 2008). Sjuksköterskan förutsätts vara aktivt närvarande, »totalt» lyssnande, dvs. agera med inlevelse, föreställa sig det som patienten inte explicitgör och tona ner sin egen auktoritet, för att uppmuntra patienten att gå in i ett s.k. kompanjonskap (Tutton 2005). Sjuksköterskor interagerar därmed på delvis ett annat sätt än läkare, som med en annan auktoritet ställer diagnos och föreslår behandling (Mishler 1984). För sjuksköterskan är det snarare fråga om att intressera sig för patienternas vardagliga kamp med sina besvär.

Just auditiva signaler har visat sig betydelsefulla för hur en socio-emotionell affekt kan komma till stånd, medan visuell kommunikation (t.ex. kroppsspråk) tolkats mer som uppgiftsorienterad av patienterna. Det tonfall som sjuksköterskan använder visar sig på så sätt vara kopplat till patienternas nöjdhet (Haskard m.fl. 2008, Haskard m.fl. 2009). Om sjuksköterskor låter »vårdintresserade» i sitt tonfall upplevs de, föga förvånande, både som trevliga och kompetenta. Men det skiljer sig från hur de intervjuade patienterna upplevde läkarna – i de fall då de upplevdes som vårdintresserade kategoriserades de snarare som inkompetenta. Läkare förväntades i stället låta »professionella» i tonfallet, nå-

got som inte alls påverkade patienternas nöjdhet med sjuksköterskor. I de fall läkare och sjuksköterskor hade ett tonfall som upplevdes som negativt, t.ex. irriterat eller stressat, minskade – naturligt nog – patienternas nöjdhet. Men detta samband var starkt endast när det gällde sjuksköterskor – inte läkare. Patienters nöjdhet med sjuksköterskor visar sig således vara starkt relaterat till hur dessa kommunicerar »affektivt», med auditiva medel.

Hörbart lyssnande

Samtalen i den här studien är hämtade från en korpus inom ett forskningsprojekt som syftar till att analysera interaktion, argumentation och språkliga handlingsmönster i telefonrådgivning i krissituationer. Det samtal som står mest i fokus förs mellan en sjuksköterska med stor erfarenhet av specialistvård, hon är barnmorska, och en inringare som är pensionär och lider av akuta underlivsbesvär. Detta samtal har valts eftersom inringaren genomgående talar mycket, något som gör att sjuksköterskan har många tillfällen att visa att hon lyssnar. Ärendet är också ganska komplicerat, vilket föranleder sjuksköterskan till en del funderingar som ställer hennes professionalitet på prov mer än i ett rutinemässigt fall. Genom att följa samtalet och kategorisera hennes respons på det talaren säger får man en bild av vilka olika typer av respons som förekommer, och varför och när sjuksköterskan uttrycker responsen.

I många samtal finns tydliga exempel på det som internt brukar kallas *hörbart lyssnande*, dvs. signaler av typen stödsignaler eller kortare inskott med minimal respons, som inte används för att ta över turen. Termen ingår i sjukvårdsrådgivningens interna fackterminologi och används i undervisning och vidareutbildning av telefonsjuksköterskor, men har inte definierats i språk- eller kommunikationsvetenskapliga studier.

I följande exempel på en samtalsinledning ger en sjuksköterska (S) ett flertal signaler till en inringare, vilket kan illustrera det hörbara lyssnandet. Inringaren (I) redogör för sitt barns tidigare vårdkontakter kring besvär med hudutslag:

Exempel 1

- 01 S: elvasjuttisju emma sköterska
- 02 I: ja hej emma
- 03 S: hej
- 04 I: hej vi har en eh hallå
- 05 S: javisst

06 I: ja vi har en son som har problem med utslag vi
 07 har ringt några gånger förut (.)
 08 S: mm
 09 I: så här (.) det började i julas,
 10 S: mm
 11 I: och så eeh ringde vi för typ lite över två vecker
 12 sen till er,
 13 S: mm
 14 I: och då (.) vi misstänkte att det skulle vara
 15 vattkoppor,
 16 S: mm
 17 I: eh (.) men sen så det verkade inte va det i alla
 18 [fall så då ringde vi i förra veckan,
 19 S: [nej ja
 20 I: och då var vi på närakuten som skickade oss
 21 vidare till infektionsmottagningen,
 22 S: jaa
 23 I: på infektionsmottagningen där tog man ett prov
 24 för att man skulle avgöra om det var vattkoppor
 25 eller inte,
 26 S: mhm
 27 I: och så sa dom att om det inte var vattkoppor,
 28 S: mm
 29 I: då skulle vi gå vidare till pediatrika
 30 avdelningen för å ta reda på vad det var för
 31 nånting,
 32 S: mhm
 33 I: nu efter åtta dagar så har vi fått svaret,
 34 S: mm
 35 I: och det var inte vattkoppor,
 36 S: mhm
 37 I: men då jag vet inte dom sa bara att vi skulle gå
 38 vidare men dom sa inte vart vi skulle vända oss
 39 eller hur vi skulle gå vidare

I exempel 1 ger sjuksköterskan tretton kortare lyssnarsignaler. De ges alltid vid syntaktiska avslut, som markeras i alla utom ett fall av inringarens avslutnings-tonfall (markerat med nedåtpil). Det finns fler avslut som följs av en signal än sådana som inte gör det. Inringaren tystnar kort i samband med att sjuksköterskans ger sin respons. Därefter fortsätter han sin berättelse. Däremot verkar inte inringaren göra någon paus för att ge plats för en lyssnarsignal. I de fall inringaren gör en paus sker det snarare strax efter sjuksköterskans lyssnarsignal, innan han går vidare med nästa del av berättelsen. Den generella funktion som signalerna verkar fylla är att inringarens berättelse behålls i fokus, och det finns

inget som indikerar att sjuksköterskan vill ta över turen. De är alltså stödsignaler, eller s.k. uppbackningar (Green-Vänttinen 2001, Norrby 2004, Lindström 2008). Sjuksköterskans uppgift är därmed endast att se till att uppfatta de olika delarna av berättelsen korrekt inför den bedömning som hon ska göra senare. Signalerna verkar även innebära en fortsättningsuppmaning, dvs. inringaren ska uppfatta att det som just sagts är noterat och att han kan fortsätta med nästa del. Formen på signalen varierar mellan »javisst», »ja», »nej», och olika varianter av *mm*. Även »nej» används för att registrera information, som när den misstänkta sjukdomen inte visar sig vara aktuell. Man skulle kunna kalla signalen en prefererad respons på en optimerad del av berättelsen (Linell m.fl. 2003), dvs. den är den mest tillgängliga responsen på information som formulerats med negation. Ibland verkar signalen också vara ett sätt att värdera informationen, t.ex. när den sjukdom som man misstänker inte visat sig vara aktuell, något som tas emot med det lite utdragna »mhm», vilket kan vara mer än bara ett uttryck för att informationen är uppfattad. På så vis kan stödsignalerna i denna typ av samtal vara flerfunktionella och signalera mer än en typ av betydelse. Eventuellt kan man också förstå olika former av stödsignalen som konventionaliserade, som ger sjuksköterskan en repertoar av signaler med särskilda betydelser att välja mellan.

Lyssnarsignalernas flerfunktionella roll i verksamheten blir kanske än tydligare i exempel 2. Även det är från en samtalsinledning, men här är inringaren andraspråkstalare som har svårt att göra sig förstådd. Att ta emot och signalera att informationen är mottagen är här en svårare uppgift för sjuksköterskan.

Exempel 2

- 01 S: hallå hör du mig hallå
 02 I: hej mitt namn sara
 03 S: hej
 04 I: hej eeh jag vill fråga lite [jag har jag har ett
 05 S: [ja
 06 I: barn [eeh men nu hon är ramla [eeh lite på:
 07 S: [ja [mm
 08 I: panna
 09 S: mm
 10 I: lite (.) eeh lite vad heter (.) hon är ont
 11 S: mm hon har ont?
 12 I: ah lite och ett stort [jättestor panna
 13 S: [m↑
 14 S: jaha hon har fått en bula på pannan eller?
 15 I: mm
 16 S: okej

- 17 I: ja
 18 S: ja
 17 S: har det svullnat lite på pannan?
 18 I: ja

Inringaren försöker berätta om vilka akuta problem hennes dotter har, och sjuksköterskan signalerar att hon antingen har eller inte har förstått det som återges. När talaren letar efter rätt ord (»vad heter«, rad 10) och sedan formulerar barnets smärta med »hon är ont« signalerar sjuksköterskan att detta är förstått men korrigerar också med »hon har ont« (rad 11). När talaren därefter får än mer påtagliga problem med att hitta rätt ord producerar sjuksköterskan ett kort *m* med frågetonfall (rad 13), som skulle kunna signalera att det är svårt att hänga med i talarens berättelse. Efter denna inledning upphör det ensidiga lyssnandet och samtalet övergår till att sjuksköterskan ställer frågor till inringaren om de symtom som hon misstänker föreligger (rad 17). Hon tar alltså turen när det visat sig vara nödvändigt för en gynnsam informationsgivning. Lyssnarsignalerna används här för att uttrycka graden av förståelse och för att reglera talarens flöde av information. Inringaren ger inte något tecken till sjuksköterskan om att hon ska ge sin signal, till skillnad från i exempel 1, där avslutningstonfallet verkar vägleda sjuksköterskan. Inte heller här lämnar inringaren någon paus, vilket sker efter det att lyssnarsignalen getts. En skillnad mellan exemplen är dock att lyssnarsignalen överlappar inringarens berättelse.

Att lyssna hörbart ser ut att vara en del av institutionens sätt att demonstrera en asymmetri mellan rådgivare och rådfrågare. Lyssnarsignalerna speglar tilldelningen av kommunikativa roller som talare och lyssnare och utgör även ett redskap för att föra ett effektivt och informationsprecist samtal. Rådfrågarens berättelse och problem är tydligt i centrum, och rådgivaren ägnar hela sin uppmärksamhet åt att förstå *alla* delar av berättelsen, något som man kan tänka sig skiljer sig från vardagssamtalets berättande, där ansvaret i allmänhet är mindre och förståelsen inte behöver vara så fullständig, och där lyssnarsignaler har en mer entydig funktion som fortsättningsuppmaning (enligt Sacks 1992). I ljuset av de krav som samtalerna omgärdas av kan man förstå varför det är viktigt, nämligen att säkerställa att sjuksköterskan verkligen har uppfattat inringarens ärende på ett adekvat sätt och att den bedömning som hon gör mot slutet av samtalet grundar sig på korrekt uppfattade uppgifter. Det hörbara lyssnandet kommer alltså till uttryck i en riklig mängd av stödsignaler som framstår som betydelsefulla. Av det skälet följer nu en genomgång av tidigare forskning om stödsignalers betydelse, särskilda användning i telefonsamtal och som redskap i några yrkeskontexter.

Stödsignalernas form och funktion

Användningen av stödsignaler har studerats med utgångspunkt i flera forskningstraditioner. Inom Conversation Analysis har man studerat stödsignalernas funktion i vardagssamtal, särskilt relationen mellan vissa former av stödsignaler (t.ex. *uhu* och *mhm* i amerikansk kontext) och deras betydelse för och i interaktionen (Mazeland 1990, Gardner 2001, Jefferson 2002). Sacks (1992) skiljer mellan signaler som förebådar talarens intention att fortsätta tala och signaler som mer uppmuntrar talaren att fortsätta. Stödsignaler skulle kunna realisera olika betydelse beroende på hur de produceras (Cavallin 2004). Olika tonfall av *hm* i olika kombinationer kan då generera betydelser som gillande eller förståelse, men även motsatsen, som ogillande (Green-Vänttinen 2001), även om man måste räkna med variation och inte en fullständig överensstämmelse mellan form och betydelse. Mer generellt skulle man möjligen kunna skilja mellan ett positivt och negativt svar på en fråga med olika uttal av *hm*. Ibland får dock interjektioners uttal konventionaliserad betydelse, exempelvis s.k. krusigt *jaa* på svenska (Lindström 1999) som kan innebära invändning, till skillnad från ett »vanligt» uttalat ja (*jaa* uttalas med en lätt höjning av tonen i slutet).

Inom pragmatisk teori har stödsignaler beskrivits som tillräckligt korta för att endast markera »deltagande» (Reid 1995). Det betyder att de ges som respons till den som för tillfället talar men förmedlar ett »litet» innehåll – eventuellt kan de även signalera medhåll – och de medför inte att talaren avbryts eller att signalgivaren tar över turen. Vanligen ser man två huvudtyper av stödsignaler. Stubbe (1998) skiljer mellan *neutrala* och *stödjande* signaler. På ett liknande sätt definierar Li (2006) de två främsta funktionerna hos stödsignaler som *fortsättare* och *värderingar*. En värdering betyder att lyssnaren visar sig uppmärksam och införstådd med vad som sägs. Även Reid (1995 s. 497) delar in stödsignalerna i två huvudtyper: signal om *medhåll* och *underlättande* signal, dvs. för talaren att fortsätta tala. Reid menar alltså att signalernas funktion endast kan vara underlättande eller instämmande, medan Stubbe ser stödsignaler som ett kraftfullt verktyg att styra samtalet innehållsligt och interaktivt. Med neutrala signaler förmedlas uppmärksamhet, förståelse och en vilja att fortsätta att lyssna, vilket skiljer sig från stödsignaler som förmedlar sympati, medhåll och intresse på ett positivt värderande sätt.

Inom sociosemiotiken har man inte undersökt hur kommunikativa funktioner i samtal realiseras med stödsignaler i någon högre grad, men med utgångspunkt i systemisk funktionell grammatik har språklig realisering av informa-

tionsregistrerande funktioner undersökts (Eggins & Slade 2005). Vissa språkfunktioner kan realiseras på andra sätt än enbart lexikalt, t.ex. med stödsignaler. Det gäller i synnerhet samtalsfunktionerna *register*, *engage* och *acknowledge*, som verkar kunna uttryckas icke-lexikalt, dvs. för att visa att information har noterats, att hålla kanalen öppen, och att visa att man förstår det som avhandlas i samtalet.

Stödsignalers form och betydelse har analyserats i studier av kulturella skillnader och könsskillnader, t.ex. i vilken grad stödsignaler används över huvud taget och vilka betydelser de i så fall bidrar till. Några forskare har observerat att missförstånd kan uppstå vid kulturmöten, där deltagarna använder stödsignaler olika, t.ex. visar sig engagemangssignaler (miss-)tolkas som avbrott av personer med en mer distanserad stil (Tannen 1984). Stubbe (1998) menar också att stödjande signaler ingår typiskt som en del av en närhets- och engagemangsstil. Stödsignaler ingår med andra ord som en obligatorisk resurs i en positiv artighetsstil, oavsett hur den är socialt determinerad. Schegloff (1982) betonar dock att stödsignalerna ska ses som en demonstration av förståelse, intresse, medhåll och uppmärksamhet osv., snarare än som indikationer på en verklig känsla. Det visar möjligen att det förekommer kulturellt baserade normer på mikronivå om hur samtalare bör uppträda, även i en lyssnarroll.

Ibland hävdas det att särskilt kvinnor i Västeuropa och Amerika använder en engagemangsstil vid informella situationer, vilket innebär att de använder stödsignaler som ett sätt att visa just sitt stöd till andra personer i kombination med samarbetsvilja och intresse. Men mot att kvinnor skulle ge stödsignaler kontinuerligt under talarens yttrande, till skillnad från att ge en enda bekräftande signal vid yttrandets avslut, invänder Reid (1995 s. 508): kvinnor använder inte fler stödsignaler generellt, utan bara när de talar med andra kvinnor. Kvinnor får däremot ta emot fler stödsignaler oavsett om de talar med kvinnor eller män. Detta bekräftas även av en studie, som inte kan visa några skillnader i antalet stödsignaler mellan kvinnor och män (Dixon & Foster 1998). Kontexten är i stället det som ger utslag, något som de ovanstående exemplen på samtalsinledningar också kan visa. Kvinnor anses vidare även använda stödsignaler på ett genrekänsligt sätt, t.ex. att man avstår från dem under en monologisk berättelse men att en signal kan ges för att markera att man nått slutet av berättelsen och att en ny fas av samtalet ska påbörjas (Coates & Cameron 1988). Man kan konstatera att detta skiljer sig från stödsignalens funktion i den professionella verksamheten, åtminstone att döma av exemplen på hörbart lyssnande ovan. I exempel 1 markerar ju

talaren med tonfallet att det är dags för en stödsignal från lyssnaren. Det innebär att en del av det som talaren vill säga är avslutad, men att berättelsen fortsätter. Signalerna bidrar till att åstadkomma en längre berättelse än vad som förmodligen annars skulle vara fallet. De kan alltså ha olika metadiskursiva funktioner som reglerar eller bekräftar deltagarroller och som även reglerar samtalet.

Stödsignaler i telefonsamtal

En stor del av forskningen om stödsignaler har handlat om telefonsamtal, där de har definierats som direkt, men valfri, respons till innehållet i den talandes yttrande (Ward & Tsukahara 2000). Det finns stor variation mellan vilka vokala resurser som kan användas som stödsignal, allt från lexikala resurser till skratt, grymtningar och hostningar. De flesta stödsignaler är dock korta, vilket antas bero på att de annars skulle störa talaren, men det finns en flytande gräns mellan stödsignaler och överlappande tal. Stödsignalens utformning verkar vara anpassad för tillfället, där varje del av vokaliseringen bidrar med en betydelse, något som är en utgångspunkt för den här studien. Stödsignaler går att kategorisera, utöver just som stöd, även som utrop och (förvånad) fråga, och i underkategorier som uttryck för närvaro/förundran eller tvekan och som negation (Heinz 2003).

Heinz skriver vidare att deltagare i telefonsamtal inte har tillgång till icke-verbal information med undantag av prosodiska drag, varför stödsignaler är ett framträdande och viktigt medel för den ömsesidiga förståelsen. Stödsignaler är därför ett tacksamt studieobjekt i telefonsamtal – också därför att visuella drag inte kan störa eller förvränga stödsignalerna (Mott & Petrie 1995). Det finns dock många sätt att förstå dem på: som ackompanjerande signaler, bekräftelsesignaler, uppmärksamhetssignaler, lyssnarrespons, reaktiva signaler, regulatorer, förstärkare m.m. (Heinz 2003 s. 1116). Den främsta funktionen är att ge feedback till talaren, särskilt att ge denna uppmärksamhet, engagemang, bekräftelse, medhåll m.m. Generellt används alltså signalerna för att uttrycka uppmärksamhet och förståelse. Men det finns också signaler som anger motsatsen, att lyssnaren är uttråkad, oförstående och skeptisk – en funktion som även förekommer i icke-telefonmedierade samtal (Green-Vänttinen 1999). Det centrala för en god lyssnare är dock att man är aktiv och responderande samt att man inte avbryter talaren (Ward & Tsukahara 2000 s. 1201). Men det kan

finnas en motsättning däremellan, eftersom en hörbar och aktiv lyssnare medför en större risk för att talaren avbryts. Stödsignaler kan anses ha regelbundna drag och uppträda systematiskt, även om individuella faktorer och situationen kan påverka hur de produceras.

Ward & Tsukahara har även undersökt var i telefonsamtalet som stödsignalerna ges. De vanligaste positionerna är följande: vid talarens satsavslut, vid talarens markering av formuleringsproblem, t.ex. utdragna vokaler som signalerar tvekan, vid talarens markörer för sökande efter medhåll, t.ex. fraser som »eller hur», vid talarens bekräftelse av stödsignaler, med stödsignaler, dvs. talaren kan ta emot en stödsignal genom att ge en hörbar signal varvid lyssnaren bekräftar detta med en ny stödsignal, samt vid talarens parentetiska yttranden. Dessa positioner förstärker bilden av att stödsignaler har ungefär samma grundfunktion, nämligen att på olika sätt bekräfta talaren.

En betydande skillnad mellan telefonsamtal och andra samtal är att i telefon tar deltagarna mindre tid i anspråk för att uppfylla samtalets funktioner (Kira m.fl. 2009). Telefoninteraktion har visat sig vara mer uppgiftsorienterad, mindre personlig och spontan – och med en lägre grad av kroppsspråk. Telefonsamtalet innehåller också längre turer och mindre överlappning. Förhållandevis långa och få yttranden kan således vara en av förklaringarna till varför telefonsamtalet innehåller fler stödsignaler än andra samtal. Men i telefonsamtal är rösten central även som förmedlare av känslomässig status och humör (Schegloff 1979). I ett vårdsamtal är vidare tonfall, stödsignaler och som sagt röstläge av stor betydelse för de socio-emotionella aspekterna av samtalet. Stödsignalernas antal ökar när samtalet antar en lättsam eller skämtande ton och vid de tillfällen då sjuksköterskan behöver kontrollera att hon förstått rätt (Wakefield m.fl. 2008). Sjuksköterskan agerar som en telefonkompetent samtalspartner särskilt när hon ger signaler om att hon förstår eller instämmer, och det kan eventuellt finnas spår av kommunikationsmönster som forskarna uppfattar som traditionellt kvinnliga, t.ex. att ständigt upprätthålla kontakten under samtalet. Den här forskargruppen kommenterar dock sina resultat ur ett genusperspektiv: de sjuksköterskor som ingick i studien var alla kvinnor. Det gäller säkerligen mycket annan forskning om vårdsamtal med sjuksköterskor, bland annat den som den här artikeln baseras på. Det är viktigt att se stödsignalerna i relation till den professionella praktiken – till skillnad från i relation till en traditionell könsroll – som så tydligt normerar relationsskapande aktiviteter t.ex. i syfte att främja delaktighet.

Stödsignaler som inslag i yrkespraktiker

Stödsignaler används och spelar en viktig roll inom många professionella praktiker. Vilken typ av signaler som används och vilken funktion de har avgörs av genrekraven (Norrick 2010). Till exempel visar sig stödsignaler från intervjuaren i tv-sända kändisintervjuer inte enbart kommunicera med den intervjuade kändisen utan även fungera som instruktion till publiken om hur de ska reagera på det som kommer fram under intervjun. Inom andra professionella praktiker kan man anta att andra genrekrav gäller, som på motsvarande sätt definierar signalernas funktion. I de krisinterventioner som polisförhandlare gör med bland annat gisslanstagare bör de kunna visa upp en intresserad attityd med kortare verbala signaler (Noesner & Wabster 1997). Att acceptera tystnad och använda stödsignaler i syfte att få talaren att fortsätta är viktiga redskap i den typen av konflikthanterande praktik. I praktiker som liknar den som analyseras här framstår stödsignalerna som allmänt uppmuntrande signaler, t.ex. i samtal till Giftinformationscentralen (Landqvist 2001) och till SOS alarm (Persson-Thunqvist m.fl. 2008).

Psykoterapi är kanske den verksamhet som man mest förknippar med aktiva lyssnare och stödsignaler. Där används varianter av *mm* både som uppmuntrande signal till talaren att fortsätta tala och som signal att fördjupa sitt resonemang – s.k. *acknowledgement tokens* (Jefferson 2002) – vanligen att talaren ska öppna upp och relatera till terapeutiska insikter (Czyzewski 1995). Den typen av betydelse kan utläsas av en kombination av signalens form och dess placering i sekvensen, särskilt i samband med paus och satsavslut (Fitzgerald & Leudar 2010). Om man dessutom analyserar prosodiska drag kan man också utläsa lyssnarens känslor och reaktion på det som talaren yttrar. På så sätt kan de prosodiska dragen avgöra vilken betydelse i övrigt likljudande stödsignaler har. Fitzgeralds & Leudars studie visar tre funktioner för stödsignalerna: *classic*, *empathic* och *channeling* (klassiska, dvs. fortsättande, empatiska och speglande). Författarna skiljer mellan dem bl.a. på så sätt att klassiska signaler har ett medelhögt tonläge, empatiska ett lågt tonläge och speglande signaler ett högt tonläge. De menar att främst de empatiska signalerna indikerar en specifik yrkesförmåga. Fitzgerald & Leudar menar vidare att de speglande signalerna, där terapeuten visar sitt ökade, positiva engagemang i det som patienten yttrar, har en funktion att vägleda talaren i riktning mot en betydelsefull insikt. Terapeuten kan alltså använda stödsignaler för att lyssna på olika sätt.

Ett sätt att beskriva stödsignalernas funktion i ett vårdssamtal är att lyssnaren projicerar identifikation med talarens känslor. Lyssnaren följer det som

talaren försöker uttrycka samtidigt som hon eller han försiktigt försöker få talaren att säga mer om det som uppfattas som relevant och viktigt. Vidare kan stödsignaler användas både för att förmedla känslor och för att dölja dem. När stödsignaler används som s.k. tredjeturer, dvs. som kvittering på att man fått svar på sin fråga, fungerar de mer som fortsättningssignal (t.ex. det US-engelska »uhu») än som ett sätt att validera svaret, något som tillämpas i vårdsamtal, när vårdgivaren önskar behålla en neutral attityd till de svar de får av patienterna (Ten Have 1991). Risken med en riklig användning av stödsignaler på detta sätt är dock att det kan inverka på den terapeutiskt neutrala stil som man kan försöka upprätthålla (Müller 1996). Graden av engagemang/neutralitet kan då regleras med prosodiska drag, främst volym och intonation.

Slutsatsen är att dessa till synes triviala samtalsdrag spelar en betydelsefull roll i professionella praktiker, i synnerhet där det finns ett vårdande inslag. Det är dock svårt att tänka sig att användningen av stödsignaler utgör ett arbetsredskap som används med fullständig avsikt för att etablera en viss betydelse. Hur samtalsdrag kan vara tillämpningar av någon viss behandlingsteori eller dylikt har prövats med negativt resultat i tidigare studier (Peräkylä & Vehviläinen 2003), och det kan även finnas individuella variationer i hur många stödsignaler som används och på vilket sätt (Czyzewski 1995). I den här artikeln ser jag generellt sjuksköterskans val av kommunikativa medel främst som ett uttryck för en professionell praktik, som baserats på en samlad erfarenhet från utbildning, yrkesliv m.m.

Analys av en rådgivares användning av stödsignaler

I resten av den här artikeln analyseras ett samtal från en sjukvårdsrådgivning med avseende på de stödsignaler som sjuksköterskan ger. Stödsignalerna visar sig kunna användas för att uttrycka olika betydelser, inte enbart för att visa att man (fortfarande) lyssnar på den som pratar. I tidigare studier skiljer man, som framgår ovan, mellan två huvudbetydelser: sakinriktad och personinriktad respons, lite grovt beskrivet. För det samtal som studeras här kan det dock behövas fler kategorier, eftersom stödsignalerna är många och varierade. Frågan är hur dessa stödsignaler fungerar i ett samtal mellan en professionell person som ska agera experthjälpare och en inringande person i en akut nödsituation som söker stöd, råd och hjälp.

Jag utgår från Eggins & Slades (2005) tre språkhandlingar som kan uttryckas icke-verbalt i en kategorisering av samtalets stödsignaler. Dessa kategorier benämns *referentiell*, *fatisk* respektive *värderande* funktion. Med den referentiella signalen visar sjuksköterskan att hon har tagit mot och uppfattat den information som talaren ger. Den fatiska funktionen fokuserar kanalen som sådan, dvs. visar att man lyssnar och är öppen för (fortsatt) interaktion. Den värderande funktionen fokuserar sändaren, i det här fallet den som ger stödsignaler, alltså sjuksköterskan, som ger uttryck för sin egen upplevelse och reaktion på det som talaren säger. Utöver dessa tre har två konativa funktioner använts: en *regulativ* funktion, där signalen används i syfte att styra talaren i något avseende, och en *empatisk* funktion, där signalen fokuserar talarens känslomässiga upplevelse i något avseende. Dessutom förekommer en *kvitterande* funktion, vilket innebär att signalen indikerar att ett svar på en fråga som sjuksköterskan ställt tidigare getts och mottagits.

Alla stödsignaler där sjuksköterskan inte gör anspråk på att ta över turen har tolkats som stödsignaler och alla dessa har kategoriserats. Kategoriseringen har gått till så att stödsignalen har tolkats utifrån position, t.ex. vid satsavslut eller paus, prosodi, t.ex. längd och betoning, samt typ av kommunikativt projekt (jfr Clark 1996), dvs. vilken ämnestyp samtalet avhandlar för tillfället, t.ex. om inringaren redogör för sin sjukdomshistoria, sina akuta besvär eller sin upplevelse av situationen. Principen för att fastställa stödsignalernas funktion i samtalet är en fråga om tolkning som baseras på de omkringliggande handlingarna, dvs. innehållet i talarens yttrande och eventuella uttryck för inställning, känslor etc. Stödsignaler är en subtil form av handling och man kan inte med säkerhet veta hur de tolkas av deltagarna, som sällan visar explicit hur de uppfattar stödsignaler som ges, något som skapar svårigheter med att använda tidigare och efterföljande turer som evidens för signalens funktion (se t.ex. Hutchby & Woofitt 1998 s. 13 f.). De olika funktionskategorier som används i den här analysen är således tolkningar av hur stödsignalen relaterar till det som talaren berättar och dennas tidigare tur samt av hur den utformas, mer än hur signalen tas emot. Kanske ligger det i stödsignalernas natur att de inte föranleder någon specifik respons – mer än att talaren helt enkelt fortsätter sin berättelse.

I tabell 1 visas en översikt över samtliga stödsignaler som sjuksköterskan ger i samtalet. Det framgår att av 58 signaler har de flesta formen av någon typ av ett *mm*. Den visar också att den vanligaste funktionen är den referentiella (24 fall).

Tabell 1. Form och funktion hos samtliga stödsignaler i ett rådgivningssamtal.

Funktion/ Form	Referen- tiell	Värde- rande	Regulativ	Empatisk	Fatisk	Kvitte- rande	Summa
<i>Ja</i>	3	1	0	5	1	4	14
<i>Nej</i>	1	2	0	2	0	0	5
<i>Mm</i>	20	6	4	8	0	1	39
Summa	24	9	4	15	1	5	58

Som framgår av tabell 1 förmedlas mer än empati med stödsignaler. Så fastän sjuksköterskan visar medkänsla och värme för inringaren uttrycker stödsignalerna även andra betydelser. Kommunikationen via stödsignaler har i stället främst en informationsregistrerande funktion. Sjuksköterskan ska effektivt få fram alla relevanta uppgifter, avgöra vilka uppgifter som är relevanta, avgöra när man ska övergå till en ny aktivitet i samtalet etc., något som speglas i användningen av stödsignaler. Om man adderar regulativa, värderande och kvitterande signaler får man en föreställning om hur stödsignaler används för att värdera information och vägleda inringaren genom samtalet. Till det används 18 stödsignaler, vilket är fler än de 15 som används som empatimarkörer. Om man enbart räknar stödsignaler som består av ett *mm* är 11 sakorienterade mot 8 empatiorienterade.

Referentiell funktion

Sjuksköterskans uppgift är att ta reda på alla möjliga fakta i ärendet inför en avslutande bedömning av ärendet och en eventuell rekommendation om vidare åtgärder. De referentiella stödsignalerna har funktionen att visa att given information från inringaren är uppfattad av sjuksköterskan. I följande exempel används några stödsignaler för att markera informationen som mottagen.

Exempel 3

01 I: (---) ja min son bor i nacka och han sa
 02 alldeles nyss jag åker hem till dig nu sa
 04 han [och han kommer hit [kan (.)man ringa till
 03 S: [ɪmɪm [ɪmɪm
 04 I: akuten då och säga att man är så här sjuk eller
 05 kan man ringa efter ambulans eller för mia sa
 06 att du måste tillbaks in till sjukhuset sa hon
 07 S: jaa var det på karolinska man opererade höften i
 08 januari?
 09 I: på karolinska [opererade man på ortoped
 10 S: [jaa

11 I: där [på karolinska(---)
 12 S: [↓m↑m

I exempel 3 ges tre likadana »mm». De är relativt korta och har tryck på den första delen och sedan snabbt stigande tonfall under den andra delen. Den första signalen ges vid informationen om inringarens nära anhörige, en person som är yngre än inringaren och som kan vara behjälplig, vilket förmodligen är en underlättnad omständighet för sjuksköterskan som har ansvar för att inringaren får bästa möjliga vård. Även den andra signalen registrerar den anhöriges löfte om att genast bege sig till sin akut sjuka mor. Den tredje signalen registrerar information om att det var på ortopedden som man opererade inringarens höft. Informationen är inte direkt efterfrågad men betecknas alltså ändå som relevant med hjälp av en stödsignal. Signalerna ges vid satsavslut och övergång till ny information från inringarens sida, men utan att hon lämnar utrymme med t.ex. en paus. De få pauser som denna snabbt talande inringare gör förekommer vid andra ställen, t.ex. vid tvekan, ordsökning eller liknande, men föranleder då ingen stödsignal. Det avviker från en vanlig uppfattning om stödsignaler, nämligen att de utgör ett stöd när talaren bedöms ha behov av det. Här verkar de snarare användas för att registrera att inringarens information är mottagen och även värdera den som tillräckligt intressant för det problem som föreligger.

I nästa exempel redogör inringaren för sina febersymtom och sjuksköterskan markerar hörbart att hon lyssnar och registrerar de olika detaljerna kring detta.

Exempel 4

01 S: (---) och feber hade du inte du hade kollat det
 02 eller?
 03 I: nej jag har inte kollat men jag har feber jag
 04 säger ju det [jag är alldeles varm som jag var på
 05 S: [↓m↑m
 06 I: sjukhuset och då hade jag feber varje morgon[
 07 S: [↓m↑m
 08 I: trettiåtta och åtta [hade jag då på sjukhuset och
 09 S: [↓m↑m
 10 I: då sa dom det är konstigt sa dom kom dom in på
 11 eftermiddan ja nu är det lägre nu är det bara
 12 trettisju och åtta sa rom [så att dom brydde sig
 13 S: [↓m↑m
 14 I: inte om febern på någe sätt (---)

I exempel 4 ges fyra stödsignaler med samma form som de i exempel 3. De har även samma funktion, att visa att inringarens information har uppfattats

av sjuksköterskan. Platsen för stödsignalerna är, som så gott som alltid, vid någon syntaktisk gräns: den första efter inringarens metakommunikativa kommentar om att hon redan informerat om att hon har feber, den andra vid ett tydligt satsslut, den tredje efter en konkret sifferuppgift och den fjärde efter anföring.

Referentiella stödsignaler indikerar en diskursiv praktik att strukturera information, bekräfta inringaren vid lämpligt tillfälle och markera information som relevant för ärendet. Genom denna tonvikt på informationsstruktur ges inringaren möjlighet att uppfatta sin berättelse som mottagen, förstådd och intressant – och kanske kan viss trygghet skapas i hennes besvärliga situation, något som bekräftar Fitzgeralds & Leudars resultat (2010). Stödsignalernas referentiella funktion är därför knappast entydig, och man kan därför tänka sig att sjuksköterskan lyssnar aktivt och bekräftar informationen hörbart samtidigt som detta kan få en lugnande effekt och därmed bygga upp en förtroendefull relation.

Värderande funktion

Med en värderande respons demonstrerar sjuksköterskan en attityd, reaktion eller liknande; vanligen handlar det om uttryck för förvåning eller igenkänning av medicinsk eller vårdrelaterad information från inringaren. Det som skiljer värderande och referentiella signaler åt är även formen och typen av kommunikativt projekt. I följande exempel besvarar inringaren en konkret fråga från sjuksköterskan.

Exempel 5

- 01 S: var det på karolinska man opererade höften i
 02 januari?
 03 I: på karolinska [opererade man på ortopeden där
 04 S: [jaa
 05 I: [på karolinska mia karlsson för stomi [har jag
 06 S: [↓m↑m [mm↓m
 07 I: liksom

Den andra signalen på rad 6 i exempel 5 är längre och har lite högre tonläge än de andra stödsignalerna. Den ges i samband med att inringaren lämnar information om en tidigare sjukhusvistelse, som handlar om en höftoperation, men hon refererar även – lite oväntat – till en annan operation samtidigt, en stomioperation. Sjuksköterskans lite längre signal verkar, sett alltså från signalens form och talarens berättelse, vara ett uttryck för viss tvekan om hur informationen ska tol-

kas. En vanligare respons från sjuksköterskan är möjligen dock den som ges i nästa exempel, där inringaren refererar till sin läkare och vad denna har sagt.

Exempel 6

01 I: (---) men jag ringde till mia karlsson på
 02 karolinska [och hon sa du borde åka in men
 03 S: [ɫmɿm
 04 I: du är ju inskriven på ortopeden så du ska åka in
 05 till akuten och anmäla till ortopeden för du är inte
 06 färdigbehandlad där sa hon [men jag vet inte hur
 07 S: [mɿhmɿ
 08 I: jag ska göra(---)

I exempel 6 reagerar sjuksköterskan (rad 7) på talarens referens till sin läkare med en stödsignal, vilket skulle kunna tyda på att detta uppfattas som information som är värd att notera. Något liknande händer varje gång som inringaren refererar till vad läkaren sagt. Inringarens referens till vad läkaren anser föranleder alltså ett längre, dubbelt »mhm» med tryck på andra delen (som i *jaha*), vilket skulle kunna vara en konventionaliserad signal om förhöjt intresse. I nästa exempel används något annorlunda former för stödsignal som verkar uttrycka en annan sida av sjuksköterskan, hennes professionella igenkänning av symtom och sjukdomsförlopp etc.

Exempel 7

01 S: (---)får jag fråga det här blodiga slemmet som
 02 rinner hur länge har det gjort det?
 03 I: jo förra året så höll det på i flera månader
 04 till slut fick jag ett stomipiller och det har
 05 jag kvar av här jag har tagit ett i natt men
 06 det hjälpte inte mycket (.)det heter nåt konstigt
 07 eh pred-mis-o-lon heter det [och det tog jag i
 08 S: [mɿhmɿ okej
 09 I: natt[men det rinner och det är faktiskt
 10 S: [mɿhmɿ
 11 I: rött som kommer ut knallrött slem [(.)jag
 12 S: [m jaa
 13 I: tycker inte det verkar blod utan det är nåt
 14 annat [som rinner
 15 S: [ɫmɿm

I exempel 7 ger sjuksköterskan tre signaler som förmedlar igenkänning av något slag. Det kommunikativa projektet är att inringaren beskriver sina besvär, och då särskilt färg och konsistens på de utsöndringar som utgör hennes akuta tillstånd. Den första signalen, »mhm okej» (rad 8), liknar den i exempel 6 och

markerar att informationen om den medicin som inringaren har tagit är viktig. Däremot skulle de två signaler som ges i samband med »knallrött slem», ett kort »m» och ett »jaa» (rad 12), kunna markera ett slags igenkänning utöver att signalera att informationen är mottagen. Sjuksköterskan verkar signalera att hon känner igen detta förlopp, eller åtminstone att det inte är främmande för henne att höra om så här drastiska symtom, dvs. att inringarens besvär inte är konstiga eller alltför alarmerande. Även om man möjligen inte ska tolka stöd-signalen som direkt lugnande eller tröstande så kan man ändå förstå att detta igenkännande är en del av ett professionellt bemötande av personer i ett kris-läge. Sjuksköterskan visar på ett varsamt sätt att de akuta symtomen inte är obekanta eller skrämmande för henne, med ett par signaler om att hon lyssnar och förstår givna vid rätt tillfälle. Därmed finns det en möjlighet att ta udden av den oro som inringaren upplever och att skapa förtroende. Signalerna verkar således ha en komplex betydelse och ger intryck av att sjuksköterskan kan uttrycka flera betydelser samtidigt. Funktionen liknar Fitzgerald & Leudars (2010) *channeling* (speglade funktion) i det psykoterapeutiska samtalet, som dock verkar uttrycka en entusiastisk reaktion från lyssnaren, mer entydigt än vad som tycks vara fallet här.

Regulativ funktion

Den kategori som man kanske förväntar sig ska förekomma i hög grad är stöd-signaler där sjuksköterskan leder samtalet och reglerar inringarens bidrag. Sjuksköterskans ansvar är ju att styra samtalet i en gynnsam riktning, något som hon som institutionell representant också har erfarenhet av. Att styra, ändra fokus, återta fokus, avsluta ämnen och hela samtalet osv. är aktiviteter som hon måste kunna utföra och stödsignalerna kan vara en del av aktiviteten. Emellertid är detta en av de minsta kategorierna i det här samtalet. Endast vid ett tillfälle signalerar sjuksköterskan tämligen tydligt till inringaren hur denna förväntas fortsätta. Det är då fråga om tydliga fortsättningssignaler, som uppmanar lyssnaren att fortsätta tala, något som utförs med relativt långt *mm* med tryck på den senare delen. De liknar således de referentiella stödsignalerna, men det något längre ljudet, positionen och det kommunikativa projektet tycks bidra till en annan betydelse.

I följande utdrag vill sjuksköterskan veta om inringaren tar någon medicin som kan komplicera eller förvärra besvären, i detta fall blodförtunnande medicin. Hon frågar efter vilka mediciner som inringaren tar, som börjar räkna upp dem.

Exempel 8

01 S: (---) får jag bara fråga en sak förutom
 02 predistodon äter du mycket andra mediciner?
 03 I: jaa masser för blodtryck och allt sånt dära
 04 massor [för värken i bena har jag bara tagit två
 05 S: [ɪmɪm
 06 I: alvedon nu de sista dagarna [men annars äter jag
 07 S: [mmɪm
 08 I: eh revaxin ja jag har det uppskrivet här men
 09 det [är en massa vill du höra?
 10 S: [ɪmɪm
 11 S: hur är det med såna här förlåt nu pratar jag lite
 12 i mun på dig [hur är det med såna här
 13 I: [ja
 14 blodförtunnande [medel har du något sådant?
 15 I: [ja
 16 I: ja det är det jag försöker eh vänta lite nu har
 17 jag fått sidan uppe här eh diepan nej det är ju
 18 ingenting aloditin [selo selohinsock [relaxin
 19 S: [mmɪm [mmɪm
 20 I: [trombyl
 21 S: [mmɪm
 22 S: trombyl har du det var det jag undrade om

I exempel 8 räknar inringaren upp de mediciner som hon tar, och hon initierar det kommunikativa projektet själv med »vill du höra?» (rad 9). Hon kan dock inte på rak arm nämna namnet på den typ av medicin som sjuksköterskan är ute efter. Den sökta medicinen blir då ett mål för projektet, och man kan förstå stödsignalerna på rad 19 och 21 som sjuksköterskans sätt att uppmana inringaren att fortsätta att räkna upp mediciner tills det framkommer om det förekommer just blodförtunnande mediciner. Stödsignalen är aktivitetsreglerande eftersom inringaren uppmanas att på detta sätt fortsätta läsa på sina medicinetiketter tills hon stöter på det »rätta» svaret. Informationen verkar inte värderas som värdefull i sig, till skillnad från tidigare exempel, vare sig av sammanhanget (t.ex. vad läkaren sagt) eller i situationen (t.ex. färgen på slemmet). Signalen relaterar mer till den pågående aktiviteten, dvs. att besvara en viktig fråga från sjuksköterskan.

Sjuksköterskan intar en kommunikativ roll som mottagare av informationen och ger stödsignaler efter varje uppräknad medicin, till skillnad från vid satsavslut, där signalen ska uppfattas som fortsättningsuppmaning. När inringaren kommer fram till den blodförtunnande medicinen Trombyl, som är den sökta, påbörjar sjuksköterskan en ny tur. Att sjuksköterskan anpassar sig till typen av

projekt genom att byta stödsignalsfunktion indikeras av att stödsignalerna är fler här än i andra projekt och att de ges frekvent och konsekvent efter varje medicin som räknas upp.

Det kan tilläggas att det förekommer ytterligare regulativa betydelser i andra samtal i korpusen. Sjuksköterskan brukar t.ex. signalera till inringaren att avsluta sin berättelse när det är dags att gå vidare med andra faser av samtalet. Hon kan också signalera att inringaren ska göra ett uppehåll i sin redogörelse, t.ex. när hon antecknar eller letar i databasen med sjukdomar och symtom. Men i det här samtalet förekommer den här typen av stödsignal alltså bara vid ett tillfälle.

Empatisk funktion

En väntad funktion hos sjuksköterskans hörbara lyssnande är den empati och medkänsla som visas inringaren. De ges vid tillfällena i samtalet då de förvisso kan behövas, alltså när inringaren ger uttryck för lidande och förtvivlan eller liknande, men de är inte särskilt vanliga. I exempel 9 övergår inringaren (plötsligt) från att tala om vad läkaren sagt till att förmedla sin upplevelse av den akuta situationen och de praktiska problem som den medför.

Exempel 9

- 01 I: (---) hon sa du borde åka in men du är ju
 02 inskriven på ortopedens så du ska åka in till
 03 akuten och anmäla till ortopedens för du är inte
 04 färdigbehandlad där sa hon [men jag vet inte
 05 S: [m↑hm↓
 06 I: hur jag ska göra och hur för jag kan inte resa
 07 mig upp och åka till nån akut eller nånting [jag
 08 S: [nä
 09 I: vet inte hur man gör
 10 S: nä

I exemplet används det prefererade och optimerade »nä» (rad 10) (Linell m.fl. 2003). Här bekräftar sjuksköterskan inringarens yttrande om att hon inte är i stånd att förflytta sig. När inringaren byter ämne verkar sjuksköterskan följa med i och med att stödsignalerna byter både form och funktion. Från att vara mottagare till informationen och uttrycka viss förvåning positionerar hon sig i stället som en medkännande och förstående expert. Det sker även i exempel 10, där signalen verkar bekräfta inringarens obehagliga upplevelse av en lös ändtarm.

Exempel 10

01 S: du har värk i underlivet nu?
 02 I: ja och precis som man hade mens förr alltså
 03 menssmärta [känns det som för jag har en lös
 04 S: [ɫmɫm
 05 I: ändtarm som låg [inne i mig [och om det har
 06 S: [mm mm [mm mm
 07 I: börjat igen nu alltså

Här används den form för empatisignaler som verkar vara sjuksköterskans standard – ett utdraget *mm* utan stark betoning, med ett kvarhållet, relativt lågt tonläge. Signalen ges första gången när inringaren sagt »lös ändtarm», vilket verkar skapa relevans för responsen. Att signalen sedan återkommer en andra gång går utöver de positioner för stödsignal som Ward & Tsukahara (2000) nämner. Samma typ av stödsignal förekommer även i nästa exempel (på rad 8 och 11), där inringaren berättar sin sjukdomshistoria.

Exempel 11

01 S: men det är sista tiden då eller har det varit mer
 02 eh?
 03 I: det började i förrgår [när jag kom hem från
 04 S: [ɫmɫm
 05 I: sjukhuset satte det fart och jag hade det förra
 06 året när jag inte blev bra då skulle dom operera
 07 bort ändtarmen [men då blev jag bra innan och
 08 S: [mm mm
 09 I: då struntade dom i det eftersom jag är så
 10 gammal [(.)och nu har det kommit igen
 11 S: [mm mm
 12 I: och då har jag både det och benet och jag kan
 13 inte sköta mig på någe sätt här

I exempel 11 handlar det om att bekräfta inringarens redogörelser för sina tidigare upplevelser av vården. Dessa empatisignaler finner alltså sjuksköterskan anledning att uttrycka, trots att inringaren inte själv uttrycker några känslor av förtvivlan eller liknande. Det som föranleder medkänsla är då möjligen innehålllet, dvs. att inringaren hade varit betjänt av den operation som hon inte fick på grund av sin ålder, för i så fall hade hon inte haft de besvär som hon lider av nu. Detta vårdorsakade problem visar alltså sjuksköterskan förståelse för, och den här typen av problem är knappast något främmande för henne. Det kommunikativa projektet föranleds av att sjuksköterskan begär information från inringaren om hennes sjukdomshistoria. Sjuksköterskan har alltså frågat efter information om besvären, vilket kan göra det relevant att också bekräfta informa-

tionen med en affektiv signal. Signalen kan alternativt tolkas som en automatiserad respons när man som sjuksköterska ska ta del av inringares bedrövliga upplevelser av sin sjukdom.

I nästa exempel låter inringaren som om hon är på väg att brista i gråt, och hennes röstläge signalerar oro och förtvivlan.

Exempel 12

01 I: (---) och då sa dom det är konstigt sa dom kom
 02 dom in på eftermiddan ja nu är det lägre nu är det
 03 bara trettisju och åtta sa rom [så att dom brydde
 04 S: [mm
 05 I: sig inte om febern på någe sätt [så då nu känner
 06 S: [mm mm
 07 I: jag att jag har feber
 08 S: ja precis ja jaa det är bra du skulle kunna kolla
 09 din temp jag tänkte till nästa gång du ringer
 10 I: jag gör det [ja jag vet inte var [jag har tempen
 11 S: [när du ringer igen [mm
 12 I: tempen överhuvud [taget den ligger nånstans
 13 S: [nää

Sjuksköterskan ger i exempel 12 två signaler som en respons på inringarens upplevelser, med ett långt dubbelt *mm* (rad 6) och ett »nää» (rad 13). Den första verkar vara en direkt respons på inringarens yttrande om att hennes febersvängningar inte tagits på allvar, särskilt som hon förmedlar starka känslor kring det. Här handlar det alltså om ett intimt samspel mellan de två deltagarna. Sjuksköterskan ger annars sällan den här lite utdragna stödsignalen, som i sig »låter» tröstande. Den andra signalen (»nää») handlar om de akuta besvären. Inringaren minns inte var hon har lagt sin febertermometer, och eftersom hon har svårigheter att röra sig i hemmet är det orimligt att hon ska avkrävas en redogörelse för febern. Signalen fungerar alltså som ett sätt att befria inringaren från att behöva ta tempen. På så sätt har den även funktionen att skapa en mer lätthanterlig situation för den oroliga inringaren.

I både exempel 10 och 12 förekommer empatisignaler vid andra positioner än enbart vid syntaktiska avslut. De ges alltså mer fritt och även rikligare än i kommunikativa projekt som inte föranleder signal av empatityp. Signalen är även längre och paus förekommer vid övergång mellan olika yttranden i dessa kommunikativa projekt. Det skapar mer plats för empatisignaler än för andra typer av signal.

Fatisk funktion

En viktig samtalsfunktion är att visa att kanalen är öppen och att lyssnaren verkligen kan ta del av det som sägs. Det är emellertid ovanligt att signaler med enbart den funktionen förekommer. I det här samtalet är det faktiskt bara en enda, alldeles i inledningen, som har fatisk funktion.

Exempel 13

01 S: ja det var gunhild sköterska på
 02 sjukvårdsrådgivningen godmorrn
 03 I: ja är det en sköterska?
 04 S: jaa
 05 I: jo ja för det första vill jag bara säga att den
 06 sjunde mars opererades jag fick en ny höftkula på
 07 huddinge [och så blev jag hemsänd (---)
 08 S: [jaa↑

I exempel 13, från samtalets inledning, förekommer två *ja*. Det första (rad 4) är ett svar på frågan om inringaren talar med en sjuksköterska och är därför ingen stödsignal. Det andra (rad 8) däremot uttalas med ett långsamt stigande tonfall och ger intryck av ett varmt intresse för det som inringaren har på hjärtat. Det verkar dock inte uttrycka mer än att sjuksköterskan kommer att ägna sin uppmärksamhet åt inringaren och hennes problem. Det visar att kanalen är öppen och fungerar mest som fortsättare – möjligen signaleras även att kanalen leder till en ovanligt intresserad lyssnare. Inringarens information (om att hon fått en ny höftkula) kan ännu inte bedömas som relevant sakinformation eftersom den inte kan relateras till någon annan information, t.ex. vilket som är inringarens akuta besvär. Så här tidigt i samtalet är det rimligare att förstå signalen som en uppmuntran att fortsätta tala. Eventuellt är den fatiska signalen mer besläktad med den regulativa än med den referentiella. Skillnaden mot de referentiella signalerna ser dock främst ut att vara en gradskillnad. Enbart fatiska signaler förekommer knappast alls i samtalet. Det skiljer sig markant från psykoterapisamtal, där fortsättningssignaler är de vanligaste (se t.ex. Fitzgerald & Leudar 2010).

Kvitterande funktion

I ett par fall ger sjuksköterskan stödsignaler, vanligen i form av *ja*, som visar att direkt efterfrågad information har tagits mot och accepterats som adekvat.

Dessa kvitteringar anses vara den till betydelsen svagaste typen av stödsignal (Green-Vänttinen 2001 s. 175). I följande exempel ställer sjuksköterskan en ja/nej-fråga, som besvaras bekräftande.

Exempel 14

01 S: var det på karolinska man opererade höften i
 02 september?
 03 I: på huddinge [opererade man på ortopedens där
 04 S: [jaa

I exempel 14 är »jaa» en respons som bekräftar att sjuksköterskan har fått ett svar på sin fråga. Inringaren svarar utförligt men utan att använda ordet »ja», vilket kan utgöra en anledning till att sjuksköterskan bekräftar att hennes ja/nej-fråga är besvarad positivt. I nästa utdrag (exempel 15) ställs ingen fråga; i stället inleder sjuksköterskan ett kommunikativt projekt som går ut på att försäkra inringaren om att det inte finns någon anledning till förtvivlan och panik. Det sker alldeles i början av samtalet efter det att inringaren har berättat och kommit fram till det som bekymrar henne. I det läget ger hon uttryck för relativt stark oro. Sjuksköterskan säger att allt »kommer att ordna sig».

Exempel 15

01 S: vet du vad det kommer att ordna sig allting ska
 02 du se
 03 I: jag det tror jag säkert [min man vad säger ja min
 04 S: [ja
 05 I: son bor i nacka (---)

Inringarens svar på den uppmuntrande kommentaren är att hon instämmer (»ja det tror jag säkert», rad 3). Det bekräftas med »ja», som därmed är en kvittering av inringarens positiva respons. Även i exempel 16 blir inringaren bekräftad i sin respons. Det handlar om ett erbjudande från sjuksköterskan att beställa en bekvämare sjuktransport än vad inringarens son kan erbjuda.

Exempel 16

01 S: (---) och om du inte känner att du orkar sitta i
 02 hans bil på väg in så får du ringa [oss så får vi
 03 I: [ja
 04 S: hjälpa till och ringa efter en sån där liggande
 05 transport till dig
 06 I: i så fall ja [det är klart att jag har svårt att
 07 S: [jaa
 08 I: sitta i hans bil

Inringarens respons på sjuksköterskans erbjudande är »i så fall ja» (rad 6), som innebär att hon accepterar erbjudandet. Detta kvitteras omedelbart av sjuksköterskan. Signalen verkar inte ges automatiskt efter alla inringarens svar på sjuksköterskans frågor, utan framstår snarare som en specifik signal som ges vid utvecklad (mer än minimal) och positiv respons.

Sammanfattande resultat och diskussion

Analysen visar att de sakinriktade funktionerna är vanligast (se tabell 1). Den visar också att flera av funktionerna realiseras med en specialiserad form: empathisignalerna är långa och uttrycks i ett lågt röstläge, de värderande är dubbla med tryck på sista delen osv. De kortaste varianterna av *mm* som den här sjuksköterskan använder är de referentiella, som ju också är den vanligaste typen av stödsignal, vilket kan tyda på en viss ekonomisering. Denna specialisering av såväl prosodiska drag som formval pekar mot en konventionalisering av icke-lexikala uttryck inom yrkespraktiken – eller åtminstone inom den undersökta yrkespersonens egen professionella repertoar. Huruvida det handlar om konventionalisering i kollektiv mening återstår dock att avgöra i ytterligare studier.

En sjuksköterskas yrkespraktik går bland annat ut på att sätta sig in i patientens upplevelse av sitt tillstånd. I detta samtal sker det alltså till stor del med hjälp av stödsignaler. I ett professionellt perspektiv handlar det om att använda signalerna strategiskt, t.ex. där man kan vilja få inringaren att uppleva sig bekräftad och lyssnad på som ett led i rådgivningen. Även i ett privatsamtal kan samma signaler ges, med liknande betydelse, men i den institutionella verksamheten verkar det finnas relevans för både en mer specialiserad och mer flerkomplex repertoar av signaler. När sjuksköterskan ger många stödsignaler visar hon sig aktiv och aktivt hörbart lyssnande, vilket ligger i linje med det ideal som Haskard m.fl. (2009) beskriver, en vårdintresserad sjuksköterska. Men signalerna visar också att detta vårdintresse inte enbart har med medkänsla att göra. Det handlar snarare om att kunna ge signaler som både är specialiserade i särskilda funktioner och komplexa i det att flera betydelser kan uttryckas samtidigt.

Verksamheten ser ut att främst ha en pedagogisk funktion snarare än en terapeutisk, åtminstone att döma av stödsignalernas funktion. Signalerna kan emellertid även ha en viss terapeutisk funktion, t.ex. i Czyzewskis innebörd

(1995), t.ex. att uppmuntra till fördjupning, vilket flera av exemplen tyder på. Dessa terapeutiska inslag kan bidra till att effektivisera samtalen. Sättet som signalerna ges på gör att det nästan aldrig uppstår några pauser vid satsavslut i rådgivningssamtalet, vilket är en skillnad mellan rådgivningssamtal och det som forskningen om terapisaamtal kommit fram till (Fitzgerald & Leudar 2010). Däremot ges de allra flesta signaler vid tydliga syntaktiska gränser. Det visar en regelbundenhet och känslighet för informationsstrukturen från sjuksköterskans sida. De prosodiska dragen används också för att markera struktur. Det innebär att signalerna inte bara ges vid exakt rätt tillfälle, utan även att deras genomförande präglas av en känslighet för vilket uttryck som är det lämpliga. I anslutning till stödsignalernas flerfunktionalitet visar sig sjuksköterskan dessutom anpassa sig till det ständiga skiftet av kommunikativa projekt och »byta fot» (Goffman 1981) till ett annat format för stödsignalerna.

Resultaten ger upphov till frågor om de kommunikativa strategierna generellt: finns det normkollisioner i samtal där närhet används som empatiska-pande resurs och där behovet av styrning och fokus på sakuppgifter förekommer samtidigt? Den här analysen visar att expertbaserad rådgivning och en in-kännande stil kan förenas, vilket skiljer sig från tidigare resultat från psyko-terapiforskningen, t.ex. Müller 1996 och ten Have 1991, som menar att en neutral stil är viktigt att upprätthålla även vid stödsignaler med en värderande/speglande funktion. I den här studien tenderar många stödsignaler att vara fler-funktionella, något som visar på komplexitet. Att stödsignalerna har många funktioner verkar också leda till en relativt stor mängd stödsignaler, vilket resulterar i en aktivt lyssnande sjuksköterska. Det visar också att det är fråga om en erfaren sjuksköterska och samtalare, där inte minst tröstande och lugnande aktiviteter i kombination med en koncentrerad informationsinhämtning kan uttryckas med små medel. Det kan nog sägas vara förenligt med de institutionella normer som föreskriver att samtal ska vara tidseffektiva etc. De två inledande exemplen, med andra sjuksköterskor, kan illustrera att de uppgiftsorienterade och flerfunktionella stödsignalerna inte är en idiosynkrasi, utan att det finns goda skäl att anta att de ingår i en delad professionell praktik. Det hörbara lyssnandet är ju också en vedertagen term, vilket visar att lyssnandet är sanktionerat av verksamheten. Stödsignalerna förefaller ingå i det hörbara lyssnandet som en specialiserad professionell resurs, i stället för att t.ex. vara ett utslag av en positiv – och »kvinnlig» – artighetsnorm.

Litteratur

- Cavallin, Karin, 2004: Prosody in feedback. Issues on feedback possibly appropriate for human-computer interaction. Stockholm: Speech Technology – (n)gs!t, KTH.
- Clark, Herbert H., 1996: *Using Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Coates, Jennifer & Cameron, Deborah, 1988: *Women in their speech communities. New perspectives on language and sex*. London: Longman.
- Crane, Jacquelyn & Crane, Frederick G., 2010: Optimal nonverbal communications strategies physicians should engage in to promote positive clinical outcomes. I: *Health Marketing Quarterly* 27 (3). S. 262–274.
- Czyzewski, M., 1995: “Mm hm” tokens as interactional devices in the psychotherapeutic intake interview. Situated order. I: *Studies in the social organization of talk and embodied activities* 3. S. 73–89.
- Dixon, John A. & Foster, Don H., 1998: Gender, social context, and backchannel responses. I: *The journal of Social Psychology* 138 (1). S. 134–136.
- Eggs, Suzanne & Slade, Diana, 2005: *Analysing casual conversation*. Eastbourne: Equinox Publishing Ltd.
- Fasseart, Thijs, van Dulmen, Sandra, Schellevis, François & Bensing, Jozien, 2007: Active listening in medical consultations. Development of the active listening observation scale (ALOS-global). I: *Patient Education and Counseling* 68 (3). S. 258–264.
- Fitzgerald, Pamela & Leudar, Ivan, 2010: On active listening in person-centered, solution-focused psychotherapy. I: *Journal of Pragmatics* 42 (12). S. 3188–3198.
- Gardner, Rod, 2001: *When listeners talk: Response tokens and listener stance*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Goffman Erving, 1981: *Forms of talk*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Green-Vänttinen, Maria, 1999: *Icke-stödjande uppbackningar av samtal*. I: *Svenskans beskrivning* 23, red. av Lars-Gunnar Andersson, Kerstin Norén, Lena Rogström. Lund: Lund University Press.
- Green-Vänttinen, Maria, 2001: *Lyssnaren i fokus. En samtalsanalytisk studie i uppbackningar*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Haskard, Kelly B., DiMatteo, M. Robin & Heritage, John, 2009: Affective and instrumental communication in primary care interactions. Predicting the satisfaction of nursing staff and patients. I: *Health Communication* 24 (1). S. 21–32.
- Haskard, Kelly B., Williams, Summer L., DiMatteo, M. Robin, Heritage, John & Rosenthal, Robert, 2008: The provider’s voice: Patient satisfaction and the content-filtered speech of nurses and physicians in primary medical care. I: *Journal of nonverbal Behavior* 32 (1). S. 1–20.
- Heinz, Bettina, 2003: Backchannel responses as strategic responses in bilingual speakers’ conversations. I: *Journal of Pragmatics* 35 (7). S. 1113–1142.
- Hutchby, Ian & Wooffitt, Robin, 1998: *Conversation analysis: Principles, practices and applications*. Malden: Blackwell.
- Jagosh, Justin, Boudreau, Joseph Donald, Steinert, Yvonne, MacDonald, Mary Ellen & Ingram, Lois, 2011: The importance of physician listening from the patients’ perspective: Enhancing diagnosis, healing, and the doctor-patient relationship. I: *Patient Education and Counseling (under utgivning)*.

- Jefferson, Gail, 2002: Is “no” an acknowledgement token? Comparing American and British uses of (+)/(-) tokens. I: *Journal of Pragmatics* 34 (10–11). S. 1345–1383.
- Kira, Anette, Nichols, David M. & Apperley, Mark, 2009: Human communication in customer-agent-computer interaction: Face-to-face versus over telephone. I: *Computers in Human Behavior* 25 (1). S. 8–20.
- Landqvist, Håkan, 2001: Råd och ruelle: moral och samtalsstrategier i Giftinformationscentralens telefonrådgivning. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 55.) Uppsala.
- Landqvist, Mats, 2006: Förhandlares kommunikativa kompetens. Örebro universitet: Humanistiska institutionen.
- Li, Han Z., 2006: Backchannel responses as misleading feedback in intercultural discourse. I: *Journal of Intercultural Communication Research* 35 (2). S. 99–116.
- Lindström, Anna, 1999: Language as social action. Grammar, prosody, and interaction in Swedish conversation. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 46.) Uppsala.
- Lindström, Jan, 2008: Tur och ordning: introduktion till svensk samtalsgrammatik. Stockholm: Norstedts akademiska förlag.
- Linell, Per, Hofvendahl, Johan & Lindholm, Camilla, 2003: Multi-unit questions in institutional interactions: Sequential organizations and communicative functions. I: *Text* 23 (4). S. 539–571.
- Mazeland, Harrie, 1990. “yes”, “no”, and “mhm”: variations in acknowledgement choices. I: *Les Formes de la Conversation. La revue Réseaux – Communication – Technologie – Société* 8. S. 251–282.
- Mishler, Elliot, 1984: The discourse of medicine: Dialectics of medical interviews. Norwood: Ablex.
- Mott, Helen & Petrie, Helen, 1995: Workplace Interactions. I: *Journal of Language and Social Psychology* 14 (3). S. 324–336.
- Müller, Frank Ernst, 1996: Affiliating and disaffiliating with continuers: Prosodic aspects of reciprocity. I: *Studies in interactional sociolinguistics* 12. S. 131–176.
- Noesner, Gary W. & Webster, Mike, 1997: Crisis intervention: Using active listening skills in negotiations. I: *FBI Law Enforcement Bulletin* 66 (8). S. 13–19.
- Norrby, Catrin, 2004: Samtalsanalys. Så gör vi när vi talar med varandra. Lund: Studentlitteratur.
- Norrick, Neal R., 2010: Listening practices in television celebrity interviews. I: *Journal of Pragmatics* 42 (2). S. 525–543.
- Persson-Thunqvist, Daniel, Osvaldsson, Karin & Cromdal, Jakob, 2008: Språkligt arbete i nödsamtal: En kunskapsöversikt med forskningsutblickar. I: *Språk och stil NF* 18. S. 67–92.
- Peräkylä, Anssi & Vehviläinen, Sanna, 2003: Conversation analysis and the professional stocks of interactional knowledge. I: *Discourse & Society* 14 (6). S. 727–750.
- Reid, Julie, 1995: A study of gender differences in minimal responses. I: *Journal of Pragmatics* 24 (5). S. 489–512.
- Roberts, Celia & Sarangi, Srikant, 2003: Uptake of discourse research in interprofessional settings: reporting from medical consultancy. I: *Applied linguistics* 24 (3). S. 338–359.
- Sacks, Harvey, 1992: *Lectures on conversation* (Volym 1–2). Malden: Blackwell.

- Sahlsten, Monica, 2008: Ömsesidighet i förhandling. Sjuksköterskors förutsättningar för och erfarenheter av att främja patientdelaktighet. Göteborgs universitet: Institutionen för vårdvetenskap och hälsa.
- Sarangi, Srikant, 2010: Practicing discourse analysis in healthcare settings. I: *The SAGE Handbook of Qualitative Methods in Health Research*, red. av Ivy Bourgeault, Raymond de Vries & Robert Dingwall. London: Sage. S. 397–416.
- Schegloff, Emanuel A., 1979: Identification and recognition in telephone conversation openings. I: *Everyday language studies in ethnomethodology* 23. S. 23–78.
- Schegloff, Emanuel A., 1982: Discourse as an interactional achievement: Some uses of ‘uh huh’ and other things that come between sentences. *Analyzing discourse. I: Text & talk* 71 (93). S. 361–382.
- Stubbe, Maria, 1998: Are you listening? Cultural influences on the use of supportive verbal feedback in conversation. I: *Journal of Pragmatics* 29 (3). S. 257–389.
- Tannen, Deborah, 1984: *Conversational style: Analyzing talk among friends*. Norwood: Ablex.
- Telefonrådgivning inom hälso- och sjukvård, red. av Inger Holmström. Lund: Studentlitteratur 2008.
- Telefonsamtal till primärvården. Problem, utforskning, åtgärd, red. av Vesa Leppänen. Lund: Studentlitteratur 2002.
- Ten Have, Paul, 1991: Talk and institution: A reconsideration of the “asymmetry” of doctor-patient interaction. Talk and social structure. I: *Studies in ethnomethodology and conversation analysis*. S. 138–163.
- Tutton, Elizabeth M. M., 2005: Patient participation on a ward for frail older people. I: *Journal of Advanced Nursing* 50 (2). S. 143–152.
- Wakefield, Bonnie J., Bylund, Carma L., Holman, John E., Ray, Annette, Scherubel, Melody, Kienzle, Michael G. & Rosenthal, Gary E., 2008: Nurse and patient communication profiles in a home-based telehealth intervention for heart failure management. I: *Patient Education and Counseling* 71 (2). S. 285–292.
- Ward, Nigel & Tsukahara, Wataru, 2000: Prosodic features which cue back-channel responses in English and Japanese. I: *Journal of Pragmatics* 32 (8). S. 1177–1207.

Dubbel konsekration – en förutsättning för svensk översättning av utomeuropeisk litteratur?

Maryse Condé som exempel

Av YVONNE LINDQVIST

Abstract

Lindqvist, Yvonne, yvonne.lindqvist@oru.se, Post Doctoral Fellow, Swedish Language Dept., School of Humanities, Education and Social Sciences (HumES), Örebro University, Sweden: "Double consecration – A prerequisite for translating literary peripheries? Maryse Condé in Swedish as a case study". *Språk och stil* 21, 2011, pp. 140–170.

This paper deals with the effects of the uneven flows of translations between language groups within the world system of translation. It examines the necessary consecration mechanisms for translation taking place from one periphery, notably from the French Caribbean literature, to another periphery on the global translation field, namely, Swedish literature. The paper tests the hypotheses that a double consecration of dominant literatures is necessary for this kind of translation to take place. In the case of the translation of French Caribbean literature into Swedish, this kind of literature needs to be consecrated primarily within the French literary culture, and secondly – due to the strong impact of British and American literature and culture in Sweden – within the British and American literary culture, consequently a double consecration. In examining the consecration mechanisms of the three novels of Maryse Condé translated into Swedish in the three relevant cultures and in studying the paratexts of the French source text and the English and Swedish translations, the hypotheses of the necessity of double consecration for this kind of literature to be translated into Swedish is confirmed. However, given the limited material of the study, further research is needed to verify the double consecration hypotheses put forward in the paper.

Keywords: double consecration, world system of translation, translation flows, periphery, dominant literary cultures, Caribbean French, Swedish.

En av grundtankarna inom den moderna översättningsvetenskapen är att kulturella systems uppbyggnad och de relationer som kulturerna upprätthåller med andra kulturella system är avgörande för hur översatta texter kommer att formuleras av översättare inom kulturens olika fält. Tankarna om kulturella systems relationer och deras betydelse för översättningsverksamheten inom en specifik kultur utvecklades av den israeliske översättningsforskaren Itamar Even-Zohar i den s.k. polysystemteorin år 1990. Under senare tid, bl.a. under inflytande av vad många översättningsforskare benämnt »The Social Turn of Translation Studies» (Wolf 2006 s. 9–19; Inghilleri 2005 s. 125–145), har flera

ansatser gjorts för att vidareutveckla polysystemteorin. Det övergripande syftet för den här typen av forskning är:

[...] to contribute to the conceptualization of a general translation sociology and [...] to deliver a comprehensive methodological framework, substantiated by empirical studies, which would allow us to analyse the social implications of the translation process in its various contexts. (Wolf 2006 s. 13)

»The Social Turn of Translation Studies« utgår från Bourdieus kultursociologi, men utvecklar hans fältbegrepp till att gälla transnationella eller globala fält. Bourdieu använder fältbegreppet för att beskriva de maktrelationer och dominansformer som vi tar för givna. Fälten är arenor där en ständig kamp om positioner och deras inbördes rangordning pågår. Att undersöka ett fält innebär bl.a. att rekonstruera det system av relationer som förbinder positionerna på fältet, att särskilja de dominerande och dominerade positionerna och att urskilja de tillgångar som är knutna till olika positioner (1997 s. 127–134). Inom samhällets olika fält fungerar en tillgång som tillmäts värde, som symboliskt kapital. Striderna på de olika fälten gäller makten över det symboliska kapitalet. I sitt försök att utveckla en allmän kapitalteori definierar Bourdieu (2000 s. 180–196) de tre viktigaste typerna av kapital: det sociala, det ekonomiska och det kulturella kapitalet. Hög tillgång till det kulturella kapitalet ger t.ex. de stridande agenterna rätt att definiera innehållet i den legitima kulturen. Termen konsekration som genomgående används i artikeln är också den hämtad från Bourdieu. Kulturlivet ses av honom som ett fält där olika produkter och personer tilldelas värde av de redan etablerade agenterna. Att godkänna, uppmärksamma och berömma ett konstverk är att konsekra det (Bourdieu 2000 s. 326–327). Konsekration betyder m.a.o. erkännande. Litterära priser – både nationella och internationella – är alltså uttryck för en författares konsekration.

Idag är det föga kontroversiellt att påstå att några av de mest intressanta forskningsansatserna inom översättningsvetenskapen under modern tid har inspirerats av Even-Zohars polysystemteori. Polysystemteorin skiftade fokus i översättningsforskningen från källtexten till mottagarkulturen och fokuserade litterära repertoarers utveckling under tryck från översättningar. Men för att förstå översättningars funktion och ställning inom en kultur är man idag på forskningsfältet allt mer ense om att det inte räcker att studera den översatta litteraturen som en del av mottagarkulturen. Det är också nödvändigt att undersöka mottagarkulturernas ställning och funktion inom det internationella kulturella systemet, ett system uppbyggt av språkgrupper och av nationella och supranationella kulturer (Heilbron 1999 s. 440).

Därför inleds den här artikeln med en redogörelse för några tidigare studiers teoretiska ansatser och empiriska data vad gäller »flödena» av översatt litteratur mellan olika språkgrupper och kulturer i världen.¹ De analyserna försöker svara på frågorna: Hur kan man förklara vilken roll översättning spelar inom olika kulturer? Vilka konsekvenser får flödena av översatt litteratur mellan olika språkgrupper i världen idag? Därefter undersöks den svenska kulturens och det svenska språkets ställning och funktion inom det internationella översättningssystemet. Artikelns syfte är att studera hur den »långväga» litteraturen från en svensk horisont, exemplifierad av den fransk-karibiska litteraturen och specifikt författaren Maryse Condé, finner sin väg in i det svenska litterära systemet via översättning. För att spåra den långväga litteraturens »färd» till vår litterära hemisfär undersöker jag några av de nationella och internationella konsekstrationsprocesser som förmodligen är avgörande för huruvida sådan litteratur alls kommer att översättas till svenska. Jag arbetar med hypotesen att utomeuropeisk litteratur behöver konsekstreras inom andra för Sverige tongivande kulturer, innan svenska förläggare vågar satsa på en svensk översättning, ett fenomen jag kallar *dubbel konsekstration*. För den fransk-karibiska litteraturen i Sverige är den franska och brittiska/amerikanska kulturen speciellt viktiga.

En av utgångspunkterna för studien i den här artikeln är alltså att det är nödvändigt att inte bara studera de svenska översättningarna med fokus i mottagar-kulturen utan att det är lika nödvändigt att lyfta blicken och undersöka hur översättningsmarknaden fungerar på global nivå för att man ska förstå hur den fungerar lokalt.

1. Det internationella översättningssystemet

Den grundläggande analyskategorin för att studera det internationella översättningssystemet är enligt Heilbron (1999 s. 432) språkgrupper. Och studien gäller då hur »flödena» av översatt litteratur mellan dessa språkgrupper är strukturerade.

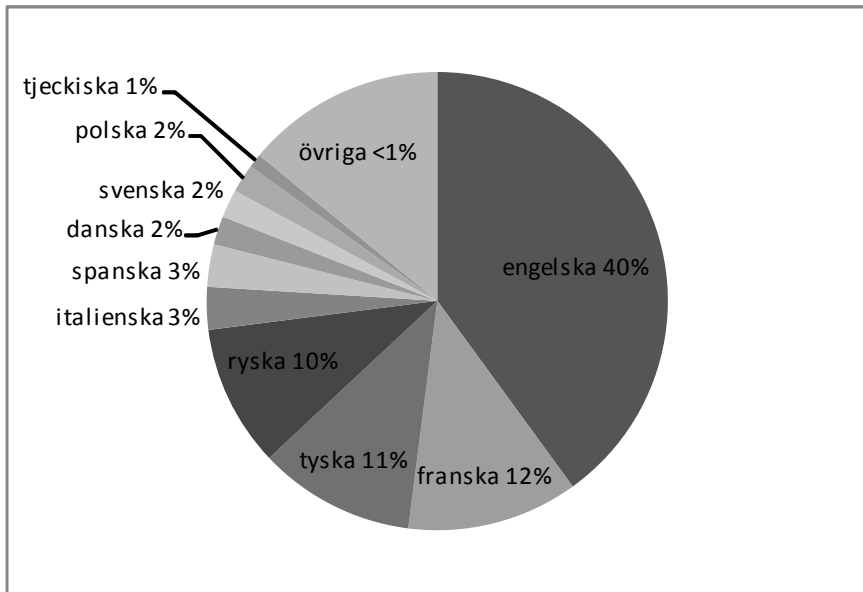
Considered from a sociological perspective, translations are a function of the social relations between language groups and their transformations over time. (Heilbron 1999 s. 431)

Men språkgrupper sammanfaller inte alltid med nationalstater. En del av de mer centrala språken i det internationella översättningssystemet (hädanefter

¹ Den här typen av analyser har föreslagits av bl.a. Casanova (1999, 2005), Heilbron (1999, 2008), Heilbron & Sapiro (2002).

IÖS), t.ex. engelska, tyska, franska och spanska omfattar fler nationer. Flödet av översättningar från en språkgrupp till en annan studeras med hjälp av statistik över världens bokpublikationer, som ofta också innehåller uppgifter om publicerade översättningar.

Internationell översättningsstatistik har producerats sedan 1930-talet. Efter andra världskriget åtog sig UNESCO att publicera översättningsstatistik i sina årsböcker. Men statistiken lider av stora reliabilitetsproblem, eftersom t.ex. definitioner av vad som är en bok varierar från land till land. Olika länder har dessutom olika policyer i att räkna in t.ex. offentliga utredningar eller doktorsavhandlingar i statistiken (Heilbron 1999 s. 433). Men dessa data är de enda som finns tillgängliga och därför kommer de att användas för att få syn på strukturella mönster. Om man jämför den tillgängliga internationella statistiken med den mer pålitliga nationella samt med siffror från olika kända fallstudier, kan man ändå med ganska god tillförlitlighet konstruera det internationella översättningssystemets strukturella dynamik. I det följande kommer några specifika egenskaper som har betydelse för hur man kan förstå översättningspraktiker (dock ganska schematiskt) att beskrivas.

Figur 1. Den procentuella fördelningen av källspråk (KS) i det internationella översättningssystemet (IÖS) under 1980-talet, enligt Heilbron 1999 s. 433–435.²

² Jag har utgått från siffrorna i Heilbrons text för att skapa figuren.

Det internationella översättningssystemet är först och främst en hierarkisk struktur med centrala, semicentrala och perifera språk.³ En enkel definition av centralitet i det här sammanhanget är att ett språk är mer centralt i IÖS om det översätts mycket från det språket i världen. Enligt Heilbron (1999 s. 433) visar all tillgänglig statistik entydigt att engelskan är världens mest översatta språk och alltså det mest centrala språket i IÖS. År 1980 var mer än 40 % av alla böcker som publicerades i världen översättningar från engelska. Under perioden 1960–1990 har denna procentandel ökat, trots att procentandelen av engelskspråkiga böcker som publiceras i världen har minskat totalt. På den europeiska kontinenten har engelskan en än mer dominant ställning. Omkring 50–70 % av alla översättningar som där publiceras har engelska som källspråk (s. 434). Inom det svenska litterära systemet har 71 % av alla publicerade översättningar engelska som källspråk (Nationalbibliografin 2007). Räknan man andra språkgruppers betydelse i IÖS i fallande ordning följer sedan ytterligare tre centrala språkgrupper: den franska, den tyska och den ryska språkgruppen. Var och en av dessa språkgrupper hade mellan 10–12 % av den totala översättningsmarknaden under 1980-talet. Alltså dominerade fyra språkgrupper IÖS, eftersom $\frac{3}{4}$ av alla översättningar i världen har dessa språk som källspråk (Heilbron 1999 s. 435).

Flödena inom det internationella översättningssystemet är alltså mycket ojämlika och totalt dominerade av det engelska språket. Sex språkgrupper med vardera 1–3 % av det totala antalet av översatta böcker i världen följer sedan i rangordningen med semiperifera positioner i det internationella översättningssystemet. Under 1978 räknades spanska, italienska, danska, svenska, polska och tjeckiska till dem. De här semiperifera språkgrupperna kan inte klart och tydligt urskiljas från de perifera. Skillnaden är mindre tydlig än för hypercentrala och centrala språkgrupper.

En möjlig definition av begreppet perifer språkgrupp i IÖS är gränsen på 1 % av den totala översättningsmarknaden. Bland språkgrupper som har 1 % av den totala översättningsmarknaden finns den kinesiska, japanska, arabiska och portugisiska, vilka representerar ett stort antal talare i världen, men som ändå alltså innehar en perifer position i det internationella översättningssystemet. Språk-

³ Casanova (2002 s. 9) talar i detta sammanhang om dominerande och dominerade språk (i stället för centrum/periferi-relationer mellan språk) vilket enligt henne bättre beskriver relationernas styrkeförhållanden. Casanovas analys bygger på Bourdieus fältbegrepp i transnationell tappning, medan Heilbron och Sapiros analys är mer förankrade i systemteorins dynamiska funktionalism (Even-Zohar 1990). I artikeln kommer jag att utgå från systemteori för att sedan genomföra analyser på både den internationella och den nationella arenan med hjälp av några av Bourdieus analysverktyg, bl.a. fält, kapital och konsekration. För mer uttömmande definitioner av dessa begrepp och hur de används i översättningsanalyser hänvisar jag till Lindqvist 2002 s. 44–46, 58–61.

gruppens antal talare i världen har alltså inte någon betydelse för dess position i översättningssystemet (s. 434). Men språkgruppernas positioner på världsmarknaden förändras naturligtvis över tid. Perifert positionerade språkgrupper kan över tid förbättra sin internationella rankning. Vice versa kan även mer centrala språkgrupper tappa mark. IÖS är en historisk konstruktion, vars utveckling styrs av dessa mer eller mindre genomgripande positionsförändringar över tid. Förändringar i språkgruppernas positioner i det internationella översättningssystemet sker generellt inte över en natt. De är långsamma processer som kräver minst en generationsväxling. Men de kan förekomma om språkgruppens position i systemet är beroende av och upprätthålls genom t.ex. politisk maktutövning.⁴

Dessa relationer får också tydliga avtryck inom det svenska kulturella och litterära systemet. De mest översatta språken under det senaste decenniet är i fallande ordning förutom engelska, norska och danska just tyska och franska (Kulturrådet 2005 s. 27). Tabell 1 visar närområdets stora betydelse för översättningsflödena i periferin.⁵ Norden kan i ljuset av tabellens siffror beskrivas som ett regionalt subsystem med danska och norska som de viktigaste regionala källspråken för den svenska kulturen. I den fallande ordningen av viktiga källspråk för svenskan hamnar dessutom finskan på sjätte plats.

Ringmar (2008 s. 746) har i en nyligen publicerad undersökning visat att hälften av alla översättningar *från* svenska mellan åren 1979 och 2006 gick till något av de nordiska grannspråken. Att det relativt »mindre» svenska språket intar en semicentral position i IÖS kan alltså delvis förklaras av dess hypercentrala position i Norden. Ringmar gör en jämförelse med det nederländska litterära systemet – också ett relativt litet system, men som i stället omges av dominerande system: de franska, tyska och brittiska, och som inte är del i något regionalt subsystem och följaktligen inte kan hävda sig i IÖS.

1.1 Översättning från periferi till periferi via centrum

Analysen av språkgruppernas centrala eller perifera position i det internationella översättningssystemet visar, enligt Heilbron (1999 s. 437), inte bara att översättning oftare sker från centrala språk än från perifera, utan också att kommunikationen mellan perifera språk ofta sker via ett centrum. Vad som över-

⁴ Man kan exempelvis misstänka att det ryska språkets centrala position har förändrats efter 1989, eftersom ryskans ledande roll i det internationella översättningssystemet grundade sig på Sovjetunionens dominans i Östeuropa.

⁵ Varken Heilbron (1999, 2008) eller Casanova (1999, 2005) belyser närområdets betydelse för översättningsflödena i periferin.

Tabell 1. De 10 mest översatta språken till svenska inom alla litteraturkategorier under perioden 1994–2004 (Kulturrådet 2005 s. 27).

Språk/år	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	Totalt
Engelska	1871	2005	1826	1912	1882	1859	2028	1978	1821	1859	2095	21136
Norska	105	109	116	109	91	102	103	127	122	152	190	1326
Danska	135	99	81	112	94	159	125	93	111	90	140	1239
Tyska	133	137	95	92	95	101	121	88	116	86	116	1180
Franska	127	111	89	66	75	81	85	76	100	104	127	1041
Finska	32	32	35	29	22	21	30	27	20	27	34	309
Nederländska	19	17	7	19	16	32	16	33	36	23	26	244
Italienska	12	26	19	17	20	25	15	20	12	17	26	209
Spanska	25	22	13	11	20	14	11	28	22	15	20	201
Ryska	19	16	10	15	14	24	17	17	13	17	23	185

sätts från ett perifert språk till ett annat perifert språk är beroende av vad som översätts från det perifera språket i fråga till de centrala språken. Ju mer centralt ett språk är i IÖS, desto mer fungerar det som en mellanhand eller som ett förmedlande språk för de mer perifera språken i systemet.

När en bok översätts till ett centralt språk i IÖS av ett högprestigeförlag, uppmärksammas också boken av andra förläggare i andra delar av världen. Att en amerikansk eller brittisk högprestigeförläggare publicerar en författare från ett mer perifert språk i det internationella översättningssystemet, är ett av de bästa försäljningsargument som ursprungsförlaget har för att sälja översättningsrättigheter till andra förläggare på den internationella litterära marknaden. Det relativt nyvunna internationella erkännandet för den svenska kriminalromanen är ett bra exempel på denna process (Lindqvist 2008 s. 188–189). Stieg Larssons Millenniumtriologi har i dagsläget gått ut i över 10 miljoner exemplar och översättningsrättigheterna har sålts till över 40 länder (Treijs 2009).

När man studerar perifera språk i IÖS, blir det mycket tydligt vilken viktig roll centrala kulturer spelar i den internationella spridningen av litteratur. Kulturella internationella centra är inte bara intresserade av att sprida sina egna kulturella alster, utan de drar också symboliska och ekonomiska fördelar från förmedlingen av andra kulturers alster. De internationella centren kan också påverka den inhemska kanon. Några nationella författare kommer att få internationellt erkännande, andra inte.⁶

⁶ En som fått det är exempelvis Björn Larsson, som slog igenom internationellt med romanen *Long John Silver* 1995. Han är översatt till 15 språk och har erhållit flera internationella utmärkelser, bl.a. Médicispriset, Boccacciopriset, Elsa Morantepriset samt Grinzane Biamontipriset 2006, för sitt samlade författarskap (Kastner 2008). Se <http://www.sol.lu.se/forfattarskolan/larare-och-handledare/?person=bjornlarsson> [tillgänglig 2009-11-03].

Ju mer centralt ett språk är i det internationella översättningssystemet, desto fler typer och genrer av böcker översätts också från det språket. De böcker som översätts från perifera språk är däremot ofta koncentrerade till några få kategorier, exempelvis barnböcker och kriminalromaner för Sveriges räkning.⁷ Boköversättning från perifera språk saknar den breda repertoar av böcker som en central position i IÖS garanterar.

Det internationella översättningssystemets struktur är också avgörande för hur mycket som översätts *inom* olika kulturer. Ju mer centralt ett språk är i IÖS, desto lägre är andelen översättningar *till* det centrala språket. De mest centrala språken tenderar att ha den lägsta andelen översättningar i sin totala bokproduktion. I Storbritannien och USA är mindre än 5 % av den totala bokproduktionen översättningar. Detta förhållande har inte ändrats sedan 1945. Frankrike och Tyskland har en procentandel på mellan 10 och 12. Italien och Spanien uppvisar 12–20 % översättningar i den totala bokproduktionen och länder som Sverige och Nederländerna 25 % eller mer (Heilbron 1999 s. 439).⁸ I Slovenien ligger andelen på 36 % (Pokorn 2007 s. 21) och i Grekland på 40 % (Heilbron 1999 s. 439).⁹ De här förvisso ofullständiga och ungefärliga siffrorna visar ändå tydligt den inverterade relationen mellan en central position och en låg andel översättningar i den nationella bokproduktionen. Ju mer central en kultur är, desto mer framstår den som en rollmodell för andra kulturer.

Anthony Pym (1999) kritiserar den forskning som drar för entydiga slutsatser från procentuella jämförelser av översatt litteratur inom olika kulturer.¹⁰ Han ifrågasätter t.ex. Venutis (1995 s. 17) slutsatser om det amerikanska litterära systemets slutenhet och rent av xenofobiska tendenser, när det gäller översättningar från andra språk. Pym hävdar att slutsatserna dragna från beräkningen av den procentuella andelen översättningar av den totala bokproduktionen inte kan ligga till grund för sådana kategoriska påståenden. Procentberäkningen blir missvisande. Man måste också ta med de nominella talen i beräkningarna, dvs. antalet aktuella publikationer som procentandelen motsvarar. Det amerikanska litterära systemets låga andel översättningar i den totala bokproduktionen om ca 3 % motsvarar i själva verket ett större antal böcker än t.ex. det svenska litterära systemets motsvarande 25 %. Inom det amerikanska systemet förekommer dessutom en ansenlig publicering av böcker på främ-

⁷ Astrid Lindgren förekommer som namn 25 på Index Translationums 50-i-topp-lista över mest översatta författare i världen. Se <http://databases.unesco.org/xtrans/stat/xTransStat.a?VL1=A&top=50&lg=0> [tillgänglig 2009-10-18].

⁸ De svenska siffrorna redovisas i tabell 2.

⁹ Venuti (1995 s. 12–17) *The Translator's Invisibility* har liknande siffror.

¹⁰ Se <http://www.tinet.cat/~apym/on-line/translation/rates.html> [tillgänglig 2011-01-17].

mande språk. Och inom den globala engelskspråkiga litteraturen ryms repertoarutvecklande variationer som andra »mindre» litterära system behöver importera via översättning. Pym visar i sin kritik på nödvändigheten av att nansera analyserna. Jag håller med Pym om att slutsatserna måste modifieras när man uttalar sig om ett litterärt systems slutenhet respektive öppenhet. Om man däremot studerar »flödena» av litteratur mellan dominerande och dominerade kulturer på ett globalt översättningsfält är de procentuella jämförelserna av t.ex. fördelningen av källspråk vid översättning den enda framkomliga vägen att ta.

Tabell 2. Antalet publicerade svenska verk och till svenska översatta verk samt procentandelen för översatt litteratur inom den totala publiceringen i Sverige under 5 års-perioden 2000–2005 (Kulturrådet 2005 s. 25–26).

Kategori/år	2000	2001	2002	2003	2004
Svenska verk	10885	10932	10092	11172	17683
Översättningar	2647	2594	2472	2542	2975
% översättningar	24	24	24	23	19

Att de senaste tillgängliga siffrorna över procentandelen översättningar inom den totala publiceringen i Sverige i tabell 2 visar på en nedgång av procentandelen översättningar, speglar förmodligen de nya rutiner vid inrapporteringen och registreringen som infördes av Kungliga biblioteket 2004.

1.2 Från system till fält

I stället för att anta att översättningar »normalt» intar en marginell position inom litterära system (Even-Zohar 1990 s. 50), är det i ljuset av de tidigare resonemangen i artikeln mer funktionellt att påstå att den översatta litteraturens funktion och position varierar inom olika litterära system och inom olika genrer (Lindqvist 2002 s. 26–33). Ytterst beror variationen i så fall förmodligen på språkets och kulturens position inom det internationella översättningssystemet.

Heilbron (1999 s. 441) befäster min uppfattning att det är av avgörande vikt att rekonstruera det (litterära) fält vars översättningar och deltagande översättare man studerar (Lindqvist 2005 s. 30–31). Viktigt i den analysen är också att förändra fokus från abstrakta systemteoretiska termer, som har möjliggjort upptäckten av globala tendenser inom IÖS, till att rekonstruera översättarnas praktik på de sociala fält där de är verksamma.

On the one hand, numerous questions may be raised about the international cultural system, [...] there are questions to be raised about the significance of such an international system for the understanding of specific translation practices. There is obviously no simple and immediate transition from analysing a world-system to analysing a national publishing industry or particular translation strategies. The world system is concerned with the most general set of conditions and for a more complete survey, it is necessary to link these conditions to the social dynamics of the publishing business and its different segments. (Heilbron 1999 s. 441)

Utan att kartlägga fältet där översättarna är verksamma kan man inte förstå varför översättare översätter texter på det specifika sätt de gör. Det fältet i sig är också en integrerad del av den övergripande nationella kulturen, som i sin tur är en del av världskulturen. Översättningsverksamheten i världen kan därför ses som uttryck för styrkeförhållanden som grundar sig på följande fyra variabler (Casanova 2002 s. 9):

- 1) källspråkets position på det globala översättningsfältet
- 2) målspråkets position på det globala översättningsfältet
- 3) författarens position både nationellt och internationellt
- 4) översättarens position både nationellt och internationellt.

Kulturella utbyten har en egen dynamik, som till stor del beror av världsmarknadens strukturer. I den här studien är det fruktbart att konstruera internationella kulturella utbyten som en relativt autonom sfär med ekonomiska, politiska och symboliska dimensioner. Det här specifika rummet, i sig en del av en mer övergripande struktur, kan bäst förstås som ett transnationellt kulturellt fält i Bourdieus betydelse (Heilbron 1999 s. 441).¹¹ En del av detta transnationella kulturella fält är det litterära globala fältet som formas av dominansförhållanden mellan språk och litteraturer.

[...] the practices and traditions, the forms of aesthetics that have currency in a given national literary space can be properly understood only if they are related to the precise position of this space in the world's system. It is the hierarchy of the literary world, then, that gives literature its very form. (Casanova 2004 s. 39)

Enligt Casanova är det själva hierarkierna som utgör och formar litteraturen. Hierarkierna är också avgörande för flödena av litteratur mellan kulturer medelst översättning.

¹¹ Polysystem och fält ses som överlappande analyskategorier med olika fokus. För en diskussion om fält respektive polysystem, se Lindqvist 2002 s. 59 samt Hermans 1999 s. 131. För diskussion om system versus struktur, se Casanova 2005 s. 5. Både Heilbron (1999) och Casanova (1999) vidareutvecklar Bourdieus fältteori i och med att de studerar *transnationella fält* eller *globala fält*.

1.3 Konsekrations- och ackumulationsöversättning

En konsekvens av att beskriva symboliska maktförhållanden och flöden av litteratur mellan språkgrupper och kulturer på en global nivå är att två övergripande typer av översättningsrelationer inom de olika kulturerna utkristalliserar sig: konsekrationsöversättning och ackumulationsöversättning. Relationerna sammanfattas i figur 2 nedan.

De dominerande litteraturerna och språken bygger sin position på historiskt hög tillgång till litterärt kapital och grad av relativ självständighet visavi andra nationella litteraturer och språk.¹² Med hög tillgång till litterärt kapital menas bl.a. att kulturen i fråga i förhållande till andra kulturer har en mycket väl utvecklad litterär institution och en litterär repertoar som inte i sin kärna behöver översätta texter för att utveckla sig och hävda sig i förhållande till andra kulturers repertoarer.¹³ När en text översätts inom en sådan kultur anses den av de dominerade kulturerna, som inte har en lika utvecklad litterär institution och repertoar, som speciellt värdefull. Att texten blir översatt blir då ett kvitto på textens höga litterära kvalitet. I Bourdieus (2000 s. 326–327) termer är den här processen ett sätt för en text att bli konsekrerad, dvs. bedömd som en värdig text av den litterära institutionens agenter i fråga. De översättningsrelationer som förekommer inom ett sådant litterärt fält kallas med en övergripande term *konsekrationsöversättning* (Casanova 2002 s. 9).

Konsekrationsöversättning	Ackumulationsöversättning
A) Dominerad → dominerande	C) Dominerande → dominerad
B) Dominerande → dominerande	D) Dominerad → dominerad*

* Sker via ett dominerande språk- och litteraturfält.

Figur 2. Olika typer av översättningsrelationer mellan globala språk- och litteraturfält (jfr Casanova 2002 s. 10).¹⁴

Ett typexempel på konsekrationsöversättning, fall A inom figur 2, är när svenska kriminalromaner översätts till engelska för att lanseras på den brittiska och amerikanska marknaden. De svenska kriminalromanerna vinner då i pres-

¹² Litterärt kapital byggs, enligt Casanova (2004 s. 14–15), av flera viktiga byggstenar. Dels spelar den litterära kulturens ålder och specialiserade institutioner en viktig roll, dels byggs litterärt kapital upp av litterär kritik, litterära värderingar och litterär renommé. Språket är också en viktig del av det litterära kapitalet.

¹³ Dvs. nätverket av litterära agenter, t.ex. förläggare, kritiker och författare inom kulturen i fråga (Watts 2005 s. 2).

¹⁴ Jag har schematiserat tankarna i Casanovas text till modellen.

tige och blir följaktligen mer intressanta för andra dominerande kulturer, exempelvis den franska. Fall B inom figuren kan exemplifieras av att den franska litterära institutionens Goncourtprisvinnare med allra största sannolikhet kommer att översättas till spanska – två språk och kulturer med idag likartad global prestige och kulturell öppenhet för översättningar.

De dominerade litteratureernas positioner och språkens underordning globalt beror å andra sidan på brist på litterärt kapital och brist på relativ självständighet. Därför kan sådana kulturers översättningsrelationer benämnas *ackumulationsöversättning*.¹⁵ Det prototypiska fallet för ackumulationsöversättning är fall C i figur 2, där en perifert placerad kultur i IÖS – eller i Casanovas termer en dominerad kultur – översätter texter från en dominerande kultur och ett dominerande språk. Översättning är inom en sådan kultur ett medel för att utveckla den inhemska litterära repertoaren. Så är fallen med de skandinaviska ländernas översättning i förhållande till engelskan och de brittiska och anglo-amerikanska litterära institutionerna.

Casanova (2002 s. 8) urskiljer fyra grupper av dominerade språkgrupper med brist på litterärt kapital på den globala marknaden:

- 1) Muntliga språk med unga skriftspråk och kreolspråk.
- 2) Språk med nyvunnen nationell status (t.ex. katalanska, gäliska).
- 3) Språk inom äldre kulturer med relativt liten befolkningensmängd (t.ex. danska, holländska).
- 4) Språk som talas av stora befolkningsgrupper, som äger en rik litteratur, men som ändå är föga uppmärksammade på den internationella litterära marknaden (t.ex. arabiska, hindu och kinesiska).

Den svenska kulturen räknas naturligtvis till kategori 3 i Casanovas klassificeringssystem och den franskaribiska till kategori 1.

De ojämlika relationerna mellan språkliga och litterära fält i världen gör alltså att en texts litterära värde på den symboliska litterära världsmarknaden delvis beror på vilket språk texten är författad på. Detta kan få som konsekvens att författare som skriver på ett dominerat språk har svårare än författare som skriver på dominerande språk att bli erkända internationellt. För en »dominerad» författare är översättning till ett dominerande språk ett sätt att bli konsekrerad som värdig deltagare i världslitteraturen – att få ett kvitto på sin litterära kvalitet. Här spelar också översättarens och förlagets prestige inom mottagarkulturen en avgörande roll.

¹⁵ Casanovas termer lyder *Traduction consécration* och *Traduction accumulation* (2002 s. 9).

2. Maryse Condé på franska, engelska och svenska

Enligt Casanova (2002 s. 8) förekommer flera olika dominerande centra på det globala översättningsfältet. De forna kolonialmakternas metropoler utgör centra för olika språkgrupper, exempelvis Paris, London och Madrid. I den här artikeln är Paris, London och New York speciellt relevanta. Paris är centret för det franska språkets och litteraturens konsekraionsprocesser. London och New York är centra för engelskans processer i detta avseende. Och den brittiska/amerikanska kulturen utövar ett odisputabelt inflytande på den svenska, p.g.a. den långtgående amerikaniseringen av svenskt kulturliv som pågått sedan åtminstone tidigt 1950-tal. Hypotesen som jag arbetar utifrån i den här artikeln är att en förutsättning för att utomeuropeisk litteratur ska finna sin väg till den svenska litterära marknaden är att just denna typ av skönlitteratur – där de kulturella avstånden är stora rent geografiskt och där källkulturen i fråga likaväl som den svenska kulturen intar en dominerad position på det globala översättningsfältet – behöver en dubbel konsekration på de litterära fälten för att verket ska komma i fråga för svensk översättning.

Jag tänker belysa det här resonemanget genom att förutsättningslöst studera om/hur de tre romaner av Maryse Condé som översatts till svenska har »vandrat» mellan olika litterära kulturer för att sedan nå vår kultur. Condés brittiske översättare Richard Philcox uttrycker relationerna i förhållande till romanen *Färden genom mangroven* så:

Man får inte glömma att romanen *Traversée de la Mangrove* redan är en översättning från en icke-europeisk kultur till den europeiska franska kulturen. Den engelska översättningen [dvs. Philcox översättning] är alltså en översättning av en översättning. Det är genom det franska språket som vi lär känna byn Rivière au Sel och det guadeloupanska samhället. (Philcox citerad i D'hulst 2008)¹⁶

Jag beskriver alltså hur litterära verk från en perifer/dominerad kultur konsekreras av centrala/dominanta kulturer för att sedan översättas till en annan perifer/dominerad kultur. Artikeln undersöker hur översättning mellan perifera kulturer ofta passerar genom ett litterärt centrum, men i det här studerade fallet mellan två centrala eller dominerande kulturer, innan verken når den svenska litterära marknaden, s.k. dubbel konsekration. Figur 3 åskådliggör resonemanget.

¹⁶ Min översättning. Här menar Philcox sannolikt med »översättning av en översättning» mer en kognitiv översättning av kulturspecifika element från Guadeloupe i fransk språkform. Källtexten till den engelska översättningen är skriven på franska med inslag av kreol både på syntaktisk och lexikal nivå.

Franskkaribisk litteratur	Fransk litteratur	Brittisk/Amerikansk litteratur	Svensk litteratur
	Dubbel konsekration		

Figur 3. Modell över den dubbla konsekrationen av Maryse Condé i den franska och brittiska/amerikanska litteraturen och kulturen.

De svenska översättningarna av de franskkaribiska romanerna sker alltså inte från engelska, men konsekractionsöversättningen från franska till engelska är en förutsättning för att de svenska förlagen ska satsa på att från franska översätta och ge ut den här typen av litteratur på svenska.

Mig veterligen har bara ett fåtal översättningsvetenskapliga studier med teoretisk förankring i Bourdieus och Casanovas teorier tidigare genomförts i Sverige, varför jag vill uppmuntra andra att pröva teorierna genom att visa på hur man kan gå tillväga. Jag är dock medveten om att mitt empiriska underlag, med bara tre romaner och en författare, är alltför begränsat för att något generellt ska kunna sägas om teoriernas giltighet. Den här studien kan därför ses som en pilotundersökning inför en mer omfattande studie av karibisk litteratur i Norden under utveckling i skrivande stund.

I analyserna arbetar jag med följande variabler:

1. De studerade kulturernas och språkens position på det globala översättningsfältet.
2. Tidpunkten för första inbundna publikation av romanerna inom respektive kultur.
3. Tidpunkten för första pocketupplagan inom respektive kultur.
4. Tidpunkten för olika litterära priser inom de aktuella kulturerna.
5. Förlagens och översättarnas prestige inom de aktuella kulturerna.
6. Kulturell »vinkling» i romanernas paratexter.

Kulturens och språkets position på det globala översättningsfältet visar huruvida konsekractionsöversättning eller ackumulationsöversättning är det omarke-
rade fallet inom kulturen i fråga. Antalet utgivna titlar och nytryck (i original eller översättning) ger en fingervisning om författarens grad av konsekration inom varje studerad kultur. Variabeln tid i analyserna försöker visa hur litteraturen »vandrat», alltså konsekrationens spridningsprocesser. Utgivningen av pocketböcker ser jag liksom Condés olika litterära priser också som konsekractionsprocesser inom respektive kultur. Förlagets och översättarens litterära prestige inom respektive kultur visar likaså på författarens grad av konsekration. Ju högre status förlaget har, desto högre status får den författare som ut-

kommer på förlaget. De anlidade översättarnas prestige spelar likaså en avgörande roll. Förlagsnamnet är ett viktigt varumärke.

Ett indicium på nödvändigheten av dubbel konsekration för att den här typen av litteratur ska översättas till svenska utgör kanske presentationen av författaren i fråga i romanernas paratexter och eventuella förord av översättaren inom de olika kulturer som romanen översatts till. Dessa texter röjer förmodligen de i översättningsprocessen involverade kulturernas »inställning» till varandra, eftersom de ofta fungerar som en typ av kulturell översättning, när en översatt roman introduceras i ett nytt kulturellt sammanhang (Lindqvist 2008 s. 196), dvs. det som i punkt 6 ovan kallas kulturell vinkling. Därför avslutar jag artikeln med att undersöka dessa texter i den franska originaltexten samt i den brittiska/amerikanska och svenska översättningen av romanen *Traversée de la mangrove*.

2.1 Kort om Maryse Condé och hennes litterära produktion

Maryse Condeé (f. 1937) räknas idag som en av de viktigaste karibiska författarna.¹⁷ Hennes texter är märkta av upplevelsen att ha levt och verkat i flera olika kulturer (Kullberg 2007 s. 37). Condé växte upp på Guadeloupe (som är ett franskt departement). Hon studerade i Paris och levde sedan under 12 år i Afrika och flera år i Karibien och i USA. Hon har alltså själv levt i de länder som präglat den kreolska kulturen och dessutom varit en av de professorer som etablerade det akademiska ämnet »la Francophonie» vid amerikanska universitet, dvs. franskspråkig postkolonial litteratur. Hon undervisade först på University of California at Berkeley och sedan på Columbia University i New York.

Den röda tråden genom hela Condés författarskap är sökandet efter ursprunget. Hon skriver om vårt behov av att veta varifrån vi kommer, för att kunna förstå vart vi är på väg (Duke 2010 s. 57). I Guadeloupe, liksom i övriga Karibien och i USA, symboliserade blodet tidigare ett nedärvt lyte, ett kännetecken som blev allt mer framträdande i takt med att de färgade kropparna började uppblandas och förlora sin länk till det svarta arvet. Frukten av århundraden av förtryck, mulatten, var något som kolonialmakten inte hade räknat med. Blandrasens närvaro hotade de vitas självutnämnda överhet (Kullberg 2007 s. 38). Maryse Condés romaner gestaltar hur de vitas koloniala överlägsenhet

¹⁷ Andra karibiska författare är t.ex. Patrick Chamoiseau (finns i svensk översättning), Raphael Confiant, Gisèle Pineau och Fabienne Kanor (finns ännu inte i svensk översättning).

bara vilade på inbillning, hur hudfärgernas hierarki alltmer förlorat sin betydelse (Dayan 2007 s. 51).

I en intervju med Rebecca Wolf (1999 s. 6) uttrycker Condé att det viktigaste när man vill skriva en karibisk roman inte är att dekonstruera det franska språket och arbeta med kreolska metaforer och bilder (även om hon också gör det), utan att försöka fånga själva själen och strukturen i det karibiska berättandet. Man måste, enligt Condé, gestalta den karibiska berättartekniken, som till sin karaktär är synnerligen polyfon. Därför blandar Condé kapitel skrivna i första person med andra skrivna i tredje person. Hon alternerar mellan kvinnliga och manliga röster. Men framför allt ger hon röst likaväl till de fattiga lantarbetarna och tjänarna som till de välutbildade i samhället. Sedan debuten 1971 har hon publicerat 16 romaner, 2 självbiografiska verk, 8 pjäser, 8 barnböcker och många essäer och noveller.¹⁸ Condés verk har blivit översatta till engelska, tyska, nederländska, italienska, spanska, portugisiska, japanska¹⁹ och svenska.

2.2 Maryse Condés dubbla konsekration

Uppställningarna nedan i figur 4–9 visar Maryse Condés tre till svenska översatta romaners »färd» via den franska och brittiska/amerikanska kulturen till Sverige. Uppställningarna är ordnade efter årtalen för utgivningen i Sverige.²⁰ Den första uppställningen i figur 4 visar publiceringsårtal för den inbundna upplagan av romanen *Färden genom mangroven* och figur 5 årtalen för pocketupplagorna osv.

¹⁸ Romaner i urval: *Hérémakhonon* 1976, *Une saison à Rihata* 1981, *Ségou: Les murailles de terre* 1984, *Ségou: La terre en miettes* 1985, *Moi, Tituba, sorcière noire de Salem* 1986, *Traversée de la mangrove* 1989, *Les derniers rois mages* 1992, *La colonie du nouveau monde* 1993, *La migration des coeurs* 1995, *Désirada* 1997, *Le coeur à rire et à pleurer. Contes vrais de mon enfance* 1999 (noveller), *Célanire cou-coupé* 2000, *La belle créole* 2001, *Histoire de la femme cannibale* 2003, *Victoire, les saveurs et les mots* 2006 (noveller). För romaner i översättning till svenska, jfr uppställningen under avsnitt 1.4.2.

Noveller på svenska: *Familjeporträtt* (översättning av Helena Böhme, publicerad i *Karavan* 3, 2007, från samlingen *Le coeur à rire et à pleurer. Contes vrais de mon enfance* 1999), *Solo* (översättning av Helena Böhme, publicerad i *Karavan* 3, 2007, från samlingen *Pays mêlé* 1997).

I december 2007 kom en ungdomsbok av Maryse Condé ut på svenska på Papamosca Förlag: *Där Joliba gör en krök (A la courbe de Joliba)*. Översättare är Gunnel von Friesen och illustrationerna är gjorda av Lititia Galli.

¹⁹ Se <http://voices.cla.umn.edu/artistpages/condéMaryse.php> [tillgänglig 2010-10-13].

²⁰ Condés senaste roman, *En attendant la montée des eaux (I väntan på att vattnet stiger)*, gavs ut på Jean-Claude Lattès i augusti 2010. Romanen kommer på svenska hösten 2011 på Leopard Förlag (Jessica Brogren personligt e-brev 2010-12-06).

Land/publiceringsår	Inbunden upplaga	Förlag	Översättare
Frankrike 1989	Traversée de la mangrove	Mercure de France, La Collection Bleue	
GB /USA 1995	Crossing the Mangrove	Doubleday (a division of) Random House Inc.	Richard Philcox
Sverige 2007	Färden genom mangroven	Leopard förlag	Helena Böhme

Figur 4. Figuren visar årtalen för den inbundna romanen *Traversée de la mangroves* publicering i Frankrike, GB/USA samt Sverige, förlagen i de respektive länderna samt den engelske och den svenska översättarens namn.

Det var på Bok- och biblioteksmässan i Göteborg 2007 som Maryse Condé först introducerades för den icke-specialiserade men litteraturintresserade svenska allmänheten. Condé var inbjuden till mässan för att hålla seminarium och för att göra reklam för sina romaner, varav *Traversée de la mangrove* just hade blivit översatt till svenska av Helena Böhme, som arbetar som bibliotekarieassistent vid Stockholms stadsbibliotek. Böhme (f. 1961) har studerat översättning vid Tolk- och översättarinstitutet på Stockholms universitet samt vid Södertörns högskolas Masterclass i översättning. I publikationen Ö. a. (Översättarens anmärkning) från Södertörns högskolas Masterclass i översättning ingår det sjätte kapitlet av romanen *Färden genom mangroven* i Helena Böhmes översättning (2007 s. 58–68) som ett exempel på utbildningens arbetstexter. Romanen *Färden genom mangroven* gavs ut på det relativt nystartade förlaget Leopard och fick ett mycket positivt bemötande i svensk press.

År 2007 nämndes Condés namn ofta i samband med spekulationerna om Nobelpriset i litteratur (Jonsson 2007; Flakiersk 2007; Gergely 2007). Och litteraturtidningen *Karavan* ägnade sitt tredje nummer 2007 enbart åt Maryse Condés författarskap. År 2007 var dock inte första gången som Condé översattes till svenska. Redan 1989 hade Svante Hansson översatt hennes i Frankrike bästsäljande roman *Ségou: Les murailles de terre* (jfr figur 6). Svante Hansson (f. 1938) bor idag sedan en längre tid i Frankrike. Han arbetade som lärare i statskunskap vid Stockholms universitet åren 1970–1986 och har översatt ett drygt 70-tal böcker från danska, engelska, franska och norska. Hansson arbetar främst med sakprosaöversättningar, men han har också översatt en kriminalroman och en skönlitterär roman, nämligen *Ségou*. Enligt egen utsago vet Svante Hansson inte varför han blev tillfrågad att utföra

översättningen av *Ségou*.²¹ Det kanske berodde på att han kände många personer i förlagsbranschen och att han, vilket var ovanligt på den tiden, kunde hantera och mata in koder i datorn.

I Frankrike gavs *Traversée de la mangrove* ut i La Collection Bleue på förlaget Mercure de France 1989. Då var Condé redan en etablerad författare (som givit ut fyra romaner), vilket visas av att hon 1987 fick motta det prestigefulla franska litterära priset Grand Prix Littéraire de la Femme: Prix Alain Boucheiron. År 1988 utsågs Condé till den Franska Akademiens litterära pristagare i Prix de l'Académie Française. Samma år hade hennes litterära rykte spridits i Europa via översättning och hon tilldelades det tyska litterära priset Prix Libérateur.

Land/publiceringsår	Pocketupplaga	Förlag	Översättare
Frankrike 1992	Traversée de la mangrove	Gallimard, Collection Folio	
GB/USA 1995	Crossing the Mangrove	Anchor Books (a division of) Random House Inc.	Richard Philcox
Sverige 2009	Färden genom mangroven	Pocketförlaget	Helena Böhme

Figur 5. Figuren visar årtalen för pocketupplagan av romanen *Traversée de la mangroves* publicering i Frankrike, GB/USA och Sverige, förlagen i de respektive länderna samt den engelske och svenska översättarens namn.

Om 1980-talet var tiden för Maryse Condés första konsekration eller erkännande inom den franska kulturen, hör hennes konsekration i den brittiska och amerikanska litterära världen 1990-talet till. År 1993 blev hon den första kvinnan att utses till det högt renommerade amerikanska Puterbaugh-priset för sin samlade författargärning och 1999 fick hon motta Marguerite Yourcenar-priset, för franskspråkiga författare som lever i USA.²² År 2001 tilldelades hon den prestigefulla utmärkelsen Commandeur de l'Ordre des Arts et des Lettres, som är den förnämsta hedersbetygelse som den franska staten kan ge till en författare, och 2004 blev hon utsedd till Chevalier de la Légion d'Honneur, dvs.

²¹ Personligt e-brev (2010-11-30).

²² Maryse Condé har mottagit ett stort antal litterära priser och utmärkelser förutom de tidigare citerade bl.a.: (1994) 50e Grand Prix Littéraire des jeunes lecteurs de l'Ile de France, (1997) Prix Carbet de Caraïbe, (2003) Grand Prix Metropolis bleu, (2005) Hurston/Wright Legacy Award (kategorin skönlitteratur), (2007) Prix Tropique, (2008) Trophée des Arts Afro-Caribéens (kategorin skönlitteratur). Se http://www.monsieur-biographie.com/celebrite/biographie/maryse_conde-5707.php [tillgänglig 2010-11-01].

Riddare av Hederslegionen. De flertaliga priserna vittnar om Condés författarskaps konsekration inom de franska och brittiska/amerikanska kulturena. På den brittiska/amerikanska marknaden lanserades *Crossing the mangrove* 1995 på förlaget Doubleday, som är en del av förlaget Random House, i Richard Philcox' översättning med försäljningsargumentet att denna roman också var skriven av författaren till den bästsäljande romanen *Segu*. Richard Philcox (f. 1936) som också är Maryse Condés make, har översatt majoriteten av hennes romaner till engelska.²³

Bara det faktum att en roman ges ut i pocketformat visar att det finns ett intresse för den inom den specifika kulturen. För romanen *Traversée de la mangrove* i Frankrike dröjde det tre år innan pocketupplagan kom ut på pocketförlaget Gallimards Collection Folio för moderna klassiker. Att som författare bli utvald att ingå i denna serie tyder på en hög grad av konsekration inom denna kultur. I Storbritannien/USA kom romanen ut både inbunden och i pocket 1995 på samma välrenommerade moderförlag, alltså 6 år efter den första publiceringen av romanen i Frankrike. I Sverige tog resan från första publicering i Frankrike till den första svenska 18 år. Och för första pocketupplaga här var tidsspannet 20 år. Romanen i inbunden upplaga sålde mycket bra på den svenska marknaden, i ca 5000 exemplar. Pocketupplagan kom redan efter två år, nämligen 2009, och den upplagan räknade 20 000 exemplar.²⁴

Romanen *Ségou* består av två delar. Del 1, *Ségou: Les murailles de terre*, gavs i Frankrike ut på Éditions Robert Laffont 1984 och del 2, *Ségou: La terre en miettes*, kom på samma förlag 1985. Romanen blev en stor försäljningssuccé i Frankrike och sålde omgående slut 300 000 exemplar (McCormick 1996 s. 153).

I Storbritannien/USA översattes del 1 av *Ségou* av Barbara Bray och gavs ut inbunden på det prestigefulla förlaget Viking Penguin 1987. Barbara Bray (1924–2010) beskrivs som en av de absolut viktigaste länkarna mellan fransk och brittisk kultur under senare delen av 1900-talet i hennes dödsruna i *The Guardian* den 4 mars 2010. Hon översatte många franska klassiker, t.ex. Marguerite Duras, Jean Genet, Jean-Paul Sartre och Alain Robbe-Grillet. Hon var en inflytelserik kulturpersonlighet och kritiker på BBC. Bray var gift med Samuel Beckett och hade en livslång relation med Harold Pinter (Todd 2010).

²³ Några exempel på Richard Philcox översättningar av Maryse Condés romaner är: *Who Slashed Celanire's Throat?* 2005, *Tales from the Heart: True Stories from my Childhood* 2004, *Windward Heights* 2003, *Desirada: A Novel* 2001, *I, Tituba, black witch of Salem* 2000, *Heremakhonon* 1999, *The Last of the African Kings* 1997, *Crossing the Mangrove* 1995 samt *A season in Rihata* 1988. Philcox har även översatt den martinikanska författaren Franz Fanon.

²⁴ Uppgifter enligt Jessica Brogren, Leopard förlag (personligt e-brev 2010-12-08).

Land/publiceringsår	Inbunden upplaga	Förlag	Översättare
Frankrike 1984 Frankrike 1985	<i>Ségou: Les murailles de terre</i> (del 1) <i>Ségou: La terre en miettes</i> (del 2)	Éditions Robert Laffont Éditions Robert Laffont	
GB /USA 1987 GB /USA 1989	<i>Segu</i> (del 1) <i>The Children of Segu</i> (del 2)	Viking Penguin Ballantine	Barbara Bray Linda Coverdale
Sverige 1989 Sverige 2008	<i>Segu, murar av lera</i> (del 1) <i>Segu: en afrikansk släktkrönika</i> (del 1)	Hammarström & Åberg förlag Leopard förlag	Svante Hansson Svante Hansson

Figur 6. Figuren visar årtalen för den inbundna romanen *Ségous* publicering i Frankrike, GB/USA och Sverige, förlagen i de respektive länderna samt de engelska och den svenske översättarens namn.

Del 2 av romanens inbundna upplaga gavs ut på Ballantine förlag i översättning av Linda Coverdale. Coverdale (f. 1947) är en mycket framgångsrik översättare. Hon har översatt mer än 50 franska moderna klassiker till engelska, bl.a. Roland Barthes, Emmanuel Carrère, Patrick Chamoiseau, Maryse Condé, Annie Ernaux och Tahar Ben Jelloun. Hon har fått många priser och utmärkelser för sin översättargärning, bl.a. Franska statens Chevalier dans l'Ordre des Arts et des Lettres 2001.²⁵ Båda översättarna till engelska och förlagen som Condé är utgiven på är synnerligen välrenommerade inom den brittiska/amerikanska kulturen och visar på den höga prestige som tillerkändes romanen och dess författare där. I Sverige har endast del 1 av *Ségou* översatts och givits ut av Hammarström & Åberg förlag i översättning av Svante Hansson så tidigt som 1989 och av Leopard förlag 2008 i samma översättning, men med ny titel.²⁶ Den inbundna upplagan av *Segu* utgiven av Leopard förlag räknade 3000 exemplar. Förlaget Leopard har inga planer på att översätta del 2 av romanen under den närmaste framtiden.²⁷ För romanen

²⁵ Se http://en.wikipedia.org/wiki/Linda_Coverdale [tillgänglig 2011-10-04].

²⁶ Gösta Åberg (f. 1927), förlagsredaktör, bokförläggare och författare, har arbetat i bokbranschen sedan 1954. Han var verksam på Prisma 1959–79, de sista sju åren som förlagets VD, och drev där efter förlaget Hammarström & Åberg tillsammans med Stina Hammarström (f. 1945) fram till 1991. Enligt Svante Hansson hade paret fått anslag från SIDA för att översätta romanen *Ségou*. Förlaget övertogs sedermera av Förlaget Tiden (personligt e-brev 2010-11-30).

²⁷ Uppgifter enligt Jessica Brogren, Leopard förlag (personligt e-brev 2009-11-06).

Ségous första dels inbundna upplaga tog resan till Sverige och Leopard förlag från första publicering i Frankrike 24 år, eller fem år till Hammarström & Åberg förlag. Till Storbritannien/USAs marknader tog sig romanens första del på 3 år.

Land/publiceringsår	Pocketupplaga	Förlag	Översättare
Frankrike 1985 Frankrike 1996	<i>Ségou</i> (del 1 och 2) <i>Ségou</i> (del 1)	Le Livre de Poche nr. 6082 och 6083, Librairie Générale Française. Collection Pocket nr. 4338.	
GB /USA 1996	<i>Segu</i> (del 1)	Penguin books	Barbara Bray
Sverige	–	–	–

Figur 7. Figuren visar årtalen för pocketupplagorna av romanen *Ségous* publicering i Frankrike och GB/USA, förlagen i de respektive länderna samt den engelska översättarens namn. I Sverige är boken ännu inte utgiven i pocket.

Vad gäller pocketupplagorna kom de i Frankrike året efter första publicering 1985 och i nyutgåva 1996, samma år som *Ségous* första del också dök upp i Storbritannien/USA i pocket på Penguin Books, USA/Storbritanniens svar på Collection Folio med lika hög prestige. Att pocketupplagan ges ut på nytt efter 11 år i Frankrike ger en fingervisning om Condés plats i den franska litterära kanon. I Sverige finns ännu ingen pocketupplaga.

Land/publiceringsår	Inbunden upplaga	Förlag	Översättare
Frankrike 1997	Desirada	Édition Robert Laffont	
GB /USA 2000	Desirada	Soho Press Inc.	Richard Philcox
Sverige 2009	Desirada	Leopard förlag	Helena Böhme

Figur 8. Figuren visar årtalen för den inbundna romanen *Desiradas* publicering i Frankrike, GB/USA och Sverige, förlagen i de respektive länderna samt den engelska och svenska översättarens namn.

Condés nionde roman *Desirada* gavs i Frankrike ut på Édition Robert Laffont 1997. I Storbritannien/USA kom romanen ut tre år senare i Richard Philcox' översättning på Soho Press Inc. Romanen är författarens tredje att översättas i

Sverige och för översättningen till svenska svarar Helena Böhme. Boken gavs ut på Leopard förlag 2009, dvs. 12 år efter första inbundna upplaga i Frankrike. Den svenska inbundna upplagan uppgick till 2000 exemplar.²⁸

Land/publiceringsår	Pocketupplaga	Förlag	Översättare
Frankrike 1999	Desirada	Livrenpoche nr. 10506	
GB /USA 2001	Desirada	Soho Press Inc.	Richard Philcox
Sverige –	–	–	–

Figur 9. Figuren visar årtalen för pocketupplagan av romanen *Desiradas* publicering i Frankrike och GB/USA, förlagen i de respektive länderna samt den engelske översättarens namn. I Sverige är boken ännu inte utgiven i pocket.

När det gäller *Desiradas* pocketupplaga kom den 1999 i Frankrike, dvs. två år efter första publiceringen. I Storbritannien/USA publicerades den fyra år efter första publiceringen och två år efter den inbundna upplagans lansering. I Sverige har ingen pocket ännu givits ut.

2.3 Kulturell vinkling i romanen *Traversée de la mangrove* och i dess brittiska/amerikanska och svenska översättning

Jag går nu vidare med att undersöka huruvida kulturell vinkling som textstrategi kan spåras i de s.k. paratexterna (Genette 1987) till romanen *Traversée de la mangrove*, specifikt författarpresentationen samt översättarnas eventuella förord. Förmodligen kan Condés grad av konsekration och den kulturella tillhörighet som anses viktig inom kulturen i fråga utläsas från paratexterna. Med paratext menas alla texter som omger en text samt texter som blandas med texten, t.ex. titlar, mellanrubriker och förord. Paratexten tillkännager texten samtidigt som den erbjuder läsaren inom kulturen i fråga en tolkningsram (Watts 2005 s. 2). Det finns alltid en spänning mellan texten, som artikulerar det specifika, och paratexten, som försöker reducera texten för att få den att passa in på ett visst kulturellt fält för ett visst syfte. Paratexterna som analyseras är hämtade från den franska Folioupplagan 1992, First Anchor Books Edition 1995 samt Leopards första upplaga av romanen 2007.

²⁸ Uppgifter enligt Jessica Brogren, Leopard förlag (personligt e-brev 2010-12-08).

2.3.1 Den franska författarpresentationen i *Traversée de la mangrove*

Den franska presentationen av författaren i pocketupplagan av romanen från 1992 sker utan förvarnande titel två blad in i romanen efter försättsblad med författarens namn och romanens titel. Presentationen måste tolkas som ett redaktionellt förord, enligt Genettes klassifikation (1987 s. 16):

Maryse Condé (eg. Maryse Philcox) föddes den 11 februari 1937 som ett av åtta barn i en medelklassfamilj i Pointe-à-Pitre på Guadeloupe. Grundskolan gick hon på Guadeloupe, gymnasiet på Lycée Fénelon i Paris och hon studerade sedan litteratur vid Sorbonne. Hon gifte sig med en guineansk man 1960 och reste till Afrika, där hon var verksam som lärare i tolv år (i Guinea, Ghana och Senegal). När hon återvände till Paris 1972, doktorerade hon i komparativ litteratur vid Paris III under professor René Etiembles ledning. Från år 1975 undervisade Condé på olika universitet i Frankrike och inbjöds ofta till amerikanska universitet. Väl i Paris 1987 belönades hon med le Grand Prix Littéraire de la Femme för romanen *Moi, Tituba sorcière ...*. År 1993 blev hon den första kvinnan som fick Puterbaugh-priset för sin föfattargärning. Romanen *Les derniers rois mages* är hennes åttonde. Maryse Condé lever nu omgift med en engelsman i USA, där hon undervisar i karibisk litteratur.²⁹

Den här författarpresentationen är ett sätt att visa för den franske läsaren att författaren är någon att räkna med också på den franska litterära arenan. Hon är både professor i litteratur och prisbelönt författare, förvisso från ett franskt departement i Karibien, men hon har studerat i Frankrike och vid Sorbonne. Hon är dessutom kosmopolit, med erfarenheter från både Afrika, Karibien och USA. Bara det faktum att hon är utgiven i pocket i Folio hos förlaget Gallimard är ett tecken på hennes höga status. Hon har skrivit en modern klassiker. Presentationen skriver in Maryse Condé i den franska litteraturens kanon genom att nämna de prestigefulla priser hon erhållit. Att det längst ned i högra hörnet på romanens baksida står i små bokstäver »Texte intégral», dvs. fullständig text, visar också på romanens prestige, eftersom man sällan förkortar en högt värderad text.

2.3.2 Den brittiska/amerikanska översättningens författarpresentation och översättarförord

Den redaktionella paratexten till den engelska översättningen av Condés roman med titeln *Crossing the Mangrove* från 1995 är mycket annorlunda i jämförelse med originalpresentationens utformning. Den är via paratexten »paketerad» på

²⁹ Min översättning från franska.

ett annorlunda sätt än den franska för att tala till en ny publik. Presentationen återfinns på bakre flikens innersida under ett svart-vitt fotografi av författaren. Presentationen lyder som följer:

Maryse Condé is the author of *Segu*, *Tree of Life* and *I, Tituba, Black Witch of Salem*, among others. She is the recipient of the prestigious French award Le Grand Prix Littéraire de la Femme, was a Guggenheim fellow in 1987–88, and in 1993 was the first woman to be honored as a Puterbaugh Fellow by the University of Oklahoma. She is a professor at the Universities of Virginia and Maryland. She divides her time between the United States and her native Guadeloupe.

Här är det tydligt att författarpresentationen tjänar till att skriva in Condé i den amerikanska kontexten genom att hänvisa till hennes prestigefulla priser, varav två är amerikanska, samt att understryka att hon undervisar på olika universitet i USA. Texten tjänar till att paketera om »det främmande» som bekant för den amerikanska publiken.

På nästa uppslag börjar ett översättarförord (Translator's Preface) som spänner över tre sidor och som i Genettes terminologi (1987 s. 169) närmast överensstämmer med det s.k. allografiska förordet, dvs. att en annan författare än upphovsmannen presenterar romanen i ett förord. Här är det intressant att försöka förklara varför de studerade översättarnas förord eller kommentar skiljer sig så markant åt, vilket vi strax ska se i den svenska översättningen. Förmodligen har det att göra med den position och funktion som just den översatta litteraturen har inom den kultur där översättarna är verksamma (Toury 1995 s. 13, Lindqvist 2002 s. 38), alltså om konsekractionsöversättning eller ackumulationsöversättning utgör det omarkerade valet inom kulturen. Dessutom är det intressant att undersöka om/hur översättaren skriver in författaren i den anglo-amerikanska kulturen, vilket är ett steg på vägen för att möjliggöra dubbel konsekration, som enligt artikelns hypotes är nödvändig för att franskaribisk litteratur ska översättas till svenska.

Den engelske översättarens förord är både elokvent och detaljrikt. Philcox inleder med att jämföra sig med en av Condés karaktärer i romanen *I, Tituba, Black Witch of Salem*. Han ställer vidare en rad retoriska frågor: Vad skulle jag göra med alla kreolska uttryck? Hur skulle jag på engelska återge denna mest typiska guadeloupanska roman som Maryse Condé skrivit? Hur skulle jag översätta dessa »förvrängningar» av franskan som kreoltalare ofta med lust och humor ägnar sig åt?

Philcox funderar över möjligheten att forska i de västindiska engelskspråkiga ekvivalenterna till de kreolska uttrycken, men avfärdar de lösningarna med att det associationsmässigt blir fel. Då skulle läsaren hamna på Barbados

eller Jamaica i stället för på Guadeloupe. Översättaren funderar också på att uppfinna nya engelska ord, men bestämmer sig för att satsa på karaktärernas »ton» och register i romanen i stället. Han letar länge efter den rätta »tonen», som ska gestalta det inre psykologiska drama som varje karaktär lever i romanen. Han finner så en motsvarighet i den engelska litteraturen inom Virginia Woolfs författarskap och speciellt i hennes roman *Mot fyren*. Woolfs inre monologteknik talar till honom som översättare. Han är också dialektisk i sin argumentation för den valda tonen, när han tar upp att läsaren kanske blir förvånad över hur en engelsk medelklassfamilj kan ge rätt »ton» till en berättelse från en liten by i Guadeloupe. Och han förklarar att det beror på att han känner frändskap med Condés och Wolfs författarskap i deras drivenhet i stil. En drivenhet som, enligt Philcox, genomsyrar de skilda kontexterna för de jämförda romanerna, dvs. ett sommarhus på den engelska kusten och en tropisk by. Så avslutar översättaren sitt förord med att understryka att han har översatt hela romanen med Virginia Woolfs »röst» i bakhuvudet. Både Woolfs och Condés diskurs drivs av en speciell ton och övertygelse, enligt honom.

I det här översättarförordet svarar Philcox mot vad som enligt Genette är det allografiska förordets främsta uppgift, nämligen att värdera texten som snart ska börja (1987 s. 183). Och det är ingen dålig värdering när han jämför Condé med Virginia Woolf. Han paketerar Condé för den amerikanska läsaren som en värdig deltagare i litteraturens världskanon. Philcox översättning av Condé är ett exempel på konsekra-tionsöversättning mellan två dominerande kulturer på det globala översättningsfältet, dvs. fall B i figur 2 i avsnitt 1.3.

2.3.3 Den svenska översättningens författarpresentation och översättarförord

Skärskådas den svenska översättningens författarpresentation och översättarförord framträder en helt annan bild än både för den franska källtexten och den amerikanska översättningen. På skyddsomslagets innersidas bakre flik presenteras författaren för den svenska publiken med ett svartvitt foto och följande reaktionella paratext:

Maryse Condé, född 1937 på Guadeloupe, anses vara en av den karibiska litteraturens främsta författare. Hon har skrivit ett tjugotal romaner, är flerfaldigt prisbelönad och har undervisat vid bland annat Harvard och Columbia University i New York.

Texten är sakligt hållen och värderar Condés författarskap som ett av de främsta inom den *karibiska* litteraturen. I den svenska texten har Condés bety-

delse för den franska litteraturen ingen större relevans och den nämns inte heller. Här talas i stället ospecificerat om hennes litterära priser och vad som framhålls är att Condé undervisar på prestigefulla universitet i USA. Den här textstrategin visar enligt min mening den nödvändiga dubbla konsekrationen för översättning till svenska av utomeuropeisk litteratur som omtalades inledningsvis i artikeln och som är en följd av översättning mellan två perifera kulturer och språk via en mer central kultur. Med andra ord att Condé först publiceras i Frankrike, sedan i översättning inom den brittiska och amerikanska kulturen för att ca 10 år senare översättas till svenska.

Det övergripande intrycket av den svenska paratexten är att den är sparsmakad och saklig, att den inte på samma sätt som den amerikanska är ute efter att förklara något eller att övertyga läsaren. Här samspelar auktoritetsargumenten som understryker Condés akademiska verksamheter i USA med sakligheten. Intrycket förstärks när man bläddrar vidare in i romanen till försättsbladet där författarens namn nämns med stora bokstäver, romanens titel i mindre punktstorlek och allra minst i punkter följer »Översättning av Helena Böhme». Det här strikta och sakliga intrycket av den svenska redaktionella texten förstärks av det allografiska förordet »Översättarens kommentar» som följer härnäst. Kommentaren består av tre meningar som lyder som följer:

De kreolska orden i kursiv stil finns förklarade i ordlista på sidan 252. Citatet på sidan 174–175 är hämtat ur Daggens härskare av Jaques Roumain i översättning av Jan Larsson, Ord & Visor förlag 2004. Bibelcitaten är hämtade ur 1917 års översättning: Svenska kyrkans diakonistyrelsens bokförlag 1972.

Helena Böhmes »översättarens kommentar» som föregår romanens innehållsförteckning förser endast den svenska läsaren med nödvändiga förklaringar och referenser. Här förekommer inte några längre utvikningar och motive-ringar till strategier eller stilförebilder inom målkulturen. I jämförelsen med den amerikanska översättningens översättarförord framstår Böhmes kommentar som minst sagt fåordig. Vad som däremot förekommer i kommentaren är hänvisningen till en ordlista, där de kreolska orden som återfinns i kursiv i själva texten finns förklarade. I den svenska översättarens kommentar ingår alltså ytterligare en paratext titulerad *Alfabetisk ordlista över kreolska ord och uttryck* som ligger sist i romanen, där 34 kreolska ord, fraser och uttryck översätts till svenska motsvarigheter. Den amerikanska översättningen förklarar däremot orden genom noter nederst på sidan och de markeras med notnummer, inte med kursiv i den löpande texten. »Paketeringen» via den redaktionella paratexten är alltså inte lika tydlig i den svenska översättningen som i den amerikanska och som i den »franskkaribiska» källtexten ämnad för den franska

publiken. Avsaknaden av elokvent översättarförord, som skriver in författaren i den mottagande kulturens litterära institution visar, enligt min mening, att svenska läsare är mer vana än amerikanska att ta till sig främmande litteratur i översättning, vilket är en följd av ackumulationsöversättningens starka ställning i Sverige, alltså fall C och D i figur 2 i avsnitt 1.3.

3. Sammanfattning och diskussion

Några sammanfattande slutsatser kan så långt dras på grundval av den teoretiska och empiriska genomlysningen i artikeln. Inledningsvis kan konstateras att det engelska språket som källspråk totalt dominerar det globala översättningsfältet. Följaktligen översätts mycket litteratur *från* engelska i världen och relativt lite litteratur *till* engelska språket. Den litteratur som trots allt översätts till engelska anses på det globala översättningsfältet som speciellt värdefull. Översättningsrelationerna som förekommer inom den dominerande kulturen kan därför benämnas konsekractionsöversättning.

Engelskan följs sedan av den franska språkgruppen som dominerande källspråk på det globala översättningsfältet. De här dominerande språkgrupperna och kulturerna fungerar som förmedlande centra för dominerade språkgrupper och kulturers översättningar. De dominerade språkgrupperna och kulturerna, t.ex. svenska eller kreol från Guadeloupe, intar en perifer position på det globala översättningsfältet. De översättningsrelationer som förekommer inom de dominerade språkgrupperna och kulturerna kallas därför ackumulationsöversättning. Vad som ackumuleras via översättning inom den dominerade kulturen är litterärt kapital. Det här betyder att en författare som skriver på engelska förmodligen har större möjligheter att konsekreras på världslitteraturfältet än en författare som skriver på kreol eller svenska. Han/hon blir helt enkelt oftare översatt.

Vad jag har försökt att visa i artikeln är det rimliga i hypotesen att om översättning från en dominerad perifer språkgrupp och kultur till en annan dominerad perifer språkgrupp och kultur ska komma till stånd, kommer den litterära text som ska översättas först att översättas till en dominerande kultur, innan den kommer i fråga för översättning inom den andra dominerade kulturen. Ju mer perifer källkulturen i förhållande till målkulturen ter sig, desto högre grad av konsekration på det globala översättningsfältet är nödvändig för att ett förlag inom den andra målkulturen ska våga satsa på översättningen i fråga. I fallet

med Maryse Condés romaner i svensk översättning är troligen en dubbel konsekration i två dominerande kulturer nödvändig, dvs. i de franska och brittiska/amerikanska kulturerna. I ljuset av de empiriska undersökningarna av mitt begränsade material tycker jag mig funnit stöd för den hypotesen.

I samtliga behandlade fall har Maryse Condés romaner som översatts till svenska först översatts till engelska. Tidsvariabeln tycks alltså bekräfta hypotesen om nödvändigheten av dubbel konsekration för att den här typen av litteratur ska nå det svenska litterära systemet. Artikeln har också kunnat spåra Maryse Condés konsekration både inom den franska och den amerikanska litterära institutionen, dels via antalet utgivna och översatta titlar, dels via hennes litterära priser och utnämningar. Condés konsekration inom den franska kulturen påbörjas under 1980-talet och befästs under första decenniet av 2000-talet. I Storbritannien/USA hör Condés konsekration 1990-talet till och fortgår än idag. Utan tvekan kan Maryse Condé sägas vara en värdig deltagare i världslitteraturens kanon och en potentiell framtida Nobelpristagare i litteratur.

Condés romaner har dessutom som regel redan utkommit i engelsk pocket innan de översatts till svenska, vilket också visar på den svenska översättningens nödvändiga dubbla konsekration. Här utgör Svante Hanssons översättning av *Ségou* utgiven så tidigt som 1989 på Hammarström & Åberg förlag ett undantag som bekräftar regeln. Möjligen beror detta på att den utgivningen gjordes på ett litet tvåmansförlag med ekonomisk hjälp från SIDA. Den översättningen återutgavs 2008 av Leopard förlag som ett led i en satsning på Condés författarskap i Sverige.

Intressant är också att tidsspannet mellan fransk och svensk publicering minskar över tid från knappt 20 år för den första svenska översatta romanen till drygt 10 år för den tredje. Ju mer etablerad en perifer eller dominerad författare blir inom en annan perifer eller dominerad kultur, desto kortare blir tiden som förflyter mellan originalpublicering och översättning till svenska. Som alltid blir den här typen av publicering en balansgång mellan kulturellt och ekonomiskt kapital på det svenska litterära fältet. Det tar lång tid att etablera författarskap inom en kultur och förmodligen tar det ännu längre tid om författaren dessutom härstammar från en med svenska ögon sett perifer kultur. Den dubbla konsekrationen verkar dock vara en positiv kraft för främjandet av publicering av författaren i fråga.

Det är samma svenska översättare som står för de båda nya översättningarna av Maryse Condés romaner och av hennes publicerade noveller på svenska i tidskriften *Karavan*, nämligen Helena Böhme. Gemensamt för de svenska översättarna av Maryse Condés romaner är att de inte framstår som lika etable-

rade på det svenska skönlitterära fältet som översättarna till engelska/amerikanska. Svante Hansons skönlitterära översättargärning är relativt begränsad. Han har företrädesvis arbetat med att översätta sakprosa. Nytrycket av hans översättning av *Ségou* på Leopard förlag måste dock betyda att översättningen anses vara väl genomförd. Helena Böhmes översättningar av Condé har fått ett mycket positivt mottagande i kulturpress och i andra kulturella sammanhang. Böhme berättar i en intervju för internationella bibliotekets hemsida under rubriken Nyheter och evenemang att hon först kom i kontakt med Condés roman *Färden genom mangroven* som kurslitteratur i franska år 1997. Hon började översätta boken av egenintresse och kontaktade själv förlaget Leopard och erbjöd översättningen, som antogs efter lång betänketid från förlagets sida. Det svåraste i översättningen var, enligt Böhme, att arbeta med en text av en författare som så ingående beskriver naturen som Condé gör. Dessutom är växterna och blommorna oftast namngivna på kreol eller kreolfranska (Gergely 2007).

I paratexterna i romanen *Färden genom mangroven* – både i källtext och i engelsk och svensk översättning – är den kulturella anpassningen, som är ett av paratexternas syften, tydligt märkbar. Den här textstrategin, som går ut på att »paketera» romantexten så att den passar in i sitt nya kulturella sammanhang, visar den s.k. kulturella vinklingen inom den franska, brittiska/amerikanska och svenska kulturen. För den franska läsekretsen är det viktigt att Condé från Guadeloupe definieras som en fransk prisbelönt författare, för den amerikanska att hon ompaketeras till ett känt format i jämförelsen med Virginia Wolf samt att hon är flerfaldigt prisbelönad i USA och undervisar på prestigefyllda amerikanska universitet. Jag anser också att den svenska författarpresentationen med sin tydliga vinkling mot den amerikanska kulturen stöder hypotesen att dubbel konsekration är ett viktigt argument när den svenska litterära institutionen ska producera och ta till sig översatta texter från andra perifera kulturer. Men naturligtvis behövs mer forskning för att verifiera hypotesen om den dubbla konsekrationens nödvändighet för att det globala översättningsfältets periferier ska kunna mötas.

Litteratur

- Bourdieu, Pierre, 1997: Kultur och kritik. 2 omarbetade upplagan. Göteborg: Daidalos.
 Bourdieu, Pierre, 2000: Konstens regler. Det litterära fältets uppkomst och struktur. Stockholm: Symposion.
 Broady, Donald, 2000: Inledning. I: Konstens regler. Det litterära fältets uppkomst och struktur. Stockholm: Symposion. S. 9–35.
 Casanova, Pascale, 1999: La république mondiale des lettres. Paris: Éditions du Seuil.

- Casanova, Pascale, 2002: Consécration et accumulation de capital littéraire. La traduction comme échange inégal. I: *Actes de la recherche en sciences sociales* 144. S. 7–20.
- Casanova, Pascale, 2004: *The World Republic of Letters*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Casanova, Pascale, 2005: Literature as a World. I: *New Left Review* 31. Jan–feb. S. 71–90.
- Dayan, Joan, 2007: Blod och ben – blickar in i mangroven. I: *Karavan* 3. S. 47–51.
- D'hulst, Lieven, 2008: Cultural translation. A problematic concept. I: *Beyond Descriptive Translation Studies. Investigations in Homage to Gideon Toury*, red. av Anthony Pym, Miriam Shlesinger & Daniel Simeoni. Amsterdam /Philadelphia: Benjamins Translation Library. S. 201–231.
- Duke, Yukiko, 2010: Jag kände mig vit och fransk när jag var barn. I: *Vi läser* 4. S. 54–58.
- Even-Zohar, Itamar, 1990: Polysystem Studies. I: *Poetics Today* 11 (1). Tel Aviv: Duke University Press.
- Flakiersk, Gregor, 2007: Nobelpris till Karibien? LO-tidningen. 5 okt.
- Genette, Gérard, 1987: *Paratexts. Thresholds of Interpretation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gergely, Tamás, 2007: Vad är kryddan? Helena Böhme om att översätta Maryse Condé. *internationella biblioteket*: <http://www.interbib.se/default.asp?id=33567&ptid=4035> [tillgänglig 2010-12-01].
- Heilbron, Johan, 1999: Towards a Sociology of Translation. Book Translations as a Cultural World System. I: *European Journal of Social Theory* 2 (4). S. 429–444.
- Heilbron, Johan, 2008: Responding to Globalization. The Development of Booktranslations in France and the Netherlands. I: *Beyond Descriptive Translation Studies. Investigations in Homage to Gideon Toury*, red. av Anthony Pym, Miriam Shlesinger & Daniel Simeoni. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins Translation Library. S. 187–199.
- Heilbron, Johan, & Sapiro, Gisèle, 2002: Traduction: Les échanges littéraires internationaux. I: *Actes de la recherche en science sociales* 144. S. 3–7.
- Hermans, Theo, 1999: *Translation in Systems*. Manchester: St. Jerome.
- Inghilleri, Moira, 2005: The Sociology of Bourdieu and the Construction of the 'Object' in Translation and Interpreting Studies. I: *The Translator. Bourdieu and the Sociology of Translation and Interpreting* 11 (2). Manchester: St. Jerome publishing. S. 125–145.
- Jonsson, Stefan, 2007: Maryse Condé: Färden genom mangroven. *Dagens Nyheter*. Kultur 18 sept.
- Kastner, Fabian, 2008: Fånga dagen och andra lyckorecept. Recension av romanen *Filologens dröm*. *Svenska Dagbladet*. Kultur. 28 april.
- Kullberg, Christina, 2007: När marken gungar trivs hon. I: *Karavan* 3. S. 36–39
- Kulturrådet, 2005: Böcker och kulturtidskrifter 2003–2004. *Kulturen i siffror* 2005. 3: www.kulturradet.se [tillgänglig 2009-04-22.]
- Lindqvist, Yvonne, 2002: Översättning som social praktik. Toni Morrison och Harlequinserien. *Passion på svenska*. Diss. (Stockholm Studies in Scandinavian Philology. N.S. 26.) Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

- Lindqvist, Yvonne, 2005: Högt och lågt i översättning till svenska. Uppsala: Hallgren & Fallgren.
- Lindqvist, Yvonne, 2008: Att manipulera matrisen. En jämförelse mellan den svenska, engelska och franska översättningen av den spanska romanen *La caverna de las ideas* av Carlos Somoza. I: Språk och stil NF 18. S. 187–208.
- Litterära översättarseminariet, Södertörns högskola, 2007: ö. a.*. *Översättarens anmärkning – en antologi. Södertörn: Litterära översättarseminariet. S. 58–68.
- McCormick, Robert. Jr, 1996: From Africa to Barbados via Salem. I: *Caribana* 5. S. 151–156.
- Nationalbibliografin 2007: http://www.kb.se/document/Soka/statistic_2007.pdf.
- Pokorn, Nike, 2007: The Role of Translation in the Development of Slovene Language and Literature. Ljubljana: Ljubljana University. S. 21–25.
- Pym, Anthony, 1999: Two principles, one probable paradox and a humble suggestion, all concerning percentages of translation and non-translation into various languages, particularly English: <http://www.tinet.cat/~apym/on-line/translation/rates.html> [tillgänglig 2011-01-17].
- Ringmar, Martin, 2008: När periferierna möts – 100 år av finsk-isländska litterära kontakter. I: *Gränser i nordisk litteratur*. Vol. II. utgivare Clas Zilliacus. Red. av Heidi Grönstrand & Ulrika Gustavsson. Åbo: Åbo Akademi. S. 744–752.
- Todd, Andrew, 2010: Barbara Bray Obituary. Translator, critic, script editor and partner to Samuel Beckett. *The Guardian*. 4 mars.
- Toury, Gideon, 1995: *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam & Philadelphia: Benjamin.
- Treijs, Erica, 2009: Litteraturens ansikte. *Svenska Dagbladet*. Kultur. 11 september.
- Venuti, Lawrence, 1995: *The Translator's Invisibility. A History of Translation*. London & New York: Routledge.
- Watts, Richard, 2005: *Packaging Post/Coloniality. The Manufacture of Literary Identity in the Francophone World*. New York, Toronto & Oxford: Lexington Books.
- Wolf, Michaela, 2006: Translating and Interpreting as a Social Practice – Introspection into a New Field. I: *Übersetzen–Translating–Traduire: Towards a »Social Turn«?* London: Transaction Publishers. S. 9–23.
- Wolf, Rebecca, 1999: Maryse Condé. I: *Bomb Magazine* 68. Summer 1999: <http://bombsite.com/issues/68/articles/2248> [tillgänglig 2010-12-03].

Konjunktiv i fornsvenska *at*-satser

Av JACKIE NORDSTRÖM

Abstract

Nordström, Jackie, jnor@uni-bonn.de, Ph.D., Lecturer, Abteilung für skandinavische Sprachen und Literaturen, Institut für Germanistik, Vergleichende Literatur- und Kulturwissenschaft, University of Bonn, Germany: “The subjunctive in Old Swedish *at*-clauses”. *Språk och stil* 21, 2011, pp. 171–198.

It is a well-known fact that the Old Swedish subjunctive was used in constructions that are conditional, hypothetical comparative, directive, and desiderative. Particularly in Early Old Swedish, however, the subjunctive also figured in declarative *at*-clauses after predicates of belief and fear (so-called non-factive predicates; e.g. *thykkia* ‘to be of the opinion’, *þänkia* ‘think’, *troa* ‘believe’, *synas* ‘seem’ and *räpas* ‘fear’) to indicate that the proposition was not a fact, but merely a subjective judgment. Analysis performed on Old Swedish texts showed that in the Early Old Swedish period, approximately 28 % of these clauses were in the subjunctive. Even so, the investigation also revealed that the use of the subjunctive for some reason drastically declined during the Late Old Swedish period (as opposed to the subjunctive in e.g. conditional construction, which partly survived well into the Modern Swedish period). In this article, two traditional explanations for the decline are shown to be inadequate: the general reduction of the inflectional system and the rise of the modal verbs. As regards the latter, an additional investigation revealed that the proportion of modal verbs did not increase with the decline of the subjunctive. Rather, the disappearance of the subjunctive in *at*-clauses after non-factive predicates has been ascribed to the replacement of the present potential subjunctive by the past potential subjunctive.

Keywords: linguistic change, subjunctive, non-factive predicates, modal verbs, Old Swedish.

I den moderna isländskan styr predikat som betecknar anföring, åsikt, tro och rädsla (s.k. icke-faktiva¹ predikat) konjunktiv i bisatskomplementet (Thráinsson 1994 s. 183, Þráinsson 2005 s. 459 ff. – kursiveringarna är mina):

1. *Jón heldur/segir að tunglið *er/sé úr osti*
Jon tror/säger att månen är.IND/är.KONJ av ost
'Jon tror/säger att månen är av ost'

Författaren önskar tacka Lars-Olof Delsing för läsning, synpunkter, rådgivning och all uppmuntran.

¹ Med termen faktivitet avses huruvida bisatsens sanningshalt är presupponerad eller ej.

Predikat som betecknar vetande, erhållande av kunskap och fakta (s.k. semifaktiva² predikat) styr å andra sidan indikativ i bisatskomplementet (Thráinsson 1994 s. 183):

2. Jón veit að tunglið er/*sé úr osti
 Jon vet att månen är.IND/är.KONJ av ost
 'Jon vet att månen är av ost'

Detta förhållande beror på att konjunktiv bl.a. har funktionen att markera att det som sägs är potentiellt, hypotetiskt snarare än faktiskt (jfr konjunktiv i konditionala satser).³

Även i fornsvenskan förekom konjunktiv i dylika konstruktioner, åtminstone efter predikat som betecknar åsikt, tro, tvivel och rädsla, så som *thykkia*, *þánkia*, *mena*, *troa*, *trösta*, *synas*, *iäva*, *tvifla*, *vänta*, *räpas* (text och sidnummer anges inom parentes):

3. a. *tha tykte qwinnone at thz vare got* (PP B s. 123)
 b. *honom siælfwom syntis at han ware framman oxe.* (PP B s. 13)
 'Det syntes honom som om han var en oxe framtill'
 c. *oc thaenкто at hon sofwe* (ST s. 290)
 d. *Än pharao konunger räddis / at humblor wordhe hans dödher* (PP A s. 304)

Av någon anledning försvann dock konjunktiven efter denna typ av predikat i svenskan långt innan den försvann i konditionala och liknande konstruktioner. I följande artikel kommer jag att visa när konjunktiv försvann efter icke-faktiva predikat och ge en förklaring till varför.

² Med termen semifaktiv menas att bisatsens sanningshalt kan upphävas under vissa omständigheter, nämligen om predikatet är underställt negation, modalt hjälpverb eller rogativ fråga.

³ Denna generalisering kompliceras av förhållandet att även s.k. emotiva faktiva predikat styr konjunktiv i isländskan (Práinsson 2005 s. 461 ff.):

- i. Ég harma/fagna því að Stefan *skuli* vera krati.
 jag beklagar/gläds det att Stefan skall.KONJ vara socialdemokrat
 'Jag beklagar/gläds åt att Stefan är socialdemokrat'

Emotiva faktiva predikat betecknar en värdering i förhållande till bisatsens proposition (t.ex. 'glad', 'förvånad', 'irriterad'). Ur ett satslogiskt perspektiv presupponerar de att bisatsen är sann, vilket vid första anblicken verkar tala emot idén att konjunktiv kan beteckna att propositionen är potentiell/hypotetisk snarare än faktisk. Å andra sidan konstrueras dessa isländska bisatser samtidigt obligatoriskt med det modala hjälpverbet *skulu* (Práinsson 2005 s. 462), vilket kan tolkas som att bisatsernas proposition antingen inte riktigt överensstämmer med talarrens förväntan, s.k. admirativ modalitet (jfr sv. »Det var intressant att du *skulle* nämna just henne»), eller hennes önskan, s.k. frustrativ modalitet (jfr sv. »Det är så jobbigt att du jämt *ska* bråka»). Därav emotionerna.

1. Bakgrund

1.1 Konjunktivens allmänna situation i fornsvenskan

Fornsvenskans konjunktiv kan enligt Mattsson (1933 s. 246) delas in i två typer: den hortativa-optativa, som har att göra med talhandlingar, och den potentiala, som har att göra med talarens bedömning av propositionens sanningshalt (epistemisk modalitet). Dessa typer skiljer sig även åt i den bemärkelsen att den förra företrädelsevis uppträdde i huvudsatser och i presens, då talhandlingar är knutna till talsituationen, medan den senare huvudsakligen uppträdde i bisatser och i preteritum. Eftersom föreliggande artikel handlar om konjunktiv i bisatser efter icke-faktiva predikat är inte den förra typen relevant här. Förutom efter icke-faktiva predikat användes den potentiala konjunktiven även i bl.a. interrogativa, konditionala, koncessiva och hypotetiskt komparativa satser.

Potential presens konjunktiv var på stark nedgång redan under den äldre fornsvenska perioden och ersattes av preteritum konjunktiv eller indikativ (Mattsson 1933 s. 246 ff.). Även potential preteritum konjunktiv var dock på tillbakagång. Den enda särskilda konjunktivformen för preteritum av svaga verb, 3 pers. pl. *-in*, började ersättas med indikativ redan under 1400-talet (Wessén 1956 s. 133). Endast de starka verben kom därmed att behålla den potentiala konjunktivböjningen fram till nysvensk tid (även om deras 3 pers. pluralform *-in* ersattes av singularformen *-e*; Wessén 1962 s. 230), och då nästan uteslutande i preteritum. Den potentiala konjunktiven bevarades för övrigt i olika grad i olika satstyper. Starkast var den i konditionala och hypotetiskt komparativa satser (Wessén 1956 s. 133), där den än i dag stundom kan noteras i skrift, även om det då snarare är frågan om frusna former.

Anledningen till konjunktivens nedgång i fornsvenskan är omtvistad. Wessén (1956 s. 133) menar att den delvis berodde på ändelsesystemets upplösning. Detta påstående kan emellertid ifrågasättas, då exempelvis numerusböjningen överlevde till nysvensk tid (Wessén 1956 s. 113). När 3 pers. pl. konjunktiv *-in* ersattes av indikativ gick man alltså från en ändelse till en annan (*-a*, eller *-o*). Ändelsesystemets upplösning måste m.a.o. ha varit kategoribetingad. Wessén (1956 s. 134) nämner dock även en annan faktor, nämligen hjälpverben. Bl.a. den konditionala eftersatsens konjunktiv ersattes av *skola*. Denna senare förklaring skulle vara i samstämmighet med grammatikaliseringsteorin, som antar en enkelriktad grammatikaliseringsprocess, där ett böjningsaffix faller bort och ersätts av ett innehålls- eller funktionsord som har utökat sin betydelsedomän (Hopper & Traugott 2003). *Skola* var redan i fornsvenskan ett fu-

turalt och deontiskt-modalt hjälpverb, och då det ligger ett slags potentialitet i dessa kategoriers semantik är utvecklingen till att beteckna just potentialitet (epistemisk modalitet) mycket rimlig. Bruket av *skola* kan tänkas ha spridit sig från satser där aktionen hade framtida referens (nutidens framtid eller dåtidens framtid) till potentiala kontexter i allmänhet. Mattsson (1933 s. 172 ff.) rapporterar mycket riktigt om hjälpverbsomskrivningar med *skola* och andra modala hjälpverb så som *magha* i flera bisatstyper under fornsvensk tid, vilka i översättningslitteraturen från latin motsvaras av konjunktiv (latin hade inte modala hjälpverb). Slående är att »hjälp verbet synnerligen ofta, i vissa litteraturarter nästan undantagslöst, uppträder med *konjunktivistisk form* och dubbelt uttryck för den modala innebörden följaktligen förekommer». Denna iakttagelse talar för att *skola* och *magha* började dela funktionen med konjunktivböjningen att bl.a. uttrycka potentialitet:

4. hwat är thz at thänkia at iohannes *skoli* tholkaledhis döo som var swa fulcomin oc hēlaghir at han väntis vara christus (BB s. 80)
 'Hur skulle man kunna tänka sig att Johannes skulle dö på ett sådant sätt som var så fullkomlig och helig att han väntades vara Kristus'

Även om idéen att hjälpverben *skola* och *magha* konkurrerade ut den potentiala konjunktiven är rimlig, ger den dock ingen förklaring till varför den potentiala konjunktiven försvann i bisatser efter icke-faktiva predikat tidigare än i konditionala och hypotetiskt komparativa satser. *Skola* förekom som bekant även i konditionala konstruktioner. Nedan kommer det att erbjudas en annan förklaring till varför konjunktiven försvann tidigast efter icke-faktiva predikat.

1.2 Konjunktiv i bisatser efter icke-faktiva predikat

Mattsson (1933 s. 93 ff.) finner rikliga belägg i fornsvenska texter på konjunktiv i bisatser till verb som betecknar åsikt, tro och rädsla, så som *troä*, *þykkia* och *räþas*:

5. a. tho at tik *thykker* at skemþtan *see* (Hertig Fredrik af Normandie vers 2585)
 'även om du tycker att det är roligt'
- b. Ty at the *räðhas* at han *göri* thöm last ok blyghd vm husfruo ok systir ok dottr therä. (KS s. 33)
 'eftersom de räds att han skymfar och vanärar deras hustrur, systrar och döttrar'
- b. Ok *wanadhe* wenugh at likit nokor til lanz *fluti*. (FL B s. 362)
 'Och väntade sig jämmerfullt att liket skulle flyta in till land någonstans'

Betydligt färre belägg finner han efter verb som betecknar vetande och erhållande av kunskap så som *veta*, *opinbara*, *känna(s vidh)* och *forstanda* (vars motsvarigheter alltså tar indikativ i isländskan). Detta mönster är till stor del i enlighet med tanken att konjunktiv betecknar potentialis:

veta, som anger något faktiskt, skall visa mindre benägenhet för konj. än en sats efter *säga*, vilket ger större möjlighet för en subjektiv uppfattning av bisatsens innehåll. (Mattsson 1933 s. 85)

Mattsson (1933 s. 109) finner även konjunktivbelägg i fornsvenskan efter predikat som betecknar fråga och undersökning (*spyria*, *undra*, *röna* etc.), dvs. i interrogativa bisatser (inledda med *um*, *æn*, *hvat* etc.):

6. *spordir vm fatikdombir vare fulkomit gott* (Vitae Patrum s. 243)

Här kan konjunktiven sägas beteckna ren ovisshet (en del av den potentiella betydelsen). Av samma anledning finner Mattsson (1933 s. 113 ff.) konjunktivbelägg efter semifaktiva predikat som är underställda modala hjälpverb, negation, rogativ fråga etc., där den resulterande betydelsen alltså blir en önskan om upplysning:

7. Martinus *wiste ey* ock *wilde vita* hwat martir ther *laghe* (FL B s. 631)
 'Martinus visste inte och ville veta om martyren låg där'

Vad som utmärker fornsvenskan i jämförelse med exempelvis tyskan och isländskan är emellertid konjunktivens svagare ställning efter anföringsverb som *sighia* och *svara*, än efter verb som betecknar åsikt, tro, rädsla och fråga. I formell tyska är det norm att ha konjunktiv i indirekta anföringar, där den markerar att talaren inte tar ställning till huruvida propositionen är sann eller ej (dvs. icke-fakticitet; Eisenberg 2006). När indikativ används kan detta tolkas som att talaren i någon mån accepterar propositionens sanningshalt (Palmer 2001 s. 198). Märk att detta inte riktigt är samma sak som konjunktiv efter predikat som betecknar åsikt, tro och rädsla, vilket snarare betecknar talarens bedömning av propositionen som potentiell, hypotetisk (Palmer 2001 s. 198).

De fall som Mattsson finner av konjunktiv efter anföringsverb i fornsvenskan är inte bara få men också tvivelaktiga. Belägg på presens konjunktiv finner han exempelvis enbart i Gutalagen. Mattssons slutsats blir att den indirekta anföringens konjunktiv »där den bör eller måste antagas ha sin grund i framställningens karaktär av indirekt anföring» har funnits tidigare men att den i stort sett har försvunnit vid den fornsvenska periodens inträde. Wessén (1956) stärker bilden av att konjunktiv i indirekta anföringssatser i fornsvenskan sna-

rare kan härledas till potentialitet i allmänhet än till indirekthet i synnerhet. Det kunde användas i indirekta anföringar:

om författaren önskar ge det som framställes karaktären icke av ett faktum, utan som beroende av en subjektiv uppfattning, såsom en viss grad ovisst eller överkligt. Bruket av konjunktiv i indirekt anföring sammanhänger således med konjunktivens potentiella innebörd. (Wessén 1956 s. 131)

Wessén (1956 s. 131) illustrerar detta förhållande med följande exempel där anföringsbisatserna är i indikativ så länge de syftar på faktiska händelser (även om också de representerar indirekt tal):

8. *svarar*, at han *var* ta nyvaknadr, *sagdi*, at ta *var* mid nott, ok enn *vari* mal at sofa
'Han svarade att han var nyvaken, sade att det var midnatt, och att det ännu var tid för att sova'

Eftersom konjunktivbeläggen efter anföringsverben var så få redan under den fornsvenska perioden kommer jag inte att inkludera de äkta anföringsverben i undersökningen nedan.

Efter verb som betecknar tro, åsikt och rädsla finner Mattsson (1933 s. 93 ff.) som sagt en betydligt högre grad av konjunktiv i bisatserna »beroende på att innehållets osäkerhet framträder klarare». De verb han har antecknat är *pänkia*, *troä*, *menä*, *pykkia*, *räpas*, (*van*)*trösta* och *vana*.⁴ De talrikaste beläggen finner han vid *pänkia* och *pykkia*. Även denna grupp av verb måste emellertid ses som heterogen: *menä*, *troä*, *pänkia*, (*van*)*trösta* och *vana* betecknar enbart subjektets bedömning av propositionens sanningshalt medan *räpas* även har en apprehensiv betydelsekomponent. På sätt och vis skulle man kunna se *räpas* som motsatsen till *hopä*, vilket i sin tur, likt *önska*, kan tänkas ta en optativ konjunktiv. Samtidigt är det just det faktum att *räpas* betecknar motsatsen till en önskan som gör att detta verb absolut inte kan ta en optativ konjunktiv. Likt *menä*, *troä* och *pänkia* betonar *räpas* »den osäkerhet och ovisshet, som vidlåder bisatsens innehåll» (Mattsson 1933 s. 95) och kan därmed ses som primärt potential (epistemisk). *Pykkia* är ett annat gränsfall. Förutom den epistemiska kan *pykkia* även ha en volitiv betydelse (när bisatsen har framtida referens: *mik pykker at þu skoli ...*), i vilket fall verbet kan tänkas ta en hortativ konjunktiv. I undersökningen nedan kunde dock enbart den epistemiska betydelsen observeras.

Tyvärr undersöker Mattsson enbart konjunktiv i bisatser efter verb, och inte efter deras nominala motsvarigheter eller efter icke-faktiva adjektiv som

⁴ Mattsson räknar även verbet *hopä* till denna grupp. *Hopä* har dock en desiderativ betydelsekomponent och kan därför tänkas ta en optativ konjunktiv (likt *önska*).

mögheliger, vilka intuitivt också borde ha licensierat konjunktiv.⁵ I t.ex. isländskan styr adjektiv som *ó/liklegur*, *sennilegur*, *ó/trúlegur* konjunktiv (Þráinsson 2005 s. 459 ff.). Undersökningen nedan kommer därför att, utöver icke-faktiva verb, även inkludera icke-faktiva substantiv och adjektiv. I enlighet med Þráinsson (1994) och många andra kallas den samlade gruppen för icke-faktiva predikat.

Mattsson (1933 s. 94) gör en viktig distinktion mellan konjunktivlicensiering av vad som här kallas icke-faktiva predikat och förekomsten av konjunktiv i hypotetiskt komparativa bisatser (inledda av *som*), vilken snarare följer av den hypotetiskt-komparativa kontexten än av matrispredikatet. Satsen *mik thykkir som iak gange fram at rosa blomstre* (PP B s. 479) kan alltså inte räknas som ett säkert fall av konjunktivlicensiering av ett icke-faktivt predikat. Till skillnad från den av icke-faktiva predikat licensierade konjunktiven, lever den hypotetiskt komparativa konjunktiven kvar länge i svenskan. Vidare måste den av icke-faktiva predikat licensierade konjunktiven skiljas från konjunktiv i indirekta frågesatser (satser inledda av *um/än/hvat*; se exempel 6), där även satstypen i sig kan tänkas påverka modusvalet. I min undersökning kommer jag därför att bortse från hypotetiskt komparativa satser samt indirekta frågesatser. Kvar blir *at*-satser efter icke-faktiva predikat.

Även om Mattsson (1933) redogör för förekomsten av konjunktiv i fornsvenska bisatser efter icke-faktiva verb och presenterar de belägg han har funnit anger han inte frekvensen av konjunktiv i förhållande till indikativ, utvecklingen över tid, samt det exakta förhållandet mellan konjunktiv och modala hjälpverb. Med dagens konkordansprogram och tillgång till de fornsvenska texterna elektroniskt har dock möjligheten öppnats att på ett relativt säkert sätt kartlägga dessa förhållanden. Nedan följer en sådan kartläggning.

2. Undersökningen

2.1 Material

Undersökningen utfördes på 11 texter från 1300–1530, vilka hämtades från *Fornsvenska textbanken* (se nätadress i källförteckningen). Avsikten var att i möjligaste mån undersöka texter från tre tidsperioder: slutet av 1200-talet till mitten

⁵ Med termen licensiering avses förhållandet att ett språkligt element möjliggör (»licensierar») förekomsten av ett annat språkligt element i samma sats. I detta fall är det alltså de icke-faktiva matrispredikaten som möjliggör förekomsten av konjunktiv i bisatskomplementen.

Tabell 1. Undersökta fornsvenska texter.

Text	Originalets ungefärliga tillkomstår	Texttyp	Författare/ översättare, ort	Dialektala drag	Handschrift	Handschriftens ungefärliga tillkomstår	Avskrivare, ort	Antal ord	Förhållande till originalet
<i>Fornsvenska legendariet</i> (FL)	1276–1307	Kompilation efter latinska källor	Okänd munk från Grötaland	Östgötska och västgötska	A Codex Bureanus	1350	Okänd, förmodligen Vadstena kloster	36 176	Relativt trogen originalet
<i>Pentateuk- parafrasen</i> (PP)	1300–1330	Relativt självständig kompilation efter latinska källor	Okänd	Västgötska	B Codex Holm A 1	1526	Okänd nunna, Vadstena kloster	145 150	Mycket ålderdomligt språk; trogen originalet
<i>Konunga- styrelsen</i> (KS)	1330–1340	Relativt självständig kompilation	Okänd	Östgötska/ sveamål	A KS-Bu	1634 (tryck)	Johan Bure	21 600	Mycket ålderdomligt språk, delvis moderniserad och normaliserad stavning
<i>Bonaventuras beträktelser</i> (BB)	1375–1400	Relativt självständig översättning från latin	Okänd, Vadstena kloster		A Codex Berg- mannius	1420	Okänd, Vadstena kloster	68 230	Vittnar om något äldre språk
<i>Birgittas uppenbarelser</i> , 2 red., bok 1–3 (BU)	ca 1400	Tillbaka- översättning från latin	Okänd, Vadstena kloster		A Holm A 33	1450	Okänd, Vadstena kloster	106 740	

Text	Handschriftens (originalalets) ungefärliga tillkomstår	Texttyp	Författare/ översättare, ort	Dialektala drag	Hand- Skrift	Antal ord
<i>Själen tröst</i> (ST)	1430	Relativt självlständig översättning/ bearbetning från lågtyska	Okänd, sannolikt Vadstena kloster		A Holm A 108	145 466
<i>Barlaam och Josafat</i> (BI)	1440	Översättning från latin och fornorska	Okänd, Vadstena kloster		A Holm A 49	27 021
<i>Stimulus amoris</i> (SA)	1498–1502	Översättning	Förmodligen Anna Matsdotter, Vadstena kloster		A Holm A 9	26 598
<i>Legenden om Sankta Emerencia och Anna</i> (SEA)	1520–1525	Översättning från tyska	Lars Elfsson, Vadstena Kloster		Linc B 70a	35 505
<i>Linköpings-legendariet</i> , de femton första legenderna (LL)	1520–1525	Översättning	Nils Ragvaldi, Vadstena kloster		Linc B 70a	49 330
<i>Historia Trojana</i> (HT)	1529	Översättning från latin	Okänd, sannolikt Sigtuna kloster	Spår av Roslags- dialekt		44 380

av 1300-talet (dvs. texter från den äldre fornsvenskan), slutet av 1300-talet till mitten av 1400-talet (första halvan av den yngre fornsvenskan) samt slutet av 1400-talet till början av 1500-talet (slutet av den yngre fornsvenskan). Jag återkommer till kriterierna för indelningen nedan. Texterna bestod av både religiös och profan prosa (vers undveks p.g.a. versmåttens tänkbara inflytande på formvalet). Lagtexterna visade sig dock vara olämpliga för denna typ av undersökning då deras sakliga karaktär gjorde att de innehöll mycket få icke-faktiva predikat. Däremot visade sig den religiösa prosan (*Pentateukparafrasen*, *Birgittas uppenbarelser*, *legendarierna* etc.) innehålla desto fler, vilket beror på deras subjektiva, resonerande och berättande karaktär. Även profana legendtexter och krönikor så som *Historia Trojana* togs med av samma anledning. *Konungastyrelsen* var också en text som inkluderades, då även den är resonerande.

Ett problem med de äldsta texterna (*Fornsvenska legendariet*, *Pentateukparafrasen* och *Konungastyrelsen*) är att de inte finns bevarade i sina originalmanuskript, utan endast i senare avskrifter. Dessa avskrifter är i varierande grad trogna sina förlagor, varvid frågan uppstår om de speglar skriftspråket vid originalets tillkomsttid eller om de snarare speglar det som rådde vid avskriftens tillkomsttid (eller båda). Här har SFSS-utgivarnas filologiska undersökningar av texterna tagits till hjälp. För *Konungastyrelsens* del menar Moberg (1984) att det enda kompletta trycket⁶ från så sent som 1634 visserligen har en något moderniserad och normaliserad stavning, men att den äldre fornsvenska språkdräkten i övrigt är lämnad mer eller mindre intakt. *Fornsvenska legendariet* (FL) föreligger i två oberoende handskrifter, den äldre (A) mer trogen originalet än den yngre (B; SFSS 7: 1–2, Jansson 1934). Å andra sidan saknas större delen av A, så att B-handskriften är ca tre gånger så lång. I detta fall har dock närheten till originalet fått avgöra. Även *Pentateukparafrasen* (PP) föreligger i två oberoende handskrifter, men här är det den yngre (B) som är mer trogen originalet än den äldre (A; SFSS 9 s. 575 ff., SFSS 60 s. XVIII ff.). I undersökningen har därför den yngre handskriften valts. För att vidare kontrollera de två valda handskrifternas förhållande till sina original utfördes även jämförande undersökningar på FL B och PP A (se nedan). Eftersom handskrifterna har visats gå tillbaka på gemensamma förlagor snarare än att vara avskrifter av varandra (Jansson 1934 s. 47–57, SFSS 9 s. 575 ff.) är det rimligt att anta att en form som återfinns i båda avskrifterna även fanns i originalet.

Uppgifterna i tabell 1 är hämtade ur de aktuella SFSS-banden (se källförteckningen) samt *Fornsvenska textbanken* (FT).

⁶ Handskriften som låg till grund för trycket har gått förlorad.

2.2 Undersökning 1: Fördelningen mellan konjunktiv och indikativ i *at*-satser efter icke-faktiva predikat

Texterna genomsöktes med hjälp av konkordansprogrammet *Concordance 3.2*. Jag undersökte därefter den av programmet skapade listan av lexem (»Headword») för varje text och såg på de enskilda träffarna (»Context ... Word ... Context») av icke-faktiva predikat som betecknade tro, åsikt, möjlighet, tvivel, rädsla och besläktade betydelser. På så sätt lyckades jag få med alla träffar för ett visst lexem oavsett stavning. Det begränsade heller inte resultaten till på förhand uttänkta lexem utan gjorde undersökningen mer induktiv. Träffarna kontrollerades sedan i källorna (SFSS-banden). Verben och adjektiven blev (med diverse olika stavningar; stavningen här följer Söderwall 1884–1918): *(be)frukta*, *formodha*, *iäva*, *mena*, *(o)mögheliker*, *ovis*, *räpas*, *synas*, *tea*, *(van)troa*, *(van)trösta*, *tväka*, *tvifla*, *thykkia*, *pänkia*, *vana*, *vanhopa*, *vänta*. Förutom de olika tempusformerna förekom verben ofta i presensparticip. Även de nominala formerna av verben inkluderades i undersökningen.

I fornsvenskan hade konjunktiv en egen form enbart hos starka verb (inklusive *vara*) i 1–3 pers. sing. pres. och pret. och i 3 pers. pl. pres. och pret. samt hos svaga verb (inklusive preterito-presentiska verb) i 1–3 pers. sing. pres. och i 3 pers. pl. pres. och pret. (Wessén 1962 s. 120 ff.), se tabell 2.

Tabell 2. Fornsvenska konjunktivformer.

	1–3 person singular (<i>iak/pu/han/hon/pæet</i>)		3 person plural (<i>þer</i>)	
	Presens	Preteritum	Presens	Preteritum
Starka verb (inklusive <i>vara</i> ⁷)	- <i>i</i> (<i>tak-i</i>)	avljud + - <i>i</i> (<i>tok-i</i>)	- <i>i(n)</i> (<i>tak-in</i>)	avljud + - <i>i(n)</i> (<i>tok-in</i>)
Svaga verb (inklusive preterito-presentiska)	- <i>i</i> (<i>skul-i</i>)	–	- <i>i(n)</i> (<i>skul-in</i>)	- <i>i(n)</i> (<i>skuld-in</i>)

Endast bisatser med verb i dessa temaformer ingick därför i undersökningen.⁸ Det innebar att resultaten reducerades till mellan 9 och 83 träffar per text. I synnerhet föll en stor mängd träffar med *skula* bort (dvs. 1–3 pers. sing. pret. *iak/pu/han/hon/pæet skuldi* och 1–2 pers. pl. pret. *vi skuldum*, *i skuldin*).

⁷ Presens konjunktiv av *vara* kunde även alternativt vara *se(i)*, *se(i)n*.

⁸ *Vara* i 1 pers. pl. pres. och pret. kunde alternativt vara *var-i(n)* eller *se-(i)n* (det senaste endast i pres.) men eftersom även *var-um* förekom som konjunktivform (identisk med indikativformen) inkluderade jag inte denna temaform i undersökningen.

Slutligen räknades formuleringar som upprepades mer eller mindre ordagrant inom en text enbart som ett belägg, exempelvis varianter av *tha synis at ey var tha skælikt* (PP B s. 387) och *Nw synis at thz ma ey wara sant* (PP B s. 95). Nedan följer först några exempel på konjunktiv och sedan de samlade resultaten presenterade i siffror (kursiveringarna är mina):

9. a. thz for *mena* at the ey saman *komen* (BU s. 380)
 - b. Nw är thet ey wäl *möghlikt* / at en man *giti* thet alt wanhuxat (KS s. 4)
'Nu är det väl inte möjligt att en man kan vara oförstående för allt detta'
 - c. Salogha fru *rædes* at lyghn *wrþe* of rik (FL A s. 30)
'Den saliga frun fruktade att lögnen skulle bli för mäktig'
 - d. thwa dröma honom *syntis* at han *stode* widh nilo strand (PP B s. 182)
 - e. ok skalt ey *thänkia* at milhetinna inälue *skulin* ämuäl atirlykkias ouinomen (BB s. 78)
'och du ska inte tänka att mildhetens inälvor på samma sätt ska stängas för ovänerna'
 - f. thy at the *trösta* ey vppa mit wald at iak *formoghe* hela them (BU s. 210)
 - g. oc *tykkir* siælinne tha man dröme / at hon *see* siælf the thing som tha æru fiærran (PP B s. 74)
 - h. han *væntir* at thu *see* esau (PP B s. 163)

Tabell 3. Andelen konjunktiv i *at*-satser efter icke-faktiva predikat i fornsvenska texter.

Text	FL A	PP B	KS	BB	BU	ST	BJ	SA	SEA	LL	HT
Konjunktiv	3	20	6	6	10	6	0	1	0	2	1
Indikativ	6	63	6	39	12	40	15	54	13	9	13
Totalt	9	83	12	45	22	46	15	55	13	11	14
% konjunktiv	33,3	24,1	50	13,3	45,5	13,0	0	1,8	0	18,2	7,1

Som tabell 3 visar ligger konjunktivbruket i texterna mellan 50 % hos KS eller 45,5 % hos BU och 0 % hos BJ och SEA. Det finns alltså en mycket stor variation inom materialet.

Variationen kan ha flera förklaringar. Den främsta förklaringen bör dock ligga i konjunktivens nedgång över tid. För att undersöka detta delades texterna in i de tre perioder som nämndes ovan: slutet av 1200-talet till mitten av 1300-talet (den äldre fornsvenska perioden), slutet av 1300-talet till mitten av 1400-talet (första delen av den yngre fornsvenska perioden) samt slutet av 1400-talet till början av 1500-talet (slutet av den yngre fornsvenska perioden). SA, SEA, LL och HT kan utan problem föras till den sista perioden. Lika säkert kan BB, BU, ST och BJ föras till den mellersta.

FL A har av Jansson (1934) daterats till ca 1350 och kan därmed förläggas till den första perioden. FL A anses för övrigt vara relativt trogen originalet från slutet av 1200-talet och visar upp ett betydligt äldre språk än B-handskriften från 1420–50 (SFSS 7: 1–2, Jansson 1934). Mer komplicerade är placeringarna av de andra äldre texterna, KS och PP B. KS föreligger som sagt enbart i ett tryck från 1634 av Johan Bure. Ett fragment från 1400-talet bestyrker dock dess fornsvenska ursprung. Bure var för övrigt en av sin tids främsta filologer och säger sig ha återgivit texten »ord från ord» (SFSS 69: 2 s. 18). En viss modernisering och normalisering av stavningen föreligger dock (ibland *å* i stället för *a* och *d* i stället för *dh*). Vidare finner Moberg (1984) att det finns vissa vokal- och konsonantövergångar i texten som förmodligen kan härledas till 1400-talet, då Bures förlaga, i sig alltså en avskrift, kan tänkas ha skrivits ned. Å andra sidan finner Moberg att den fornsvenska morfologin och syntaxen mer eller mindre har lämnats intakt. Inte minst menar han att den höga andelen konjunktiv är en bevarad ålderdomlighet i texten (Moberg 1984 s. 74). Det är därmed rimligt att betrakta KS som en 1300-talstext (Moberg uppskattar att originalet skrevs på 1340-talet) i en undersökning som ser på förekomsten av konjunktiv i fornsvenska texter.

Som nämndes ovan anses PP B från 1526 vara mycket trogen originalet från ca 1300–1330, mer trogen än den äldre avskriften från 1430 (SFSS 9 s. 575 ff., SFSS 60 s. XVIII ff.). Språkdräkten i PP B är ålderdomlig och skrivarskan »efterbildar i fromt nit den gamla textens ordformer [...] Några ändringar av betydelse har hon sålunda varken vågat eller kunnat göra» (SFSS 60 s. XIX). För att ytterligare kontrollera handskrifternas relation till originalen undersöktes dock även PP A och jämfördes med PP B. Samma sak gjordes med FL B. Om en form återfinns i båda handskrifterna är det rimligt att anta att den även fanns i originalet. Se tabell 4. Intressant nog skiljer sig inte resultaten från de två avskrifterna signifikant vare sig för FL eller för PP. (Notera att skillnaden i totala antalet träffar mellan A- och B-handskrifterna beror på att texterna är olika långa. För FL A:s del saknas i själva verket två tredjedelar av texten.)

Tabell 4. Skillnad i resultat mellan de olika avskrifterna av FL och PP.

Text	FL A	FL B	PP A	PP B
Konjunktiv	3	7	20	20
Indikativ	6	14	81	63
Totalt	9	21	101	83
% konjunktiv	33,3	33,3	19,8	24,1
Pearson Chi-Square	–	–	chi2(1) = 0.749, p = 0.3868	

Vidare är det ofta samma meningar som har konjunktiv i de olika avskrifterna, vilka därmed kan härledas till den gemensamma förlagan (tabell 5).

Tabell 5. Överensstämmande konjunktivbelägg i FL A & B samt PP A & B.

FL A	FL B
Salogha fru rædes at lyghn <i>wrþe</i> of rik (s. 30)	Sælugh frw ræddis at lyghnin <i>wardhe</i> ofrik (s. 30)
herodias drotningh som ræþ hans dōþ rædes at han vp <i>stope</i> af dōþa (s. 52)	herodias drothning som rædh hans dōdh. ræddis at han atir <i>vpstodhe</i> af dōdh (s. 52)
PP A	PP B
æn thz är möghelikt/ at han <i>fōrlate</i> idher swa giort (s. 346)	æn thz ær möghelikt at han <i>fōrlate</i> idhir swa giort (s. 268)
Thz är omöghelikt at et riff <i>taghis</i> aff mannenom vtan wærk oc pino (s. 88)	Annor skæl thz ær omöghelikt at eet riff <i>thokis</i> aff mannenom vtan wærk oc pyno. (s. 69)
thy är thz omöghelikt at nakar then som seer gudz ænlite <i>maghe</i> sidhan nakath annath wilia æn gudhlikt (s. 91)	oc fōr thy ær thz omöghelikt at nakor thæn som seer gudz ænlite <i>maghe</i> sidhan nakot annat wilia æn gudhlikt (s. 71)
Tho är thz omöghelikt som nw war saght at nakar frwkt eller lækedomber <i>hiölde</i> mannenom ewinnelikt liiff (s. 108) 'Dock är det som sagt omöjligt att någon frukt eller lækedom höll mannen evigt vid liv'	tha ær thz omöghelikt som nw war sagt / at nakor fruct ælla lækedombir / <i>halde</i> mannenom æwinnelikt liiff (s. 86)
oc nw ræddis moyses at han <i>ware</i> wredher (s. 346)	oc nu ræddis moyses at han <i>ware</i> wredhir (s. 268)
Honum syntis thz han <i>stodhe</i> ower nilo strand (s. 236)	thwa drōma honom syntis at han <i>stode</i> widh nilo strand (s. 182)
almænningx folke syntis at swa <i>ware</i> (s. 446)	almænningx folke syntis at swa <i>waare</i> (s. 342)
Tha thotte kononne at thz <i>waare</i> got (s. 160)	tha tykte qwinnone at thz <i>vare</i> got (s. 123)
Æn hwi monde han thiänkia/ at en stadher <i>ware</i> ther bære ther til/ æn annar (s. 416) 'Men varför skulle han tycka att en plats var bättre för detta ändamål än en annan?'	Æn hwi munde han vænta at en stadhir <i>ware</i> ther bætre til æn annan (s. 321)
Tha trodho the at ängin <i>ware</i> höghre gudh æn himiltunglen (s. 67) 'Då trodde de att ingen var högre gud än himlakropparna'	tha wænto the at engin <i>vare</i> höghre gudh æn himiltunglin (s. 52)

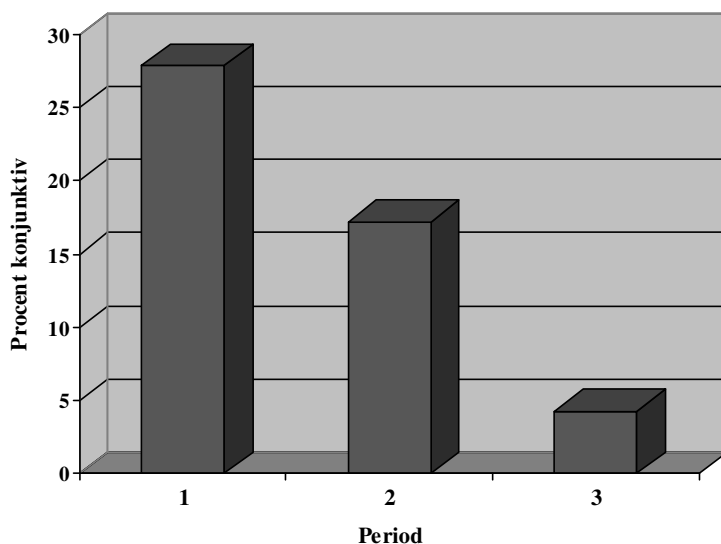
Tilläggas bör att även det tredje fallet av konjunktiv i FL A (»{up} vist *wrþen*»; s. 51) motsvaras av konjunktiv i FL B (»vpenbarat *wrðhe*»). Detta är emellertid inskrivet av en senare hand med de ursprungliga orden bortskrapade. Vidare motsvaras de resterande konjunktivformerna i B inte av indikativ i A utan hör

för det mesta till de partier av manuskriptet som saknas. I fallet PP är situationen något annorlunda. De resterande 10 konjunktivbeläggen i B motsvaras genomgående av indikativ i A. Samtidigt motsvaras 6 av de 10 återstående konjunktivbeläggen i A av indikativ i B. Detta kan tolkas som att båda avskrifterna delvis avviker från originalet, A mer än B. Med stor sannolikhet hade originalet en större andel konjunktiv än både A och B med tanke på att formsystemet förenklades under den yngre fornsvenskan.

Sammanfattningsvis kan FL A, PP B och KS föras till den första perioden, med den reservationen att den ursprungliga PP förmodligen hade en högre andel konjunktiv. Procentandelen konjunktiv i bisatser till icke-faktiva predikat i fornsvenskan över tid blir då som tabell 6 och figur 1 visar

Tabell 6. Andelen konjunktiv efter icke-faktiva predikat i fornsvenska texter indelade i tre perioder.

Period	1	2	3
Konjunktiv	29	22	4
Indikativ	75	106	89
Totalt	104	128	93
% konjunktiv	27,9	17,2	4,3

Figur 1. Procentandelen konjunktiv efter icke-faktiva predikat i fornsvenska texter indelade i tre perioder.

Ser man på de individuella texterna finner man en relativt stor variation inom perioderna. Inom den första perioden har alltså KS 50 % konjunktiv medan FL A och PP B har 33,3 respektive 24,1 %. Ovan konstaterades dock att PP i sitt original förmodligen hade en högre andel konjunktiv. En annan möjlig förklaring till den relativt höga indikativförekomsten i PP B (och för den delen PP A) kan ligga i det formelartade uttrycket *tha ma (nakrom) synas at ...* Av 12 sådana exempel i PP B står 11 i indikativ.

Det är inte desto mindre anmärkningsvärt att just PP B som utmärks av sitt ålderdomliga språk, påminnande om det i Västgötalagen (SFSS 60 s. XXXIV ff.), har lägst andel konjunktiv av de tre texterna. I samband med detta kan det även påpekas att det förutom i lagarna är just i denna text som Mattsson (1933 s. 91) inte finner något belägg alls för konjunktiv i indirekt tal, till skillnad från i bl.a. FL. Enligt Mattsson (1933 s. 91) kan detta bero på att konjunktiv i indirekt tal hade fallit bort i det fornsvenska talspråket, så att de verk som mest efterliknade talspråket (lagarna och PP) saknade denna typ av konjunktiv, medan mer skriftspråkligt präglad berättelselitteratur, så som FL, visar upp vissa belägg. Huruvida detta även påverkade bruket av konjunktiv efter spekulativa, dubitativa och apprehensiva predikat är svårt att säga. I själva verket är skillnaden mellan just PP och FL inte så stor som den mellan PP och KS.

Angående en möjlig dialektal skillnad mellan texterna från den första perioden finns det i synnerhet ett förhållande som är värt att tas i beaktande. Enligt Moberg (1984 s. 30 ff.) finns det i KS en viss tendens till sammanblandning av ändelsevokalerna *-a*, å ena sidan, och *-e*, *-o*, å andra. Detta, spekulerar Moberg, skulle kunna bero på att avskrivaren till den text som Bure (i sin tur) skrev av tillhörde ett *e/ä*-dialektområde, eller snarare en miljö med påverkan från danskan och tyskan, så som de stockholmska kanslierna. Denna sammanblandning drabbar även verbböjningen, så att det finns vissa ställen med *-e* för pl. ind. (*the höre*) och *-a* för pres. konj. (*hvar ... mågha*), och skulle därmed kunna vara en möjlig förklaring till den mycket höga konjunktivandelen i KS jämfört med PP och FL. Ser man närmare på resultatmeningarna ur KS inser man dock att så inte är fallet. Samtliga sex konjunktivbelägg är i 1–3 pers. sg. pres. konjunktiv⁹ och dessa skulle, om de stått i indikativ, antingen inte ha haft någon ändelsevokal alls eller haft ändelsen *-er*. Någon vokalsammanblandning kan det alltså inte vara frågan om i dessa fall. Snarare finns det ett fall bland indikativträffarna som enligt det ovan förda resonemanget skulle kunna ses som en sammanblandning (*the reta* i stället för *the rete*), vilket då i stället skulle ge KS en ännu högre andel konjunktiv.

⁹ Nämligen: *en man giti, han göri, nokor måghe, almoghe gripe, tu haui, tu måghe*.

I den andra perioden är den stora skillnaden mellan BU (45,5 %) och BB (13,3 %) slående, då båda texterna är översättningar från latin (även om BU är en tillbakaöversättning till svenska) och båda handskrifterna kommer från Vadstena (*Codex Bergmannius* och *Codex Holm A 33*; FT). Här torde förklaringen ligga hos de individuella översättarna. Enligt Mattsson (1933 s. 78 ff., 84 ff.) utmärks just BU av stark latinpåverkan vad gäller modusvalet (även om den latinska konjunktiven snarare översätts med fornsvenskt modalt hjälpverb i konjunktiv; se nedan). Notera att latin även har konjunktiv efter *apprehensiva* predikat (Mattsson 1933 s. 95 ff.):

10. a. *rādhis* iak storlika at thz *ware* ey wanlika ondz anda villa (BU s. 27)
'Då räds jag mycket att det måhända inte är en ond andes bländverk'
- b. Satis *timui* reputans, ne forte *esset* illusio

Översättaren av BB utmärks däremot enligt SFSS (15 s. III ff.) av sin:

magt öfver modersmålet, samt förmåga att sjelfständigt behandla urskriften, om hvilket den ingalunda slafviska öfversättningen samt hvarjehanda tillägg, ändringar och uteslutningar bära vittne.

Vad den förhållandevis låga konjunktivandelen i BB beträffar kan det även noteras att 13 av de 39 indikativträffarna men inga av konjunktivträffarna i BB är uppmaningar till läsaren att tänka sig att propositionen är sann. I dessa fall är indikativ att vänta, då skribenten hävdar propositionens sanningshalt:

11. tho *mat* thu *thänkia* at the *thakkadho* varom herra for hans kärlek (BB s. 236)

Nästan exakt samma andel konjunktiv som i BB finns i ST, vilken är en översättning/bearbetning från lågtyska. Det bör dock påpekas att ett av konjunktivbelägen i ST ingår i en bisats med ett komparativt adverbial, där konjunktivbruket även kan tänkas komma av den hypotetiska betydelsen:¹⁰

12. Thy *thenkte* hon mz sik at *bætra ware* at hon kome sik bort nokra stund aff hans øghsyn til thes han sinne oloflike astundan glømde (ST s. 26)
'Därför tänkte hon att det hade varit bättre om hon kom bort en stund från hans blick till dess att han hade glömt sitt sinnes olovliga längtan'

Det kan tilläggas att den lågtyska förlagan också har konjunktiv här (även om adverbialet inte är komparativt; Mattsson 1933 s. 95 ff.):

13. De vrouwe duicht in irme sinne, it *were guit*, dat si eme ein wile us sinen ogen were

¹⁰ Liknande fall har även observerats i de tidigare texterna. Detta upphäver dock inte trenden att konjunktivbruket i bisatser efter icke-faktiva predikat minskar med tiden.

Bortser man från detta exempel återstår enbart 5 konjunktivbelägg i ST. Det faktum att BJ inte visar upp ett enda konjunktivbelägg är visserligen intressant, men får vägas mot förhållandet att resultatmeningarna var så få.

I SA, en av texterna från den sista perioden, ingår det enda konjunktivbelägget i en konditional konstruktion (som apodosis):

14. Ok hwru gudhz thiänare ekki altidh gar som drwkkinn aff sin härra kärlek Hwil-
kit iak thror at wäl *ware wm än* han sith hiärta füllelica til bögdhe them stora
godhlekenom (SA s. 93)
'Och hur Guds tjänare inte alltid går som drucken av sin Herres kärlek, vilket
jag tror väl skulle vara fallet om han fullständigt vände sitt hjärta till den stora
godheten'

I HT från samma period ingår det enda konjunktivbelägget i en frågesats:

15. *Menar tw* ath paradis tiwffwerij oc roffwerij *atergälles* ey mz swara hämd och
näffzst (HT s. 70)
'Menar du att Paris stöld och röveri inte återgäldas med gruvlig hämd och
nåpst'

I LL, slutligen, ingår ett av konjunktivbeläggen i en final bisats:

16. *än oppa thz at* ey nakrom skuli synas *omöghelikit*, at hon aff minom ordhom
maghe helbrigdha wardha, Tha sigher iak tik petronilla (LL s. 331)
'Men för att det inte ska synas omöjligt för någon att kunna bli helad av mina
ord, då säger jag dig Petronella ...'

Märk att matrispredikatets finita verb är *skula* i konjunktiv (*skuli*), en mycket vanligt förekommande form i finala bisatser (Mattsson 1933 s. 172 ff.). Det är högst sannolikt att valet av konjunktiv i den följande *at*-satsen har påverkats av detta.

Med endast ett säkert belägg från den sista perioden kan konjunktivlicensiering av icke-faktiva predikat därmed i det stora hela inte anses vara produktiv vid slutet av den fornsvenska perioden.

Slutligen bör det i detta avsnitt sägas något om skillnaden i konjunktivbruket mellan de olika icke-faktiva predikaten. Då konjunktiven i dessa sammanhang kan sägas beteckna att propositionen är potentiell, hypotetisk, torde det vara rimligt att anta att den är vanligare efter predikat som betecknar någon typ av negativ epistemisk attityd, så som *omöghelikt*, *vantröa*, *vantrösta*, *vanhupa* och *iäva* än predikat som betecknar positiv epistemisk attityd, så som *tröa*, *tänkia* och *trösta*. Detta är tydligt i PP B, där samtliga 3 fall med *omöghelikt* följs av

bisats med konjunktiv. PP A har också konjunktiv i dessa meningar samt i ytterligare en:

17. a. oc før thy ær thz *omøgelikt* at nakor thæn som seer gudz ænlite *maghe* sidhan nakot annat wilia æn gudhlikt (PP B s. 71)
- b. tha ær thz *omøgelikt* som nw war sagt / at nakor fruct ælla lækedombir / *halde* mannenom æwinnelikt liff (PP B s. 86)
- c. Annor skæl thz ær *omøghelikt* at eet riff *thokis* aff mannenom vtan wærk oc pyno (PP B s. 69)
- d. Thz ware *omøghelikt* at thz *wordhe* mz nakars trä krappt innan swa stakkitte stund / vtan thz trä war wisselika thäs hælgha kors tekn (PP A s. 321)
'Det är omöjligt att det kunde bli så med hjälp av något slags träs kraft under en så kort stund, utan det träet var med full visshet det heliga korsets tecken'

Även i BU finns det ett klart samband mellan negativa icke-faktiva predikat och konjunktiv:

18. a. *wanhop* at the *skuldin* ey hopas helso älla at atir faa mista äro (BU s. 252)
'misströstan att de inte skulle kunna hoppas på hälsa eller att återfå deras förlorade ära'
- b. Thy at the *wantrösta* aff grundualenom som är gudh at han *formoghe* ey gifwa them vidhir thorftelikin thingh älla at iak *vili* ey vp halda ok fordha them (BU s. 163)
'För de misströstar på grundvalen som är Gud att han inte förmår ge dem nödvändiga ting eller att jag inte vill uppehålla och underhålla dem'
- c. thy at the *trösta* ey vppa mit wald at iak *formoghe* hela them (BU s. 210)
- d. Först *wantro* at männene *skuldin* ey tro gudz ordom vtan räkna hans iärtekne wara af skäpnolaghom (BU s. 252)
'Först falsk tro att männen inte skulle tro Guds ord utan räkna hans tecken som ödet'

Jfr:

- e. at *tro* ok at min ordh *waro* kärleqx ordh (BU s. 199)
- f. *thänk* at j bland onda *äru* idhelika godhe (BU s. 66)
- g. Ok han *wäntir* at wärldzlike män *städhias* ok *främias* andelika for hans forskuldan (BU s. 349)
'Och han väntar att världsliga män kommer till stadga och främjas andligt tack vare honom'

Så också i BB:

19. a. oc *tro* ey at thik *gifwis* thän fordeel. som han gaf hwazske sik älla sinne modhir (BB s. 12)
- b. ok skalt ey *thänkia* at milhetinna inälue *skulin* ämuäl atirlykkias ouinomen (BB s. 78)

Jfr:

- c. Jak *tror* at for sorghinna ok ängxlonna mykylikhet *var* hon vpsupin (BB s. 204)
'Jag tror att hon blev utom sig av sorgen och änglans myckenhet'
- d. Thy skalt thw nw *thänkia*, at the hælgho thre konunga *komo* mz myklo fölghe. ok hedhirlico sällskap. (BB s. 1)
'Därför ska du nu tänka dig att de heliga tre konungarna kom med ett stort följe och hederligt sällskap'

Av samma anledning tar negerat *iäva/tvifla* genomgående indikativ i texterna, vilket ju betyder att matrissubjektet inte tvivlar utan tror att propositionen är sann:

- 20. tha *jaefwar* mik *ænkte* at han *ær* sander gudh (FL B s. 155)

Samtidigt ska det påpekas att även de fall som påträffats av affirmativt *iäva/tvåka* konstrueras med indikativ i texterna, vilket talar emot mönstret. I dessa fall är dock tolkningen typiskt den att det endast är matrissubjektet som tvivlar, medan skribenten tror sig veta att propositionen faktiskt är sann:

- 21. a. hwi mwnde sara le oc iæua om at hon skal gamul / barn fødha (PP B s. 145)
- b. Hwar thwäkar thät at the människia, som sik blandar i licamlicom ärandom äller ärfwodhe kan swa fulkomlica hafwa gudh som thän som altidh bliffwer ensam-men (SA s. 68)
'Vem tvivlar på det att den människa som ägnar sig åt kroppsliga ärenden eller arbete kan så fullkomligt ha Gud som den som alltid förblir ensam?'

I det första exemplet vet skribenten att matrissubjektet faktiskt kom att föda ett barn (Isak). Det andra exemplet är en retorisk fråga som implicerar att ingen tvekar om propositionens sanningshalt.

2.3 Kontrollundersökning: Semifaktiva predikat

I förra avsnittet visades hur och i vilken utsträckning konjunktiv användes i fornsvenska texter efter icke-faktiva predikat. För att emellertid säkerställa att bruket av konjunktiv efter icke-faktiva predikat verkligen licensierades av predikatens semantik, snarare än av någon annan faktor, gjordes en kontrollundersökning av modusförhållandena i bisatser efter semifaktiva predikat. Skulle bisatser efter semifaktiva predikat visa upp lika stor andel konjunktiv som bisatserna efter de icke-faktiva predikaten talar detta för att konjunktivbruket har en annan förklaring än licensiering. Som nämnts ovan rapporterar Mattsson (1933 s. 85 ff.) faktiskt om enstaka fall av konjunktiv i bisatser efter semifaktiva predikat, även om dessa snarare verkar förekomma i frågebisat-

ser efter semifaktiva predikat som är underställda negation, modala hjälpverb eller rogativ fråga.

För att jämförelsen skulle vara giltig genomfördes en undersökning på samma texter som för de icke-faktiva predikaten, men enbart från den första perioden, eftersom konjunktivbruket sedan började falla till en sådan grad att felmarginalerna skulle kunna tänkas bli för stora. Konjunktivandelen efter icke-faktiva predikat var enligt den tidigare undersökningen 27,9 % under den första perioden.

De semifaktiva predikat som undersöktes var *forstandha*, *undirstandha*, *sann* och *veta*. Samma kriterier och avgränsningar användes som i förra undersökningen. Resultatet presenteras i tabell 7.

Tabell 7. Fördelningen mellan konjunktiv och indikativ i *at*-satser efter semifaktiva predikat.

Text	FL A	KS	PP B	Totalt
Konjunktiv	1	0	2	3
Indikativ	9	4	63	76
Totalt	10	4	65	79
% konjunktiv	10	0	3,1	3,8

Som tabell 7 visar hittades enbart tre fall av konjunktiv i 79 bisatser. Ett signifikantstest visar att skillnaden mellan resultaten i de två undersökningarna är högst signifikant. Undersökningarna jämförs i tabell 8 och 9.

Tabell 8. Jämförelse mellan de två undersökningarna.

		Grupp 1 icke-faktiva predikat	Grupp 2 semifaktiva predikat	Totalt
Konjunktiv	Antal	29	3	32
	% inom grupp	27,9	3,8	17,5
Indikativ	Antal	75	76	151
	% inom grupp	72,1	96,2	82,5
Totalt	Antal	104	79	183
	% inom grupp	100	100	100

Tabell 9. Statistisk skillnad mellan de två undersökningarna.

Test	Värde	Df	P
Pearson Chi-Square	18,053	1	0,000

Därmed kan det sägas med stor säkerhet att det verkligen var predikatets faktivitet som avgjorde om konjunktiv skulle kunna användas eller inte. De tre fallen med konjunktiv är samtidigt intressanta. I ett av fallen är predikatet negerat, vilket ger betydelsen att matrissubjektet inte vet att bisatsen är ett faktum:

22. *oc ey vndirstodh abraham at thz vare gudz vili* (PP B s. 151)

I ett annat fall är huvudsatsen ett direktiv, varvid konjunktivformen snarare bör ses som hortativ:

23. *alle skuldo knäfalla honom / oc wetha ath han ware vældughir foghote iff wir alt egyptu landh* (PP B s. 185)
'Alla skulle knäfalla inför honom och veta att han var väldig ståthållare över hela Egyptens land'

Det tredje konjunktivbelägget är del av en konditional konstruktion. Att skribenten spekulerar tydliggörs även av modalpartikeln *væl*:

24. *diæwlsens list var þætta. at han lede christum tel økna at fasta ok fresta. ok vedde han som fughalare fugel. þy at han gat eigh prøuat han hugra. þa viste han væl at han vare sandar gup: ok hafþe hældar hindrat iuþa fra. æn tel hans døb* (FL A s. 206)
'Djävulens list var den att han ledde Kristus till öknen för att fasta och fresta. Och han försökte snärja honom som en fågelfångare en fågel. För om han inte kunde finna honom hungra, då visste han väl att han var den sanna guden och hade hellre hindrat judarna från än hjälpt dem till hans död'

2.4 Undersökning 3: Andelen modala hjälpverb över tid

Av de förra undersökningarna framgick det att konjunktiv användes efter icke-faktiva predikat i 27,9 % av satserna under den äldre fornsvenska perioden, men att bruket sedan sjönk till en obetydlig nivå vid början av femtonhundratalet. Som nämndes ovan har denna nedgång tillskrivits formsystemets upplösning i allmänhet och de modala hjälpverbens utökade användning. För att undersöka *skola* och andra modala hjälpverbs tänkbara inverkan på förlusten av konjunktiv genomfördes träffarna från den första undersökningen (både de med konjunktiv och de med indikativ) efter hjälpverb. Förutom *skola* var *mona* och *maga* hjälpverb som kunde beteckna epistemisk modalitet. Även *kunna* uppträdde i vissa bisatser med en betydelse som skulle kunna tolkas som epistemisk:

25. a. hwi mwnde sara le oc *iaewa* om at hon *skal* gamul / barn fødha (PP B s. 145)
 b. thz är *omöghelikt* at nåkot *må* wenta godha frukt af ty trä aldrei kom blomstr å (KS s. 46)
 c. hans hærberges husbonde. *rædes* at hanom *mon* morpet vitas (FL A s. 171)
 'Hans härbärges husbonde fruktade att han skulle beskyllas för mordet'
 d. Swa ær oc *omøghølikit* at nokot *kan* wardha vtan skepnolagh oc ødhno (ST s. 35)
 'Så är det också omöjligt att något kan ske utan ödet'

Som exemplet visar är det ofta svårt att avgöra om hjälpverben enbart uttrycker sina vanliga futurala eller deontisk-dynamiska betydelser, om de även fyller konjunktivens potentiala, dvs. epistemiska, betydelse eller om de enbart uttrycker den senare betydelsen. Betydelsena överlappar varandra. Däremot kan man se på frekvensen av dylika hjälpverb under det aktuella tidsintervallet. Om de kom att ersätta konjunktiven borde deras frekvens ha stigit när konjunktivfrekvensen minskade. Andelen modala hjälpverbskonstruktioner bland träffarna anges i tabell 10. Även andelen konjunktiv bland dessa konstruktioner anges. Under den sista perioden var antalet *skola/magha/mona/kunna* med konjunktiv så litet (2) att procenttalet sätts inom hakparentes.

Tabell 10. Andelen *at*-satser efter icke-faktiva predikat som konstruerades med *skola/magha/mona/kunna* samt andelen av dessa som stod i konjunktiv och vice versa.

Period	1	2	3
Totalt antal bisatser i undersökning 1 (indikativ och konjunktiv)	104	128	93
Antal bisatser med <i>skola</i>	10	21	12
Antal bisatser med <i>magha</i>	7	4	2
Antal bisatser med <i>mona</i>	3	0	0
Antal bisatser med <i>kunna</i>	0	4	4
Totalt antal bisatser med <i>skola/magha/mona/kunna</i>	20	29	18
% bisatser med <i>skola/magha/mona/kunna</i>	19,2	22,7	19,4
Antal <i>skola/magha/mona/kunna</i> i konjunktiv	4	10	2
% <i>skola/magha/mona/kunna</i> i konjunktiv	20,0	34,5	11,1
% konjunktivbisatser i undersökning 1 med <i>skola/magha/mona/kunna</i>	13,8	45,5	[50,0]

Det som kan utläsas av tabell 10 är att 19,2 % av bisatserna efter de icke-faktiva predikaten redan från början konstruerades med *skola/magha/mona/kunna*, att andelen steg marginellt under den nästkommande perioden, för att sedan åter-

igen marginellt sjunka till samma nivå som i den första perioden. Detta kan knappast ses som ett stöd för tanken att hjälpverben kom att ersätta den försvinnande konjunktiven efter icke-faktiva predikat. Det kan även noteras att andelen bisatser som konstruerades med *magha* och *mona* blev mindre över tid medan andelen som konstruerades med *skola* och *kunna* blev större.

När det gäller andelen av dessa hjälpverb som stod i konjunktiv är det värt att notera att den var mindre i den första perioden (20,0 %) än den totala andelen bisatser med konjunktiv (med eller utan *skola/maghal/mona/kunna*) under samma period (27,9 % enligt tabell 8). Detta skulle kunna förklaras med att hjälpverben alternativt själva kunde uppbära konjunktivens funktion. Utgår man från samtliga konjunktivbelägg under denna period finner man också mycket riktigt att endast 13,8 % av dem konstruerades med *skola/maghal/mona/kunna*. Å andra sidan visar nästa period upp en kraftig ökning i andelen modala hjälpverb i konjunktiv (34,5 %), vilket överensstämmer med Mattssons iakttagelse att viss religiös prosa nästan undantagslöst använde konjunktiv vid hjälpverbsomskrivningar. Dock talar detta emot tanken att hjälpverben kom att ersätta konjunktivböjningen – i så fall hade de uppvisat en lägre andel konjunktiv. På samma sätt har konjunktivbisatserna en ytterst hög andel *skola/maghal/mona/kunna* (45,5 %) vilket visserligen stöder idén att markörerna fyller samma funktion, men inte nödvändigtvis att den ena typen håller på att ersätta den andra. Å andra sidan kan mönstret tolkas som att författarna upplevde att konjunktivformen själv inte räckte till för att uttrycka den potentiala betydelsen:

26. a. synandis for mannom at han *skuli* wara j aldra manna munne ok allom thäkkias.
(BU s. 348)
'Det syntes för mannen att han skulle vara i allas munnar och tyckas om av alla'
b. oc modhorin räddis at the vanlica *skullin* ok swa göra hænna syni (BB s. 206)
'Och modern fruktade att de möjligen också skulle göra så med hennes son'

Att så kan vara fallet stöds av Mattssons (1933 s. 172 ff.) iakttagelse att latinsk konjunktiv tenderar att översättas med hjälpverb i konjunktiv i viss litteratur, BU i synnerhet, så att »dubbelt uttryck för den modala innebörden följaktligen förekommer».

Den låga andelen *skola/maghal/mona/kunna* med konjunktiv under den sista perioden (samt den mycket höga andelen konjunktivbisatser med *skola/maghal/mon/kunna*) säger egentligen inte någonting, då konjunktivbeläggen över huvud taget var så få.

3. Slutdiskussion

Ur undersökningarna ovan har det framkommit att konjunktiv var en form som definitivt användes i *at*-satser efter icke-faktiva predikat under den äldre fornsvenska perioden för att markera att bisatsens innehåll var potentiellt/hypotetiskt. Cirka 28 % av de aktuella bisatserna hade denna form (KS 50 %, FL A 33,3 % och PP B 24,1 %). En kontrollundersökning av semifaktiva predikat från samma period bekräftade att det var just icke-faktiviteten som licensierade konjunktiven. Under första halvan av den yngre fornsvenska perioden minskade dock konjunktivbeläggen något, och under den senare delen av perioden fanns enbart enstaka belägg kvar. Konjunktiven försvann alltså mycket tidigare i denna typ av bisatser än i konditionala och hypotetiskt komparativa bisatser, där den levde kvar långt in i den nysvenska perioden. Den tidiga förlusten av konjunktiv i *at*-satser efter icke-faktiva predikat kan därför inte enbart förklaras med formsystemets upplösning, för då hade konjunktiv försvunnit även i de andra bisatserna.

Undersökningen har även visat att förlusten av konjunktiv i bisatser efter icke-faktiva predikat inte heller direkt kan förklaras med att modala hjälpverb kom att tränga bort konjunktiven. Även om de modala hjälpverben *skola*, *magha*, *mona* och *kunna* användes för att uttrycka samma betydelse som konjunktiven i texterna, ökade inte frekvensen av dessa hjälpverb i takt med att konjunktiven minskade. Vad som dock har noterats är en ökad användning av modala hjälpverb *tillsammans* med konjunktiv, i synnerhet i översättningslitteratur från latin, där de latinska förlagorna hade konjunktiv. Detta tyder på att översättarna upplevde att enkel konjunktiv inte (längre) räckte till för att uttrycka potentialitet.

En möjlig ledtråd till varför konjunktiven försvann så tidigt efter icke-faktiva predikat kan emellertid skönjas bland resultaten. Bland konjunktivbeläggen står nämligen verben lika ofta i presens som i preteritum, vilket beror på att de följer matrisverbens tempus (så som i isländskan):

27. a. Salogha fru rædes at lyghn wrpe of rik (FL A s. 30)
- b. Ty at the rædhas at han göri thöm last ok blyghd vm husfruor ok systir ok dottr theræ (KS s. 33)
- c. thwa dröma honom syntis at han stode widh nilo strand (PP B s. 182)
- d. Oc synis först at the ære all et budhordh (PP A s. 456)

Samtidigt rapporterar Mattsson (1933 s. 118 ff.) om en ersättning av presens konjunktiv med preteritum konjunktiv i bisatser med potential betydelse, bl.a. i indirekta frågesatser. I synnerhet är detta tydligt i konditionala bisatser, där

preteritum konjunktiv dominerar redan i de tidigaste fornsvenska texterna. Enligt Mattsson (1933 s. 202 ff., 211 ff.) skedde det en grammatikalisering av preteritum konjunktiv från att ha betecknat dåtida potentiella och kontrafaktiva aktioner till att beteckna potentiella och kontrafaktiva aktioner i allmänhet, medan den potentiala presens konjunktiv föll bort (den enda användning av presens konjunktiv som överlevde till nysvensk tid var som bekant den optativa). Detta innebär dock inte att den utvidgade potentiala preteritum konjunktiv fullt ut kom att motsvara den ersatta potentiala presens konjunktiv. Mattsson (1933 s. 118 ff.) menar att den troligtvis fick en mer utpräglad betydelse av osannolikhet. Mycket riktigt har den rest av preteritum konjunktiv som ännu finns kvar i svenskan antingen en betydelse av kontrafaktivitet eller av osannolikhet (*om jag vore rik, om jag finge bestämma*). Rimligtvis kan detta härledas till den dubbla distans från talsituationen som preteritum konjunktiv ursprungligen betecknade (både i tid och i fakticitet).

Det är mycket troligt att den betydelse av epistemisk möjlighet som föreligger i bisatser efter predikat som *tycka, troa* och *räda*s inte var förenlig med den snävare betydelse av osannolikhet och kontrafaktivitet hos konjunktivformerna som återstod vid början av den nysvenska perioden. Även om negerade icke-faktiva predikat så som *omögheligt, vantroa* och *vanhupa* visserligen betecknade misstroende – märk att just dessa predikat visar upp en hög andel konjunktiv bland resultaten – var de sannolikt för få för att inte med tiden även de drabbas av analogisk utjämning med andra *at*-satser.

En annan trolig bidragande faktor till konjunktivens tidiga försvinnande i *at*-satserna som också följer av ersättningen av den potentiala presens konjunktiv med preteritum konjunktiv är att narrativa bisatser, till skillnad från villkorsbisatser, har en mer utpräglad tidsmässig förankring. Medan presens–preteritum-distinktionen i villkorsbisatser kan användas för att uttrycka modala distinktioner behövs den i narrativa bisatser för att skilja mellan dåtida och nutida aktioner. Detta medförde att det för *at*-satser som i fornsvenskan hade konstruerats med presens konjunktiv enbart fanns ett alternativ i nysvenskan: presens indikativ.

Källor

- Bonaventuras Betraktelser öfver Christi lefverne. I: Bonaventuras betraktelser öfver Christi lefverne, Gregorius av Armenien, utg. av Gustaf Edward Klemming. (SFSS 15.) Stockholm: P. A. Norstedt & söner 1859–60.
- Barlaam och Josaphat. I: Prosadikter från Sveriges Medeltid, utg. av Gustaf Edward Klemming. (SFSS 28.) Stockholm: P. A. Norstedt & söner 1887–89.

- Ett fornsvenskt legendarium [handskrift A och B], 1:a–2:a bandet, utg. av George Stephens. (SFSS 7:1-2.) Stockholm: P. A. Norstedt & söner 1847–58.
- Fornsvenska legendariet [handskrift A], utg. av Valter Jansson. (SFSS 55.) Uppsala: Almqvist & Wiksell 1938.
- Fem Mose böcker på svenska, tolkade och utlagde vid medlet av 1300-talet [Pentateukparafrasen A]. I: Svenska Medeltidens Bibelarbeten, 1:a bandet, utg. av Gustaf Edward Klemming. (SFSS 9:1.) Stockholm: P. A. Norstedt & söner 1848.
- Fem Moseböcker på fornsvenska enligt cod. Holm A 1 [Pentateukparafrasen B]. I: Fem Moseböcker på fornsvenska, utg. av Olof Thorell. (SFSS 60.) Uppsala: Almqvist & Wiksell 1959.
- Heliga Birgittas uppenbarelser, 1:a bandet [1:a–3:e boken], utg. av Gustaf Edward Klemming. (SFSS 14:1.) Stockholm: P. A. Norstedt & söner 1857–58.
- Historia Trojana, utg. av Robert Geete. (SFSS 29.) Stockholm: P. A. Norstedt & söner 1892.
- En nyttigh bok om konnunga syrlise och höfdinga, 1:a bandet, utg. av Lennart Moberg. (SFSS 69:1.) Uppsala: Almqvist & Wiksell 1964.
- Legenden om Sankta Emerencia och Anna. I: Ett fornsvenskt legendarium, 3:e bandet, utg. av George Stephens. (SFSS 7:3.) Stockholm: P. A. Norstedt & söner 1874.
- Linköpinglegendariet [de femton första legenderna, översatta av Nils Ragvaldi]. I: Ett fornsvenskt legendarium, 1:a–3:e bandet, utg. av George Stephens. (SFSS 7:1–3.) Stockholm: P. A. Norstedt & söner 1847–74.
- Fornsvenska textbanken, utg. av Lars-Olof Delsing. Tillgänglig på nätadressen: <http://www.nordlund.lu.se/Fornsvenska/Fsv%20Folder/index.html>
- Siælinna Thröst, utg. av Sam Hemming. (SFSS 59.) Uppsala: Almqvist & Wiksell 1954.
- Stimulus amoris, I: Skrifter till uppbyggelse, utg. av Robert Geete. (SFSS 36.) Stockholm: P. A. Norstedt & söner 1904–05.

Konkordansprogram

Concordance 3.2. Watt R. J. C. (utg.) <http://www.concordancesoftware.co.uk/>

Litteratur

- Eisenberg, Peter, 2006: Grundriss der Deutschen Grammatik. Vol II. Stuttgart: Metzler.
- Hopper, Paul J. & Traugott, Elizabeth Closs, 2003: Grammaticalization. Cambridge: Cambridge University press.
- Jansson, Valter, 1934: Fornsvenska legendariet, handskrifter och språk. Stockholm: Hugo Gebers förlag.
- Matsson, Gösta, 1933: Konjunktiven i fornsvenskan. Lund: Gleerupska univ.-bokhandeln.
- Moberg, Lennart, 1984: Konungastyrelsen, en filologisk undersökning. (SFSS 69:2.) Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Palmer, F. R., 2001: Mood and Modality. Cambridge: Cambridge University press.
- Söderwall, K. F., 1884–1918: Ordbok öfver svenska medeltidsspråket. Stockholm: Norstedt.

- Thráinsson, Höskuldur, 1994: Icelandic. I: The Germanic Languages, red. av Ekkehard König & Johan van der Auwera. Oxon: Routledge. S. 142–189.
- Þráinsson, Höskuldur, 2005: Íslensk tunga III, Setningar, Handbók um setningafræði. Reykjavík: Almenna bókafélagið.
- Wessén, Elias, 1956: Svensk språkhistoria III, Grundlinjer till en historisk syntax. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Wessén, Elias, 1962: Svensk språkhistoria I, Ljudlära och ordböjningslära. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Smärre bidrag

Spetsställda bisatser i satsfläta med relativsats

I denna korta artikel diskuterar jag ett fenomen som mig veterligen inte tidigare uppmärksammats i litteraturen: spetsställda bisatser i satsfläta med relativsats. Jag presenterar resultat från en korpusundersökning (Lindahl 2010) som visar att detta är en vanlig konstruktion, och diskuterar de spetsställda bisatsernas informationsstrukturella funktion.

Svenska har som bekant tillsammans med norska och danska egenheten att det är möjligt att spetsställa ett led som har satsledsfunktion i en underordnad relativsats. Resultatet är en typ av satsfläta. Några exempel på detta finns i (1).¹

(1a) [Det] _i är det ingen som vet _i	P
(1b) [De flesta objekten] _i var det ingen som bjöd på _i	P

Det råder delade meningar om varför den här möjligheten bara finns i de fastlandsskandinaviska språken (se t.ex. Allwood 1982, Andersson 1982, Erteschik-Shir 1982, Engdahl 1997 och Platzack 1999). I de språk där möjligheten finns antas skälet till spetsställningen dock vara av pragmatisk natur: den är ett sätt att markera ledets informationsstatus gentemot den omgivande kontexten.

De exempel som diskuterats i litteraturen om satsfläta med relativsats har typiskt en nominalfras eller en prepositionsfras som spetsställt led, som i exemplen ovan. En undersökning i språkbankens PAROLE-korpus visar dock att många satsflätor med relativsats har en bisats som spetsställt led (Lindahl 2010). Undersökningen är begränsad till satsflätor med presenteringsomskrivning eller existentialsats, och diskussionen i denna uppsats gäller alltså för denna grupp av satsflätor. I korpusen hade 61 av 134 förekomster av satsflätetypen en bisats som spetsställt led.

Resultatet är anmärkningsvärt av minst två skäl. För det första har spetsställda bisatser i satsflätor alltså inte över huvud taget uppmärksammats i litteraturen. För det andra är det oväntat utifrån vad man brukar anta om bisatsers placering baserat på informationsstruktur. I Svenska Akademiens grammatik (i det följande SAG) finns exempelvis en tyngdprincip som säger att »långa och/eller komplexa uttryck, t.ex. bisatser eller sats-ekvivalenta led, gärna placeras så sent i slutfältet som möjligt» (SAG 4 1999 s. 26).

Mitt syfte med denna artikel är att visa att det synbarligen oväntade resultatet av korpusundersökningen kan förstås bättre genom introduktionen av ett nytt informationsstrukturellt begrepp: *utvecklande topik*.

¹ När exemplen är hämtade från språkbankens morfologiskt taggade korpus PAROLE anges detta med ett (P) efter exemplet.

Informationsstruktur

Informationsstruktur, det vill säga hur delarna i ett yttrande är ordnade baserat på sin informativa status, har studerats och beskrivits av otaliga forskare, och forskningsfältet är närmast att beteckna som en terminologisk djungel.² Här skiljer jag på *rema* och några olika typer av *topik*. Rema kallar jag den del av ett yttrande som sändaren (talaren/skribenten) vill utöka mottagarens (lyssnarens/läsarens) informationstillstånd med. Topik kallar jag den del av ett yttrande som motsvarar något som är uppe till diskussion – alltså något som sändaren antar att hon och mottagaren är överens om att de pratar om just nu (jfr Andréasson 2007).

Vilken informationsstrukturell funktion en viss del av ett yttrande har beror på hur yttrandets kontext ser ut. I (2a) är *Zelda* rema eftersom det är den del av meningen som lägger information till mottagarens informationstillstånd, men i (2b) är *den magiska drycken* rema.

- (2a) Vem drack den magiska drycken?

Zelda drack den magiska drycken.

- (2b) Vad drack Zelda?

Zelda drack den magiska drycken.

Den del av ett yttrande som motsvarar något i kontexten som är uppe till diskussion kallar jag som nämnt topik. En av de typer av topiker som finns i svenska är *kontrastiv topik*. I (3) finns ett exempel där *Zelda* och *Link* har just denna funktion. De är båda medlemmar i mängden *äventyrarna*, som aktualiseras i den föregående meningen, och kontrasteras mot andra medlemmar i denna mängd.

- (3) Vad ska äventyrarna göra när de tagit sig in i slottet?

Link ska öppna skattkistan och Zelda ska dricka den magiska drycken.

Men en topik behöver inte kontrastera mot andra medlemmar i en mängd. Den kan också »ärvas» från kontexten. Denna funktion kallar jag *fortsättningstopik*, och ett exempel på detta finns i (4).

- (4) Vad ska Link göra i borgen?

Han ska hämta ett svärd.

Han syftar här tillbaka på *Link*, som redan har aktualiserats i kontextfrågan och är uppe till diskussion. *Han* kontrasterar dock inte mot någon annan medlem i en mängd utan har här alltså funktionen fortsättningstopik.

I svenska är intonationen ett av de verktyg vi har för att signalera ett yttrandes informationsstruktur. De två olika typerna av topik som introducerats ovan får exempelvis olika betoning i tal, så att ett led som fungerar som kontrastiv topik är betonat medan ett som fungerar som fortsättningstopik är obetonat. Men vi använder inte bara intonationen för att signalera informationsstrukturen, utan vi gör det också genom ordföljden. Topikala led får då ofta stå satsinitialt och remat senare i satsen.

² Den intresserade läsaren hänvisas till Vallduví & Engdahl (1996) för en utförlig diskussion om detta.

Engdahl (1997) visar att det spetsställda ledet i en satsfläta ofta har funktion som just kontrastiv topik eller fortsättningstopik. Exempelen i (5) är hämtade från hennes artikel.³

- (5a) Brandmännen frågade mamma och pappa, men **Pelle**_j var det ingen som frågade *e_j*.
(Engdahl 1997 s. 71)
- (5b) Jag undrade om någon hade en KANOT, och det_j var det en flicka som hade *e_j*.
(Engdahl 1997 s. 73)

I exempel (5a) utgör det spetsställda ledet *Pelle* kontrastiv topik, och i exempel (5b) utgör det spetsställda ledet *det* fortsättningstopik.

Spetsställda bisatser

Om vi utgår ifrån att spetsställning har med det spetsställda ledets informationsstrukturella funktion att göra inställer sig frågan vilken funktion en spetsställd bisats har. I den ovan nämnda korpusundersökningen är de spetsställda bisatserna av tre typer: kvesitiva (6a), rogativa (6b) och narrativa (6c) (Lindahl 2010 s. 25).

- (6a) [Exakt när den kommer att börja]_i är det däremot ingen som vet_{-i}. P
(6b) ... [om pillren är bra eller inte]_i är det ännu ingen som vet_{-i}. P
(6c) [Att det behövdes en ny, stor och regional sopanläggning]_i var det kanske ingen som betvivlade_{-i} då, i slutet av 60-talet. P

I (7) finns exemplet i (6a) upprepat med kontext.

- (7) De tre muslimerna och kroatien Mucic har hittills behandlats som ett rättsfall och kommer sannolikt att åtalas vid samma rättegång. [Exakt när den kommer att börja]_i är det däremot ingen som vet_{-i}. P

I meningen före satsflätan aktualiseras en rättegång som kan räknas vara uppe till diskussion. I den kvesitiva bisatsen specificeras en ny frågeställning om rättegången: när den ska börja. Resten av satsflätan tycks ha till funktion att säga att ingen vet svaret på den nya frågeställningen.

I kontextmeningen i (7) sägs att det är sannolikt att de fyra fångarna kommer att åtalas vid samma rättegång. En möjlighet är då att tänka sig att frågeställningen i den kvesitiva bisatsen, som ingen sägs veta svaret på, kontrasteras mot detta som vi enligt skribenten vet något om. Användningen av *däremot* tyder också på att det är fråga om någon typ av kontrast. Man skulle alltså kunna tänka sig att det spetsställda ledets funktion är kontrastiv topik. Mängden som de båda påståendena i så fall skulle ingå i måste vara något i stil med »saker man kan veta om rättegången». Frågan är dock om mängden »saker man kan veta om rättegången» är uppe till diskussion. Kan sändaren anta att hon och mottagaren är överens om att ämnet redan är aktualiserat?

Jag menar att det är rimligare att kalla funktionen hos den kvesitiva bisatsen i exempel (7) för *utvecklande*. I bisatsen plockas ett ämne som är uppe till diskussion – rättegången – upp. Bisatsen preciserar vidare exakt vad om rättegången som är topik i den nya meningen.

³ Exempel (5a) har Engdahl hämtat från Gösta Knutssons *Pelle Svanslös*.

Ytterligare ett exempel med en spetsställd kvesitiv bisats finns i (8).

- (8) De flesta stölder började öka 1995, säger Jan Ahlberg. Och stölderna fortsätter öka, om än inte i så kraftig takt. – [Vad det beror på]_i är det ingen som vet__i. Däremot vet man att antalet misshandelsfall och våldtäkter plötsligt stoppat upp och börjat vända.

P

Även här kan man tänka sig någon typ av kontrast mellan frågan som uttrycks av den spetsställda bisatsen, som ingen vet svaret på, och påståendet i den följande satsen om att man vet att antalet misshandelsfall och våldtäkter stoppat upp och vänt. Men det är svårt att hitta en mängd med dessa båda medlemmar som är aktualiserad före satsflätan. Kopplingen mellan den spetsställda bisatsen och den föregående kontexten är dock tydlig: stöldernas ökning är uppe till diskussion, och den kvesitiva bisatsen specificerar vilken fråga om stöldernas ökning som den nya meningen handlar om. Här menar jag alltså att det ännu tydligare är så att det spetsställda ledet inte kan vara kontrastiv topik, utan att funktionen snarare är utvecklande.

Funktionen hos den spetsställda rogativa bisatsen i (9) tycks likna den hos de kvesitiva bisaterna.

- (9) Till sommaren kommer en rapport om antioxidanternas effekter (vi stoppar varje år i oss till exempel karoten och Q10 för 600 miljoner, men [om pillren är bra eller inte]_i är det ännu ingen som vet__i).

P

Piller är uppe till diskussion i och med kontexten, och den rogativa bisatsen uttrycker en fråga gällande pillren, som resten av satsflätan slår fast att det inte finns någon som vet svaret på.

Förutom kvesitiva och rogativa bisatser kan alltså narrativa bisatser spetsställas. I exempel (10) är placeringen av soptippar uppe till diskussion.

- (10) Löts avfallsanläggning är resultatet av 18 års samarbete mellan tio kommuner: Danderyd, Järfälla, Lidingö, Sollentuna, Solna, Stockholm, Sundbyberg, Täby, Upplands Väsby och Vallentuna. Sopsorteringen kommer även fortsättningsvis att ske på Hagby i Täby och i hushållen. Frågan om en soptipp i Löt, Vallentuna, har stötts och blöts i 25 år. [Att det behövdes en ny, stor och regional sopanläggning]_i var det kanske ingen som betvivlade__i då, i slutet av 60-talet.

P

Också i den narrativa bisatsen utvecklas frågeställningen som ska diskuteras: information om att soptippen ska vara stor och regional läggs till, liksom information om att det behövdes en sådan soptipp.

Det som är gemensamt för de bisatser jag har analyserat ovan är att de alla på något sätt preciserar den frågeställning som är uppe till diskussion. Frågeställningarna som bisatserna i sin helhet är uttryck för är inte redan uppe till diskussion, men bisatserna utvecklar den frågeställning som är det, och gör den till topik för den nya meningen. Denna funktion hos bisatserna tycks vara svår att beskriva utifrån de två tidigare behandlade typerna kontrastiv topik och fortsättningstopik, även om det ibland kan finnas kontrastiva element i den spetsställda bisatsen. Jag föreslår därför att funktionen ska kallas *utvecklande topik*.

Avslutning

Om vi ser på funktionen hos bisatserna som en typ av topik, som jag föreslog i föregående avsnitt, är det inte så förvånande att de kan spetsställas. De är visserligen tunga och komplexa, men deras placering först i satsen motiveras av att de knyter an den aktuella meningen till en frågeställning som redan är uppe till diskussion.

Men hur kommer det sig att en så stor andel av exemplen i undersökningen har just en bisats som spetsställt led? Möjligen ligger svaret i funktionen hos satsflätan som helhet. I korpusundersökningen har exemplen med spetsställda bisatser vanligtvis *ingen* som korrelat till relativsatsen. Dessutom är verbet i relativsatsen ofta *veta*. Det ser alltså ut som om konstruktionen i stor utsträckning används för att i samma yttrande specificera topiken med en ofta ganska tung bisats, och sedan kommentera denna nya topik med ett nekande av något slag. Ofta handlar det om att uttrycka att ingen vet svaret på en frågeställning. Och detta tycks alltså vara en möjlighet vi ofta drar nytta av i skriven svenska.⁴

Jag har här föreslagit att vi för att förstå de spetsställda bisatsernas funktion i dessa exempel måste införa ett nytt topikbegrepp. Denna funktion kan sannolikt också observeras hos spetsställda bisatser som inte är en del av just den här typen av satsfläta, och den vore intressant att undersöka vidare eftersom en sådan undersökning kan säga oss något om hur vi använder fundamentet i svenska. Såväl spetsställda bisatsernas funktion i andra konstruktioner som informationsstrukturen i satsflätor blir då områden som kan vara värda ett fortsatt studium.

Litteratur

- Allwood, Jens, 1982: The Complex NP-constraint in Swedish. I: Readings on Unbounded Dependencies in Scandinavian Languages, red. av Elisabet Engdahl & Eva Ejerhed. Umeå: Umeå universitet. S. 15–32.
- Andersson, Lars-Gunnar, 1982: What is Swedish an exception to? Extractions and Island Constraints. I: Readings on Unbounded Dependencies in Scandinavian Languages, red. av Elisabet Engdahl & Eva Ejerhed. Umeå: Umeå universitet. S. 33–45.
- Andréasson, Maia, 2007: Satsadverbial, ledföljd och informationsdynamik i svenskan. (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 7.) Göteborg: Inst. för svenska språket, Göteborgs universitet.
- Engdahl, Elisabet, 1997: Relative Clause Extractions in Context. I: Working Papers in Scandinavian Syntax 60. S. 51–79.
- Lindahl, Filippa, 2010: Spetsställda led och rematiska relater: En korpusstudie av satsflätor med presenteringsomskrivning/existentialsats. Magisteruppsats. Göteborgs universitet. Tillgänglig: <<http://hdl.handle.net/2077/23247>>.
- Platzack, Christer, 1999: Satsfläta med relativsats. I: Alla tiders språk: En vänskrift till Gertrud Pettersson 1999, red. av Inger Haskå & Carin Sandqvist. Lund: Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet. S. 189–199.

⁴ Som tidigare nämnts var korpusundersökningen avgränsad till satsflätor med presenteringsomskrivning eller existentialsats. En anonym granskare har påpekat att man måste fråga sig varför vi över huvud taget använder presenteringsomskrivning i de här fallen, eftersom den normalt tillgrips när det inte finns någon topik. Det är en intressant fråga, som är svår att besvara utifrån de data som samlades in i undersökningen.

SAG = Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999: Svenska Akademiens grammatik. Stockholm: Norstedts ordbok.

Vallduví, Enric & Engdahl, Elisabet, 1996: The linguistic realization of information packaging. I: *Linguistics* 34. S. 459–519.

Digitala källor

PAROLE. Språkbankens PAROLE-korpus <<http://spraakbanken.gu.se/parole/>>.

Filippa Lindahl

Ett attitydexperiment med språkpolitiska konsekvenser

Språkpolitik syftar till att påverka språkligt beteende. Beteende är kopplat till attityder. Den gängse definitionen av attityder, språkattityder inräknade, är att de ligger till grund för och tar sig uttryck i beteende. Vill man påverka beteende är det logiskt att försöka utöva inflytande på de attityder som styr beteendet. Det är därför av intresse för språkpolitiken att fördjupa kunskapen om attityder som styr beteende och möjligheterna att påverka dem.

Attityder är inte några stabila konstruktioner (Bassili & Brown 2005). Det finns flera nivåer av språkattityder: en medveten, som visar sig då språkbrukare öppet blir tillfrågade, och en undermedveten som uppdagas då språkbrukarna utsätts för test där de inte själva är medvetna om att attityderna mäts (Kristiansen 1997, Preston 2009). En uppmärksammas undersökning av undermedvetna attityder är Kristiansens biografundersökning (1997), där han lät publiken på en biograf omedvetet delta i en studie av deras attityder till danska dialekter.

Studien hade formen av ett matched guise-test och gick så till att ett meddelande spelades upp i en biografsalong. Meddelandet uppmanade biopubliken att fylla i en enkät med frågor om deras synpunkter på biografens verksamhet. Detta meddelande spelades upp vid 32 föreställningar under fyra dagar i fyra olika tappningar: på standarddanska, köpenhamns mål, bred lokal dialekt samt utjämnad lokal dialekt.

I den undersökning som ska redovisas här har jag upprepat Kristiansens experiment. Men det rör inte attityder till danska dialekter, utan till två varieteter av bruten svenska, engelsk respektive persisk brytning. Syftet är att elicitera undermedvetna och medvetna attityder till svenska med brytning hos ett jämförbart urval av informanter för att se om det går att påvisa en skillnad mellan de båda attitydnivåerna. Avslutningsvis resonerar jag kring språkpolitiska implikationer.

Tidigare forskning om attityder till bruten svenska

I Pia Nygårds öppna enkätundersökning med 1 000 informanter (Nygård 2002) ställde sig 94 procent positiva till påståendet att man måste acceptera att invandrare talar svenska med utländsk brytning, 83 procent instämde helt. Överlag visade Nygårds undersökning positiva attityder inte bara till svenska med brytning utan även till bevaran-

det av invandrar- och minoritetsspråk i Sverige. En rad svenska studier med olika varianter av matched guise-test visar dock att brytning påverkar attityderna till talaren (Laaksonen 1996, Bijvoet 1998, Boyd 2004, Torstensson 2010). Men de är inte sammstämmiga om huruvida graden av brytning eller brytningens härkomst är avgörande. Torstensson 2010 visar hur talare med brytning från mellanöstern och Östeuropa rankas lägre än talare med engelska eller annat västeuropeiskt modersmål för flera personlighetsdrag. Brytningens härkomst avgör alltså. Andra studier pekar på motsatsen (Boyd 2004).

Något förenklat tyder tidigare forskning på att risken för negativa attityder till brytning ökar ju kraftigare brytningen är samt om brytningen antas komma från Östeuropa eller Mellanösternområdet. Jag skriver *antas*, eftersom det visat sig att informanter har svårt att placera brytningar korrekt geografiskt. Det hindrar inte att förmodat geografiskt ursprung kan påverka attityderna.

Ytterligare faktorer kan påverka attityderna till en talare med brytning, förutom kön och ålder också talhastigheten (Brown 1980, Kirilova 2006). Ålder och kön hos informanterna ger också utslag (Bijvoet 1998, Nygård 2002).

Metod

Mina undersökningar genomfördes på en biograf i Stockholms innerstad. Biografen har en relativt smal repertoar och visar bland annat filmade operaföreställningar. Den har en enda salong som rymmer 192 besökare. Två delundersökningar genomfördes under fyra kvällar: en matched guise-undersökning för elicitering av de undermedvetna attityderna, och en öppen enkät för att fånga de medvetna attityderna.

Matched guise-testet genomfördes som i Kristiansens studie. Ett meddelande spelades upp i salongen som uppmanade publiken att delta i en kvalitetsundersökning genom att fylla i och lämna in en enkät med frågor om hur de upplevt sitt besök på biografen. Meddelandet spelades upp vid tre föreställningar med en version för varje föreställning. Texten var densamma men hade lästs in av tre personer: David, 76, som bryter på engelska, Lars, 72, som talar utan brytning eller tydlig dialekt, samt Josef, 64, som har persisk brytning. Dessa tre mäns läsningar valdes ut då de hade jämförbart flyt och inlevelse. De läste också in texten i liknande tempo, alla tre på knappt en minut. En mindre fokusgrupp fick sedan gissa brytningens härkomst och bedöma graden av brytning hos talarna. Samtliga tillfrågade placerade David i England eller USA och kunde korrekt identifiera hans engelska modersmål. Josefs modersmål kunde fokusgruppen däremot inte säkert identifiera, och geografiskt placerades han i vitt skilda delar av världen. Davids brytning uppfattades som grövre än Josefs.

Varje version av meddelandet spelades upp vid var sin direktsänd föreställning av opera som biografen visar ett par gånger i månaden. Operavisningar valdes som testtillfällen eftersom det var önskvärt att publiken var av samma typ vid varje test. Publiken var också i hög grad homogen vid samtliga testtillfällen; något lättsinnigt kan den karaktäriseras som bildad medelklass över femtio år. Genom att jämföra i vilken grad besökarna lydde uppmaningen från de tre talarna kunde jag mäta deras attityder till de talade språkvarieteterna. För att veta hur stor andel som lydde uppmaningen och fyllde i enkäter jämfördes antalet ifyllda enkäter med antalet rivna biljetter.

Även den öppna attitydundersökningen förlades till en operavisning. Publiken fick en enkät med tio frågor om språk i Sverige, varav åtta var identiska med dem i Nygårds undersökning från 2002.

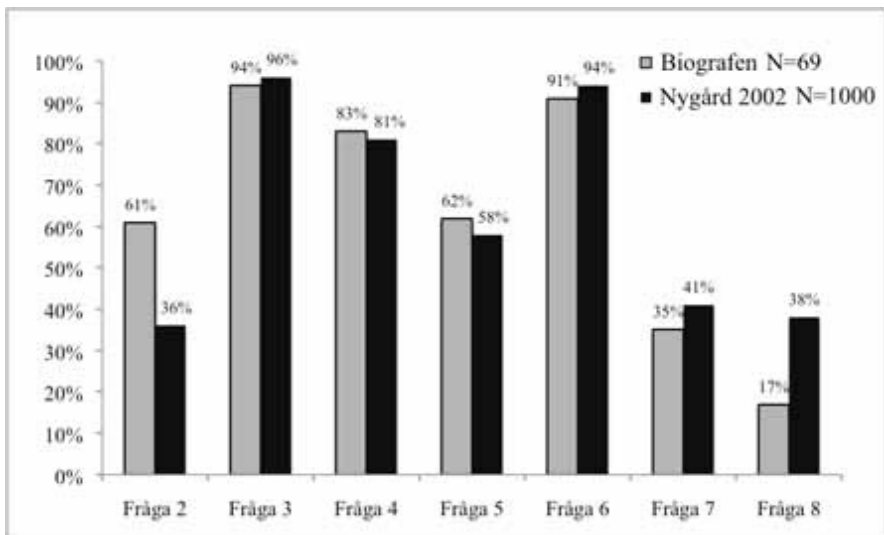
Resultat från matched guise-testet

38 procent av besökarna gav ett positivt gensvar på Davids uppmaning. Av publiken som blev tilltalad av den standardspråkstalande Lars följde 24 procent biografens uppmaning. Sämst gensvar fick Josefs uppfordran med persisk brytning; 11 procent lämnade in enkäter.

Det är alltså avgörande vilken av rösterna som uppmanar publiken att delta i undersökningen. Skillnaden mellan varje par av röster är signifikant på femprocentsnivån. Omtolkat som uttryck för attityder betyder det att publiken föredrar svenska med engelsk brytning framför svenska utan brytning och svenska med persisk brytning och att den föredrar svenska utan brytning framför svenska med persisk brytning.

Resultat från attitydenkäten

Eftersom åtta av tio frågor i den öppna enkäten är hämtade från Nygårds undersökning är det möjligt att jämföra i vilken utsträckning de svar jag fick överensstämmer med hennes undersökning. Figur 1 visar andelen som helt eller delvis ställer sig positiva till påståendena i enkäten. Grå staplar visar publiken på biografen, svarta staplar visar Nygårds informanter. Observera särskilt fråga 6!

Figur 1. Andel som helt eller delvis håller med påståendena i attitydenkäten.

Fråga 2. *Det används för mycket engelska i Sverige.*

Fråga 3. *Svenska språket är mycket viktigt för Sverige eftersom det är en del av landets identitet.*

Fråga 4. *Det är viktigt att bevara minoritetsspråken i Sverige.*

Fråga 5. *Det är viktigt att bevara invandrarspråken i Sverige.*

Fråga 6. *Man måste acceptera att invandrare talar svenska med utländsk brytning.*

Fråga 7. *Det ställs för höga krav på invandrares kunskaper i svenska när de söker jobb.*

Fråga 8. *Det vore bäst om alla i Sverige hade svenska som modersmål.*

Enkätsvaren tyder på en positiv inställning till språklig mångfald i Sverige hos publiken på biografen. Exempelvis anser 91 procent att man måste acceptera att invandrare talar svenska med brytning, och bara 17 procent anser att det vore bäst om alla i Sverige hade svenska som modersmål.

Man kan konstatera att mitt resultat inte avsevärt avviker från resultatet av Nygårds undersökning. Nämnvärda skillnader finns bara vid fråga 2 och fråga 8. Informantgruppen är relativt liten i min studie, men jämförelsen med det större materialet kan ge en fingervisning om att biobesökarnas attityder reflekterar de attityder som finns i andra befolkningsgrupper.

Validitet

Målet med matched guise-testet var att elicitera språkattityder utan att informanterna blev medvetna om att de studerades. Därför måste undersökningen ske i en för informanterna naturlig situation. I en sådan »verklig» situation är det omöjligt att konstant hålla alla de faktorer som kan påverka resultatet. Den allvarligaste bristen i genomförandet var risken för att några besökare utsattes för experimentet flera gånger då det var ett par veckor mellan föreställningarna. Har man redan fyllt i en kvalitetsundersökning är benägenheten att delta antagligen inte lika stark andra gången man blir uppmanad. Denna felkälla förelåg framför allt vid föreställningen då Josefs röst hördes.

Språkpolitikens möjligheter

Resultatet tyder ändå på en skillnad mellan medvetna och undermedvetna attityder. Ställer man matched guise-testet och den öppna attitydenkäten bredvid varandra, finns en viss diskrepans. Den öppna attitydenkäten visar öppenhet för språklig mångfald, matched guise-testet att öppenheten inte gäller alla varieteter. Min undersökning kan därför sägas bekräfta Kristiansens uppfattning att medvetna och undermedvetna nivåer av språkattityder inte är desamma. Det finns emellertid skillnader mellan min och Kristiansens undersökning, inte bara i omfattning. Kristiansen kunde, genom att jämföra de olika attitydnivåerna till dialekterna med språkförändringen som pågick i området, se vilka attityder som kunde förklara språkförändringen och således tolkas som de verkliga. I min undersökning finns inte samma möjlighet.

I en annan artikel för Kristiansen (2010) ett intressant resonemang kring språkpolitikens möjligheter att påverka medvetna och undermedvetna attityder. Han visar att de nordiska ländernas officiella språkpolitik i hög grad överensstämmer med invånarnas

medvetna attityder. Språkpolitiken verkar dock inte tränga ner och påverka de undermedvetna attityderna. Eftersom Kristiansen tidigare visat att de undermedvetna hållningarna ligger till grund för språkanvändning i naturliga miljöer, ställer han sig frågan om språkpolitiken verkligen kan förändra språkligt beteende (Kristiansen 2010 s. 176–178).

Visst är det möjligt att ifrågasätta språkpolitikens effekter om man menar att de undermedvetna attityderna är de enda »riktiga» (Kristiansen 1997 s. 304). Men det vore för enkelt att dela upp attityder i kategorierna »medvetna men falska» och »undermedvetna och riktiga» utan att närmare fundera på vad som karakteriserar olika nivåer. Preston (2009) gör en beskrivning av vad som konstituerar medvetna och undermedvetna språkattityder. I stället för två uppsättningar av skilda attityder beskriver han hur den kognitiva process som leder fram till en attitydyttring påverkas av i vilken grad processen är medveten. Den springande punkten är, precis som Kristiansen också visat, huruvida informanten är medveten om sina egna attityder då de kommer till uttryck. Ibland reagerar man helt omedvetet på ett stimulus, men i en annan situation kan samma stimulus leda till en mer medveten reaktion. Det är i hög grad situationen som avgör. De två nivåerna bör alltså inte beskrivas som två uppsättningar attityder utan snarare som att samma attityder kan gestalta sig medvetet eller omedvetet.

För språkpolitiken ger en sådan beskrivning hopp. Ju mer medvetna språkbrukarna är om sitt eget språk och hur de reagerar på varieteter som brytning, desto lättare är det att påverka deras beteende. En hög medvetenhet om språkfrågor kunde ge språkpolitiken inflytande. Och även om språkpolitiken på ett direkt plan tycks oförmögen att påverka annat än medvetna attityder kan man mena att i fallet bruten svenska är även de medvetna attityderna »riktiga». De ligger också till grund för beteende. De kommer till uttryck i offentlig debatt, i politiska beslut och lagstiftning. Detta borde också räknas som beteende i naturliga miljöer – men naturliga miljöer där medvetenheten om attityderna är hög.

Litteratur

- Bassili, John & Brown, Rick, 2005: Implicit and explicit attitudes: research, challenges and theory. I: *The handbook of attitudes*, ed. by Dolores Albarracín, Blair T. Johnson & Mark P. Zanna. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. S. 543–574.
- Bijvoet, Ellen, 1998: Sverigefinnar tycker och talar. Om språkattityder och stilistisk känslighet hos två generationer sverigefinnar. Diss. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 44.) Uppsala.
- Boyd, Sally, 2004: Utländska lärare i Sverige – attityder till brytning. I: *Svenska som andraspråk – i forskning, undervisning och samhälle*, red. av Kenneth Hyltenstam & Inger Lindberg. Lund: Studentlitteratur. S. 419–436.
- Brown, Bruce L., 1980: Effects of speech rate on personality attributions and competency evaluations. I: *Language: social psychological perspectives. Selected papers from the first International conference on social psychology and language held at the University of Bristol, England, July 1979*, ed. by Howard Giles, Peter M. Robinson & Philip M. Smith. Oxford: Pergamon. S. 293–306.
- Kirilova, Marta, 2006: Dansk med accent : »Han er en fra Amager men også lidt fra

- Afrika». (Københavnstudier i tosprogethed 40.) Humanistisk Fakultet, Københavns Universitet.
- Kristiansen, Tore, 1997: Language attitudes in a Danish cinema. I: Sociolinguistics. A reader and coursebook, ed. by Nikolas Coupland & Adam Jaworski. Basingstoke: Macmillan. S. 291–305.
- Kristiansen, Tore, 2010: The potency and impotence of official language policy. I: Språkvård och språkpolitik. Svenska språknämndens forskningskonferens i Saltsjöbaden 2008, red. av Lars-Gunnar Andersson, Olle Josephson, Inger Lindberg & Mats Thelander. (Språkrådets skrifter 10.) Stockholm: Norstedt. S. 163–179.
- Laaksonen, Tarja, 1996: Ethnicity and person perception: judging personality, language and quality of voice from accented Swedish. Department of Psychology, Stockholm University.
- Nygård, Pia, 2002: Språkatityder i Sverige. I: Mål i mun. Förslag till handlingsprogram för svenska språket. Del 2. Bilagor. SOU 2002:27. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer. S. 5–44.
- Preston, Dennis R., 2009: Are you really smart (or stupid, or cute, or ugly, or cool)? Or do you just talk that way? I: Language attitudes, standardization and language change – perspectives on themes raised by Tore Kristiansen on the occasion of his 60th birthday, ed. by Marie Maegaard, Frans Gregersen, Pia Quist & J. Normann Jørgensen. Oslo: Novus. S. 105–129.
- Torstensson, Niklas, 2010: Judging the immigrant: accents and attitudes. Diss. Department of Language Studies, Umeå University.
- Årman, Henning, 2011: Skiftande attityder: en undersökning av attityder till svenska med brytning. Magisteruppsats. Institutionen för nordiska språk, Stockholm universitet.

Henning Årman

Recensioner

Helgesson, Karin: Platsannonsen i tiden. Den orubricerade platsannonsen 1955–2005. (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 15.) Diss. 331 s. Göteborg 2011. ISBN 978-91-87850-43-1. (Även <http://hdl.handle.net/2077/249989>.)

Någon av denna tidskrifts läsare kanske driver en blomstrande musikaffär? Behövs en pianoförsäljare till? Se här ett förslag till platsannons!

PIANO
försäljare

Till en av Stockholms förnämsta musikaffärer sökes en verkligt rivande kraft som pianoförsäljare. Det är ett självständigt och intressant arbete och det finns pengar att tjäna! Svar till »Forte», AB Svenska Telegrambyrån, Stockholm.

Nej, inte bara att pianon numera är osäljbara, utan också språk och tilltal demonstrerar det orimliga i tankeexperimentet. Annonsen från 1955 är hopplöst föråldrad.

Men den kan läsas i en bok från 2011, Karin Helgessons doktorsavhandling *Platsannonsen i tiden* (s. 82). Avhandlingen behandlar innehåll, struktur, layout och språk i sammanlagt 2 873 orubricerade platsannonser i Dagens Nyheter 1955–2005. Orubricerade platsannonser står inte under speciella rubriker som »Kontor» eller »Butikspersonal», är oftast mer omfattande än rubricerade platsannonser och söker gärna kvalificerad arbetskraft. (Pianoexemplet är alltså inte så representativt.) I Dagens Nyheter, vald av Helgesson som största rikstäckande annonsorgan under perioden, står de först av alla eftertextannonser, direkt efter familjesidorna. Från 1960 är orubricerade platsannonser till och med rubricerade, just som »Orubricerade platsannonser».

Det är till synes en trivial genre (eller subgenre). Men det är inget trivialt avhandlingsämne. Det rymmer centrala teman i våra senmoderna liv: arbete och medierad kommunikation. I femtioårsperspektiv blir annonserna en fyndgruva för arbetslivshistoria, ideologiförskjutningar, stilutveckling och vad interaktionslingvistiken kallar artighetsstrategier. Och Helgesson är en flitig och metodsäker gruvarbetare med sinne för språk och samhälle; avhandlingen blir läsvärd, tänkvärd, bitvis till och med rolig.

Helgessons grundläggande syfte är brett, »undersöka eventuella förändringsmönster i den orubricerade platsannonsen 1955–2005, samt om och i så fall hur samhällsförändringar kan avläsas i genrens eventuella förändring» (s. 2). Annonserna analyseras med skilda metoder och delvis olika teoretiska utgångspunkter. Den övergripande teoriramen, som den beskrivs i kapitlen 1 och 3, får dock sägas vara kritisk diskursanalys och genre- och sakprosaforskning i anslutning till forskare som John Swales, Finn Frandsen, Norman Fairclough och Per Ledin.

Materialet är alltså stort. Helgesson har i en databas lagt in språkliga och innehållsliga uppgifter om samtliga annonser under en vecka i april respektive november vart tionde år från 1955, med 2000 som ett extra kontrollår. För kvalitativt inriktade analyser arbetar hon med en intensivkorpus om sammanlagt 160 annonser, dvs. 20 annonser per undersökningsår.

Redan materialsammanställningen ger viktiga data. Antalet annonser ökar kraftigt mellan 1955 och 1965 för att sedan hålla sig tämligen konstant till och med 2000. Men 2005 är annonserna färre och kortare, och många hänvisar till fylligare annonser på nätet. Internet har tagit över från Dagens Nyheter. Annonserna från offentlig sektor är alltid i minoritet, men från en andel om 5 procent 1955 når de en toppunkt på nästan 30 procent 1985.

Ett kort referat kan bara återge ett urval av Helgessons många intressanta resultat.

Kapitel 1, 3 och 4 redogör för syfte, teori, metod och material, medan kapitel 2 ger initierade bakgrundsdata om arbetsmarknad och om platsannonser. Exempelvis försvann arbetsgivaranonyma platsannonser – se exemplet ovan! – i början av 60-talet efter en kampanj från DN.

Kapitel 5, om annonsernas innehållsstruktur, är det första egentliga resultatkapitlet. Inspirerad av Källgrens platsannonsanalys från 1979 urskiljer Helgesson fem huvudsakliga innehållskomponenter i flertalet annonser, ofta i en standardordning: *information om arbetsgivaren, tjänst, önskade kvalifikationer* (både mer objektiva som krav på viss utbildning och subjektiva som »rivande kraft»), *villkor och förmåner* samt *kontaktinformation*. Ordningen är dock inte given. Den som analyserar pianoexemplet kan t.ex. se hur komponenten *tjänst* är uppsplittrad. Bara *tjänst* och *kontakt* är obligatoriska. Tänkvärda resultat är bland annat att komponenten *arbetsgivare* blir i det närmaste obligatorisk från 1965 och tar stor plats från och med 1975, att *villkor och förmåner* når toppunkten 1965 och att *subjektiva kvalifikationer* ökar markant från 1980-talet.

Kapitel 6 redovisar platsannonsens visuella förändring; här utgår Helgesson från Kress och van Leeuwens modell för bildanalys (1996). 1965 är genombrottsåret för logotyp och styckeindelning, 1975 för faktaruta (oftast om arbetsgivaren), 1985 har var femte annons bilder, främst på produkter, 1995 ökar bilderna på människor, och 2000 och 2005 förenklas åter det visuella uttrycket. Teknikutvecklingen förklarar en del: fotosättningen införs 1978, och nätet förändrar villkoren i slutet av 90-talet. Ett metodiskt resultat är att Kress och van Leeuwens modell för visuell framskjutenhet och avgränsning är tillämpbar på annonserna, men inte modellen för informationsvärde.

I kapitel 7 skrivs platsannonsernas stilhistoria, i kvantitativa termer med hjälp av välkända variabler från 1900-talets stilhistoria. Platsannonsspråket är snarast konservativt. Plurala verb kan förekomma ännu 1955, du-tilltalet blir påtagligt 1975, en ledigare syntax 1985 och engelska ord och fraser inte förrän 1995. Först 1985 känns den språkliga formen samtida.

Kapitel 8, kanske avhandlingens mest stimulerande, handlar om bilden av den sökande. Helgesson arbetar här tydligt i den kritiska diskursanalysens spår, med två huvudsakliga metoder: dels lexikala frekvensanalyser, dels språkhandlingar och artighetsstrategier.

Den lexikala analysen ger vid handen bland annat att arbetsgivarens viktigaste lockbeten är inkomsten 1955–65 (»det finns pengar att tjäna» annonserade musikhandeln) men från och med 1975 arbetsuppgifternas karaktär; de senaste åren tillkommer också

personlig utveckling. Viktiga subjektiva kvalifikationer beskrivs med avledningar och sammansättningar till *samarbete*, *initiativ* och *självständig* under så gott som hela perioden. År 2000 blir *drivande* vanligt; *energisk* och *representativ* hör till periodens början.

Viktig i analysen av språkhandlingar och artighet är *du*-referentialiteten. Helgesson visar hur den glider mellan den ideala sökanden: »Du är målmedveten, envis och har god förmåga att bygga personliga relationer» och den reella sökanden »Du skickar din ansökan till ...». Du-analysen förenas med en analys av hur annonsernas kravställande språkhandlingar formuleras. Starkt förenklat förändras de från »Kunskaper i engelska önskas» (1955–65) över »Du bör ha kunskaper i engelska» (1975 och framåt) och »Vi tror att du har kunskaper i engelska» (1985–95) till »Du har kunskaper i engelska».

I kapitel 9, om bilden av arbetsgivaren, visar Helgesson bland annat att verksamhetsorienterad arbetsgivarinformation blir obligatorisk redan 1965, och medarbetarorienterad vanlig från 2000 (typen »ett ungt och hungrigt gäng» eller »en kreativ miljö»). Men framför allt vill arbetsgivaren framställa sig som stabil. Man skriver sig gärna som subjekt till habituella och relationella verb i deklarativa satser utan modalitetsmarkörer: »vi är världsledande», inte »vi är troligen världsledande». Treverbskombinationer är omtyckta: »vi utvecklar, tillverkar och marknadsför».

I avslutningskapitlet sammanfattar Helgesson. Hon ser relativt fasta genrekonventioner som 1985–95 når ett slags höjdpunkt, men nu befinner sig i Internetupplösning. Innehåll, utseende och stil följer den allmänna utvecklingen men ligger inte i framkant. Stabiliteten är påtaglig, men det går också att urskilja en utveckling: 1950-talets hierarki, distans och nästan anonyma arbetsgivare avlöses av 1970- och 80-talets verksamhetsinriktade, intimiserade, relativt jämbördiga relation mellan annonsör och sökande, som följs av 2000-talets lika intimiserade men återigen hierarkiska förhållanden. Det är väl en öppen fråga i vad mån förskjutningarna främst speglar verkliga eller ideologiska arbetslivsförändringar.

Som sagt, rika resultat. I allt väsentligt är de också pålitliga. Mina stickprov tyder på att små räknepel eller diskutabla klassificeringar förvisso står att finna men är mycket marginella. (Små slarvfel kan också hittas; Bror Rexed byter förnamn till *Bo* på sidan 148.) Avhandlingen är nog 75 sidor lång; alltför grundliga litteraturreferat liksom åtskilliga upprepningar kunde ha bantats, och tabelltekniken är ibland oekonomisk. Men de många exemplen och närläsningarna, som bidrar till längden, försvarar i hög grad sin plats. De gör läsningen levande och rolig. Kombinationen av kvantitativ och kvalitativ textanalys är exemplarisk.

Kritiska synpunkter måste därför förläggas till ett annat plan. Man kan sakna det mer samlade teoretiska grepp som resultaten ger utmärkt underlag för. Helgesson har genomfört åtminstone fyra olika undersökningar, den text- och genrelingvistiska i kapitel 5, den semiotiska i kapitel 6, den stilhistoriska i kapitel 7, den diskurskritiska i kapitel 8 och 9. Det är inget fel att välja metoder från olika traditioner, men de bör skrivas in i en övergripande teoretisk ram. Annars riskerar teorin att reduceras till metod. Helgesson undgår inte helt den risken.

Det är inte svårt att se ställen där det varit lätt att nå längre. Till exempel kunde analysen i innehållskomponenter lagts till grund för hela undersökningen. Läser man avhandlingen en smula på tvären finner man fylliga beskrivningar av komponenterna. Exempelvis arbetsgivarkomponenten har inte bara sina språkliga särdrag utan är ofta väl

avskild i en faktaruta högst upp eller längst ned, och från och med 1980-talet finns ofta en bild på företagets produkt som en del av komponenten. Sammantaget mobiliseras en imponerande uppsättning semiotiska resurser för att bygga upp den stabila arbetsgivar-bilden. Liknande beskrivningar kan läsas ut om andra komponenter: det sakliga ordvalet, nominalsyntaxen och den framhävda övre-mitt-placeringen för *tjänst*; intimiseringen i *krav* kombinerad med punktuppställningar och från 1990-talet bilder på ideal-sökande osv.

Med detta komponentperspektiv hade delundersökningen av visuella förändringar också fallit bättre på plats. Kress och van Leeuwens analysmodell utgår ju från ett sociosemiotiskt synsätt: alla tillgängliga resurser används för att skapa betydelse. Samspelet mellan verbala och icke-verbala uttrycksmedel hade synts tydligare.

En annan möjlighet hade varit att ta avstamp i teoribildningen om artighetsstrategier, som nu blir aktuell i kapitel 8. Det hade starkare lyft fram annonsernas interaktivitet; de är ju, som redan Källgren påpekar 1979, ett drag i ett spel mellan arbetsgivare och sökande. Det perspektivet hade bland annat givit större djup åt stilhistorien i kapitel 7. Nu beskrivs flertalet förändringar i termer av intimisering och talspråksnärmande. Det räcker för kapitlets huvudsyfte – att belägga stilens relativa konservatism – men förklaringsvärdet är magert. De få du-tilltal 1955 är ju en stark markör (för att använda ett relevant begrepp från variationslingvistisk talspråksforskning), men markerar de tal-språklighet och intimitet? Är det inte något annat Stockholms Spårvägar jagar när de skriver att »Du får ett bra arbete, som ger Dig en hygglig lön redan från början»? Passivformen på *-es, sökes*, är ett markerat stildrag 1955, men när den förekommer i nästan 40 procent av annonstexterna 1985 har den blivit annonspråksstereotyp (jfr *säljes, uthyres*). Språkhandlingar och artighet kan förklara den utvecklingen, knappast stil-axeln tal-skrift. Ytterligare ett exempel: *Vi* som subjekt blir vanligt i och med den ökade arbetsgivarinformationen 1965 och förebådar sjuttioalets du-tilltal. När arbetsgivaren mer eller mindre tvingas träda fram kräver alltså artigheten så småningom ett jämlikt tilltal.

De teoriramar Helgesson närmast stannat för är alltså genreanalysen och kritisk diskursanalys. Frågan är om undersökningen har så mycket att bidra till genreteorin. De orubricerade platsannonserna med sin fasta struktur, sin bestämda plats under egen rubrik och sitt tydliga ärende uppvisar nästan övertydligt alla genrekriterier. För att komma längre i genreteorin hade Helgesson behövt ingående jämförelser med rubricerade platsannonser och reklamannonser – ett alltför stort avhandlingsprojekt.

Bättre vald är då den kritiska diskursanalysen. Dess betydelse markeras redan i kapitel 1 där Faircloughs tredelning i social, diskursiv och textuell praktik aktualiseras för platsannonsen. Men här tar Helgesson inte riktigt för sig av det bord hon dukat så snyggt. I många undersökningar inom kritisk diskursanalys granskas två, tre texter, och sedan dras långtgående slutsatser om samhällsklimat. Men Helgesson med 2 873 textanalyser kan verkligen pröva om den faircloughska tredelningen har empirisk förklaringskraft.

Hur påverkar social, diskursiv och textuell praktik varandra? Det är lätt att se den direkta betydelsen för platsannonserna av vad Fairclough kallar diskursiv praktik, tydligast när nätet i slutet 1990-talet förändrar villkoren. Knepigare, men minst lika intressanta, är sambanden mellan text och social praktik. Rekordårens arbetsmarknad på 60-talet – en del av den sociala praktiken – tycks framtvinga en mycket sökandevänlig

textuell praktik: arbetsgivaren träder fram ur anonymiteten, gynnsamma arbetsvillkor lyfts fram mer än någonsin och argumentet för att söka anställningen är goda inkomster. Detta mönster för den textuella praktiken finns till stor del också 1975 men intimiseras med du-reformen samtidigt som arbetsgivarens roll och arbetets innehåll tematiseras; möjligen framträder ett slags jämlikhetsdiskurs. Kanske har denna textuella praktik betydelse för den sociala praktiken i slutet av 1970-talet med arbetsmarknadslagar som MBL (1976) och LAS (1979)?

Och hur ska man egentligen förstå Faircloughs begreppsapparat? Är till exempel du-reformen en ny textuell praktik, ett annat sätt att skriva, en ny diskursiv praktik, nya villkor för textproduktion, eller en förändrad social praktik, ett nytt sätt för samhället att fungera?

På frågor som dessa har jag inget svar, och det har kanske inte heller Karin Helgesson. Men hon har ypperligt underlag för att utveckla diskussionen kring dem. Det korta slutkapitlet blir en besvikelse.

Men avhandlingen som helhet är ingen besvikelse. Tvärtom. Efter Helgessons undersökning har vi fått avsevärt bättre kunskaper om förhållandet mellan medieskriftspråk och samhälle i Sverige under 1900-talets andra hälft. Flera delundersökningar är mönstergillt genomförda. Allt talar för att vi i framtida svensk textforskning kommer att få se rika hänvisningar till och på kurslitteraturlistor ofta återfinna *Platsannonsen i tiden*.

Olle Josephson

Höder, Steffen: Sprachausbau im Sprachkontakt. Syntaktischer Wandel im Altschwedischen. (Germanistische Bibliothek. Band 35.) 300 s. Universitätsverlag Winter. Heidelberg 2010. ISBN 978-3-8253-5703-0.

Syntaktiska studier var under lång tid ganska sällsynta i svensk språkhistorisk forskning. Det verkliga genombrottet skedde först under 1980-talet, och intresset kom då i första hand att riktas mot äldre nysvenska, kanske som en naturlig konsekvens av att tiden från 1500-talets början till 1700-talets mitt tidigare över huvud taget hade varit ganska utforskad. Mot denna bakgrund är det särskilt glädjande att här kunna anmäla en ny bok om fornsvensk syntax; det rör sig om en reviderad utgåva av Steffen Höders doktorsavhandling *Sprachausbau im Sprachkontakt* som försvarades vid universitetet i Hamburg i november 2008.

Höders avhandling är en del av ett större projekt som behandlar de syntaktiska konsekvenserna av språkkontakt i det medeltida Skandinavien (*Skandinavische Syntax im mehrsprachigen Kontext*). I sin studie behandlar Höder det latinska inflytandet på fornsvenskans syntax. I fokus står frågan om språkkontaktens roll i den syntaktiska förändringsprocessen, och särskilt intresserar sig Höder för framväxten av ett svenskt skriftspråk.

Boken inleds med en historisk översikt där Höder beskriver det senmedeltida svenska språksamhället som triglossiskt. Höder tecknar en bild där svenska i första hand spelar

rollen som vardagligt allmänspråk, medan latin och lågtyska fungerar som prestige-fyllda fackspråk. Höder pekar dock på en viktig skillnad mellan de båda fackspråken: latin tillägnas genom formell undervisning medan kunskaperna i lågtyska förvärvas på naturlig väg genom kontakter med tyskspråkiga, framför allt i städerna. Språkkontakt är en central och viktig faktor när det gäller språkliga förändringsprocesser i dagens samhälle. Enligt Höder var så fallet också i äldre tid – allt annat motsäger den s.k. *likformighetsprincipen* som innebär att »de språkliga krafter som är verksamma idag och som vi kan iakttä i vår omvärld inte är olika dem som verkade i det förgångna» (Nordberg 2007: 91). Konsekvensen av resonemanget är följaktligen att många av de förändringar som svenskan genomgår under senmedeltiden kan vara en följd av språkkontakt. Höder har utan tvekan en poäng när han beskriver mångspråkigheten i det senmedeltida Sverige och behovet av att uppmärksamma också de utomspråkliga faktorernas betydelse i den syntaktiska förändringsprocessen. Det har funnits en tendens inom historisk lingvistik att fokusera på interna förklaringar till språkförändringar (jfr Teleman 1985). Intuitivt förefaller det inte heller orimligt att flerspråkigheten har haft konsekvenser för de syntaktiska förändringar som svenskan genomgår under yngre fornsvensk tid – även om jag personligen ställer mig något tveksam till att använda likformighetsprincipen som argument i detta sammanhang.

Centralt i Höders framställning är vidare framväxten av en svenskspråkig skriftlighetskultur. Successivt växer en skriftspråklig varietet av svenska fram som kan användas i de domäner där latinet tidigare har dominerat. Det rör sig alltså snarast om en utveckling där en situation med diglossi mellan två olika språk (fornsvenska och latin) övergår till en situation med diglossi mellan två varieteter av samma språk (talad fornsvenska och skriven fornsvenska). Framväxten av en svenskspråkig skriftlighetskultur sker enligt Höder i tre olika kontexter: den administrativa (som är influerad dels av en muntlig tradition, dels av latin), den urbana (som är influerad av lågtyska och latin) och slutligen den religiösa (som är influerad av latin). I tidigare forskning har den administrativa litteraturen (genom bl.a. landskapslagarna) fått mycket uppmärksamhet, men enligt Höder är antalet texter så få att det knappast kan vara denna domän som har spelat huvudrollen i framväxten av en svensk skriftlighetskultur. I stället lyfter Höder fram den religiösa litteraturen som särskilt betydelsefull i detta sammanhang.

Boken består av totalt 7 kapitel. Det längsta – kapitel 6 – är det mest renodlat empiriska och består av fallstudier av fyra syntaktiska fenomen: (i) satsfogning, (ii) placeringen av det finita verbet, (iii) relativsatser och (iv) participkonstruktioner. Två övergripande frågor genomsyrar framställningen i detta kapitel: för det första huruvida uppkomsten av en viss syntaktisk konstruktion kan relateras till framväxten av en svenskspråkig skriftlighet och för det andra huruvida konstruktionen i fråga i så fall har uppkommit genom transfer från latinet.¹ Författaren ställer i detta sammanhang upp tydliga kriterier. För att ett syntaktiskt fenomen ska kunna relateras till framväxten av en svenskspråkig skriftlighet krävs i idealfallet att det är *etablerat* (dvs. frekvent förekommande och produktivt), *innovativt* (dvs. inte förekommande i urnordiska eller forn-

¹ Höders formulering lyder (s. 111): »Bei der Untersuchung der strukturellen Merkmale in den folgenden Abschnitten sind zwei Fragen zu klären, nämlich erstens, ob ein Merkmal durch den Ausbau des Altschwedischen entsteht, und zweitens, ob ein solches Merkmal durch grammatischen Transfer aus dem Lateinischen zu erklären ist.»

isländska) och *specifikt* (dvs. förekommande i modern skriven svenska men däremot inte i modernt svenskt talspråk). För att klassificera en konstruktion som ett exempel på latinsk transfer krävs vidare att konstruktionen är frekvent förekommande i latin men att den i övrigt har begränsad typologisk spridning.

Materialet för studien består av en korpus om cirka 97 000 ord hämtade från 8 religiösa texter skrivna under perioden 1367–1469. I materialet ingår också en jämförelsetext från en annan genre: det rör sig om partier från *Upplandslagen* omfattande cirka 15 000 ord. Höders teoretiska ram är konstruktionsgrammatiken, men traditionell grammatik spelar naturligtvis också en viss roll i framställningen, inte minst i definitionen av centrala begrepp som *sats* och *underordning*. Många av de problem som författaren tar upp i detta sammanhang har tidigare aktualiserats av svenska forskare, och Höder hade utan tvekan kunnat dra nytta av denna tidigare forskning. Jag tänker då särskilt på de manualer som influerades av Paul Diderichsens positionsgrammatik utarbetades i forskningsprojektet *Talsyntax* vid Lunds universitet och som också har visat sig vara tillämpliga vid analyser av fornsvenskt språk (se t.ex. Jörgensen 1987). Nu anger i stället Höder explicit (s. 135, fn. 150) att hans perspektiv är ett annat än det positionsgrammatiska, men han väljer ändå att utnyttja en term som *fundament*. Det måste dock noteras att Höders definition av fundament skiljer sig från den etablerade och snarast avser den första positionen (efter eventuella konjunktioner och subjunktioner) i både huvudsatser och bisatser. Något okonventionellt inkluderas därigenom också subjektspositionen i bisatser i definitionen av fundament, vilket t.ex. framgår av följande exempel (s. 177; fundamentet betecknas av Höder med FF):

- (1) att Sverige_{FF} inte spelade bra

Okonventionell är också Höders analys av huvudsatser (HS) och bisatser (BS) som åtskilda från varandra (som t.ex. i hans exempel (68), s. 130, som här återges som (2)). Det hade naturligtvis varit rimligare att analysera bisatsen som en del av huvudsatsen.

- (2) [Hon hade tur]_{HS} [att hon inte blev skadad]_{BS}

När det gäller de enskilda fallstudierna inleder Höder med en analys av satsfogning. Hans hypotes är att den framväxande svenskspråkliga skriftligheten resulterar i mer komplexa satsförbindelser. För att pröva denna hypotes undersöker Höder dels uppsättningen av subjunktioner, dels graden av hypotax i sin korpus. Undersökningen av subjunktionerna ger vid handen att de religiösa texterna innehåller ett antal olika subjunktioner med specifik (monosem) betydelse och att sådan specifik betydelse vanligen uttrycks genom flermorfemiga subjunktioner. Jämförelsen mellan de religiösa texterna och partierna ur *Upplandslagen* visar emellertid att monosema subjunktioner inte är specifikt knutna till de religiösa texterna även om frekvensen är betydligt lägre i *Upplandslagen*. Höder argumenterar därför för att den framväxande svenska skriftspråkligheten resulterar i en grammatikalisering där mer sporadiskt förekommande ordkombinationer som t.ex. *äptir þy at* övergår till frekvent använda subjunktioner. Denna grammatikaliseringsprocess beskrivs dock endast i mycket stora drag, och man saknar referenser till centrala arbeten om uppkomsten av subjunktioner i svenskans historia, som t.ex. Haskå 1988 och Rosenkvist 2004. Om monosema, flermorfemiga subjunktioner ska kunna relateras till framväxten av en svenskspråklig skriftlighet väntar vi oss att de

i första hand förekommer i modernt svenskt skriftspråk (jfr kriterierna ovan). Höder argumenterar också för att så är fallet. Jag skulle dock ha önskat att han i detta fall hade belagt sina påståenden bättre, t.ex. med frekvenser från olika tal- och skriftspråksmaterial. Jag är t.ex. inte helt övertygad om att en subjunktion som *eftersom* ska betraktas som närmast skriftspråklig, och en kontroll i *Talspråksfrekvenser* (1999) visar inte heller på några avgörande skillnader mellan tal och skrift i detta fall (*eftersom* har rangnummer 332 i talspråk mot 252 i skriftspråk).²

Analysen av satsförbindelser pekar i riktning mot en ökad differentiering mellan olika satstyper, och Höder går vidare med en analys av det finita verbets position i olika satstyper. Författaren skiljer mellan tre olika verbställningar: verbet på första plats (V1), verbet på andra plats (V2) och verbet i en senare position (V>2). Enligt Höder är möjligheten att placera verbet i en senare position en innovation som leder till att svenskan på denna punkt kommer att skilja sig både från urnordiskan och från fornisländskan. Påståendet är korrekt såtillvida att satsadverbialet föregår det finita verbet i bisatser i modern svenska, medan urnordiska, fornisländska och äldre fornsvenska har samma ledföljd i huvudsatser och bisatser (med det finita verbet framför satsadverbialet). Höder inkluderar dock även bisatser med s.k. *kilkonstruktion* i V>2-gruppen (s. 187), och detta är en ledföljd som är frekvent förekommande såväl i urnordiska som i äldre fornsvenska och fornisländska (Wessén 1965; Faarlund 2004). Nedan ges två exempel där killedelet är kursiverat:

(3) a. eina dottur [er *Droplaug* hét] (Fornisländska)
 en dotter som *Droplaug hette*
 'en dotter som hette Droplaug'

b. suenen [som *hanum* bar budskapit] (Äldre fornsvenska)
 pojken som *honom bringade budskapet*
 'pojken som bringade honom budskapet'

I stället för att beskriva möjligheten att ha verbet i en senare position som en innovation i fornsvenska verkar det enligt min mening mer rimligt att säga att en ny typ av V>2-ledföljd (med satsadverbialet i en position framför det finita verbet) ersätter en tidigare V>2-ledföljd (med kilkonstruktion) i svenskans historia.

Höder påstår vidare att en bisatsledföljd med verbet i en senare position framför allt utmärker modernt svenskt skriftspråk.³ Höder bygger sitt resonemang på de kvantitativa undersökningar som Jörgensen (1978) redovisar. Enligt Höder uppvisar enbart 37 % av bisatserna i talad svenska V>2-ledföljd, medan motsvarande siffra för skriftspråk är 93 %. Det är dock oklart varifrån Höder har hämtat dessa sifferuppgifter; Jörgensens un-

² Höder jämför här en sats som *Hon stannar inte hemma eftersom hon inte är sjuk* med bl.a. *Hon stannar inte hemma för hon är inte sjuk*. Den förra betraktas som skriftspråklig medan den senare klassificeras som talspråklig: »Dies demonstriert die Gegenüberstellung der eher konzeptionell schriftlichen Äußerung [...] mit den eher mündlichen [...]» (s. 156).

³ Höders formulering lyder: »Empirische Untersuchungen [referens utelämnad] zeigen jedoch, dass die topologische Markierung der Nebensätze im Gegenwartsschwedischen vor allem ein Merkmal der geschriebenen Sprache, in der gesprochenen Sprache dagegen bei weitem nicht zwingend ist» (s. 193 f.).

dersökning omfattar enbart olika varianter av talad svenska. Visserligen visar Jörgensen att framför allt *att*-satser kan ha huvudsatsordföljd, men i övriga bisatstyper är huvudsatsordföljd sällsynt. Om *att*-satserna räknas bort förekommer enbart 14 exempel på bisatser med huvudsats-topologi i Jörgensens material (Jörgensen 1978:189 f.).

Framväxten av en särskild bisatsledföljd (med satsadverbialt framför det finita verbet) har uppmärksammats en hel del i den språkhistoriska litteraturen, och tidigare forskning har lyft fram både externa och interna förklaringar. Till den förra gruppen hör t.ex. Wenning (1930) som lyfter fram språkkontaktens betydelse, medan Platzack (1988) argumenterar för en språkintern förklaring. Enligt Höder kan dock varken en intern eller en extern modell ge en uttömmande förklaring till alla fall med $V > 2$ -ledföljd i svenska – en slutsats som jag tycker är sympatisk även om jag alltså inte i övrigt helt instämmer med Höders analys.

Mer övertygande är dock utan tvekan fallstudien om relativsatser. Författaren diskuterar här dels olika typer av relativsatser (restriktiva, icke-restriktiva och fria), dels markeringen av de olika relativsatserna (bl.a. subjunktionsmarkerade, pronomenmarkerade och omarkerade). Tyvärr tar inte Höder hänsyn till relativmarkörens syntaktiska funktion; av hans undersökning blir det därför omöjligt att följa hur möjligheten till oinledda relativsatser över tid i svenskan begränsas till satser med utsatt subjekt. Men bortsett från detta visar Höder övertygande hur olika typer av relativsatser konstrueras med olika relativmarkörer, och han hävdar att pronominell markering i restriktiva och icke-restriktiva relativsatser är en innovation i den religiösa litteraturen. Hans huvudsakliga argument är att pronomeninledda relativsatser av denna typ är ovanliga i såväl fornländska som modernt svenskt talspråk. Höder gör också en jämförelse mellan de översatta religiösa medeltidstexterna och deras latinska förlagor och visar på avgörande likheter mellan förlaga och produkt. Hans resultat är intressanta och bekräftar till viss del också resultatet av tidigare forskning.

Sist i kapitel 6 behandlar Höder participkonstruktioner. Han argumenterar här för att satsvärdiga participkonstruktioner är ytterligare en innovation som kan knytas till den framväxande svenska skriftspråkligheten. Diskussionen är övertygande – om än resultaten inte är särskilt förvånande – även om man hade önskat sig att författaren hade belagt sina påståenden om de nuspråkliga förhållandena bättre. Resonemangen är nu alltför svepande när det gäller bruket av satsvärdiga participkonstruktioner i modern svenska.⁴

På det hela taget ger Steffen Höder med sin studie *Sprachausbau im Sprachkontakt* ett viktigt bidrag till den hittills ganska begränsade litteraturen om fornsvensk syntax. Framför allt uppskattar jag den ingående diskussionen av hur grammatiken kan förändras i en situation av språkkontakt. Även om man kan ha vissa invändningar mot de enskilda fallstudierna (och särskilt då undersökningarna av satsfogning och verbplacering) förtjänar resultaten uppmärksamhet; det går helt enkelt inte att ensidigt fokusera på interna faktorer i diskussioner av syntaktisk förändring.

⁴ Det rör sig t.ex. om formuleringar av följande slag: »Im Gegenwartsschwedischen sind satz-äquivalente Partizipialkonstruktionen – möglich sind nur solche ohne Subjekt – insgesamt nicht als sehr frequent einzuschätzen» (s. 223).

Litteratur

- Faarlund, Jan Terje, 2004: *The syntax of Old Norse*. Oxford.
- Haskå, Inger, 1988: Standardisering inom fornsvenskans bestånd av kausalmarkörer. I: *Studier i svensk språkhistoria*, red. av Gertrud Pettersson. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 41.) Lund. S. 86–103.
- Jørgensen, Nils, 1978: Underordnade satser och fraser i talad svenska: funktion och byggnad. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap C 10.) Lund.
- Jørgensen, Nils, 1987: Studier över syntax och textstruktur i nordiska medeltidslagar. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 38.) Lund.
- Nordberg, Bengt, 2007: Om språksociologiska aspekter på språkhistorien. I: *Nya perspektiv inom nordisk språkhistoria*, utg. av Lennart Elmevik. Uppsala. S. 89–105.
- Platzack, Christer, 1988: Den centralskandinaviska bisatsledföljdens framväxt. I: *Studier i svensk språkhistoria*, red. av Gertrud Pettersson. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 41.) Lund. S. 241–255.
- Rosenkvist, Henrik, 2004: The emergence of conditional subordinators in Swedish – a study in grammaticalization. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap A 62.) Lund.
- Talspråksfrekvenser, red. av Jens Allwood. (Gothenburg Papers in Theoretical Linguistics 21.) Göteborg 1999.
- Teleman, Ulf, 1985: Historien och språkhistorien. I: *Svenskans beskrivning 15*, utgiven av Sture Allén m.fl. Göteborg. S. 64–91.
- Wenning, Alf, 1930: *Studier över ordföljden i fornsvenskan: predikatets bestämningar i äldre och yngre fornsvenskan*. Lund: Lindstedts.
- Wessén, Elias, 1965: *Svensk språkhistoria. III. Grundlinjer till en historisk syntax*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

David Håkansson

Jordpäron. *Svensk ekonomihistorisk läsebok*, red. av Anders Björnsson & Lars Magnusson. Bokförlaget Atlantis. 664 s. Stockholm 2011. ISBN 978-91-7486-510-3.

Tretton historiker (bara en kvinna!) har under redaktörskap av Anders Björnsson och Lars Magnusson sammanställt drygt 80 texter som speglar diskussionen om ekonomi i Sverige, från Upplandslagens köpmålabalk till Knut Wicksells uppgörelse 1911 i den socialdemokratiska tidskriften *Tiden* med föreställningen om småbrukarna som Sveriges framtid. Boken är främst tänkt att läsas som en ekonomisk idéhistoria i dokument. Den är indelad i tio avdelningar med mycket initierade inledningar, och varje text placeras i ett (ekonomi-)historiskt sammanhang. Texterna är inte filologiskt återgivna, utan stavning, ordböjning och interpunktion är varsamt och klokt – om än inte så konsekvent – redigerade enligt nutida och läsbarare normer. Det finns gott om korta ordförklaringar.

Även om det inte varit utgivarnas avsikt, låter sig *Jordpäron* också läsas som en introduktion till den ekonomiska diskursens sakprosa- eller texthistoria: i vilka slags tex-

ter har det varit möjligt att uttrycka tankar om ekonomi i Sverige under 700 år? Alla medeltida texter i boken är juridiska handlingar: lagar, brev och mot slutet av perioden också stadgar och skråordningar. Från tidigmodern tid återges protokoll från rådhusrätter och riksråd som ger större utrymme för reell diskussion även om texterna fortfarande är knutna till juridiska (och muntliga) sammanhang. Från 1700-talet dominerar frihetstidens politiska pamfletter och broschyrer, ofta med stark anknytning till riksdagarna, och Vetenskapsakademins handlingar. Först på 1800-talet hittar man tidnings- och tidskriftsartiklar.

Många sakproshistoriska frågor aktualiseras. Vad kan till exempel ses som den första läroboken i ekonomi på svenska? Peder Månssons *Bondakunst* från 1520-talet, Laurentius Petris *Oeconomia Christiana* (1559), en fri översättning av en tysk reformationsskrift, huvudsakligen om barnuppfostran, Per Brahe d.ä:s *Oeconomia eller Huuszholdzbook, för ungt adelsfolck* från slutet av 1500-talet eller först Anders Berchs *Inledning til almänna hushålningen* 1747? Hur klassificerade samtiden själv sina texter? Av de sjutton 1700-talstexterna i Jordpäron är fem titulerade »Tankar» och fyra »Tal». Och är verkligen Ludvig Zaars *Försök till economisk katekes för blifvande husmödrar* från 1831 den första ekonomiboken som lånar katekesformen – måste sekulariseringen ha kommit en bit på väg innan man vågar använda denna folkliga undervisningsform för profana ändamål?

Det är som sagt inte Jordpärons syfte att svara på dessa frågor. Däremot kan sägas att boken mycket instruktivt och pedagogiskt lämnar över dem till sakprosforskarna.

Olle Josephson

Lind Palicki, Lena: Normaliserade föräldrar. En undersökning av Försäkringskassans broschyrer 1974–2007. Diss. 172 s. Örebro 2010. ISBN 97891-7668-722-2.

Avhandlingen *Normaliserade föräldrar. En undersökning av Försäkringskassans broschyrer 1974–2007* av Lena Lind Palicki handlar om hur Försäkringskassans (FK) broschyrer till vårdnadshavare utformats språkligt och innehållsligt 1974–2007, och hur föreställningarna i texterna och kontexten har förändrats över tid. På ytan är broschyrerna informationsmaterial, men de är även politiska texter, eftersom FK har ett uppdrag att uppnå jämställdhet mellan könen, även om detta inte direkt uttrycks i texterna. Här refererar och värderar jag avhandlingen och tar upp brottstycken ur den diskussion som respondenten och jag förde under disputationen i Örebro den 7 maj 2010.

Lena Lind Palickis (LLP) »syfte är att analysera och problematisera Försäkringskassans föreställningar om föräldrar, som de ter sig i broschyrer riktade till blivande eller nyblivna föräldrar. Avsikten är att urskilja vilka som pekas ut, konstrueras och normaliseras som föräldrar samt att analysera vilka funktioner som mottagarna respektive sändarna tillskrivs» (s. 16). Hon vinklar syftet på fyra vis och ställer 13 frågor, som sedan utvecklas i fyra kapitel. Frågorna handlar om de kontextuella villkoren för texterna; om

vem som pekas ut och konstrueras som mottagare, inkluderas och exkluderas, genom de språkliga val som görs; om de föreställningar om mottagarna som finns i broschyrerna och om funktionerna som aktörerna i texterna har, deras ansvar och rollfördelning.

En förutsättning är att föräldraförsäkringen ska fungera som jämställdhetsverktyg. På regeringens uppdrag ska FK uppnå jämställdhet, som implicit utläses som en kvantitativt lika fördelning i uttaget av föräldradagar mellan könen. En annan förutsättning är LLP:s feministiska anslag, där hon deklarerar att man inte kan bedriva helt objektiv forskning från en emancipatorisk utgångspunkt.

Därefter presenteras teori och metod. LLP använder feministisk diskursanalys som betonar konstruktivism (Mills 2004, 2008), intersektionellt perspektiv (de los Reyes & Mulinari 2005), där kön, klass, etnicitet, ålder samspelar och påverkar varandra, och governmentaltitet (Foucault 2008), där makt ses som något som sker i ett sammanhang. I organisationer innebär det att man handlar utifrån givna normer, regelverk och lagar. Broschyrerna är maktfulla och används som styrningsmedel, där myndigheten internaliserar föreställningar om hur staten vill att medborgaren ska förhålla sig.

Med diskursanalysen vill LLP kritiskt granska språket och påvisa sociala och historiska strukturer som betraktas som så självklara att de är osynliga. Hon nämner vikten av empiriska analyser i vardagliga praktiker och sambandet mellan språk och praktiker. Diskursanalysen är inte bara en teori, utan också en metod, som förutsätter ett textnära arbete i en praktik. Därmed blir kontexten en oundgänglig del av analysen. Hon slår fast att studien är materialstyrd och att hon inte på förhand har bestämt en viss metod, utan har arbetat i ständig växelverkan mellan material och teori och provat olika metoder.

I kapitel 3 redogör LLP för FK:s jämställdhetsuppdrag, skrivprocessens villkor på FK, den politiska kontexten och debatten vid reformen 1974, i vilken två argument blir synliga: barnets bästa och mannens valfrihet. Föräldraförsäkringen blev genom reformen en kollektiv rättighet för föräldrar, men inte en skyldighet, och ökningen i mäns uttag av föräldradagar var nästan omärkbar då.

Försäkringens inriktning och innehåll har förändrats genom åren; den har ökat från 6 månader till 16, och nu kvoterar 2 månader som inte kan överlätas. Broschyrernas utseende har också förändrats och ökat i omfång. Omslagsbilderna visar att fokus över tid har flyttats från pappor till barnfamiljer och senast till enbart barnen. I övrigt gör LLP ingen bildanalys i studien.

Hon beskriver de regler som FK måste följa och de klarspråksnormer som påverkat texterna. Men hon nämner inte exakt vad klarspråk innebär. LLP är språkkonsult och kunde ha gett läsaren en kort orientering i klarspråk och vad det fått för praktiska konsekvenser för textarbetet. Hon skriver: »Könsneutrala textuella strategier kan bara fungera i könsneutrala kontexter och ojämsställda kontexter kräver ett språk som uppmärksammar just ojämsställdheten. Detta går dock emot de språkliga strategier som har föreslagits i svenskan där just ett omarkerat språk framförts som ett jämställt språk» (s. 140–141). Detta resonemang hade LLP kunnat fördjupa.

Det finns inget särskilt kapitel för materialet utan det diskuteras i både kapitel 1 och 3, och det blir aldrig riktigt tydligt hur LLP använt sitt material, varken hur urvalet är gjort, eller i vilken utsträckning hon använt det s.k. kringmaterialet. Primärmaterialet består av 9 broschyrer från 4 decennier, 1974–2007, men det framgår inte hur hon handskats med andra källor och fältobservationer från FK. Vissa broschyrer används mer –

1974, 1995, 2003, 2007 – än andra. Det vore värdefullt att få veta varför. Generellt borde LLP ha utrett materialfrågan noggrannare.

I kapitel 4 analyseras hur FK pekar ut och hierarkiserar mottagare med hjälp av begreppet *deiktiska rum* (jfr SAG). LLP talar om vida och snäva deiktiska rum i termer av inkludering eller exkludering. Resultatet avslöjar att omtal är vanligast i de äldre broschyrerna, generiskt *man* finns från slutet av 1970-talet till början av 1990-talet och *du*-tilltal finns i de senare broschyrerna.

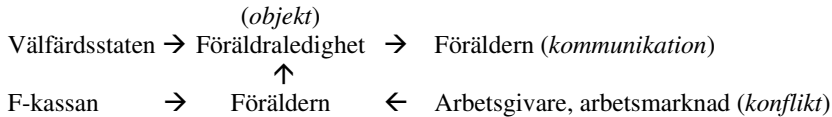
Hon berör de deiktiska rummen vid direkt tilltal och skriver att: »Man kan se det som att använda *du* är att försätta sig i en samtalsliknande situation, eller ett sätt att informalisera texten så att den liknar ett samtal. Ett *du* i ett samtal förutsätter vanligen endast en mottagare, medan det i den här typen av text alltid rör sig om en grupp av människor. Vilka som ingår i den gruppen snävas in genom olika språkliga avgränsningar. Det rör sig om *efterställda nominalfraser* [min kursivering] där nominalfrasen begränsar och bestämmer det deiktiska rummet. *Du som är gravid* begränsar det deiktiska rummet till alla läsare som är gravida och utesluter dem som inte är det. På så sätt har det deiktiska rummet fått gränser» (s. 61). Beskrivningen är rimlig, men jag noterar att den fetstilta sekvensen inte är en nominalfras utan ett efterställt satsattribut, och så bör det också benämnas. Felet återkommer på fem andra ställen i texten.

Därefter berörs vilka normalföreställningar som finns i broschyrerna. Som metod används en figur (s. 86) med tre cirklar för att visa tre grader av vad som är normalt i kontexten; hon rubricerar dem *normala normalföreställningar*, som tas för givna, *normaliserade avvikelser*, som nämns som något särskilt, och *de uteslutna*, som inte nämns alls och förblir okategoriserade. Resultaten visar att normaliserade är föräldrar i en kärnfamilj i ett välfärdssamhälle, biologiska föräldrar i ett heterosexuellt parförhållande. Dessutom framkommer att föräldrar har ordnade förhållanden, bor i Sverige och är i en viss ålder, de är friska och får friska barn. Normaliserade avvikelser är adoptivföräldrar, fosterföräldrar, studerande, arbetslösa, egna företagare, homosexuella och styvföräldrar. Dessa är särskilda och inte självklara i kontexten. Normaliteten skiftar över tid och innehåller föreställningar om sexualitet, etnicitet, kön, arbets- och bostadsförhållanden, som kan sägas sanktionera folkhemsideal eller borgerliga ideal, där ett välordnat liv eftersträvas och förutsätts.

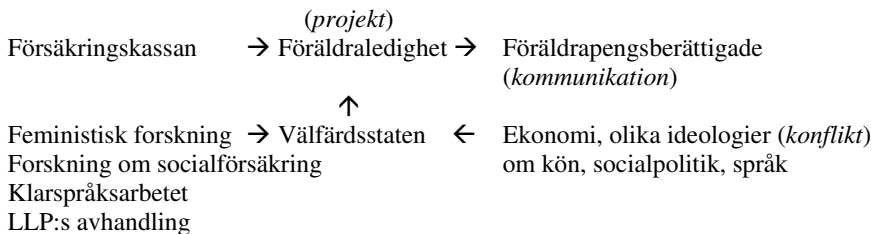
De normala normalföreställningarna indexeras språkligt indirekt. Närmast kärnan i modellen är det som indexeras indirekt, i flera led, eller inte alls och bara blir synligt i kontrast till det som är avvikande. Det förutsätts att föräldraskapet är biologiskt, inte genom att det explicit görs utan genom ord som *graviditet* och *barnets födelse*, som är indirekta indexeringar av detta. Kontrasten, *adoptivföräldrar*, nämns explicit och direkt-indexeras. Det som tas för givet behöver inte nämnas, men det avvikande måste nämnas för att över huvud taget finnas.

Greimas aktantmodell (1966) används för att komma åt vilka funktioner och vilket ansvar som de olika aktörerna har, och hur sändarens makt fördelar arbetsuppgifter mellan FK och mottagare. I modellen abstraheras funktionerna: *sändare*, *mottagare*, *subjekt*, *objekt*, *hjälpare* och *motståndare*. Enligt Greimas har alla texter dessa handlingsfunktioner, som är parvis ordnade på tre semantiska axlar: projektaxeln, kommunikationsaxeln och konfliktaxeln. På projektaxeln finns ett *subjekt* som utifrån en önskan eller ett begär strävar efter ett *objekt*. Detta *objekt* (*projekt*) kommuniceras genom kommunikationsaxeln, där det finns en *sändare* och en *mottagare*. På vägen mot att

uppnå objektet kommer subjektet att stöta på *hjälpare* eller *motstånd* som finns längs konfliktaxeln. LLP konstruerar följande modell, där föräldern (subjekt) eftersträvar föräldraledighet (objekt). FK är hjälpare och arbetsgivaren motståndare (s. 112):

Frågan är hur högt förklaringsvärde modellen har i denna tappning. Jag noterar att föräldern i modellen ovan finns på två olika ställen, och frågan är hur det ska tolkas. Frågan är om LLP missar något genom den ovan skisserade modellen. Vilka resultat får hon fram med hjälp av den som inte annars hade framskyttat? Hennes modell förefaller alltför statisk. Därför skulle jag vilja föreslå följande alternativa anpassning av modellen:

Denna modell kunde alltså även innefatta LLP:s forskningsresultat och med fördel appliceras på olika nivåer i analysen och även gå på tvärs i modellen.

LLP:s analys visar att sändaren främst har ett ekonomiskt ansvar och informationsansvar, men annat ansvar läggs ofta utanför det snäva deiktiska rummet, på arbetsgivare och fackföreningar. LLP visar att FK i broschyrerna inte tar ansvar för att informera om sitt jämställdhetsuppdrag. Den språkliga utformningen har förändrats över tid så att FK i de äldre broschyrerna var ansvarig för att ge subjektet det den begärde, men i den senaste broschyren har välfärdssamhället den skyldigheten. Dessutom har FK:s funktion förskjutits från att vara en hjälpande instans till att bli en kontrollerande. Föräldrarnas funktion är densamma hela tiden; de är mottagare av antingen pengar eller ledighet. Det sistnämnda betonas i de yngsta texterna, vilket förstärker normalföreställningen om att föräldrar har arbete. LLP menar att FK:s ansvar för jämställdhetsuppdraget inte framkommer i de studerade broschyrerna, men myndigheten har separata reklamkampanjer för att få pappor att ta ut mer föräldraledighet. Under perioden har mäns uttag av föräldradagar gått från 0,47 procent år 1974 till 21,46 procent 2008. Det ser blygsamt ut, men uttaget har trots allt ökat 40 gånger under dessa 33 år.

I slutkapitlet diskuteras resultaten. De visar att föräldraskapet hela tiden varit starkt könsmarkerat genom heteronormativitet och parnormativitet; detta har präglat både texterna och kontexten. Språkligt visar broschyrerna på både förändring och konstans, på minskad språklig könsneutralitet, på krav på begriplighet och jämställdhet genom språk. Det intersektionella anslaget visar att normalföreställningarna i materialet presupponerar ett välfärdssamhälle. Normalföreställningen om föräldrar är komplexare nu, något

som delvis också återspeglar att regelverket som föräldraförsäkringen berör blivit mer sammansatt. Sammantaget finns det nu för tiden en komplexare bild av mottagaren, där fler identitetsmarkörer än tidigare erbjuds. Komplexiteten förknippas med de språkliga tilltalsförändringarna, där du-tilltal föredras. Det statiska i broschyrerna är lika intressant som förändringarna, eftersom samma formuleringar repeteras i alla broschyrerna och blir till ett slags kvarhållande av normalföreställningar. På liknande vis är praktiken så normbunden att myndighetsspråket tenderar att reproducera sig själv och de föreställningar som är kopplade till verksamheten.

Avhandlingens ämnesval är intressant med adekvata frågeställningar. I materialet har LLP frilagt myndighetens syn på medborgarna genom att analysera broschyrernas språkliga utformning. Avgränsningen av ämnet förefaller relevant, men hon kunde ha använt sina fältstudier från FK på ett mer genomgripande sätt och tydligt redovisat hur hon använt allt studerat material. Det finns alltför många frågor i avhandlingen, över 100, och alla besvaras inte, långt därifrån.

Dispositionen är tydlig, och även om det finns en del repetition i avhandlingen, så uppfattar jag den mestadels som ändamålsenlig. Ett förbehåll är att hon hade kunnat omnämna ordet »material» i en rubrik och avhandlat materialet samlat i ett kapitel. Dessutom hade framställningen mått bra av en tydlig teori-, metod- och materialkritik. Akribi och formalia är överlag bra, även om några skönhetsfel påträffas. Boken är grundligt korrekturläst och välskriven på ett sätt som framhäver innehållet. Språket märks knapp; det är den finaste komplimang en skribent kan få.

LLP synliggör normerna för hur föräldrar språkligt och politiskt hanteras i broschyrerna. Hon tillämpar en feministisk och emancipatorisk teori. Kopplingen mellan teori, metod, material och analys är i sin ordning. Hon borde ha varit mer uppkäftig och gjort justeringar i aktantmodellen och kanske låtit den mer eller mindre styra hela analysen. Just på den punkten anser jag att hon hade kunnat spänna musklerna mer och placera in den egna forskningsinsatsen på konfliktaxeln, eftersom den kan komma att påverka textutvecklingen på FK. Det hade stärkt argumentationen, och hon hade kunnat dra fler slutsatser och säga mer om texterna och verkligheten och troligen kunnat föra diskussionerna längre än hon gjort; det gäller mottagaranpassningen, de normaliserade, de avvikande och hur krav på jämställdhet och begriplighet påverkar broschyrerna och diskursen. Myndigheternas textarbete påverkar oss, och det finns kunskap att hämta där som gör vår värld mer begriplig. Det inser vi inte minst genom denna studie.

Litteratur

- Foucault, Michel, 2008: Samhället måste försvaras. Collège de France 1975–1976. Hägersten.
- Greimas, Julien Algirdas, 1966: *Sémantique structurale: recherche de méthode*. Paris.
- Mills, Sara, 2004: *Third wave feminist linguistics and the analysis of sexism. I: Discourse Analysis Online*. London.
- Mills, Sara, 2008: *Language and sexism*. Cambridge.
- Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999: *Svenska Akademiens grammatik*. Stockholm.

Nelson, Marie: Andraspråkstalare i arbete. En språkvetenskaplig studie av kommunikation vid ett svenskt storföretag. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 82.) Diss. 300 s. Uppsala 2010. ISSN 0083-4661, ISBN 978-91-606-2142-6.

I sin avhandling *Andraspråkstalare i arbete. En språkvetenskaplig studie av kommunikation vid ett svenskt storföretag* har Marie Nelson (hädanefter MN) följt fem individer med invandrarbakgrund i deras arbetsvardag på ett multinationellt teknikorienterat storföretag. Avhandlingen har tillkommit inom ramen för projektet *Den kommunikativa situationen för invandrare på svenska arbetsplatser* (förkortat KINSA-projektet) som bedrivits under Britt-Louise Gunnarssons ledning. Projektets, och därmed också avhandlingens, övergripande syfte är att undersöka andraspråkstalare i det svenska arbetslivet och deras relativa framgång där. En tankegång som genomsyrar såväl projektet som MN:s avhandling är att det är viktigt och intressant att undersöka de lyckade fallen, dvs. där personer med invandrarbakgrund tagit sig fram på den svenska arbetsmarknaden, fått fast anställning och eventuellt också nått ledande positioner. Projekthypotesen är att framgång på den svenska arbetsmarknaden styrs av »det kommunikativa samspelet mellan olika aktörer på arbetsplatsen och att samspelet i sin tur styrs av det sociokulturella klimatet på arbetsplatsen och i den nära arbetsgruppen» (Gunnarsson 2002:4, projektbeskrivning, citerat ur Nelson s. 15).

Utöver huvudsyftet har MN formulerat två delsyften för företagsstudien: 1) att kartlägga de fem deltagarnas kommunikation under en vanlig arbetsdag på företaget och 2) att analysera hur de medverkar i kommunikativa aktiviteter på jobbet – av både professionell och social karaktär. Mer specifikt ställs fem frågeställningar (s. 19–20) upp som blir föremål för närmare analys i de olika avhandlingskapitlen enligt följande:

- 1) Hur ser deltagarnas kommunikativa nätverk ut? (Kapitel 5)
- 2) Vilka kommunikativa aktiviteter är deltagarna med om under en arbetsdag och hur skiljer sig dessa eventuellt åt beroende på yttre faktorer som yrkesroll, kön eller annan kategori? (Kapitel 6)
- 3) Hur skapar och upprätthåller deltagarna ett bra arbetsklimat och goda relationer till arbetskamrater och chefer samt hur bemöts deras försök? (Kapitel 7–8)
- 4) Hur ser det interaktionella samspelet ut mellan deltagarna och deras kolleger? (Kapitel 9)
- 5) Hur ser deltagarnas kommunikativa profiler ut, dvs. vad är typiska mönster i deras kommunikation och de aktiviteter de ingår i? (Kapitel 10)

Avhandlingen rubriceras som en kommunikationsetnografisk studie och utgörs av fem fallstudier där avhandlingsförfattaren följt fem deltagare – med täcknamnen Anna, Carolina, Goran, Igor och Naren – i deras arbete på företaget. I ett inledningsskede intervjuades totalt 18 personer som uppfyllde projektkriterierna (dvs. de skulle ha kommit till Sverige i vuxen ålder, ha varaktigt arbete och ha annan språkbakgrund än ett nordiskt språk, engelska eller tyska) och de fem individer som valts ut för fallstudierna är alltså hämtade från denna grupp. Ett önskemål var att få en någorlunda jämn representation av såväl industriarbetare som personer i tjänsteställning vilket också tillgodosetts (två av de fem – Anna och Goran – är industriarbetare). Företaget är stort och består av ett

flertal avdelningar med olika verksamhet och det bör påpekas att de fem deltagarna *inte* arbetar tillsammans eller ens träffats. Det enda undantaget här utgörs av Igor och Naren, som visserligen arbetar på olika avdelningar men fysiskt nära varandra (deras arbetsplatser ligger på varsin sida om en skärm i kontorslandskapet) och de är också medvetna om att kollegan ingår i studien. I övrigt känner deltagarna alltså inte till varandras existens.

Materialet som ligger till grund för analyserna är, som väntat med tanke på det kommunikationsetnografiska angreppssättet, omfattande. Som nämndes ovan intervjuades deltagarna inledningsvis (intervjulängd mellan ca 55 minuter och 71 minuter) och därefter samlade MN in material genom observationer och inspelningar under ett antal fältdagar (mellan fyra och sex dagar per deltagare). Under fältdagarna bar deltagarna bandspelare och liten mikrofon så att all deras kommunikation kunde registreras och MN följde dessutom sina deltagare som en skugga och förde fältanteckningar. Dessa fältanteckningar renskrevs och bearbetades därefter och används som källa i analyserna. Därutöver fick MN tillstånd att placera en videokamera i en möteslokal för att kunna filma vissa schemalagda möten. Det inspelade materialet uppgår, enligt min beräkning, till totalt dryga 75 timmar varav 10 timmar utgörs av videoinspelat material. Ambitionen var inte bara att samla in muntlig utan också skriftlig kommunikation och därför tillkommer i förekommande fall e-brev, rapporter, kalenderanteckningar, arbetslistor, instruktioner och meddelanden som deltagarna författat eller läst under fältdagarna. Det skriftliga och muntliga materialet kompletteras av fotografier av deltagarnas arbetsplatser och den arbetsmiljö de rör sig i. Målet var att samla in ett varierat och rikt empiriskt material för att utifrån en idé om totalempiri (s. 61) ge en allsidig bild av all kommunikation som deltagarna är inbegripna i under en arbetsdag.

De teoretiska utgångspunkterna i avhandlingen är många, men utgörs – i alla fall utifrån rubriksättningen i kapitel 3 – av fyra huvudområden: *socialkonstruktivism*, *sociolingvistiska teorier*, *samtalsanalys* och *aktivitetsteori*. Dessutom sönderfaller dessa huvuddelar i flera fall i delområden. Exempelvis får läsaren under det sociolingvistiska paraplyet ta del av en närmast överväldigande mängd delteorier: interaktionell sociolingvistik, kommunikationsramar och kontextualiseringssignaler med referenser till Gumperz och Goffmans arbeten; Milroys teori om sociala nätverk; Giles ackommodationsteori; kritisk sociolingvistik och kritisk diskursanalys i bl.a. Faircloughs och Wodaks tappning samt teorin om socialt ansikte och artighet med hänvisning till såväl Goffman som Brown och Levinson. Här hade MN med fördel kunnat rensa något och renodla framställningen till att verkligen gälla enbart sådana teoriingångar som används i analysen. Exempelvis hade presentationen av Milroys nätverksteori kunnat utgå eftersom den diskussion som förs om nätverk (kap. 5) inte alls bygger på denna teori (se vidare nedan). Samtidigt som den teoretiska bakgrunden i vissa fall kan förefalla gripa över alltför många aspekter så råder ibland det motsatta förhållandet. Samtalsanalys – ett i sig vittförgrenat och omfattande forskningsfält – avhandlas på blott en och en halv sida. Här samsas den kontextuella, sociolingvistiskt influerade samtalsanalysen om utrymmet med samtalsanalys av CA-typ, och genomgången av begrepp som kontext, deltagarroller och det inom CA centrala begreppet preferensstruktur blir naturligt nog ytterst summarisk. Eftersom just preferensbegreppet är något som MN återkommer till i sina analyser i flera av avhandlingskapitlen hade det varit påkallat med en närmare beskrivning av begreppet och hur MN använder det.

I en uttalat empirisk avhandling som denna är kopplingen mellan teori och analysmetoder stark; på samma sätt som t.ex. diskursanalys eller samtalsanalys kan ses som teoribyggen är de lika mycket metodiska verktyg i den praktiska analysen. Diskursanalys är, enligt MN, den »mest framträdande analysmetoden» och strax därpå får vi veta att analyserna »skett med hjälp av metoder med såväl samtalsanalytiska som textanalytiska förtecken ... [och i] företagsstudiens mikroanalys har både verktyg och termer lånats från CA-forskningen» (s. 61). Man kan här fråga sig hur MN ser på relationerna mellan dessa begrepp. Uppfattas diskursanalys som överordnad samtals- och textanalysen som då snarast blir praktiska tillämpningar, eller uppfattas inriktningarna som teoretiskt och metodiskt åtskilda?

De fem resultatkapitlen vilar på analyser av de fem deltagarnas kommunikation med exempel från både intervjuer och observationer (fältanteckningar) samt skrifthändelser av olika slag som deltagarna är med om under en arbetsdag. Kapitlen kan sägas röra sig utmed en skala från en mer övergripande deskriptiv analys som kopplas till den yttre sociala kontexten (kapitel 5 och delvis kapitel 6) till en mer detaljerad mikroanalys av ett antal kommunikativa fenomen som främst beaktar vad som sker i samtalskontexten (kapitel 7–9) för att till sist återigen anta ett mer globalt analysperspektiv där MN upprättat en kommunikativ profil för var och en av deltagarna (kapitel 10).

I kapitel 5 tecknas en övergripande bild av deltagarnas kommunikativa vardag på arbetsplatsen och de nätverk var och en av dem ingår i. Syftet med nätverksanalysen är således inte att kartlägga individernas totala nätverk – vilket man kan förledas att tro eftersom MN hänvisar till Milroys nätverksteori (s. 89–90) – utan begränsas till en redogörelse för vilka relationer som respektive deltagare har till andra individer och grupper under en arbetsdag. Det rör sig om en rad olika sorters förbindelser som kan involvera en eller flera personer, vara arbetsrelaterade eller privata, professionella såväl som sociala, ske muntligt och/eller skriftligt samt försiggå på svenska eller något annat språk. För att åskådliggöra vars och ens kontaktnät upprättat MN en figur för varje deltagare, som hon benämner *kommunikationsmodell av nätverkstyp* (s. 91). Därmed är det enkelt att se och jämföra hur varje deltagares kommunikativa vardag ser ut. Exempelvis har tjänstepersonen Carolina det mest komplexa nätverket av deltagarna. Hon kommunicerar både med enskilda och grupper, hon har både interna och externa relationer av såväl arbetsrelaterad som privat natur, kommunikationen försiggår både på svenska och engelska samt inbegriper såväl tal som skrift (s. 101). Mot detta kan vi exempelvis ställa industriarbetaren Annas betydligt mindre komplexa nätverk där de arbetsrelaterade kontakterna alla begränsas till den egna avdelningen, uteslutande sker på svenska och i det närmaste bara muntligt (s. 107). Carolina har förvisso många kontakter under en dag och Anna betydligt färre, men modellen fångar inte intensiteten i kontakterna – Anna beskrivs exempelvis som en livlig och prat-sam person som har många sociala kontakter, något som modellen inte förmår synliggöra. Man kan, som påpekats ovan, också ifrågasätta lämpligheten i att referera till Milroys nätverksteori, som främst avser att förklara hur språkförändring (på fonologisk nivå) går till, vilket MN inte alls har för avsikt att belysa.

Resultaten som framkommer av nätverksanalysen i kapitel 5 är att de kommunikativa skillnaderna mellan individerna framför allt kan kopplas till *yrkesrollen* där den tydliga skiljelinjen går mellan industriarbetare och personer i tjänsteställning. De förra kommunicerar mycket lite via skrift, har få externa kontakter, använder inte engelska och har en mer inrutad arbetsdag med tydliga och schemalagda pauser för social samvaro. Det

betyder alltså att den enskilt viktigaste variabeln för hur deltagarnas kommunikation ser ut kan kopplas till deras position inom företaget. Som MN framhåller kan naturligtvis inte dessa resultat generaliseras till att gälla allmänt, men de pekar ändå på hur nära kommunikativa mönster och inte minst kommunikativa behov hänger samman med arbetets art, dess fysiska förutsättningar och organisering. Ytterligare ett tankeväckande resultat i kapitel 5 är att arbetsgivaren inte alls utnyttjar deltagarnas förstaspråk i professionella kontakter. Exempelvis har projektledaren Carolina spanska som modersmål och det kan förefalla märkligt att denna resurs inte tas tillvara av företaget. (Att företaget inte alls utnyttjar sina anställdas språkkunskaper och multikulturella bakgrund bekräftas även av kommentarer i intervjuerna.)

I kapitel 6 undersöker MN närmare vilka kommunikativa aktiviteter som deltagarna är med om under en arbetsdag. Aktiviteterna delas in i professionella respektive sociala aktiviteter. Exempel på den förra kategorin är samtal under schemalagda möten, samtal vid problemlösning med kolleger och uppgiftsorienterat läsande och skrivande. Till de sociala aktiviteterna räknas samtal under raster, småprat under arbetets gång och läsande och skrivande för nöjes skull. Återigen är det yrkesrollen som visar det tydligaste utslaget; tjänstepersonerna är med om fler professionella aktiviteter under en dag än industriarbetarna som i gengäld har fler sociala aktiviteter (s. 135). Analysen tar dock bara hänsyn till förekomst av den ena eller andra sortens aktivitet och säger således inget om hur ofta någon deltar i olika aktiviteter. Trots denna begränsning framkommer det dock tydligt, precis som i kapitel 5, att deltagarnas kommunikationsmönster är tydligt kopplade till arbetets art och krav samt de rent praktiska förutsättningarna. Lite tillspetsat skulle man kunna säga att tjänstepersonerna framlever sina arbetsdagar i projektmöten, framför datorn och e-posten eller i telefon med kunder och kolleger medan industriarbetarna utför manuella uppgifter som till stor del kan klaras av utan arbetsrelaterad kommunikation.

De kommunikativa aktiviteterna sönderfaller i sin tur i kommunikativa handlingar som kan vara transaktionella eller relationella. Även om båda typerna förekommer både i professionella och sociala aktiviteter framhåller MN att det finns en förväntan på att en professionell aktivitet till största delen utgörs av transaktionellt uppgiftsorienterat tal medan relationsskapande handlingar kan förväntas överväga i sociala aktiviteter (s. 132). I kapitel 7 och 8 står den senare typen i fokus där MN tar upp skämt, komplimanger, berättelser (kap. 7), svordomar och hälsningar (kap. 8) och hur deltagarna använder dessa medel för att »bygga upp och stärka goda relationer, kollegialitet och laganda» (s. 166). Urvalet av relationsskapande handlingar som blir föremål för analys motiveras endast med att de framstår som intressanta kategorier i materialet. Det är säkerligen en riktig iakttagelse, men man kan ställa sig frågande till varför så många fenomen väljs ut för analys. Vart och ett av dessa skulle kunna ge stoff nog till en avhandling, men här upptar analyserna totalt inte mer än knappt 60 sidor vilket med nödvändighet innebär att de blir summariska och ganska ytliga.

Man kan även invända mot att MN i så hög grad förlitar sig på sin egen intuition i de kvalitativa analyskapitlen i stället för att göra en mer materialnära analys. Exempel 24 på s. 142–143 får illustrera hur analysen kan se ut, där det bland annat heter att »Carolina bemöts under det studerade mötet av en i mitt tycke snarast disprefererad respons på en transaktionell handling» (s. 142) och lite senare att »[e]nligt min åsikt vore en prefererad respons i rad 17 någon form av bekräftelse på att Ulla till slut har hört och

förstått vad Carolina sagt» (s. 143). Analysen av preferensstrukturen skulle varit mer övertygande om den tydligare tagit fasta på vad som sker i interaktionen utifrån ett deltagarperspektiv i stället för att bygga på en samtalsextern tolkning av handlingens rimlighet. Ett sådant tydligt deltagarorienterat perspektiv är också i samklang med vad MN skriver i inledningen till kapitel 7 om analysmetod där det sägs att det är viktigt att studera andraturen i ett närhetspar för att se hur en kommunikativ handling uppfattas av lyssnaren och vad som utgör ett prefererat andraled (s. 168). Det finns således en viss glidning i hur begreppet preferens används i avhandlingen; å ena sidan kan man tolka vad som är ett prefererat eller disprefererat drag helt utifrån uppföljningen, dvs. det är samtalsstrukturella bevis som gäller, å andra sidan kan man utgå från att vissa språkhandlingar är disprefererade rent generellt i en viss kontext och då oberoende av den faktiska interaktionens förlopp. Det senare synsättet ligger till grund för MN:s modell över hur professionella och sociala aktiviteter delas in i transaktionella respektive relationella handlingar där det heter att »en kraftigare linje mellan två rutor markerar preferens, alltså en förväntad handling inom en viss aktivitet» (s. 132). Större tydlighet i hur begreppet *preferens* används i de olika analyserna hade alltså varit påkallat.

Resultaten i kapitel 7 och 8 visar att industriarbetarna skämtar mest och berättar flest anekdoter vilket kan kopplas till deras arbetssituation som möjliggör social interaktion och småprat under arbetets gång. Att de står för det mesta skämtandet och berättandet ter sig med andra ord naturligt mot den bakgrunden. Däremot är variabeln komplimanger inte kopplad till yrkesrollen utan här förenas i stället kvinnorna genom att ge flest positiva värderingar och komplimanger. För svordomar och hälsningsbeteende gäller dock snarast att inga tydliga mönster utifrån yrkesroll eller kön kan skönjas. En intressant aspekt – som dock inte explicit görs i avhandlingstexten – är huruvida dessa andraspråkstalets skämtande, berättande, svärande osv. skiljer sig från förstaspråkstalets kommunikativa beteende. Utifrån den allmänna kunskap vi har om hur förstaspråkstalare av svenska realiserar sådana kommunikativa handlingar finns det inget som tyder på att deltagarna i denna studie avviker på något särskilt sätt, tvärtom verkar de uppföra sig som svenskar mest. Det får dock stanna på det mer spekulativa planet eftersom MN inte gör någon direkt jämförelse, t.ex. genom att ha en kontrollgrupp med förstaspråkstalare.

I kapitel 9 förändras analysperspektivet; från att i tidigare kapitel ha varit fokuserat på de fem deltagarnas kommunikativa handlingar i relativ isolering uppmärksammas nu samspelet med andra kolleger tydligt. Detta perspektivskifte som innebär att *inter*-aktionen betonas är välkommet och kunde ha varit mer uttalat också i de föregående kapitlen där samtalsaktiviteter står i centrum. I analyserna av hur deltagarna och deras kolleger arbetar för att nå ömsesidig förståelse blir även deltagarnas andraspråksidentitet för första gången relevant. Här får vi ta del av hur kolleger stöttar deltagarna språkligt och hur de signalerar förståelse men också hur deltagarna begär hjälp av sina kolleger. Exempelvis är den språkliga stöttning som framkommer i det närmaste uteslutande av lexikalisk karaktär där kollegerna reagerar på oväntade eller uteblivna ord, men inte på grammatiska tillkortakommanden. Detta är i samklang med tidigare forskning som visat att det utanför språkklassrummet är mycket ovanligt att förstaspråkstalare går in och rättar språkliga fel. I detta kapitel finns också exempel på utmärkt materialnära analys av både deltagarnas och kollegernas förståelsestrategier – ett sådant exempel är utdrag 82 (s. 236) där MN på ett övertygande sätt visar hur en kollega använder en rad strategier

– ordval, modifierande uttryck, garderingar – för att minska det potentiella ansiktshot som ett reparationsinitiativ innebär.

Avhandlingens sista kapitel syftar till att knyta ihop delanalyserna och utmynnar i att en kommunikativ profil för var och en upprättas. Generellt kan man säga att när de olika analysnivåerna – från den övergripande analysen av deltagarnas kommunikativa nätverk till de enskilda kommunikativa handlingarna – läggs ihop till en helhet visar MN att vägen till framgång är kommunikativ kompetens, men vad denna kompetens består i varierar med yrkesrollen: för industriarbetarna går vägen till integration på arbetsplatsen genom att visa vilja och förmåga att skämta och berätta historier, för tjänstepersonerna är det förmåga till smidig kommunikation i samband med problemlösning. Den kommunikativa kompetensen är alltså i högsta grad kontextualiserad. Detta är en viktig aspekt som manar till eftertanke; som MN påpekar skrivs många platsannonser med ett krav på goda färdigheter i svenska i tal och skrift, men avhandlingens olika delundersökningar visar att ett sådant krav inte överensstämmer med den kommunikativa verkligheten på arbetsplatsen. Ett annat resultat värt att begrunda är att deltagarnas förstaspråk inte alls utnyttjas av företaget. Lite tillspetsat kan man kanske säga att företaget kännetecknas av en dubbel enspråkighet – ett svenskt spår som används i den dagliga kommunikationen och ett engelskt spår som är koncernspråket och som i viss mån används av tjänstepersonerna – samtidigt som den flerspråkiga resurs som finns inom företaget inte utnyttjas. Detta är aspekter som MN skulle kunna plocka ut för närmare analys och diskussion i artikelform.

Det faktum att deltagarnas andraspråksidentitet inte står i fokus i någon särskild utsträckning kan endast tolkas som att denna identitet inte är särskilt relevant i de dagliga arbetsuppgifterna eller i de sociala kontakterna med kolleger. Snarast är intrycket att deltagarna beter sig som alla andra på företaget i samma yrkeskontext; genom analyser av intervjumaterial och interaktion får man som läsare intrycket av att likheterna med förstaspråksanvändare i vart fall är mycket större än skillnaderna. Det är ett intressant resultat som hade kunnat ges mer utrymme för diskussion.

Avhandlingen är ett välkommet bidrag till forskningen om andraspråksanvändning och kommunikation i arbetslivet. Dess styrka ligger främst i den kommunikationsetnografiska kartläggningen av deltagarnas kommunikativa nätverk och aktiviteter där MN visar på god förmåga att redogöra för ett mycket omfångsrikt och varierat material på en övergripande nivå. Däremot är den interaktionella analysen av enskilda kommunikativa handlingar, främst i kapitel 7 och 8, inte lika övertygande och här hade ett mer materialnära och deltagarorienterat angreppssätt kunnat resultera i en mer djupgående analys och mer övertygande tolkning. Som läsare kan man dock lära sig mycket av att läsa Marie Nelsons avhandling, inte minst om yrkesrollens centrala plats för hur kommunikationen gestaltar sig.

Catrin Norrby

Norrby, Catrin & Håkansson, Gisela: Introduktion till sociolingvistik. Norstedt. 389 s. Stockholm 2010. ISBN 978-91-1-302287-1.

Från och med 2004 har det i Sverige kommit inte mindre än fem introduktionsböcker i sociolingvistik, av vilka följande måste anses som de viktigaste: Jan Einarsson, *Språk-sociologi* 2004, 2 uppl. 2009, Eva Sundgren (red.), *Sociolingvistik* 2007 och så den nu anmälda volymen.

Vad kan denna anhopning bero på? Gissningsvis är en orsak tillkomsten av kurser och delkurser som innehåller moment av språksociologi och som behöver förses med kurslitteratur. Men grunden kan också vara på att själva ämnesområdet har utvecklats och framför allt vidgats och därför erbjuder större möjligheter för presumtiva författare att lägga tonvikten på lite olika delområden. Slutligen är det nog så att sociolingvistiskt tänkande börjat tränga in i andra delar av språkvetenskapen som dialektologi, språkhistoria och grammatik. Sociolingvistiken utvecklas alltså kontinuerligt, och det är inte uteslutet att lärobokstrenden kommer att fortsätta ett tag till.

Det har sagts att av de två tidigare huvudböckerna, Einarssons monografi och Sundgrens antologi, är den senare mer forskningsförberedande och teoriorienterad medan den förra lägger betydligt större vikt vid barns språkliga socialisation och skolans roll för barns språkutveckling. Det dominerande perspektivet hos Norrby & Håkansson (NH) måste sägas ligga på ungdomsspråk; två hela kapitel handlar nästan uteslutande om ungdomars språk och påfallande många av de undersökningar som nämns i övriga kapitel rör ungdomsspråk. Det motiveras i förordet med att »under de senaste decennierna har mycket sociolingvistisk forskning handlat om ungdomsspråket», vilket inte kan förnekas, men det finns säkerligen ännu mer som avhandlar andra aspekter av ämnesområdet.

Boken består av åtta huvudkapitel plus en kort avslutning samt en termbank, sak- och personregister och en fyllig litteraturlista. Varje kapitel avslutas med en kortare sammanfattning och ämnen för självstudier och diskussion. Här och var i boken har tonplattor infogats, vilkas innehåll väl får betraktas som överkurs, men som också rymmer en hel del roande inslag. Det är ett lyckat grepp.

Det inledande kapitlet är tänkt som en teoretisk och metodisk ram för de följande. Efter den i sådana här sammanhang ofta citerade Karlfeldtstrofen om Fridolins kodväxlingstalanger får vi en översikt av sociolingvistikens framväxt och fortsatta utveckling och förgreningar. Den grundläggande indelningen gäller variation och interaktion. Kärnan i ämnet sägs vara språklig variation och de faktorer som påverkar denna, men någon egentlig definition av forskningsområdet får vi inte. I samband med maktperspektivet på språket presenteras brist-, dominans- och skillnadshypoteserna i variationsanalyserna. Olika metoder att urskilja grupper, nätverk, praktikgemenskaper och språkgemenskaper behandlas liksom ett antal nyckelbegrepp inom variationsforskningen. Interaktionsparadigmet får en likartad genomgång. Teorierna kring socialt ansikte och självpresentation diskuteras, likaså de kontrasterande samtalsstilarna. Ett avsnitt ägnas identitetskonstruerande processer som t.ex. ackommodation och mottagaranpassning. Här ryms också ett avsnitt om attityder och metoder att fånga sådana. Kapitlet avslutas med några ord om förändringsprocesser och sociolingvistiska metoder, särskilt för datainsamling.

Kapitel 2 har rubriken Språk och plats, och behandlar regional variation, förhållandet dialekt–sociolekt och kontinuitet mellan genuin dialekt och standardspråk. Det inleds med en kort översikt av svenska dialektområden och några språkgeografiska basfakta. Stort utrymme ägnas framför allt dialektkontakt, utjämningsprocesser och spridningsvägar med illustrerande exempel från olika håll i världen. Mobilitet och urbanisering framhålls som viktiga faktorer i utjämningsprocesserna, och både äldre och nyare spridningsmodeller presenteras. Kapitlet avslutas med en diskussion av attityder till dialekter på grundval av tre nordiska undersökningar, samtliga med huvudsakligen ungdomar som testpersoner.

Kapitel 3 handlar om språk och klass och är, något överraskande, det kortaste av de åtta innehållskapitlen. Det inleds med en genomgång av några nyckelbegrepp som social stratifiering och prestige samt varianttyperna indikatorer, markörer och stereotyper. Kriterier för indelning i sociala klasser diskuteras och problematiseras liksom valet mellan hierarkiska och »platta» strukturer, grundade på livsstil. Därefter följer ganska utförliga referat av tre tidiga undersökningar av variation och förändring, i New York, Norwich och Eskilstuna. Den andra tidiga huvudlinjen i fråga om språk och klass, den om språk, makt och jämlikhet, representerad av Bernstein-gruppen och Talsyntax, ges också stort utrymme. Ett alternativ till socialklasser som ett korrelerat till språkvariation är ju sociala nätverk, och kapitlet avslutas med makarna Milroys undersökning i Belfast.

Språk och kön, som är rubriken på kapitel 4, är i gengäld det längsta med sina 49 sidor. Kvinnors språk har under det senaste dryga seklet i tur och ordning beskrivits utifrån vad som nu kallas bristhypotesen, skillnadshypotesen och dominanshypotesen, som alla refereras och kommenteras. Ett intressant påpekande är att dagens service- och kommunikationssamhälle ställer större krav på kommunikativ kompetens och att kvinnor härvidlag befunnits överglänsa män som alltså nu är de som drabbas av bristhypotesen. Som uttryck för könsskillnader tar man upp både strukturella fonologiska, grammatiska och stilistiska drag och interaktionella som garderingar, samtalsstöd och samtalsstilar (det som nu kallas närhets- och engagemangsstilen resp. respekt- och hänsynsstilen). Flera undersökningar pekar på skillnader mellan män och kvinnor i fråga om ämnen, genrer, samtalsorganisation och deltagarnas roller i grupp-samtal och dialoger. Ett längre avsnitt behandlar nordiska studier av kvinnors och mäns språkliga beteende i offentligheten, i skolan, på universitetet, i arbetslivet och i politiken. Sist i kapitlet avhandlas hur man talar om män och kvinnor och medvetna åtgärder för att utplåna skillnader i yrkestitlar, referens och tilltal. Det är ett informativt och välskrivet kapitel.

Språk och tid är rubriken på kapitel 5, men det hade varit mer adekvat med Språk och ålder. Det handlar nämligen om åldersskillnader i språket och språkliga förändringsprocesser som rymms inom ungefär en mansålder, inte någon längre tidsperiod. Även så är kapitlet oproportionerligt. Förutom en kortare inledning om verklig och skenbar tid ägnas 26 av kapitlets 32 sidor åt ungdomsspråk mot 1,5 sida om äldres språk. De medelåldrigas språk behandlas inte alls förutom indirekt som kontrast till de yngre och äldre generationernas språk. Beträktad som ett fristående avsnitt är dock behandlingen av ungdomsspråk informativ och uttömmande.

De följande tre kapitlen kan alla sägas handla om olika aspekter på språkmöten. Det första av dessa, kapitel 6, handlar om språk och etnicitet och tar upp dels multietnolekter

(främst ungdomars) i Sverige och annorstädes och dels flerspråkiga individers kodväxling. Under den senare avdelningen presenteras de olika grammatiska modellerna för kodväxling och ett par europeiska fallstudier som bl.a. belyser kodväxlingens sociala funktioner.

Under rubriken Flerspråkiga samhällen behandlas i kapitel 7 språkliga problem på makronivå ur ett språkpolitiskt och språkplanerande perspektiv. Särskilt avhandlas betydelsen av vitalitet och insatser som kan göras för att rädda hotade språk, och vi får två ganska utförliga redogörelser för läget för två minoritetsspråk, samiska och maori. Hagens fyra språkplaneringssteg går igenom liksom begreppen status- och korpusplanering. Hur lagstadgad flerspråkighet kan utformas på varierande sätt belyses av förhållandena i Belgien, Finland och Irland, och kapitlet avslutas med en redogörelse för det senaste decenniets svenska språkpolitik och dess slutprodukt, 2009 års språklag.

Det sista huvudkapitlet har rubriken Tvärkulturell kommunikation, och här har sammanförts tre teman som man inte påträffar tillsammans särskilt ofta men som alla med skilda motiveringar kan gå in under rubriken, nämligen grannspråksförståelse, kontaktspråk samt kulturella skillnader i kommunikativ kompetens. Förutom den skandinaviska semikommunikationen ges också några glimtar från andra liknande situationer i Europa. Som enda exempel på ett pidginspråk tas russenorsk, och avsnittet om lingua franca domineras helt av engelskans nuvarande ställning i världen. Särskilt uppmärksammas givetvis engelskans roll i Sverige. Huvudintresset i fråga om kulturella kommunikativa skillnader knyts till de varierande artighetsstrategier man måste behärska vid interkulturell kommunikation. Sist i kapitlet behandlas tilltal. De här tre senaste kapitlen tillhör de bästa i boken.

Bokens styrka ligger framför allt i att NH är väl förtrogna med den senaste litteraturen i ämnet och att stoffet därför är aktuellt. Påfallande många av litteraturreferenserna har tryckår på 2000-talet. De refererade undersökningarna utgörs av en blandning av välkända verk och troligen för de flesta mer okända arbeten från skilda delar av världen. Det känns uppfriskande. Även om det finns en del upprepningar, främst med kapitel 1, finner jag stilen i boken spänstig och okonstlad utan att förfalla till pratighet.

Det finns naturligtvis frågor att diskutera och punkter man kan vara kritisk mot. En sådan är vad som funnit plats i framställningen och vad som inte finns med, vad som alltså anses ingå i ämnet sociolingvistik och vad som faller utanför. Det mest påtagliga tomrummet är det efter samtalsanalys (*conversation analysis*; CA) med dess avknoppning interaktionell lingvistik. Dess forskningsföremål är den kanske tydligaste formen av språksocialt samspel man kan finna, och forskningsfältet finns med i de flesta introduktioner till ämnet och i sociolingvistiska handböcker och uppslagsverk. Utelämnandet borde åtminstone ha kommenterats.

Andra delområden som gott kunde varit representerade är den växande forskningen inom historisk sociolingvistik samt sociolingvistikens tillämpningar, t.ex. inom undervisning, socialvård, sjukvård, psykoterapi, kriminologi och språkpolitik. Det finns också en hel del skrivande som kan analyseras med sociolingvistiska metoder, vilket redan har gjorts, och olika former av datorburen kommunikation med inslag av både skrift- och talspråk har redan avsatt icke obetydliga forskningsresultat. Men om detta får man inte veta något.

Vad sedan gäller dispositionen av det stoff som medtagits har jag inga större invändningar. Dock menar jag att språkattityder och metoder att utforska dem är så viktiga att

de kunde fått ett eget kapitel. Nu dyker de upp lite här och var, men med en samlad framställning hade NH också kunnat fördjupa resonemangen. Ingenting sägs nu t.ex. om den viktiga skillnaden mellan statusskalor och solidaritetsskalor vid mätningen av attityder. Förhållandet mellan det inledande kapitlet och de övriga kan också diskuteras. Kapitel 1 är tänkt som en ram för fortsättningen; där presenteras teorier och metoder som sedan ska utvecklas, fördjupas och konkretiseras i de följande kapitlen. Men ibland blir det inte riktigt så, utan den fylligaste genomgången av ett begrepp står att finna i inledningen, vilken det hänvisas tillbaka till, t.ex. på s. 90, 92, 129, 135, 322. Det förekommer också en del störande upprepningar, t.ex. mellan s. 134–35, 189–90 och 324. Ibland önskar man lite mera stringens i framställningen.

Som jag tidigare nämnt finner jag kapitlet om åldersvariation ha grav slagsida till förmån för ungdomsspråk. Det är sant att ungdomars språk under de senaste kanske 25 åren har varit föremål för sociolingvisters intresse i större utsträckning än pensionärers, men det finns tillräckligt med både korpuser och publicerade arbeten om äldres icke-patologiska tal. Framför allt rymmer de tidigare surveyundersökningarna tal och samtal av alldeles friska och aktiva informanter i alla åldrar. Det är olyckligt att man i många sociolingvistiska översikter illustrerar äldretal enbart med exempel från dementa eller på andra sätt försvagade vårdtagare. Som 75-årig någorlunda aktiv pensionär kan jag inte annat än finna NH:s enda citerade korta exempel på äldretal, ett utdrag ur ett hemtjänstamtal på s. 199, inklusive kommentaren, som klart åldersdiskriminerande. Det är det inte alls i källan, där dessutom det talaridentifierande P står för »pensionär», inte som återgivet här »patient». Det finns många drag i äldres tal som kan uppmärksammas, både interaktiva och språkstrukturella. När det gäller surveyundersökningarna kan man t.ex. inte så sällan se att de äldsta talarna och tonåringarna liknar varandra genom att uppvisa den mest lokala språkformen.

En genomgående tendens är att dikotomisera forskningsfältet i variationsparadigmet och interaktionsparadigmet, vilka skulle utmärkas av grupp- resp. individdata, makro- resp. mikronivå, kvantitativ resp. kvalitativ metod, statiskt resp. dynamiskt språkbruk. Det är sant att variationsforskningens föremål är språkandets produkter, varianter på olika strukturella nivåer, medan interaktionsforskningen koncentrerar sig på språkandets processer, på det dynamiska samspelet mellan de samtalande. Det är uppenbart att NH menar att interaktionsforskningen ger en mer relevant och sannare bild av den språkliga verkligheten än variationsforskningen. Jag anser att den här motsättningen är överdriven, vilket NH också medger på s. 43, men påståendet att variationsparadigmet baseras på gruppdata, statiskt språkbruk och enbart kvantitativa metoder upprepas ändå ganska ofta. Numera arbetar de flesta goda undersökningar med både grupp- och individdata, med en blandning av kvantitativa och kvalitativa metoder som tillämpas på både mätbara och icke mätbara egenskaper. Att variationslingvistiken bara producerar gruppdata är felaktigt. Om gruppindex grundar sig på de ingående talarnas individuella noteringar på de aktuella variablerna och inte på hela gruppens sammanslagna belägg, kan man lätt urskilja individuella talare, beskriva dem enskilt eller ombilda grupperna enligt några andra kriterier. Det är inte heller så att individen betraktas som socialt orörig; många variationsstudier rör flyttare eller socialt mobila personer, och man kan nu också följa enskilda individers språkutveckling under ganska lång tid. Man har åtminstone sedan 1970-talet samlat in språkliga data för variationslingvistiska studier från gruppamtal, dvs. dialogiska situationer, liknande de nu så omhuldade fokusgruppsam-

talen. Man drar också in betydligt fler sociala variabler än de traditionella, t.ex. social integration och ambition, livsstil, sociala, kulturella och estetiska värderingar, attityder och också personlighetstyper som traditionsbunden eller förändringsbenägen. Samspelet mellan kvantitativa och kvalitativa data görs tydligt vid attitydanalys med hjälp av Osgoodskalor. Här är det personliga egenskaper som vänlighet, humor, säkerhet som åsätts ett numeriskt värde och bildar underlag för genomsnittsvärden för olika bjudröster och talargrupper. Kvalitativa data har kvantifierats och blivit gruppvärden för att kunna generaliseras och ligga till grund för studier av historisk förändring på makronivå. Det finns flera sociolingvister som tillämpar kvalitativa metoder och förklaringsmodeller i sin variationsforskning. Utvecklingen går mot en integration av de två angreppssätten.

Vad gäller metoder att komma åt pågående förändringar i talspråket svävar NH på målet. Förändring i verklig tid sägs på s. 41 kunna mätas bara genom att följa individer över en längre period, dvs. genom en panelundersökning. Samma oklarhet återkommer på ett par ställen. På s. 170 står det t.ex. att »en metod [att fastställa om vi bevittnar en pågående förändring eller ej] är att undersöka språkbruket i verklig tid, det vill säga att jämföra språkprov från samma individer vid två eller fler tidpunkter». Här nämns dock också möjligheten att man gör en trendundersökning, dvs. med nya, socialt jämförbara informanter vid det senare tillfället, men bara som en utväg om det visar sig för svårt att få tag på samma deltagare som vid den första tidpunkten. Men en trendundersökning är också teoretiskt att föredra, därför att det nya urvalet blir lika representativt för den aktuella talgemenskapen som det förra samplet var vid den första tidpunkten, vilket inte alls är säkert med en panel.

Det finns tyvärr flera fall av liknande brist på precision. Ett exempel: på s. 93 sägs att jag i Eskilstuna »använde en socialgruppsindelning utifrån utbildningsnivå, där socialgrupp I bestod av personer som tagit studentexamen ...» Det är riktigt att det finns en sådan indelning i utbildningsgrupper men bara som ett komplement eller jämförelse med huvudindelningen som grundas på yrkestillhörighet enligt den vid denna tid gängse modellen. Träffsäkerheten i fråga om fonologiska uppgifter kunde vara bättre. Som ett led i beskrivningen av den tyska multietnolekten Kanak på s. 219 sägs exempelvis missvisande: »/ts/ (i *zwei*) uttalas tonlöst och blir /s/ (*swei*)». Det finns lite väl mycket av liknande feltramp och halvmissar för att man ska ha ett alldeles odelat förtroende för texten.

Några ord till slut om akribin. De rena tryckfelen håller sig på en godtagbar nivå. Med referenserna är det däremot värre. Det finns ett 20-tal i texten omnämnda verk som antingen saknas helt i litteraturlistan eller visar någon form av oöverensstämmelse med förteckningens uppgifter. Några förvrängningar av person- och ortnamn kan också bokföras.

Hur står sig då den här volymen gentemot Einarssons och Sundgrens böcker? Som tidigare nämnts är den som bäst i avsnitten om ungdomars språk och i kapitlen om språkmöten på makro- och mikronivå. Där kan den nog mäta sig med de övriga. Men ibland saknar man bakgrundsteckning och ett utifrånperspektiv på stoffet. Och enligt min mening brister den i precision och slirar alltför ofta i formuleringarna för att på allvar kunna konkurrera med de andra två.

Prentice, Julia: På rak sak. Om ordförbindelser och konventionaliserade uttryck bland unga språkbrukare i flerspråkiga miljöer. (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 13.) Diss. 260 s. Göteborg 2010. ISSN 1652-3105, ISBN 978-91-87850-40-0.

Alla tiders, prata i nattnössan, lyckligt ovetande. Slike uttrykk har Julia Prentice undersøkt i sin avhandling. Spørsmålet er om ungdom i flerspråklige miljøer forstår, bruker og mestrer slike flerordsuttrykk. De går under mange betegnelser, fraseologiske enheter og konvensjonaliserte uttrykk er blant dem. Tidligere studier har vist at bruk – eller mangel på bruk – av slike fraseologiske enheter, særlig de konvensjonaliserte, er ett av de språklige trekkene som er viktige for vurderingen av det man kaller idiomatisk språkbruk. Visse avvik viser seg å være frekvente også hos såkalte nær innfødt språkbrukere (Hyltenstam 1992). Med andre ord – hvis man bruker flerordsenheter feil (har avvikende bruk), regnes man ikke for å ha en idiomatisk språkbruk. Og hvis man ikke forstår dem, kan man ikke regnes som å ha nær innfødt språkkompetanse.

Prentice undersøker i hvilken grad og på hvilken måte ungdommer i et flerspråklig miljø bruker og forstår flerordsenheter i visse språksituasjoner. Videre studerer hun om og i hvilken grad de flerordsenheterne ungdommen selv bruker, er figurative, om de er konvensjonaliserte eller avviker fra standardspråket.

Avhandlingen er artikkelbasert og består av tre studier med en innledning. Dataene er for det meste skriftlige, men noe er muntlige data. Det meste av materialet er samlet inn i forbindelse med prosjektet *Språk og språkbruk bland ungdomar i flerspråkiga storstadsmiljöer* (SUF), et stort samarbeidsprosjekt som foregikk i perioden 2002–2006 mellom Göteborgs, Stockholms og Lunds universitet og ble finansiert av Riksbankens jubileumsfond. SUF-materialet består av muntlige og skriftlige tekster fra ungdommer med såkalt minoritetsspråklig og majoritetsspråklig bakgrunn, fra ulike skoler og klasser. Prentice har også brukt en del av en skjønnlitterær roman i én av studiene og hun har laget *en enkät* med fire tester i en annen studie.

Den første artikkelen heter »Fraseologiska enheter på flerspråkig grund. En jämförelse av verklighet och fiktion» (Große 2008). Dataene er fraseologiske enheter i muntlig og skriftlig fra åtte av elevene i SUF-materialet. Sju av informantene har flerspråklig bakgrunn, og én elev har svensk bakgrunn, definert ut fra foreldrenes fødested. Utvalget av elever er datadrevet ved at Prentice har merket seg visse avvikende uttrykk og deretter inkludert alt materialet fra elevene som produserte avvikene.

I denne studien er også »fövrängningar av fraseologiska enheter» valgt ut. Dette er spesielle flerordsuttrykk som Jonas Hassen Khemiri skaper i romanen *Ett öga rött* (2003). Hovedpersonen Halim bruker en konstruert idiolekt i denne romanen når det er egne tanker og tale på svensk som gjengis. Det inkluderer stereotypiske feil, bl.a. flerordsuttrykk som er avvikende i forhold til standardsvensk (f.eks. *skriva rakt på pucken*). På denne måten forhandler forfatteren fram Halims multietniske identitet gjennom språkbruken. Siden hensikten med studien er å »synliggöra och beskriva avvikelser som kan förekomma i bruket av fraseologiska enheter bland några av ungdomarna i SUF-projektet» er sammenlikningen med Khemiris språklek et hjelpemiddel i dette arbeidet.

Prentice finner at de avvikende flerordsuttrykkene er mindre frekvente i SUF-prosjektet enn i romanmaterialet. Dette er ikke uventet, siden romanforfatteren bevisst le-

ker med flerordsuttrykkene. Hun velger ut 47 avvikende uttrykk med 19 eksempler fra SUF (12 fra det muntlige materialet og 7 fra de skriftlige tekstene) og 28 eksempler fra romanen. Disse deles videre i to typer: *leksiko-grammatisk avvik* (form) og *semantisk-pragmatisk avvik* (innhold), den førstnevnte typen forekommer hyppigst både i SUF-materialet og i romanmaterialet. I romanmaterialet kategoriseres faktisk alle uttrykken som formavvik, ett av tilfellene kategoriseres i tillegg som innholdsavvik. I SUF-materialet relateres også nesten alle avvikene (16/19) til form, mens ca en tredjedel (6/19) relateres til innhold alene eller innhold og form.

Formavvikene deles inn i *kontaminasjon* og *approksimasjoner*, som Prentice kaller ikke-innfødte trekk. Det siste kan nok bestrides, også innfødte talere kan blande sammen uttrykk og treffe nesten. Kontaminasjoner forekommer oftest i SUF-muntlig og i romanen (fem forekomster i hver), approksimasjoner forekommer oftest i skrift (fem i SUF og sju i romanen). For å analysere innholdsavvikene har Prentice relatert uttrykkene til Moons *idiomskjema* som er utformet for å vise hvilket tankemønster som ligger til grunn for et uttrykk (Moon 1998). Dette skjemaet fokuserer på det semantiske mønsteret i uttrykk og fanger på denne måten opp variasjoner i selve realiseringen. Det kan sammenliknes med kildeområdet i den kognitive metafor teorien (Lakoff & Johnsen 1980, Lakoff 1993), eller snarere til kildedomenet i Lynne Camerons *systematiske metaforer* (Cameron 2008) fordi Cameron ikke forutsetter at selve metaforen er konseptuell. Den kan også være språklig. Prentice lager selv to nye skjema for å kunne illustrere avvikene i sitt materiale, og illustrerer på denne måten både konkret bruk av uttrykk og forskyvning av betydningskomponenter. Dette er en interessant utvidelse av skjemaene, men siden det er så få eksempler på slike avvik i materialet (bare ett eksempel fra romanen og seks i SUF-materialet), får vi dessverre ikke demonstrert hensikt-messigheten i noe særlig grad.

Når det gjelder å beskrive uttrykkene som noen ungdommer bruker, er studien interessant. Sammenlikningen med Khemiris språklige lek er illustrerende fordi den viser at ungdommenes bruk av flerordsuttrykk ikke svarer til denne stereotypiske språkbruken.

Studien har noen metodiske svakheter. Ett metodisk problem er at referansematerialet kun er skriftspråklig og ikke spesielt ungdomsrelatert. Prentice har derfor googlet visse uttrykk, men tar forbehold om nytten. I et norsk talespråksmateriale viser det seg at uttrykket *for å si det sann* skiller seg ut som det mest frekvente og brukes av 50 av 116 informanter (Henriksen 2009), og googlingen av dette får mange treff på norske sider. Dette kan indikere at googlingen ikke er så misvisende tross alt. En annen metodisk svakhet er at informantene er valgt fordi de bruker avvikende uttrykk. På denne måten blir man svært fokusert på feil og ikke på det som mestres. En beskrivelse av de uttrykkene som ungdommene bruker i tråd med standardsvensk, og så en sammenlikning av typene kunne ha utvidet perspektivet.

Den neste studien »*Klättra på väggarna eller bara vara ett med soffan?* Om figurativa ordförbindelser bland ungdomar i flerspråkiga skolmiljöer» (Prentice & Sköldberg 2010) er et samarbeidsprosjekt. Materialet er fra det skriftlige SUF-materialet med tekster skrevet til *det nasjonale prøvet* av 175 elever i andre året på gymnasiet. I denne studien fokuseres det på de figurative uttrykkene som elevene bruker. Spørsmålet er i hvilken grad de bruker uttrykk med overført betydning og om de uttrykkene som brukes, er konvensjonaliserte. Det er bare figurative flerordsuttrykk

som studeres, enkeltord og partikkelverb som er brukt figurativt (eks. *sticka ut*) er ekskludert.

Elevene er inndelt i fem grupper av til dels ulik størrelse ut i fra den språklige bakgrunnen de selv har oppgitt. Det er elever med kun svenskspråklig bakgrunn (54 elever), elever med svensk førstespråk, men foreldre født utenfor Sverige (28 elever), elever som er født i Sverige og regner to språk som førstespråk (kalt tospråklige elever, 10 elever), elever som har kommet til Sverige før fylte 6 år (60 elever) og elever som har kommet til Sverige etter fylte 6 år (23 elever).

Uttrykkene er ekserpert manuelt, og til sammen er det funnet 839 figurative flerordsenheter. De er kategorisert i tre hovedkategorier etter hvor konvensjonaliserte de er. For å vise omfanget av de ulike flerordsenheter og søke etter eventuelle forskjeller mellom elevgruppene er det brukt kvantitative metoder. Analysen viser at *konventionaliserte figurativa ordförbindelser* (eks. *Av hela mitt hjärta*) er mest frekvent, og *nybildade figurativa ordförbindelser* (eks. *Man blir mjuk som en muffins när man läser den*) er minst frekvent. Førstespråkelever bruker flest *konventionaliserte figurativa ordförbindelser*, mens *modifierade konventionaliserte ordförbindelser* (eks. *Nu vet jag att ni läsare har blivit varma i kläderna av igenkännande*) er mer frekvente i andrespråkelevenes tekster. Sammenlikningene mellom disse hovedgruppene er imidlertid ikke statistisk signifikante, derimot finnes det signifikante forskjeller mellom to undergrupper. Elever med svensk som morsmål bruker signifikant flere konvensjonaliserte ordforbindelser og mindre modifiseringer av konvensjonaliserte ordforbindelser enn andrespråkelever som startet å lære svensk før skolestart. Men det er stor individuell variasjon, noen elever bruker ikke noen figurative ordforbindelser, mens én elev bruker hele 29 slike uttrykk. En videre inndeling av de modifiserte konvensjonaliserte ordforbindelser i *approximasjoner* og *kontaminasjoner* viser at disse dekker relativt få uttrykk i alle elevgruppene med unntak av gruppen andrespråkelever som startet å lære svensk før skolestart.

Den siste studien er en rapport og heter »*Käppen i hjulen*. Behärskning av svenska konventionaliserte uttryck bland gymnasieelever med varierande språklig bakgrund» (Prentice 2010). Dette er en såkalt enkätstudie av til sammen 55 konvensjonaliserte uttrykk. Testene er foretatt i ulike årskull på to skoler, en forstadsskole og en sentrums-skole. Til sammen deltok 212 elever fra ti klasser. 186 av elevene gikk i klasser med et språklig heterogent miljø. 26 elever hadde »helsvensk» bakgrunn og gikk i årskurs 1 i en gymnasieklasse, kalt *jämförelseklassen*. Hensikten med studien er å undersøke i hvor stor grad elevene med ulik språkbakgrunn kjenner igjen, forstår og kan produsere noen ulike typer konvensjonaliserte uttrykk som de kan forventes å møte og bruke. Prentice relaterer dette til startalder med svensk. Uttrykkene er hentet fra autentiske tekster (læreverk, nyhetstekster, informasjonstekster og litteratur). De er samlet i fire deler som legger vekt på forståelse, gjenkjennelse og produksjon. Forståelsestesten (A) består av ti uttrykk hvor elevene skal krysse av for riktig alternativ blant fire. Det er to luketester hvor elevene skal komplettere et uttrykk, enten i kontekst (B) eller uten kontekst (C). I disse tre testene er det brukt uttrykk som forekommer i de andre studiene i denne avhandlingen. I utfyllingstesten D skal elevene velge rett ord (av 7–8 oppgitte) som passer i kollokasjonen. Svarene analyseres på ulike måter.

Spørsmålene Prentice ønsker å besvare, er om forskjeller i mestringen av de ulike uttrykkene kan relateres til språklig bakgrunn og startalder i svensk skole, om elevene har

ulike mestring når det gjelder forståelse og produksjon og om det er forskjeller i mestring av enkelte uttrykk mellom gruppene. Til dette bruker hun kvantitative analyser. I tillegg foretar hun også en kvalitativ analyse når det gjelder noen av uttrykkene og undersøker hva slags avvik som finnes i elevens forståelse og produksjon. Resultatet som kommer fram, blir inngående diskutert av Prentice. At språklig bakgrunn (L1 eller L2) og startalder er relevante faktorer, er ikke overraskende, men likevel viktig og interessant. Det utslagsgivende ser ut til å være elevenes startalder for innlæring av svensk. Dette begrenser muligheten for å ha hørt ulike uttrykk. At klassene med bare andrespråkelever gjør det signifikant dårligere enn de andre klassene, kan nok også forklares med at de har vært kort tid i Sverige. *Jämförelseklassen* gjør det best, det er heller ikke uventet. Men forklaringen ligger nok ikke bare i at de har svensk som morsmål, og sannsynligvis har hatt et rikere svenskspråklig miljø rundt seg lengre enn de fleste andre. Også andre faktorer kan spille inn, og Prentice nevner både motivasjon (de går i studieforberedende klasser i årkurs 1) og sosioøkonomiske faktorer. Ellers viser resultatene at det ikke er noen sammenheng mellom resultat og antall andrespråkelever i en klasse eller hvilket årskurs de går på.

Når det gjelder deltestene, har de den samme rangordningen for samtlige grupper, dvs. gruppene får best resultat i forståelsestesten, deretter kommer utfyllingstesten med valgalternativer og luketesten med kontekst. Den vanskeligste oppgaven for alle gruppene var luketesten uten kontekst. At grupperesultatene rangerer testene likt, samsvarer med Goldens (2005) resultater og sier noe om testenenes vanskelighetsgrad. Det er også stort samsvar mellom vanskelighetsgraden til de enkelte uttrykkene, selv om det er noe variasjon blant de middels vanskelige uttrykkene i hver test. Med andre ord, det som er litt vanskelig for de som gjør det best, er veldig vanskelig for de svakeste, og det som er lettest for de svakeste, ser ut til å være uproblematisk for de sterkeste. Men dette er på gruppenivå, Prentice understreker at det til dels er store individuelle forskjeller.

Julia Prentices avhandling om beskrivelse, bruk og forståelse av flerordsuttrykk er en svært interessant og viktig avhandling om et emne som det har vært forsket lite på. Siden den er bygd opp av tre studier, har den ulike fokus og stiller litt ulike spørsmål. En slik oppbygging har både styrker og svakheter. En svakhet ved artikkelbaserte avhandlinger er gjentakelser, noe som er vanskelig å unngå. Men her kommer den grundigste teoretiske gjennomgangen til slutt, slik at det blir stigning i presentasjonen. Styrken er at en slik avhandling gir mulighet til å forandre og videreutvikle både metoden og analysen etter hvert som en får resultater fra én studie. Mange stipendiater avslutter avhandlingen med at de ville ha lagt opp både innsamlingen og analysen annerledes om de hadde visst tidligere det de nå har lært. Når man skriver en artikkelbasert avhandling, har man nettopp denne muligheten til å forandre på noe eller å supplere med noe. Kvaliteten, og ikke minst refleksjonen, vil derfor gjerne bli bedre og dette gjelder også for denne avhandlingen. Den siste studien, *Käppen i hjulen. Behärskning av svenska konventionaliserade uttryck bland gymnasieelever med varierande språklig bakgrund*, er etter min vurdering den mest interessante, dette til tross for at flerordsuttrykkene til dels er løsrevet fra sammenhengen. Men Prentice har valgt uttrykk fra eksisterende elevmateriale, altså er det relevante uttrykk, mange av dem er brukt av elevene i de foregående studiene og dermed også diskutert i andre sammenhenger. Det er bra, vi vet de er i bruk. Det teoretiske aspektet blir bedre ivarettatt i denne framstillingen og særlig blir de mest relevante termene grundig diskutert. Dette gjelder ikke bare de mangfoldige termene som brukes om stu-

dieobjektet, dvs. idiom, konvensjonaliserte uttrykk, kollokasjoner osv, men også beskrivelsene og prosessene som studeres, dvs. konvensjonalisering, komposisjonaltitet, gjennomsinnelighet. En god historisk gjennomgang av faguttrykkene som kunne supplere dette, er Granger & Paquot (2008).

Inndeling av elever er vanskelig. Prentice viser selv til Boyd & Fraurud (2010) og deres kritikk av tradisjonelle inndelinger av ungdommer i multietniske miljøer. Fraurud & Boyd (2006) studerer bakgrunnsvariasjonene hos 222 elever og finner det de kaller 88 profiler. Prentice reduksjon til 3–4 inndelinger av andrespråkelever er selvfølgelig forståelig, men likevel diskutabel. Et annet problem er de lave forekomstene av flerordsuttrykk i de to første studiene. Utfordringen med å bruke autentisk materiale som ikke er spesielt planlagt for det en ønsker å studere, er velkjent. Dette gjelder særlig for ordforrådet, som alltid er tett knyttet til tema (se Golden under trykking) og til dels sjanger. Men supplert med *enkäten* får vi likevel i denne avhandlingen et relativt bredt og fyldig bilde av multietnisk ungdoms bruk og forståelse av fraseologiske enheter og konvensjonaliserte uttrykk. Og mange uttrykk er morsomme og ikke like forståelige uten kontekst for en med norsk som morsmål!

Litteratur

- Boyd, Sally & Fraurud, Kari, 2010: Challenging the homogeneity assumption in language variation analysis. Findings from a study of multilingual urban spaces. I: Auer, Peter & Schmidt, Jürgen Erich (eds.), *Language and Space – an International Handbook of Language Variation*. New York.
- Cameron, Lynn, 2008: *Metaphor and Talk*. I: Gibbs, Raymond.W. (ed.), *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*. Cambridge.
- Fraurud, Kari & Boyd, Sally, 2006: The native/non-native speaker distinction and the diversity of linguistic profiles of young people in Swedish multilingual urban contexts. I: Hinskens, Frans (ed.), *Language variation – European perspectives. Selected papers from the Third International Conference on Language Variation in Europe (ICLaVE 3)*, Amsterdam, June 2005. Amsterdam.
- Golden, Anne (under trykking): Metaphorical expressions in L2 production: The importance of text topic in corpus research. I: MacArthur, Fiona, José-Luis Oncins-Martínez, Manuel Sánchez-García and Ana María Piquer-Píriz (eds.), *Metaphor in Use: Context, Culture and Communication*. Amsterdam.
- Golden, Anne, 2005: Å gripe poenget. Forståelse av metaforiske uttrykk fra lærebøker i samfunnskunnskap hos minoritets elever i ungdomsskolen. Oslo: UniPub.
- Granger, Sylviane & Paquot, Magali, 2008: Disentangling the Phraseological Web. I: Granger, Sylviane & Fanny Meunier (eds), *Phraseology. An interdisciplinary perspective*. Amsterdam.
- Große, Julia, 2008: Fraseologiska enheter på flerspråkig grund. En jämförelse mellan verklighet och fiktion. I: Nordand: nordisk tidsskrift for andrespråksforskning 3/2.
- Henriksen, Laila Yvonne, 2009: Recurrent Multi-Word Sequences and Mental Representations. A psycholinguistic perspective. MA-thesis. Department of Linguistics and Scandinavian Studies. University of Oslo.

- Hyltenstam, Kenneth, 1992: Non-native features of Near-native speakers: On the Ultimate Attainment of Childhood L2 Learners. I: Harris, Richard (ed.), *Cognitive Processing in Bilinguals*. Amsterdam.
- Lakoff, George, 1993: The contemporary theory of metaphor. I: Ortony, Andrew (ed.), *Metaphor and Thought*. Cambridge.
- Moon, Rosamund, 1998: *Fixed Expressions and Idioms in English. A Corpus-Based Approach*. Oxford.
- Prentice, Julia, 2010: *Käppen i hjulen*. Behärskning av svenska konventionaliserade uttryck bland gymnasieelever med varierande språklig bakgrund. (Rapporter om svenska som andraspråk (ROSA) 12.) Institutet för svenska som andraspråk, Göteborgs universitet.
- Prentice, Julia & Sköldberg, Emma, 2010: *Klättra på väggarna eller bara vara ett med soffan?* Om figurativa ordförbindelser bland ungdomar i flerspråkiga skolmiljöer. I: *Språk och stil* NF 20, 2010.

Anne Golden

Språk och interaktion nr 2. (Nordica Helsingiensia 19.) Helsingfors 2010. ISSN 1795-4428, ISBN 978-952-10-6274-2.

Språk och interaktion är en relativt nystartad skriftserie utgiven av Finska, finskugriska och nordiska institutionen vid Helsingfors universitet. Det andra numret (redigerat av Camilla Lindholm och Jan Lindström) ägnas helt åt föredrag hållna vid OFTI i Helsingfors 2008. Det är dock inte att betrakta som en normal konferensvolym, eftersom bidragen är ett urval och dessutom betydligt längre och mer utvecklade än konferensbidrag vanligen är. Volymen ger en bra översikt över dagens svenska, finlandssvenska (och i viss mån nordiska) samtalsforskning, även om allt förstås inte är representerat. Här framträder två problemområden som kan sägas samla en stor del av Nordens samtalsforskare just nu: det ena är samtalsgrammatiska konstruktioner, det andra samtalspraktiker i specifika verksamheter. Det första området torde vara det som närmast sammanfaller med den *interaktionella lingvistik*en, en gren av samtalsforskningen som i volymens inledning pekas ut som ett av de huvudsakliga fälten för skriftserien. Det andra området är i högre grad mångvetenskapligt. I den aktuella samlingen representeras det av en handfull studier av pedagogiska verksamheter (i vid mening).

För den verksamhetsorienterade samtalsanalysen är samtalen en nyckel till att förstå hur verksamheten fungerar: hur man lär sig något, hur man orienterar sig som elev i olika typer av klassrumsundervisning, hur man framgångsrikt kan byta ämne i språkutvecklande gruppsamtal eller hur man som professionsutövare genomför och avslutar de samtal som ingår i arbetet. Studier med verksamhetsfokus kan vara mer eller mindre språkligt orienterade – inte sällan beroende på forskarens bakgrund. Interaktionell lingvistik har ett tydligare fokus på språket, även om språket också här förstås som en resurs för att organisera sociala relationer och verksamheter. Volymens mer språkligt orienterade bidrag behandlar reparationer, pronominella returyttranden, samkonstruktioner

och listor, fenomen som befinner sig i skärningspunkten mellan det formella och det funktionella. Forskarna intresserar sig här för språklig struktur (lexikon och syntax), men strävar efter att förankra förståelsen av denna struktur interaktionellt, situationellt och – åtminstone i något fall – multimodalt.

I den första artikeln, av Sofie Henricson och Camilla Lindholm, aktualiseras just frågan om den interaktionella lingvistikens utgångspunkter: i form eller funktion. Författarna menar att valet får konsekvenser för materialurvalet (dvs. vilka exempel som tas med i analysen) och därmed också för resultaten. Henricson och Lindholm avser att undersöka fenomenet *reparation* och väljer att definiera detta formellt, på syntaktiska grunder (som *återgångar*, även sådana som funktionellt inte är reparationer). Som de själva påpekar innebär detta att den kategori de etablerat inte har mer än vissa aspekter gemensamma med en mer funktionellt grundad reparationskategori. Skälet bakom detta val är en önskan att jämföra språk, i det här fallet svenska och tyska, med avseende på syntax. I sin avslutning för författarna en intressant och belysande diskussion om reparation som kategori, och konstaterar att den inte är lämplig som utgångspunkt för en studie som grundas i språklig form. De slår fast att reparation onekligen är en »samtalsgrammatiskt central organiserande princip» (s. 26), men att den formmässigt är alltför heterogen för att kunna bilda underlag för en syntaktiskt orienterad samtalsgrammatisk studie. Lämpligare utgångspunkter är exempelvis *återgång* eller *ersättning*.

Samtalsgrammatisk och klart språkligt orienterad är också Niklas Norén, som studerar pronominella returyttranden, även här en i första hand formellt definierad enhet. Den fråga som ställs är vilka funktioner konstruktionen fyller, dvs. vad den används till i samtalen eller vad dessa yttranden är *metoder* för, för att använda Noréns uttryck. Norén för även in det inom samtalsgrammatiken centrala begreppet *konstruktion* i analysen. Man skulle kunna säga att konstruktionen är både utgångspunkten och resultatet för studien: forskaren utgår från en (främst) formellt definierad enhet som på goda grunder kan antas vara en konstruktion (vilket alltså kräver en viss funktionell konsekvens), och prövar sedan om den är det genom att se om det finns något mönster i användningen. Norén kan visa att pronominella returyttranden fungerar som metoder för att *ta emot information*, för att *ta emot information som är ny* liksom för att *inleda en reparation*. Kategorin *reparation* får därmed fungera på ett annat sätt än i Henricsons och Lindholms studie, nämligen som en funktionell handlingskategori som matchas mot en mer formell: det pronominella yttrandet. Norén kan konstatera att det på ett abstrakt plan handlar om en konstruktion, eller ett *schema*. Såväl inre som yttre syntax talar för att fenomenet behandlas som en typ av samtalsgrammatiska mönster »löst kopplade till potentialen att lösa vissa specifika kommunikativa uppgifter i vissa specifika lokala interaktionella kontexter» (s. 65).

Samtalsgrammatisk är även grunden för Gustav Bockgårds undersökning, som fortsätter att utforska temat för hans avhandling, nämligen syntaktiska samkonstruktioner. Här tas dock ett helt annat grepp på dessa. De typer av samkonstruktioner som Bockgård etablerat använder han nu för att karakterisera tre olika samtalskorpor: dialektintervjuer, läkare-patientsamtal samt vardagliga samtal. Med denna metod kan han bland annat problematisera den alltför grova karakteristiken symmetrisk-asymmetrisk. Exempelvis är det tydligt att dialektintervjuer och läkare-patientsamtal är asymmetriska på olika sätt, vilket bland annat visar sig i den stora mängden luckifyllande svar hos sagespersonerna i intervjumaterialet. (Sådana förekommer nästan inte alls hos patienterna.)

Bockgårds studie handlar mindre om relationen mellan form och funktion, och mer om relationen mellan mikro och makro. Fenomen på mikronivå relateras till makronivå på ett sätt som liknar de resonemang som traditionellt förts om samtalsstil, med den skillnaden att utgångspunkten är ett samtalsgrammatiskt fenomen (snarare än exempelvis turlängd, överlappningar etc). Variationen förankras därtill snarare i vad han kallar »samtalsgenren» än hos individer eller sociala grupper. Bockgård påpekar med utgångspunkt i sina resultat att samtalsgrammatiska fenomen bör ses som verksamhetsförankrade. Hans analys beskriver dock inte verksamheten som den mesonivå vilken deltagarna orienterar sig mot i samtalet. Verksamhetsnivån blir snarare en högre och mer abstrakt nivå, och relationen mellan mikro och makro framstår mer som korrelation än som konstruktion. Dock lär vi oss en hel del om intervjun, och dialektintervjun i synnerhet, som *materialtyp* – vilket är mycket värdefullt med tanke på hur dessa intervjuer används som källor i andra sammanhang.

En utgångspunkt i form finner vi även i Helga Hilmsdóttirs respektive Susanna Karlssons bidrag, om än på olika sätt. Hilmsdóttir studerar hur efterställda svarsord (*ja, jo, nej*) används i isländska radiointervjuer. Resultatet är ett brett spektrum användningar, så brett att man kan fråga sig om vi här har att göra med en konstruktion i den mening som aktualiserades ovan. Det handlar allmänt om att bekräfta och precisera information samt markera turers början och slut på sätt som liknar hur andra diskurspartiklar fungerar. Hilmsdóttir resonerar om själva efterställningen som grammatiskt fenomen, som enligt henne kan förklaras med att svarsordet behöver komma närmare den syntaktiska led som genom ordet preciseras och görs synligt. Just relationen mellan den syntaktiska positionen och den sekventiella funktionen är enligt Hilmsdóttir central när det gäller att förstå diskurspartiklar – ett fenomen som i sig visar att gränsen mellan språkligt och funktionellt fokus ibland är svår att dra.

Susanna Karlsson undersöker listformatet ur ett multimodalt perspektiv, vilket här betyder att hon tar hänsyn till prosodi och gester, utöver syntax (och lexikon). Listan definieras som bestående av minst tre (lexikala) led som binds samman av konjunktioner och/eller prosodi. Definitionsgrunden (och basen för excerperingen) är alltså snarast syntaktisk och prosodisk, och gester ses som ett tänkbart komplement i listproduktionen.

I den multimodala analysen framgår att Karlsson urskiljer lexikon, syntax, prosodi och gester som *modaliteter*. Det finns en prioriteringsordning mellan dessa, som är tätt kopplad till definitionen av listan och urvalskriterierna för excerperingen. Gester konstateras vara icke-obligatoriska, men detta kan alltså i princip föras tillbaka på urvalskriterierna. Vi får helt enkelt ingen möjlighet att få syn på listor med radikalt annorlunda semiotisk arbetsfördelning, exempelvis där gester är det grundläggande och lexikalisk struktur kompletterande (och ej nödvändig), eftersom sådana fenomen inte definieras som listor. Detta spelar förstås roll om man vill diskutera olika modaliteters roll och potential. Analysen kan därmed inte gå till botten med multimodaliteten, men är ändå intressant i det att den visar hur komplext språk och gester koordineras i (de språkligt definierade) listorna. Bland annat kan Karlsson utifrån sin studie problematisera den prosodiska modaliteten och det som normalt kallas »listintonation». Som läsare övertygas man av att listor – liksom kanske de flesta samtalsstrukturella fenomen – är komplext multimodalt konstruerade, samt av att form och funktion är ömsesidigt konstituerande.

Man kan alltså konstatera att de bidrag som hör hemma inom den interaktionella lingvistikens alla utgår från formella kriterier (i något fall kompletterat med funktionella) i

sitt urval av fenomen att studera – något som enligt Henricson och Lindholm inte är nödvändigt, men som alltså uppenbarligen är vanligt. Återstående bidrag har i högre grad utgångspunkt i social handling, dvs. i vad samtalsdeltagarna gör i samtalet: tar initiativ, undervisar, orienterar sig, avslutar etc, mer eller mindre oavsett vilka former som används för detta. De har också kunskapsintressen som i mindre grad är positionerade som språkbeskrivande i gängse mening. Snarare är de intresserade av specifika verksamheters organisering och etablerandet av sociala roller.

Fredrik Lundström studerar lektioner i ett karaktärsämne på ett yrkesprogram. Hans fokus ligger på en viss typ av elevinitiativ, nämligen *utspel*. Dessa studeras sekventiellt, multimodalt och i förhållande till de ramar och positionserbjudanden undervisningens olika verksamheter erbjuder. Enkelt uttryckt blir det som utifrån ser ut som »störande beteende» analyserat och förklarat i termer av aktivt medskapande av den gemensamma verksamhet som även läraren är en del av. Lundström visar hur elevernas interaktionella handlingar nästan alltid orienterar sig mot de ramar läraren, i egenskap av den domnanta aktören, erbjuder. Han betonar också att eleverna för att kunna delta i detta samskapande måste vara uppmärksamma och aktiva, snarare än slöa och passiva. Vid sidan av att återupprätta bilden av dessa elevers sociala kompetens och känslighet gentemot undervisningens ramar bidrar Lundström även till interaktionsforskningen, genom att komplettera den sekventiella analysen med aspekter som kroppsposition samt rumslig placering och orientering. Resultaten blir en mycket rik och stundtals inte helt överblickbar analys. Kanhända hade läsaren ändå varit hjälpt av en mer preciserad frågeställning.

I Melina Bisters bidrag behandlas introduktioner av nya samtalsämnena, närmare bestämt inom ramen för en andraspråkundervisningspraktik. Bister studerar hur finska studenter, under litteratursamtal på svenska, utvecklar strategier för topikskifte. Fokus ligger dock mindre på språkutveckling i traditionell mening och mer på gruppens gemensamma arbete för att åstadkomma övergångar. Bister motiverar detta med att denna typ av interaktionellt arbete är central i pedagogiska kontexter. Särskilt intresserar sig Bister för ställningstaganden i samtalen, även sådana som egentligen inte bidrar till övergångar. Ställningstaganden behandlas därmed som en resurs som bland annat kan användas för att utföra handlingen topikskifte. I likhet med Lundström för Bister in blick och kroppsposition i analysen, och pekar på hur blick tydligt signalerar kommande ställningstaganden, särskilt sådana som utgörs av initiativ. Även orientering mot den diskuterade texten fungerar som en viktig resurs. Här hade en mer detaljerad analys i likhet med Susanna Karlssons varit intressant för att mer precist blottlägga koordineringen av semiotiska resurser i interaktionen.

Fritjof Sahlström, Ida Hummelstedt, Lotta Forsman, Michaela Pörn och Anna Slotte-Lüttge använder sig av samtalsanalys för att komma åt hur lärande i interaktion kommer till uttryck. De studerar formella och informella undervisningssituationer i och utanför skolan och bygger sina resonemang i artikeln framför allt på samtal mellan två yngre flickor som av varandra lär sig räkna på engelska. Inledningsvis förs en diskussion om hur lärande kan studeras som förändrat deltagande, och vilken typ av samtalsanalys som krävs för det. Framför allt betonas vikten av att olika situationer studeras, liksom av att analysen rör sig över större delar av ett samtal. I den aktuella analysen fokuseras *undervisning* som praktik, i det att den ena flickan undervisar den andra. Därmed kopplas lärande till undervisning, även om undervisningen här har en annan insti-

tionell inramning än den formella, där läraren undervisar eleverna i klassrummet. Flickan som orienterar sig mot lärande gör alltså det i förhållande till flickan som undervisar. På så sätt kommer undersökningen att handla minst lika mycket om undervisning (som samtalspraktik) som om lärande, och författarna lyfter också fram den stora mängden undervisning som – kanske lite förvånande – äger rum mellan barnen i studien.

Volymens sista text handlar om att få sista ordet. Här undersöker Charlotta Plejert, Christina Samuelsson och Jan Anward institutionella samtal mellan logopedier (i ett fall arbetsterapeuter) och patienter (afasipatienter och barn med språkstörning). Fokus ligger på samtalens avslutning. Ju tydligare institutionell inramning desto mer förväntat förefaller det att det är den institutionella representanten som tar initiativ till avslutningssekvenser, och också i samband med detta värderar patientens deltagande. Analysen visar dock att detta mönster är starkt även i mindre institutionella sammanhang, exempelvis vid besök i hemmiljö. Omvänt kan patienten ta initiativ till avslutande sekvenser såväl i hemmiljön som i den kliniska miljön. Villkoren för deltagandet är dock alltid mer eller mindre beroende av de institutionella rollerna och påverkas av dessa. Särskilt intressant är det att se att värderandet verkar så hårt kopplat till den institutionella rollen, oavsett om detta är målet för det aktuella samtalet eller inte. Det är också påfallande att värderande och avslut är så tydligt förknippade med varandra.

Genomgången visar att dagens samtalsforskning är varierad och långt ifrån homogen vad gäller utgångspunkter och kunskapsintressen. Jag har valt att dra en skiljelinje mellan språk- och verksamhetsorienterade bidrag, men man kunde lika gärna tänka sig andra uppdelningar – exempelvis mellan undersökningar av grundforskningskaraktär och mer tillämpade studier. Konferensen OFTI samlar sedan många år tal- och interaktionsforskare och har vid sidan av att vara en arena för mångvetenskapliga möten och metoddiskussioner också fungerat som ett viktigt forum för forskning som på interaktionella och dialogiska grunder utmanat en språkvetenskap som i hög grad byggt på introspektion och på studier av dekontextualiserat skriftspråk. Frågan är dock om det inte börjar bli dags att inom språkvetenskapen ompröva gränsen mellan talspråksforskning och skriftspråksforskning och i högre grad samla de insikter om språket som parallellt vuxit fram inom samtalsanalys, diskursanalys, multimodal textforskning och etnografisk kommunikationsforskning – för att nämna några av flera sociala och funktionellt orienterade inriktningar.

Några av de problemområden som faktiskt är gemensamma för vad man kunde kalla »språkandeforskning» i tal och skrift aktualiseras och illustreras av flera bidrag i den aktuella volymen. En sådan fråga är hur form förhåller sig till funktion (eller betydelse, om man så vill). Henricson och Lindholm diskuterar explicit reparationen som kategori, och hur man kan närma sig den från form- respektive funktionshåll. Samtalsgrammatikens frågor handlar också i stor utsträckning om hur språkliga former ska förstås ur ett interaktionellt perspektiv. En rad konstruktioner identifieras, analyseras och beskrivs, samtidigt som frågan om varför just den formen kommit att få den ena eller den andra funktionen och betydelsen, liksom hur funktion påverkar form, sällan lyfts upp till ett principiellt plan. Sådana frågor ställs desto oftare inom en teoribildning som sociosemiotiken, där en stratummodell (kontext–betydelse–lexikogrammatik) används i analysen av meningsskapandets dynamik. Här finns analytiska distinktioner (stratumen och gränssnittet dem emellan) som kunde användas

för de frågor samtalsgrammatiken ställer. Det vore vidare spännande att se hur en sådan teori skulle utvecklas om fler samtalsforskare närmade sig den. Sociosemiotiken har ju framför allt fått genomslag inom starkt textfokuserad forskning, varför interaktionella och mer situationsdynamiska aspekter (inte minst sådant som deltagarperspektiv) är mindre väl utvecklade.

Ett annat exempel på när en gemensam begreppsapparat vore önskvärd och fruktbar gäller multimodalitet, och vad som ska räknas som modaliteter respektive semiotiska resurser. Det multimodala perspektivet ställer frågan om vad vi egentligen studerar som språkforskare på sin spets, oavsett om det är talat eller skrivet språk som är i fokus. Samtalsforskare och textforskare tenderar dock här att använda sig av helt olika referenser (och referensramar) och missar därmed chansen att tillsammans komma vidare med frågan om språket som meningsskapande resurs i en social och materiell kontext.

Avslutningsvis kan man alltså säga att *Språk och interaktion* nr 2 lyckas *både* med att ge en representativ bild av dagens samtalsforskning *och* att illustrera de frågor som är centrala för språkandeforskning i allmänhet. Förhoppningsvis kan kommande nummer på motsvarande sätt ägnas *både* åt att utveckla och förfina den språkvetenskapliga samtalsanalysens specifika verktyg *och* att stärka kontaktytorna med annan språkforskning som har samma eller liknande kunskapsintressen.

Anna-Malin Karlsson

Söderlundh, Hedda: Internationella universitet – lokala språkval. Om bruket av talad svenska i engelskspråkiga kursmiljöer. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet nr 83.) Diss. 234 s. Uppsala universitet 2010. ISSN 0083-4661, ISBN 978-506-2157-0.

Hedda Söderlundhs avhandling tar avstamp i en nygammal, alls inte avslutad, diskussion om vad engelska språkets ställning globalt har för betydelse för Sverige och i förlängningen för svenska språket nationellt. Engelskan kommer in i olika professionella sammanhang, och av detta följer att kunskap i engelska blir något som förväntas av personer som har gått i skola och som har fått något slag av utbildning. När universiteten ställer upp med undervisning *på* engelska så är det en följd av en »social beställning»: arbetsmarknaden behöver engelskkunniga experter på olika områden, och de blivande experterna själva behöver kunna visa att de har fått träning i engelska som arbetsspråk för att alls ha framgång på arbetsmarknaden. Det starkaste motivet för kurser, ibland hela program, på engelska är ändå att universiteten konkurrerar om utbytesstudenter. Ju fler studenter från andra länder som kommer till Sverige för en kortare eller längre tid, desto mer anses universiteten bidra till sin egen och därmed till hela landets s.k. internationalisering.

Vad händer på riktigt i föreläsningssalarna och seminarierummen när undervisningen förutsätts gå på engelska? I sin doktorsavhandling frågar Hedda Söderlundh om det engelska inslaget i universitetens grundutbildning faktiskt är så dominerande

som man tycks tro. Hon menar att kurserna snarare är *nominellt engelskspråkiga* därför att de har engelska kursnamn och för att det i kurskatalogen anges att kursen ges på engelska. Universitetens engelska kursutbud kanske ser mer engelskt ut än det i själva verket är?

Syfte och forskningsfrågor

Hedda Söderlundh formulerar sitt syfte så här (s. 13): »Undersökningens syfte är att beskriva och förstå särskilt studenters muntliga användande av svenska i den typ av språkmiljö som uppstår då engelska är undervisningsspråk.» Söderlundh utesluter alltså i princip språket i skrift, och vidare är det de svenska studenterna, inte utbytesstudenterna eller lärarna som står i fokus. Avhandlingen handlar alltså *inte* om studenters och lärares engelska språkfärdighet och *inte* heller om huruvida studenterna lär sig mindre eller lika mycket av studiestoffet när de studerar på engelska som när de studerar på svenska. Avgränsningarna som görs är klara och de motiveras tydligt. Den förstnämnda avgränsningen upplever jag ändå som en begränsning eftersom det fort blir tydligt att individernas – lärarnas, de svenska och de utländska studenternas – språkfärdighet spelar roll.

Hedda Söderlundh har tre specifika forskningsfrågor (s. 14): »1) Med vem, om vad och när talar deltagarna svenska? 2) Kan man säga att svenskan har några särskilda interaktionella funktioner i kurserna? 3) Vilka attityder omger särskilt svenskan?» Frågorna 1 och 2 hänger nära samman. Fråga 1 handlar om att beskriva, fråga 2 om att förstå det man menar sig se. Den senare frågan kan närmast betraktas som en fördjupning av den förra. Här handlar det om normer – vad förväntas och varför kommer svenskan ibland in i en i princip engelskspråkig kontext? Med fråga 3 skiftar perspektivet – vilka attityder till språkval och eventuella normbrott kan inregistreras och förklaras/förstås?

Kontexten

Kontexten är hela tiden densamma; det som studeras är användningen av engelska respektive svenska inom ramen för en kurs. Men en kurs består av många olika platser för interaktion: det som sker i klassrummet, det som sker under gruppövningar, det som sker under en paus mellan lektionerna. Också det som sker i klassrummet under lektionstid varierar. Hedda Söderlundh skiljer mellan »samtal i sak, procedurinriktade samtal och samtal utanför sak» som i olika hög grad har karaktären av *institutionella* respektive *icke-institutionella samtal* (s. 55–59). Hon förväntar sig m.a.o. i enlighet med forskningsfråga 1 att de normer som reglerar användningen av svenska i den nominellt engelska kontexten har ett samband med vad man talar om, med vem och när. Hon förväntar sig realistiskt nog att det inte nödvändigtvis finns ett samband mellan vad man gör och vad man säger sig göra (s. 33 f.).

Hur man kan se på normer och attityder utgående från olika vetenskapliga perspektiv går Hedda Söderlundh igenom i avhandlingens andra kapitel. I och med denna genomgång positionerar hon sig som språkvetare i en forskarvärld där språkvetenskapen inspireras, respektive nyttjas, av sociologer, socialpsykologer, pedagoger, kommunikations-

vetare, antropologer m.fl. föreläsare för humaniora/humanvetenskap i vid mening. Hon framhåller sin förankring i etnografi och sociologi, men använder språkvetenskapliga verktyg. Det som sker på verkstadsgolvet studeras i praktiken främst med hjälp av samtalsforskningens metoder. Det teoretiska ramverket i avhandlingen är välbeskrivet, men också klart mångsidigare än den empiriska praktiken.

Material och metod

Engelskspråkiga kurser vid den teknisk-naturvetenskapliga respektive den samhällsvetenskapliga fakulteten vid Uppsala universitet studeras. I den förra fakulteten handlar det om kurser i teknik och datavetenskap, i den senare om företagsekonomi. Kurserna som togs med skulle uppfylla tre krav: 1) kurserna skulle ges under den tredje eller fjärde terminen, 2) läraren skulle behärska svenska (vid sidan av engelska) och 3) utbytesstudenter skulle delta i kursen. Kraven uppfylldes i olika hög grad i de undersökta kurserna. Speciellt den mycket varierande andelen utbytesstudenter visade sig vara av betydelse. Trots strävan efter ett homogent, kontrollerat, upplägg finns här alltså en heterogenitet i praktiken, och intrycket av heterogenitet växer medan man läser.

Materialet består av fältanteckningar och inspelningar (video eller bandspelare) under ett urval av föreläsningar, lektioner, grupparbeten och motsvarande studiesituationer. Hedda Söderlundhs roll är den *medföljande observatörens*. Ur det inspelade materialet har hon plockat fram de sammanhang där svenska används i den åtminstone nominellt engelska kontexten. Exempel på sådana fall är utskrivna i enlighet med den transkriptionskonvention som brukar tillämpas i samtalsforskning.

Svar på de tre forskningsfrågorna

Med vem, om vad och när talar deltagarna svenska löd som nämnts den första frågan. Hedda Söderlundh visar att svenska används i alla de undersökta kurserna, men hon menar (i avsnitt 5.3, s. 126 ff.) att bruket av svenska inte är inskränkt till särskilda tidpunkter (*när*) eller kontexter (*vad*), utan att det i första hand sammanhänger med de personer (*vem, vilka*) som interagerar och de språk som de behärskar. Om utbytesstudenter inte är närvarande talar man i första hand svenska oavsett om samtalet förs mellan svenska studenter eller mellan svenska studenter och lärare. Detta är utgångspunkten och visst är den självklar kan man tycka; man använder det gemensamma modersmålet helt enkelt.

Oftast är ändå utbytesstudenter närvarande och behöver beaktas, särskilt i helklassundervisning. Då styr andra normer växlingen från engelska till svenska. Svenska studenter tycks hålla fast vid engelska i en sakkontext, men kan använda svenska i fråga om procedur. Detta innebär att utbytesstudenterna för en stund exkluderas.

Kontakten mellan inhemska och utländska studenter utanför en undervisningskontext tycks vara begränsad. De svenska studenterna befinner sig på hemmaplan, de studerar i en nationell kontext även om de ibland använder/tvingas använda engelska som studiespråk. Utbytesstudenterna däremot kommer från olika håll och bildar inte någon homogen grupp vare sig språkligt eller kulturellt. De är tillfälliga, utbytbara, gäster i en för dem främmande nationell, inte internationell miljö.

Den andra frågan löd: *Kan man säga att svenskan har några särskilda interaktionella funktioner i kurserna?* Svaret på den frågan sammanfattas i följande kapitel (se 6.3, s. 152 ff.). Det har redan framgått att svenska är det språk som svenska studenter spontant använder när de kommunicerar med andra svensktalande. Detta kan knappast kallas ett val av språk även om kommunikationen sker inom ramen för en kurs där studiespråket förväntas vara engelska.

Att svenska är det inofficiella undervisningsspråket framgår speciellt tydligt i ett fall (*Technical Acoustics*) då läraren, och gästläraren, väljer att genomföra en hel föreläsning på svenska efter att ha konstaterat att ingen utbytesstudent just då är närvarande. Detta motsvarar ju inte tanken att undervisning på engelska ska ge svenska studenter träning i språket, inte bara serva universitetets utbytesstudenter.

När kursdeltagare som är utbytesstudenter (oavsett modersmål) är närvarande måste de svenska studenterna, och deras lärare, välja språk medvetet eller omedvetet. De svenska inpassen i ett samtal som primärt går på engelska är korta, och deras olika funktion tycks vara tolkningsbar av sammanhanget också för den som inte behärskar svenska (se 6.3, s. 152 ff.). Man tar till svenska då man fäller en kommentar utanför sak, dvs. utanför föreläsningens, seminariets, diskussionens kärnområde. På svenska kan man också ställa en fråga som gäller procedur, dvs. då det gäller praktiska omständigheter kring kursen, tentamen, uppgifter och liknande. Och man tar till svenska när man behöver hjälp med ord och uttryck (eller deras uttal) på engelska. På svenska kan man också kommentera språk eller snarare bristen på språk.

Hedda Söderlundh har fokuserat på användningen av svenska och på de svenska studenterna, så vi får inte veta så mycket om hur utbytesstudenterna förhåller sig till att medstudenter och kursens lärare ibland kort växlar till svenska. Eftersom växlingen inte sker då man samtalar om sak, dvs. om kursens egentliga substans, så får man räkna med att sakinnehållet inte går utbytesstudenterna förbi. Engelska är det för alla gemensamma redskapet; det är språket som renodlat instrument. För de svenska studenterna är svenskan dock både ett redskap och ett uttryck för deras integration i det svenska samhället och i universitetet som miljö. När de svenska studenterna talar svenska går de s.a.s. hem till sig och lämnar utbytesstudenterna utanför dörren.

Och därmed är vi inne på frågan om *vilka attityder som omger särskilt svenskan?* Här studerar Hedda Söderlundh hur studenter och lärare talar om svenska, engelska och språkval samt vilka värden de tillskriver språken. Vad jag ovan konstaterat om språk som instrument och som medel för integration tangerar denna frågeställning.

Direkta kommentarer till val av »fel» språk förekommer (s. 167). Ingen tycks ändå reagera på inskott av svenska vars motiv genast är uppenbart: att be om språklig handräckning är acceptabelt. Däremot kan det vara mindre acceptabelt att glida över till att tala svenska en längre stund inom ramen för en föreläsning (se s. 157). I Hedda Söderlundhs material finns också exempel på att svenska studenter ger upp helt och hållet (se s. 158) eftersom de inte får till det de vill säga på engelska. I något fall (se s. 163) ber studenterna om att få göra sin presentation på svenska och får verkligen det.

De svenska studenterna talar alltså svenska i helsvenska sammanhang. Att tala engelska med andra svenskar anses enligt de intervjuer som Hedda Söderlundh har gjort »konstigt» eller »onaturligt» (s. 173), medan det anses »oschyst» att tala svenska om inte alla förstår språket. Trots detta förekommer presentationer på svenska i vissa kurser (*Technical Acoustics*) även om utbytesstudenter är närvarande. De svenska studenterna

är medvetna om att de når bättre resultat och lär sig mer om de får hålla sig till sitt modersmål. Detta hindrar dem inte från att samtidigt inse att en kurs på engelska ger goda möjligheter att träna språket. En instrumentell syn på bägge språken förekommer alltså (s. 177).

Via sina intervjuer med studenter får Hedda Söderlundh klart för sig att lärarnas färdighet i engelska är viktig för deras trovärdighet också i sak. Vidare får hon veta att utbytesstudenter som inte kommer från engelsktalande länder har en varierande nivå på sin engelska, och att svenska studenter därför föredrar att arbeta för sig. Lärares, svenska studenters och utbytesstudenters färdighet i engelska omtalas, men inget försök görs att värdera eller på något sätt beskriva de varierande kompetensnivåerna.

De svenska studenterna blir tillfrågade om sin färdighet i engelska. Dels tycks de anse att deras egen engelskfärdighet ofta ligger på en högre nivå än utbytesstudenternas, med undantag för de studenter som kommer från engelsktalande länder. Dels förefaller de att blygsamt nedvärdera sina egna kunskaper i förhållande till de svenskspråkiga studiekamraterna. De tillämpar helt enkelt jantelagen på sig själva. Gör de det för att det är klädsamt att göra så eller ger de samtidigt uttryck för en reell osäkerhet som påverkar deras beteende i klassrummet, kanske deras framgång i studierna (7.3 och 7.4.)? Hur utbytesstudenterna ser på sin och andras språkfärdighet eller hur lärarna upplever att undervisa på engelska utforskas inte. Här finns frågor som man inte kan besvara med hjälp av samtalsforskningens metoder.

Avslutning

Det går en klar skiljelinje mellan den teknisk-naturvetenskapliga, respektive den samhällsvetenskapliga fakulteten. Studenterna vid den senare tycks vara mer engelskorienterade än studenterna vid den förra. Den mest engelskdominerade kursen handlar om marknadsföring, medan den i praktiken mest svenskspråkiga kursen handlar om teknisk akustik. Detta är kanske inte vad man spontant skulle vänta sig – man föreställer sig ju gärna att teknik, naturvetenskap, medicin är helt anglifierade ämnesområden i jämförelse med samhällsvetenskaper, dit ekonomi hör, och förstås i jämförelse med humaniora.

I sin undersökning visar Hedda Söderlundh mycket tydligt att engelskspråkiga kurser inte utesluter användningen av svenska i en svensk universitetsmiljö. Hon beskriver klart hur och när språkväxlingar sker i olika talsituationer. Frågan om varför så sker närmar hon sig, men hon når inte riktigt ända fram med de metoder hon använder. Hedda Söderlundhs resultat tyder på att universitet som vill erbjuda engelskspråkiga kurser som ger studenterna ämneskunskap i kombination med språkträning och interkulturell kompetens ännu har mycket kvar att göra. Det går att dra praktiska pedagogiska slutsatser av Hedda Söderlundhs doktorsavhandling.

Marika Tandefelt

Författarna i detta nummer

- Byrman, Gunilla, f. 1953, professor i svenska språket vid Linnéuniversitet.
- Golden, Anne, f. 1950, professor i norsk som andrespråk vid Universitetet i Oslo.
- Håkansson, David, f. 1978, forskarassistent vid Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- af Hällström-Reijonen, Charlotta, f. 1970, fil.mag., forskare vid Forskningscentralen för de inhemska språken, Helsingfors.
- Josephson, Olle, f. 1950, professor i nordiska språk vid Stockholms universitet.
- Karlsson, Anna-Malin, f. 1969, professor i modern svenska vid Södertörns högskola.
- Landqvist, Mats, f. 1960, fil.dr, högskolelektor vid Södertörns högskola.
- Lehecka, Tomas, f. 1983, cand.mag., doktorand i nordiska språk vid Helsingfors universitet.
- Lindahl, Filipa, f. 1984, fil.mag., universitetsadjunkt i svenska vid Högskolan Väst.
- Lindqvist, Yvonne, f. 1959, fil.dr, bitr. universitetslektor vid Humanistiska institutionen, Örebro universitet.
- Nordberg, Bengt, f. 1936, professor emer. i sociolingvistik vid Uppsala universitet.
- Nordström, Jackie, f. 1977, fil.dr, Lektor vid Abteilung für skandinavische Sprachen und Literaturen, Universität Bonn.
- Norrby, Catrin, f. 1959, professor i nordiska språk vid Stockholms universitet.
- Rathje, Marianne, f. 1973, forsker vid Dansk Sprognævn, Köpenhamn.
- Rosenkvist, Henrik, f. 1965, lektor i nordiska språk vid Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet.
- Skärlund, Sanna, f. 1980, fil.mag., doktorand i nordiska språk vid Språk- och litteraturcentrum, Lunds universitet.
- Tandefelt, Marika, f. 1946, professor i svenska vid Svenska handelshögskolan i Helsingfors.
- Årman, Henning, f. 1984, fil.kand., studerande vid Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet.

